

શ્રી સોમમંડનગણિ કૃત.

યુગાદિ દેશના ભાષાંતર.

પાંચ ઉદ્ધાસમાં આવેલી અનેક કથાઓ તેમજ અમૂલ્ય
ઉપદેશનો સંગ્રહ.

શ્રી અમદાવાદ નિવાસી શા કેશવલાલ નથુભાઈ
અને

ધ્રાંગધરા નિવાસી શા માણેકચંદ વેલશીની

આર્થિક સહાયથી

છપાવી પ્રકટ કરનાર,

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા

ભાવનગર.

વિક્રમ સંવત ૧૯૭૨.

વીર સંવત ૨૪૪૨.

ભાવનગર ધી આનંદ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. ગુલાબચંદ લલુભાઈએ
છાપ્યું.

કિંમત-આઠ આના.

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશના ગ્રાહકોને અપાયેલી

ભેટોનું લીસ્ટ.

૧ કેશરીઆજી તીર્થનું વૃત્તાંત.	૧૫ સંક્ષિપ્ત જૈન રામાયણ.
૨ ચંપકચૈટ્ટી ચરિત્ર.	૧૬ પંચજ્ઞાન-પંચકલ્યાણક પૂજ્ઞ.
૩ રતિસારકુમાર ચરિત્ર.	૧૭ સ્નાત્ર સત્તરભેદી વીશ સ્થાનક પૂજ્ઞ.
૪ વત્સરાજકુમાર ચરિત્ર.	૧૮ શ્રી વર્ધમાન દ્વાત્રિંશિકા.
૫ નળ દમયંતિ ચરિત્ર.	૧૯ રત્નશેખર રત્નવતી કથા.
૬ શુકરાજ ચરિત્ર.	૨૦ પ્રતિક્રમણના હેતુ.
૭ સ્થૂલભદ્ર ચરિત્ર.	૨૧ વિજયચંદ્રકેવળી ચરિત્ર.
૮ શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાનો
૧૨ વર્ષનો રિપોર્ટ	૨૨ પ્રબોધચિંતામણિ ભાષાંતર.
૯ સુરસુંદરી ચરિત્ર	૨૩ શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાનો
ન્યુખીલી અંક.
૧૦ પોસહ વિધિ.	૨૪ તત્ત્વવાર્તાનેલક્ષ્મી સરસ્વતી સંવાદ.
૧૧ પાર્શ્વનાથનો વિવાહલો.	૨૫ ધનપાળ પંચાશિકા.
૧૨ મુનિ વૃદ્ધિચંદ્રજી ચરિત્ર.	૨૬ કુવલયમાળા ભાષાંતર.
૧૩ મહિપાળ ચરિત્ર.	૨૭ દેવદ્રવ્યનો નિર્ધન.
૧૪ ચૈત્યવંદન ચોવિશી.	૨૮ યુગાર્દદેશના ભાષાંતર.

આ ઉપરાંત દરેક વર્ષે જૈન પંચાંગ ભેટ આપવામાં આવેલ છે. એક વર્ષ પાંચ પ્રતિક્રમણસૂત્ર અરધી કિંમતે આપેલ છે.

મરનાવના.

આ યુગાદિદેશના ગ્રંથ મૂળ સંસ્કૃત પદ્યબંધ શ્રી મુનિસુદર સૂરિ મહારાજના સંતાનીય શ્રી સોમમંડન ગણિનો કરેલો ૨૪૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે. તે વાંચવામાં આવતાં તેની અંદર આવેલ હકીકત અત્યંત અસરકારક અને ઉપદેશક જણાવાથી તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર કરાવી અક્ષરશઃ સુધારી પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. આ બુક છપાવવામાં એ ગૃહસ્થ તરફથી રૂ. ૩૦૦)ની મદદ મળતાં તેનો લાભ શ્રી જૈનધર્મ પ્રકાશના દરેક ગ્રાહકને આપવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે.

૧૫૦) શ્રી અમદાલાદ નિવાસી શા. કેશવલાલ નયુભાઇ ના લઘુ પુત્ર સારાભાઇ બાળ વયમાં સ્વર્ગવાસ થવાથી તેના શ્રેયાર્થે ભારતર રતનચંદ મુળચંદની સલાહથી આવ્યા છે.

૧૫૦) શ્રી ધ્રાંગધરા નિવાસી શા. માણિકચંદ વેલશી વાળાએ પોતાના પૌત્ર ચુનીલાલ દેવકરણુ યુવાવયના પ્રારંભમાં જ પંચત્વ પામતાં તેના શ્રેયાર્થે પંચાસજી શ્રીચતુરવિજયજી મહારાજના શિષ્ય મુનિરાજ શ્રી ચિત્તવિજયજીના સદુપદેશથી ભાઇ હરીલાલ જુઠાભાઇ મારફત મોકલાવ્યા છે.

આ બંને બંધુઓના ફોટાની હળર હળર નકલો આવતાં તેટલી બુકમાં તે તે દાખલ કરવામાં આવેલ છે. સ્વ. પુત્ર પૌત્રાદિના શ્રેયાર્થે અન્ય કાર્યમાં દ્રવ્યનો વ્યય કરવા કરતાં આવા અત્યુત્તમ અને સ્વપર ઉપકારી કાર્યમાં વ્યય કરવામાં આવે તો તે અત્યંત લાભકારી છે.

આ ગ્રંથનું રહસ્ય વિચારતાં તેની અંદર સંસારી જીવોને ઉપદેશમાં આવશ્યક પાંચે બાબતો, કષાય, મોહ, લક્ષ્મી, સ્ત્રી અને રાજઝલ્લિનું પરિણામ કેમ આવે છે તે પાંચ ઉદ્ધાસમાં ક્રમસર કર્તાએ બતાવ્યું છે અને તેને દ્રશ્યંતોવડે સુદૃઢ કરવામાં આવેલ છે.

પ્રથમ ઉદ્ધાસમાં ભરતે પોતાની આજ્ઞા માનવાનું કહેવરાવવાથી ઉદ્વિગ્ન થઈને પ્રભુ પાસે આવેલા પુત્રોને ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ આ ચારે કષાયનું ત્યાજ્યપણું બતાવી ભગવંતે ઋષભદેવે તેની ઉપર એક સકષાયી કુટુંબનું સંસ્કાર ઉદાહરણ આપ્યું છે. અને તેની પ્રાંતે આવા કષાયી છતાં સ્વલ્પ કાળમાં કેમ નિસ્તાર પામ્યા ? એ પ્રશ્નના ઉત્તર પરત્વે એક ભવમાં અનેક ભવ કરનાર કામલક્ષ્મીનું દૃષ્ટાંત આપવામાં આવ્યું છે.

બીજા ઉદ્ધાસમાં મોહનું ત્યાજ્યપણું બતાવી અભવ્ય, દૂરભવ્ય, ભવ્ય, આસન્નસિદ્ધ ને તત્ત્વભવસિદ્ધિક એ પાંચ કુળપુત્રોનું દૃષ્ટાંત ધણું અસરકારક વર્ણવ્યું છે. તેમાં તે પાંચે પ્રકારના જીવોની પ્રવૃત્તિ બહુ સ્પષ્ટ કરી બતાવી છે. ત્યારપછી અતિમોહથી દુઃખી અને નિર્મોહીપણાથી સુખી થવા ઉપર સરસ્વતી, દેવદત્ત ને પ્રિયંગુ શેકનું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે, અને તેના પ્રાંતભાગમાં હ્રસ્વગર્ભિત ધર્મોપદેશ કરવાથી પણ પ્રાણી દુઃખ પામે છે તે ઉપર ધનશ્રીનું દૃષ્ટાંત ધણું વિસ્તારે આપવામાં આવેલું છે.

ત્રીજા ઉદ્ધાસમાં લક્ષ્મીનું ત્યાજ્યપણું બતાવી તેને અત્યંત પ્રિય ગણનાર રત્નાકરશેકનું દૃષ્ટાંત આપી ત્યારપછી લક્ષ્મીના તીરસ્કાર કરનાર, તેને પૂજનાર, તેને તેજુરીમાં ગોંધી રાખનાર અને ઉદારતાથી વ્યય કરનાર અનુક્રમે શુચીવોદ્ર, શ્રીદેવ, સચ્ચરણ અને ભોગદેવની કથાઓ બહુ અસરકારક રીતે આપવામાં આવી છે.

ચોથા ઉદ્ધાસમાં હંદ્રિયોના વિષયોનું ત્યાજ્યપણું બતાવી તેમાંની મુખ્ય સ્પર્શદ્રીના વિષયના લોહુપી શ્રેષ્ઠ પુત્ર સુન્દર ને સુન્દરીનું અસરકારક ઉદાહરણ આપ્યું છે. ત્યારપછી સ્ત્રીના અતિ ચંચળપણા ઉપર પાતાળસુન્દરીનું મનોહારી દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. તેની અંતર્ગત અતિમોહી બહુધાન્ય ને કુરંગીનું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. આ ઉદ્ધાસના પ્રાંતભાગમાં ભગવંતે ૯૮ પુત્રોને બહુ સંગીન ઉપદેશ આપ્યો છે, જેની અસરથી તેઓ તરતજ સંસારને તજી દઈ ચારિત્ર ગ્રહણ કરે છે. અને તેમને સ્વલ્પ કાળમાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.

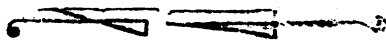
પાંચમા ઉદ્ધાસમાં ભરતને થયેલો પશ્ચાત્તાપ, તેનું પ્રભુ પાસે જવું, તેની મુનિદાનની પ્રબળ ઈચ્છા, ભગવંતે ખતાવેલ અવગ્રહનું સ્વરૂપ, ભરતે કરેલી સ્વામીવાત્સલ્યની શરૂઆત ને તેનું પરિણામ ઇત્યાદિ વર્ણવ્યા પછી ભરતે બાહુબળિ પાસે મોકલેલ દૂત, તેનું કથન, બાહુબળિનો ઉત્તર, દૂતે ભરતચક્રીને કહેલી હકીકત, સુષેણ સેનાપતિની સલાહ, યુદ્ધ કરવા કરેલ પ્રયાણ, બાહુબળિનું સામે નીકળવું, યુદ્ધની શરૂઆત, દેવોએ કરેલ પ્રતિબોધ, તેણે સ્થાપેલ પાંચ પ્રકારનું (દષ્ટિયુદ્ધ, વાગ્યુદ્ધ, બાહુયુદ્ધ, મુષ્ટિયુદ્ધ, અને દંડયુદ્ધ) દંડયુદ્ધ, તે પાંચેમાં થયેલ ભરતની હાર, ભરતે મૂકેલ ચક્ર, તેનું પાછું ફરવું, બાહુબળિ-એ ઉપાડેલ મુષ્ટિ અને તેને થયેલા સદ્વિચારથી તેણે કરેલ તેજ મુષ્ટિથી કેશ લુંચન, ગ્રહણ કરેલ ચારિત્ર, ઉત્પન્ન થયેલ માન, તેમનું કાયોત્સર્ગે સ્થિત થવું, બ્રાહ્મી સુંદરીના કહેવાથી તેને થયેલ બોધ ને લાંથી પગ ઉપાડતાં થયેલ કેવળજ્ઞાન, ભગવંત સહિત ૧૦૮ મહાપુરુષોનું સમકાળે નિર્વાણ, ભરતચક્રીને આરીસા-ભુવનમાં થયેલ કેવળજ્ઞાન, તેની તથા બ્રાહ્મી સુંદરીની મુક્તિ-ઈત્યાદિ હકીકત પ્રદર્શિત કરી પાંચમો ઉદ્ધાસ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો છે.

આ ગ્રંથની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી થોડી છે. આ યુદ્ધ સાદ્યંત્ર વાંચવાથી તેની ખુબી તરત સમજી શકાય તેમ છે, એટલુંજ નહીં પણ વાંચવા માંડ્યા પછી અધુરી મૂકી શકાય તેમ નથી. પ્રારંભમાં વાંચકોને વધારે ન શેકતાં તેને સાદ્યંત્ર વાંચી અમારો પ્રયાસ ફલીભૂત કરવાની બલામણુ કરી આ પ્રસ્તાવના ટુંકામાં સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

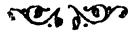
દ્રાગણુ શુદ્ધિ. ૮
સંવત ૧૯૧૨

}

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા.
ભાવનગર.

અનુક્રમણિકા.

- ૧ ભરતે પોતાની પાસે બોલાવ્યાથી ઉદ્વિગ્ન થયેલા ૯૮ ભાઈઓનું યુગાદિજનન પાસે જવું અને તેમણે આપેલા ઉપદેશ ... ૧ થી ૫
- ૨ ભગવંતે બતાવેલ કથાનું ત્યાજ્યપણું અને તેની ઉપર સકપાથી કુટુંબનું આપેલ દષ્ટાંત ... ૬ થી ૧૯
- ૩ કામલક્ષ્મી કથા ... ૨૦ થી ૩૪
- ૪ મોહના ત્યાજ્યપણા ઉપર અભવ્યાદિ પાંચ કુળપુત્રોનું દષ્ટાંત. ૩૫ થી ૪૫
- ૫ સરસ્વતી, દેવદિત્ત ને પ્રિયંગુ શેઠનું દ્રષ્ટાંત... ૪૬ થી ૬૫
- ૬ કપટઅર્જિત ધર્મોપદેશ પણુ ન દેવા ઉપર ધનશ્રીની કથા ... ૬૬ થી ૮૬
- ૭ લક્ષ્મીના ત્યાજ્યપણા ઉપર રતનાકર શ્રેષ્ઠીકથા ... ૮૭ થી ૯૪
- ૮ તેજ વિષય ઉપર શુચિવોદ્ર ને શ્રીદેવની કથા ... ૯૫ થી ૧૦૦
- ૯ તેજ પ્રસંગ ઉપર ભોગદેવ ને સંચયશીળની કથા... ૧૦૧ થી ૧૦૯
- ૧૦ વિષયતા કટુકપણા ઉપર શ્રેષ્ઠિપુત્ર સુંદર ને સુંદરીની કથા ... ૧૧૦ થી ૧૨૦
- ૧૧ સ્ત્રીના ચંચળપણા ઉપર પાતાળસુંદરીની કથા ... ૧૨૧ થી ૧૪૫
- ૧૨ તદ્દંતર્જત અતિમોહી બહુધાન્યની કથા... ૧૩૫ થી ૧૪૦
- ૧૩ ભગવંતનો ઉપદેશ ને ૯૮ પુત્રોએ લીધેલ ચારીત્ર... ૧૪૬ થી ૧૫૦
- ૧૪ ભગવંત પાસે ભરતનું જવું અને તેણે કરેલી સ્વામી-વાત્સલ્યની શરૂઆત ... ૧૫૧ થી ૧૫૬
- ૧૫ આહુબળિ સાથેના વિરોધની શરૂઆતથી યાવત તેણે લીધેલ ચારિત્ર ને તેને થયેલ કેવળજ્ઞાન ... ૧૫૭ થી ૧૯૯
- ૧૬ ભકતચક્રીની ઋદ્ધિનું વર્ણન, તેને થયેલ ચારીસાશુવનમાં કેવળજ્ઞાન ને અંત સમાપ્તિ. ... ૨૦૦ થી ૨૦૨

ॐ

શ્રી સોમમણ્ડનગણિ વિરચિત.

યુગાદિદેશના.

(ભાષાંતર)

—૬૦૬—

પ્રથમોલ્લાસ.

ત્રીજા આશને અતિ યુગલીયાઓની ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક મર્યાદાને વ્યવસ્થિત કરનાર શ્રીમાન્ આદિનાથ પ્રભુ, ભાવિક ભવ્યજનોને કલ્યાણ આપેા.

હું સ્વ-પરના પુન્ય-ધર્મ સંચય માટે અને પાપોને પ્રલય કરવા માટે જે દેશનાથી પોતાના પુત્રોને પ્રતિબોધ્યા હતા તે શ્રી રૂપભદ્રેવ સ્વામીની ધર્મદેશના કંઈક કહું છું કે, જેના શ્રવણ માત્રથી પ્રાણીઓનાં કરોડો જન્મોમાં કરેલાં પાપ નાશ પામે છે.

ભગવાન્ના ગુણોથી મુશીબિત અને મારી કલ્પના—કળાથી ઉત્પન્ન થયેલ આ આનંદદાયક સરસ્વતી—ત્રાણી ભવ્ય જીવોને સંવનીય છે.

પ્રારંભ.

શ્રી નાભિકુમાર, સરલ અને અણ એવા યુગલીયાઓને વ્યવહારમાં પ્રવર્ત્તાવતાં ત્રીજા આરાને અંતે ધણા કાળસુધી રાજ્યનું પરિપાલન કરી એકદા સત્ય અને ભવ્ય જીવોને હિતકારી એવા મોક્ષ—માર્ગનો પ્રકાશ કરવાને પોતાના સો પુત્રોને બોલાવી તેમની ચોચતાનુસાર તેમને જુદા જુદા રાજ્ય વિભાગ વહેંચી આપી અણગાર—સાધુ થયા અને એક હજાર વરસસુધી પોતે તરવારની ધારા જેવું વ્રત આચરી અને દુષ્કર તપ તપી કેવલજ્ઞાન પામ્યા.

અન્યદા છ ખંડ પૃથ્વીના સ્વામી ભરત રાજાએ પોતાના (બાહુબલિ શિવાય) બધા નાના ભાઈઓને પોતાની સેવા માટે—પોતાને તાબે થવા બોલાવ્યા. તે અઢાણુભાઈઓ, પોતાના મોટાભાઈના બોલાવવા ઉપરથી એકઠા થઈ એક પામી પરસ્પર આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા:—

“આપણા પિતાએ આપણને અને ભરતને રાજ્ય વહેંચી આપ્યું છે, તો ભરતની સેવા કરતાં તે આપણું અધિક શું કરી શકશે? આયુષ્યનો અંત થતાં આવતા મૃત્યુને શું તે અટકાવી શકશે? કે દેહનું શોષણ કરનારી જરા—રાક્ષસીનો તે નિગ્રહ કરશે? વારંવાર સતાવનાર વ્યાધિરૂપ વ્યાધો—પારાધિઓને શું તે દમી શકશે? અથવા તો શું ઉત્તરોત્તર વધતી જતી તૃષ્ણાનું તે દલન કરી શકશે? આવા પ્રકારનું કંઈ પણ સેવાફલ આપવા જો તે અસમર્થ છે, તો મનુષ્યપણું બધાને સામાન્ય છે, માટે શું કરવા કોઈ કોઈની સેવા કરે? જેણે જેમને રાજ્ય આપેલ હોય, તે તેમને સેવવા ચોચ્ય છે, એવો પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર છે; પણ આપણને તો પિતાએ રાજ્ય આપેલ છે, તો આપણે ભરતની સેવા શામાટે કરીએ? છ ખંડ ભરતક્ષેત્રના બધા રાજાઓના વિજયથી તેનું મન મદમત્ત થઈ મથું લાગે છે, કે જેથી આપણને પણ તે સેવકો બનાવવા ચાહે છે. તે મોટો ભાઈ એટલું પણ નથી જાણતો કે, આપણે પણ તે પિતાનાજ

પુત્રો છીએ! વળી તેને ખબર નથી કે, દરેક બિલમાં ઘેા હોતી નથી, પરંતુ ક્યાંક મોટી ફણાવાળો સર્પ પણ હોય છે. આટલું છતાં ‘હું’ એમનો સ્વામી અને આ મારા સેવકો’ એવા વિચારથી કોઈરીતે તે બે પાછો હઠે નહિ, તો આપણે બધા રણસંગ્રામમાં ભેગા થઈ દીલા માત્રથી તેનો વિજય કરી છ ખંડના જયથી મેળવેલ તેના રાજ્યને ગ્રહણ કરીશું. પરંતુ બે (પિતાને પૂછ્યા વિના) યુદ્ધ કરશું તો ‘અરે! તમે દુર્વિનીત થઈને મોટા ભાઈ સાથે લડ્યા’ એમ પિતાજી આપણા પર ગુસ્સે થશે. મોટે પ્રથમ આપણે બધા પિતાજીની પાસે જઈને તેમને પૂછીએ, પછી જેવો તેમનો હુકમ થશે તે પ્રમાણે કરશું.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે, અકાષ્ટ રાજકુમારો પોતાના તાતઁ ઋષભ જિનેશ્વરને પૂછવાને માટે અષ્ટાપદ પર્વત પર ગયા. ત્યાં પ્રભુને પ્રદક્ષિણા ફરી, વંદન અને સ્તુતિ કરી દેવતા અને મનુષ્યોની સભામાં-પર્ષદમાં ઉચિત સ્થાને બેઠા. તે વખતે પોતાના પુત્રોના મોહને દૂર કરવા માટે અને ભવ્ય જીવોના અવબોધને માટે આદી-શ્વર ભગવાને આ પ્રમાણે પવિત્ર ધર્મદેશના દેવાનો પ્રારંભ કર્યો:—

“હે ભવ્યાત્માઓ! દુઃખે પામવા લાયક સર્વાંગમુંદર આ મનુષ્ય જન્મ પામીને પોતાના આત્મસુખના અર્થો જનોએ સર્વ રીતે ધર્મને વિષે પ્રયત્ન કરવો યોગ્ય છે. તેમાં પાપબંધનના હેતુ-ભૂત, સુખ લક્ષ્મીનો અટકાવ કરનારા, બાર પ્રકારના તપને નિષ્ફળ કરનારા એવા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ-એ ચાર કષાયોનો ડાહ્યા માણસોએ પ્રથમ ત્યાગ કરવો જોઈએ. જેમ વિષમિશ્રિત સાદું ભોજન પણ આદર પામતું નથી, તેમ કષાયથી કલુષિત માણસ ગુણવાન હોય તો પણ તે સારા માણસોમાં સત્કારપાત્ર થતો નથી. જેમ અરણ્યને વિષે લાગેલ દાવાનળ વૃક્ષને તરત બાળી નાખે છે, તેમ કષાયને વશ થયેલો મનુષ્ય પોતાના ઘણા જન્મોમાં ઉપાર્જન કરેલ તપને તત્કાલ ફીણ કરી નાખે છે. જેમ કાળા વસ્ત્રમાં કમુંબી રંગ લાગતો

નથી, તેમ કપાયથી કૃષ્ણ બનેલા પ્રાણીઓના ચિત્તમાં ધર્મને સ્થાન મળી શકતું નથી. જેમ ચાંડાલનો સ્પર્શ કરનાર સુવર્ણ જળથી પણ શુદ્ધ થઈ શકતો નથી, તેમ કપાયમિશ્રિત પ્રાણી તપથી પણ પવિત્ર થઈ શકતો નથી. એક દિવસનો જવર (તાવ) તો શરીરનું છ મહિનાનું તેજ હરી લે છે, પણ ક્રોધ તો એક ક્ષણવારમાં ક્રોડ પુર્વપર્યંત સંભય કરેલ તપને નષ્ટ-નિષ્ફળ કરી નાખે છે. સન્નિપાતિક જવરની માફક ક્રોધથી વ્યાકુળ થયેલો માણસ કૃત્યાકૃત્યનો વિવેક ભૂલી જાય છે અને પોતે વિદ્વાન છતાં જડ જેવો થઈ જાય છે. બહુજ ઉત્કૃષ્ટ તપથી દેવતાઓ પણ જેમની સેવા કરતા હતા છતાં ક્રોધના આવેશથી કરુદ અને ઉકરુદ નામના મુનિ નરકાધિકારી થયા. વિવેકરૂપ લોચનનો નાશ થવાથી આત્માને અંધાપારૂપ માન પણ નરકમાં જ ધસી જાય છે. લોકને બ્રોક્ષ સુધી 'લઈ જવાને સમર્થ' હોવા છતાં મહાવીર પરમાત્માને પણ થોડા ગોત્રના અભિમાનથી નીચ ગોત્રમાં અવતાર લેવો પડ્યો. કહ્યું છે કે:—

“ જાતિદ્વાજકુલૈશ્વર્ય-વદ્ધરૂપતપઃશ્રુતેઃ;

કુર્વન્ મદં પુનસ્તાનિ, હીનાનિ લજ્જતે જનઃ ”

“જાતિ, લાલ, કુળ, ઐશ્વર્ય (મોટાઈ), બલ, રૂપ, તપ અને શ્રુત એટલે વિદ્યા—એ આઠ પ્રકારના મદમાં પ્રાણી જે જે વસ્તુનો મદ કરે, તે તે વસ્તુની હીનતાને પામે છે. ”

દોષરૂપ અંધકારને વિસ્તારવામાં રાત્રિ સમાન, અસત્યની ખાણરૂપ, પાપને ઉત્પન્ન કરનારી અને દુર્ગતિના નિવાસને આપવાવાળી માયા તો સર્વ સજ્જનોને ત્યાગ કરવા ચોચ્ચ છે. પૂર્વ જન્મમાં બહુ આકરૂં તપ કર્યું હતું છતાં તેમાં માયાનું મિશ્રણ હોવાથી તેજ ભવમાં ભવસાગરના પાર પામવાવાળા છતાં મદ્ધિનાથ તીર્થ કરને સ્ત્રીનો અવતાર લેવો પડ્યો. સર્વ સદ્ગુણરૂપ વૃક્ષોને ભસ્મીભૂત કરવામાં અભિ સમાન, દોષોની ખાણરૂપ અને કલહનું તો જાણે કીડારથાન

હોય એવો લોભ તો પ્રાણીને જરૂર દુઃખસાગરમાં નાખે છે. બીજા ભરતક્ષેત્રના ઐશ્વર્યના લોભથી મુલૂમ ચક્રવર્તી લવણ સમુદ્ર તરતાં સામ્રાજ્ય અને જીવિતથી ભ્રષ્ટ થયો અર્થાત્ મરણ પામ્યો.

આ પ્રમાણે એક એક કષાયનું સેવન કરતાં પણ પ્રાણીઓ જ્યારે મહાઅનર્થને પામે છે, તો તે ચારે સાથે સેવવામાં આવે તો તો પછી શી દશા થાય ! આ ચારે કષાયોનો ત્યાગ કરનાર મનુષ્ય ખરેખર સર્વ મનુષ્યોમાં માનપાત્ર થાય છે એટલું જ નહિ પણ તે દેવતાઓના પણ દૈવતરૂપ (ઇંદ્રરૂપ) થાય છે. ”

ભગવાનના મુખથી આ પ્રમાણે કષાયોનું વર્ણન સાંભળી કુણાલ નામના પુત્રે પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો:—

“ હે તાત ! અમારા અંતઃકરણો એ ચારે કષાયોથી કલુષિત છે, તો હે ભગવન્ ! અમોને ધર્મની પ્રાપ્તિ શી રીતે થશે ? ‘ અમોને ભરત સેવકોની માફક શામાટે આદેશ (આજ્ઞા) કરે છે ? ’ એવા હેતુથી કોપાકુલ થયેલા અમે બહુ ખેદની વાત છે કે તે મોટા ભાગને મારવાને ઇચ્છીએ છીએ. ઐશ્વર્ય અને બાહુના અતુલ બળના અભિમાનથી અમે મદમસ્ત થયેલા છીએ, તેથી હે નાથ ! અમારી ગ્રીવાઓ મોટા ભાગને પણ નમન કરવાને ઇચ્છતી નથી. છ ખંડ પૃથ્વીનો વિજય કરવાથી ઉન્મત્ત થયેલા એવા ભરતને માયાની રચનાથી અમે જીતવાને ઇચ્છીએ છીએ અને નિરંતર વિવિધ કપટની રચનાનો વિચાર પણ કરીએ છીએ. હે તાત ! તીવ્ર લોભના ઉદયથી છ ખંડ વસુધાના સ્વામી એવા મોટા ભાગનો પણ સત્ત્વર વિજય કરી, તેમની લક્ષ્મીને સ્વાધીન કરવાની અમે ઉમેદ ધરાવીએ છીએ. હે તાત ! આ ચારે ઉગ્ર કષાયોથી અમારાં અંતઃકરણો કલુષિત થયેલાં છે, તો હે પ્રભો ! અમારું શું થશે ? અહા ! અમારી શી ગતિ થશે ? ”

પોતાના પુત્રનાં મુમુક્ષિતભાવથી ભરેલાં આ પ્રમાણેનાં ગદ્ગદિત વચનો સાંભળી ભગવાન્ પ્રરી પણ આ પ્રમાણે ધર્મોપદેશ દેવા લાભ્યા:—

“ હે વત્સો ! આ ચારે કષાયો મહા કડવાં ફળને આપનારાં છે, માટે પોતાના આત્માનું હિત ચાહનારા પુરૂષોએ તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. હે પુત્રો ! આ વિષયપર સંસારથી વૈરાગ્ય થવાના કારણભૂત સંકષાય કુટુંબનું દષ્ટાંત હું કહું છું તે સાવધાન થઈને સાંભળો:—

જંબુદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં પોતાની અપરિમિત સમૃદ્ધિથી અમ-
રાવતીની સાથે સરસાધ કરનાર વિજયવર્ધન નામનું નગર હતું.
ત્યાં સારી શોભાવાળો, સારા ગુણોનું ભાજન અને લક્ષ્મીના આ-
શ્રયરૂપ રૂદ્રદેવ નામનો શેઠ રહેતો હતો. જેમ નિંબ ત્રણ દોષને
હરવાવાળો છે, છતાં પોતાની કડવાશના દોષથી તે દૂષિત છે, તેમ તે
ગુણવાન હોવા છતાં રોષ—ક્રોધના દોષથી દુષિત થયેલો હતો. પતિ
પર પ્રેમ રાખનારી અને ગુણવતી છતાં રોષના દોષથી અગ્નિની
શિખા જેવી અગ્નિશિખા નામની રૂપવતી તેને સ્ત્રી હતી. પ્રસંગ કે
અપ્રસંગ છતાં ક્રોધને પ્રગટ કરી તે બંને દંપતી સ્નેહાલાપ કે હાર્યાદિ
પણ પરસ્પર કદી કરતા ન હતા. પોતાના ત્રણ પુત્રોને યૌવન પ્રાપ્ત
થતાં તેણે શિક્ષા, નિકૃતિ અને સંચયના નામની ત્રણ વ્યક્તિ પુત્રી-
ઓ પરણાવી હતી. પ્રખલ ઉદયવાળા ક્રોધાદિ ચાર કષાયો પણ જાણે
વિભક્ત થઈને રહ્યા હોય, તેમ ચાર દંપતીના અંતઃકરણમાં પ્રત્યેકે
સ્થાન લઈ લીધું હતું:

રૂદ્રદેવ અને અગ્નિશિખા ક્રોધથી પોતાનું મુખ વાંકું કરી
પુત્રાદિને વિષે પણ કદી શીતલતા પામ્યા નહોતા. પોતાની ભાર્યા
સહિત કુંગર પણ જાણે નરમાશને ત્યજી દીધી હોય અર્થાત્ જાણે
કઠિનતાને ધારણ કરી હોય તેમ માનનીય પુરૂષોને પણ અહંકારના
દોષથી કદી નમતો નહિ. કુંગર અને નિકૃતિ પણ માયાથી પોતા-
ના સંબંધીઓને ઠગવાની બુદ્ધિવાળા કયાંય પણ વિદ્યાસપાત્ર થયા
નહોતા. સમુદ્રની માફક દુઃખે પૂરવા લાયક સંચયાયુક્ત સાગર પણ
સમગ્ર જગતનું ધન લોભથી પોતાને સ્વાધીન કરવાને ઇચ્છતો
હતો. એ પ્રમાણે ત્રિમ કષાયોના ઉદયથી, જેમ ભયંકર વ્યાધિઓથી
શરીર વિડંબના પામે તેમ તે કુટુંબ વિડંબના પામવા લાગ્યું.

એક વખતે રૂદ્રદેવે અમ્મિશિખાને કહ્યું કે—“ હું કાંતે ! યૌવનાવસ્થા યોગીઓને પણ વિકાર હેતુ થઇ પડે છે. કહ્યું છે કે—

“ યૌવને વિકરોત્યેવ, મનઃ સંયમિનામપિ;
રાજમાર્ગેપિ રોહન્તિ, પ્રાવૃટ્કાલે કિલાઙ્કુરાઃ ”

“ યૌવનવયમાં સંયમી પુરૂષોત્તમ મન પણ વિકારને પામે છે, કારણ કે વર્ષાઋતુમાં રાજમાર્ગ પર. પણ ઘાસ ઉગી નીકળે છે. ”

તેથી વિકારને વશ—તાબે થઈ જવાથી અને પોતાની લલના-ઓના લાલિત્યને વશ થવાથી હમણા પણ આ વિનય વગરના આપણા પુત્રો તારૂં માનતા નથી—સ્વતંત્ર થઈને વર્તે છે અને તારી પુત્રવધૂઓ પણ યૌવનથી ઉન્મત્ત બની પોતાને અધિક માને છે, પણ ભક્તિથી તારૂં બહુમાન કરતી નથી. છદ્મસ્થ જીવો જીવિતનું પ્રમાણ સમ્યક્ પ્રકારે જાણી શકતા નથી, કારણ કે કોઈ પ્રાણી જન્મ-તાંજ મરી જાય છે અને કોઈ ઘણા વર્ષો સુધી જીવે છે. હૈ પ્રિયે ! વૃદ્ધાવસ્થા બહુ દુઃખે ભોગવી શકાય તેવી છે, તે વખતે ધનવાનોને પણ સર્વ રીતે પરાધીન થવું પડે છે, ત્યારે નિર્ધન માણસોને માટે તો કહેવું જ શું ? માટે ઉત્તરાવસ્થામાં તારી આશાને વિશ્રામ આપવા માટે હું આજે તને એક હજાર સોનામહોર આપું છું, તે તારે એકાંતમાં ક્યાં પણ છુપાવી રાખવી અને હે બહાલી ! તારે આ વાત તારી પુત્રવધૂઓને પણ કહેવી નહિ.” આ બધી વાત નિકૃતિ એ ભોંતને આંતરે રહીને સાંભળી લીધી.

એકદા ફરીને શ્રેષ્ઠીએ પોતાની પત્નીને કહ્યું:—“ હું વદ્ધલા ! આ બે હજાર સોનામહોર હું ભૂમિમાં દાટી રાખું છું તે જો. કદાચ કોઈ વખતે વિશૂચિકા, અમ્મિ, શૂળ, પાણી, સર્પ યા તો વિષાદિકા-સ્પૃશી ઓચિતું મારૂં મરણ થાય, તો હૈ પ્રિયે ! પરલોકવાસી થયેલા એવા મારી પાછળ મારા નામથી એનો સુવ્યય કરી તારે મને પુણ્યરૂપ ભાતું આપવું. હું કાતા ! મેં મારા પુત્રોની અવગણના કરી.

ને આ નહિ કહેવા લાયક છતાં વિદ્યાસથી તને કહ્યું છે. કારણ કે, પતિના સુખ દુઃખમાં સ્ત્રી સમભાગી હોય છે. ”

આ પ્રમાણે રૂઢિચે પોતાની પત્નીને એકાંતમાં કહ્યું છતાં માયાવી કુડંગે ભીંતને આંતરે રહીને તે બધું સાંભળી લીધું.

એક વખતે લુબ્ધ એવી નિકૃતિ અને સંચયાએ વિચાર કર્યો કે:—“ સાસુને કોઇ રીતે રીઝવીને સસરાએ તેને છાની રીતે જોધન આપેલ છે, તે આપણે લઇ લઇએ તો ઠીક થાય. ” આ પ્રમાણે અન્યોન્ય સલાહ કરીને કપટથી આંખમાં આંસુ લાવી તે બંને સાસુને કહેવા લાગી કે—“ હે માત ! અભિમાનથી તમારી મોટી વહુ શિલાની ગરદન તો ઉંચી ને ઉંચીજ રહે છે, તે સ્નાન, મર્દન વિગેરે વડે તમારો સત્કાર કદી પણ કરતી નથી. હે અંબા ! યૌવનના મદથી અત્યાર સુધી અમારું ચિત્ત પણ ઉન્મત્ત થઈ ગયું હતું. તેથી આજ સુધી તમારો સ્નાનાદિ સત્કાર અમારાથી પણ ખની શક્યો નથી. હવે તો અમારા તે પશ્ચાત્તાપરૂપ અગ્નિને તમારા સત્કારરૂપ જળ વડે બુઝાવવા ઇચ્છીએ છીએ. ” આ પ્રમાણે પ્રપંચી વાણીથી સ્નાન મર્દન વિગેરે સત્કાર પૂર્વક નિકૃતિએ તેને ભોજન કરાવ્યું. બીજે દિવસે તેવાજ આદર પૂર્વક બહુ ધીવાળું પકવાન જમાડી સંચયાએ પણ તેને વિશેષ પ્રસન્ન કરી. આ રીતે દરરોજ વારા કરતી નિકૃતિ અને સંચયા વધારે ને વધારે સાસુની ભક્તિ કરવા લાગી.

આ પ્રમાણેના કૃત્રિમ વિનયને સત્ય માનતી અગ્નિશિખા અત્યંત પ્રસન્ન થઇને સરલ હૃદયથી વિચારવા લાગી કે—“ કોઈ વધૂ તો શોધ્યની માફક સાસુના છિદ્રજ જોયા કરે છે અને સાસુ તથા નણંદ વિગેરેની સાથે વારંવાર કલહ કર્યા કરે છે. કોઈક વહુ તો સાસરે આવતાંજ એકાંત વધતું બોલનારી થઇ પડે છે અને પોતે સ્વતંત્ર થઇ પોતાના પતિને રીઝવી માત્ર પિતાથી તેને અલગ કરાવે છે. સાસુ, ભત્તાર અને નણંદ વિગેરે ઉપર પ્રેમાળ અને વિનયવતી તથા સાક્ષાત્ સહમી સમાન એવી પુત્રવધૂ તો કોઈકજ હોય છે. પરંતુ મારા

પૂર્વકૃત સુકૃતથીજ, સેવાતત્પર, કુલીન અને શીલસંપન્ન એવી આ પુત્રવધૂઓ મને મળી છે. વળી એમ પણ કહેવાય છે કે સ્ત્રીઓનાં સારા ભાગ્યેજ પુત્રપછી થયેલ પુત્રી દૃઢ્ય અને નેત્રને આનંદ આપવાવાળી હોય છે અને તે તેમના વિશ્વાસનું મૂળસ્થાન હોય છે. તેવી પુત્રી તો મને પ્રાપ્ત ન થઈ પણ દેવની અનુકૂળતાથી વધૂરૂપે આ નિકૃતિ અને સંચયા મને પુત્રી સમાનજ પ્રાપ્ત થઈ છે. જો આ બંને પુત્રવધૂ જીવનપર્યંત મારી સેવા કરશે, તો આશાવિશ્રામના કારણરૂપ ધનની પછી મારે શી પરવા છે ? આ બંને વધૂ મારી બહુ ભક્તિ કરે છે, માટે એમનાથી મારે કંઈપણ છાનું રાખવું ન જોઈએ, તો મારું જે ગુપ્ત નિધાનનું સ્થાન છે, તે એમને બતાવું ! કદાચ અ-કસ્માત્ મારું મરણ થાય તો પણ એમની ભક્તિના બદલામાં એમને ધન અર્પણ કરવાથી હું તેની આશીર્વાદ થઈશ. સર્વ કામમાં ભદ્રા (વીઘ્ની) ની માફક શિલા વહુ તો બહુ ગર્વિષ્ઠ છે, તેથી મેં પ્રથમથીજ તેનો ત્યાગ કરેલો છે, તો તેને ધન શું આપવું ? ” આ પ્રમાણે વિચાર કરી અગ્નિશિખાએ તે સ્થાન બે નાની વહુઓને બતાવ્યું અને કહ્યું કે;—“ હું જ્યારે મરણ પામું ત્યારે તમારે આ વહુઓને લઈ લેવું. ” વહુઓએ કહ્યું કે—“ હે માત ! તમે ચિરકાળ જીવો અમારે ધનનું શું પ્રયોજન છે ? તમે છો તો અમારે ધનજ છે. ” એ રીતે તેમણે પોતાની નિઃસ્પૃહતાનો દંભ દેખાડ્યો. કહ્યું છે કે—

“ વ્રતદમ્ભઃ શ્રુતદમ્ભઃ, સ્નાતકદમ્ભઃ સમાધિદમ્ભશ્ચ ;

નિઃસ્પૃહદમ્ભસ્ય તુલાં, વ્રજન્તિ નૈતે શતાંશેન. ”

“ વ્રતદંભ, શ્રુતદંભ, સ્નાતકદંભ, અને સમાધિદંભ એ ચારે દંભ નિઃસ્પૃહ દંભના સોમા ભાગની તુલનાને પણ પામી શકે નહીં. ”

એકદા મધ્ય રાત્રે સાસુને ઠગીને લોભથી તે ધન લઈ બીજે કોઈ ઠેકાણે તેમણે ભૂમિમાં દાટી દીધું. પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લીધા પછી તેમણે દિવસના પૂર્વ ભાગની છાયાની માફક સાસુ ઉપરનો ભક્તિભાવ

આસ્તે આસ્તે ઓછા કર્યો, પ્રથમનો તેમનો આદર અને પછીથી થતો અનાદર જોઈને અગ્નિશિખા મનમાં આશ્ચર્ય પામી અને તે પોતાનું નિધાન જોવા લાગી. જ્યારે તે નિધાન તેના જોવામાં ન આવ્યું, ત્યારે તેણે વિચાર્યું કે, “ નિશ્ચય એમણેજ કપટ પ્રપંચ રચી માડું નિધાન હરી લીધું છે. કારણ કે તે સ્થાન એમના શિવાય બીજા કોઈના જાણવામાં નથી. ” એકદા તે મનમાં ઇર્ષ્યા લાવી તેમને પૂછવા લાગી:—“ હે પુત્રવધુ ! તમે તે નિધાન લીધું છે ? અગર જાણો છો ? ” તે બોલવા લાગી—“ હે માતા ! જો અમે તે નિધાનની વાત જાણતા હોઈએ તો, દેવ અને સદ્ગુરૂના ચરણોનો સ્પર્શ કરીએ અથવા તો સર્વ તીર્થ કરતાં વિશેષ એવા તમારા (સાસુના) ચરણોને અડકીએ ! હે માતા ! મહાન્ કલંકમાં પણ કુળવાનની શુદ્ધિ સોગન વડેજ થાય છે. કારણ કે ગમે તેવું મોટું સંકટ માથે આવી પડે અને છેવટે પ્રાણોનો પણ કદાચ અંત આવે તો પણ કુલીન સ્ત્રીઓ સોગનને મિથ્યા કરતી નથી. (ખોટા સોગંદ ખાતી નથી) આટલા સોગંદ ખાતાં છતાં પણ જો અમારા પર તમને વિશ્વાસ આવતો ન હોય તો તમારા કહેવા પ્રમાણે શુદ્ધિને માટે અમે દિવ્ય કરવાને તૈયાર છીએ. હે અંબા ! બાહ્યાવસ્થાથી અમારા માતાપિતાએ તમારા ખોળામાં અમને મૂકી છે, તો અમારા માતા, પિતા, ગુરૂ, બંધુ અને સાસુ પણ તમેજ છો. આમ છતાં નિર્દોષ એવી અમારી ઉપર જો તમે દોષોનો આરોપ કરશો, તો ખેંદની વાત છે કે જેવું અમે શરણ લીધું તેનાથીજ અમને ભય પ્રાપ્ત થયું એમ થશે. ” વહુઓની આ પ્રમાણેની વચન રચનાથી “ માડું ધન નક્કી એમણેજ લીધું છે ” એ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી તેમના પર મનમાં ગુસ્સો લાવી અગ્નિશિખાએ તરતમાં મૌન ધારણ કર્યું.

આ તરફ રૂદ્રદેવે પોતાના અવસાન સમયે શુભ ઠેકાણે વાપરવા માટે એકાંતમાં પોતાની સ્ત્રી સમક્ષ પૃથ્વીમાં જે ધન રાખ્યું હતું, તે હકીકત કહી સાગરને જણાવી. પહુરાવાળા અને ચોરોની જેમ લોભી અને કપટી જનો હુમેશાં મળતા રહે છે અથવા મળી

જાય છે. પિતાને કોઈ રીતે પ્રસન્ન કરી તેણે છુપાવેલું ધન આપણે લઈ લઈએ ! એવા લોભથી તે બંનેએ એક વિચાર કર્યો. ત્યારપછી તે કપટથી વિનય બતાવી પિતાને કહેવા લાગ્યા કે:—“ હે તાત ! અમે ત્રણે તમારા પુત્રો છીએ, તમે અમને બાંહેપણી ઉછેરી મોટા કર્યા છો, પરંતુ દિલગીર છીએ કે અમારામાંથી કોઈએ પણ તમે વૃદ્ધ થતાં સુધી તમારી શુશ્રૂષા કરી નથી. ‘ ઘણા ઘરનો પ્રાહુણો ભુખે મરે ’ એવી લોકમાં વપરાતી કહેવત સત્ય છે. હે તાત ! હવે તમારી સેવા વિનાનો જે દિવસ જાય છે, તે અમને સંતાપકારી થાય છે, માટે આજથી જ જંગમ તીર્થરૂપ તમારી સેવા કરવા અમે ઇચ્છીએ છીએ. ” એમ કહીને પ્રથમ દિવસે કુડંગે સ્નાન, ભોજનાદિકથી સત્કાર કર્યો. બીજે દિવસે સાગરે પણ સ્નેહાલાપપૂર્વક સારા ખાનપાનથી તેમને પ્રસન્ન કર્યા. આ પ્રમાણે વારા ફરતી સત્કાર કરતાં કેટલેક દિવસે તેના પિતા તેના પર બહુજ પ્રસન્ન થઈ આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા:—“ અંત સમયના શુભ વ્યયને માટે મેં દ્રવ્ય ભૂમિમાં સ્થાપિત કર્યું છે તે વિત્તનું સારું ઠેકાણું સ્થાપન કરવું એજ પુણ્યવ્યય કહેવામાં આવે છે. તે સુસ્થાન તો અહીં માતપિતાની સેવા કરનાર પુત્રજ કહી શકાય તેમ છે. કુડંગ અને સાગર માતપિતાની બહુ ભક્તિ કરવાવાળા છે, માટે જે ધન મેં ભૂમિમાં સ્થાપન કર્યું છે, તે એમને બતાવું જેથી તે વિત્તનો ભવિષ્યમાં સારું માર્ગે વ્યય પણ થશે અને હું પણ એમનો અનુણી—(ઋણ રહિત) થઈશ. ” આ પ્રમાણે વિચારી તેણે પોતાના બંને પુત્રોને દાટેલ દ્રવ્ય બતાવીને કહ્યું:—“ હે વત્સો ! માફ મરણ થતાં બે હજાર સોનામહોર જેટલું આ ધન તમારે લઈ લેવું. કુડંગ તો જન્મથી અવિનિત હોવાથી તે મને પ્રિય નથી, માટે આ દ્રવ્ય તમને સોંપું છું. આ ધનમાંથી એને તમારે ભાગ ન આપવો. ” પુત્રોએ કહ્યું:—“ હે તાત ! તમે બહુ કાળ આનંદ પામો, અમારે તે ધનનું શું પ્રયોજન છે ? કારણ કે તમે અમારી ઉપર છત્રની જેમ રહી આપત્તિના તાપને દૂર કરવાવાળા કાયમ રહો એમજ ઇચ્છીએ છીએ. ” કહ્યું છે કે:—

“ યત્ર તત્રાપિ સુલભં, ધનં લાભોદયે વૃણામ્ ;
 હિતાન્વેષી પુનસ્તાતઃ, પત્તનેઽપિ ન લભ્યતે. ”

“ જ્યારે લાભનો ઉદય થાય ત્યારે ધન તો માણસોને જ્યાં ત્યાં પણ મળવું સુલભ છે, પરંતુ પુત્રના હિતનીજ ગવેષણા કરનારા પિતા મોટા શહેરમાં પણ મળી શકતા નથી.”

આ પ્રમાણે કપટ વાચ્યાથી સરલ મનવાળા પિતાને વિદ્યાસ પમાડી લોભથી તેમણે ત્યાંથી નિધાન લઇ બીજે ઠેકાણે એકાંતમાં રાખી દીધું. ત્યારપછી તેમણે પિતાનો વિનયોપચાર ઓછો કરી નાખ્યો, કારણ કે બનાવટી પ્રેમ પતંગના રંગની માફક વધારે વખત ટકી શકતો નથી. જ્યારે તેમનો વિનય ઓછો થઈ ગયો, ત્યારે શાણા રૂદ્રદેવને મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઇ તેથી પુત્રોને કહેલ નિધાનસ્થાન તે એકાંતમાં જોવા લાગ્યો. સંતતિ વિનાની સુખનીની જેમ તે સ્થાન દ્રવ્યથી શૂન્ય જોઇને શીકાથી ભ્રષ્ટ થયેલા બિલાડાની માફક તે વિલખો થઇ ગયો. “ આ પુત્રો શિવાય બીજા કોઇ નિધિનું સ્થાન જાણતું નથી, મોટે ચોક્કસ આ કપટી પુત્રોએજ મારું નિધાન હરણ કર્યું છે. ” આ પ્રમાણે વિચારી શ્રેષ્ઠીએ પુત્રોને પૂછ્યું:—“ હે પુત્રો ! તે નિધાન ક્યાં ગયું ? ” તેમણે કહ્યું:—“ હ તાત ! જે અમે તે નિધાન સંબંધી વાત પણ જાણતા હોઇએ, તો તમારા અથવા જન્મ આપનારી માતાના ચરણોનો સ્પર્શ કરીએ અથવા તમે કહેતા હો તો તપેલી કપડિંકા (કોડી) ઉઠાવીએ ! જ્યારે પિતાના મનમાંજ અમારા ઉપર આવી અપ્રતીતિ ઉત્પન્ન થઇ તો ખરેખર અમારા પૂર્વકૃત દુષ્કર્મનોજ ઉદય થયેલો જણાય છે. હે તાત ! જ્યારે તમારી અમારા ઉપર પ્રતીતિ નથી, ત્યારે બીજાઓની તો કેમજ હોઇ શકે ? લોકમાં પણ એવી કહેવત છે કે, જે પોતાના ઘરમાં હલકો પડે, તે બહાર પવન કરતાં પણ હલકો પડે છે. ” પોતાના નિધાનની સ્થિતિ જાણવાની તેને પ્રબલ ઇચ્છા હતી છતાં કુટિલતા યુક્ત ચતુરાઇથી અને ચુકિત પ્રચુકિતથી તે પુત્રોએ તેને બોલવા જતાંજ અટકાવી દીધો.

ત્યારથી તે ઇષ્ટિકાપાકની માફક કોપથી અતઃકરણમાં અતિશય બળતો સતો કોઈની સાથે પણ સ્નેહથી વાત કરતો નહિ. એ પ્રમાણે કલુષિત મનવાળા એવા તેમનો કેટલોક કાળ વ્યતીત થયો.

એક દિવસે શેઠાણીએ પોતાનું નિધાન ગુમાવ્યાની વાત શેઠને કહી. તે સાંભળીને શેઠને બહુ ખેદ થયો અને મનમાં કોપ લાવી શ્રીને કહેવા લાગ્યો:—“હે પાપિણી! વહુઓને આ વાત કરી શા માટે?” તેનું કોપથી કઠાર થયેલું લાપણ સાંભળી અગ્નિશિખા પણ કોપના આવેશથી બોલી:—“મૂર્ખ! પાપી તો તું પોતેજ છે કે પોતાના પુત્રને ગુસ્સે ધનની વાત કહીને બધું ગુમાવ્યું.” જેમ અગ્નિમાં ધી હોમવાથી તે પ્રબળિત થાય તેમ તેણીના જ્વલત વાક્યોથી રૂદ્રદેવ નખથી શિખા સુધી બળી રહ્યો. તે પોતાનો ઉભરો ખાલી કરવા બોલ્યો કે,—“હે પાપિણી! તું પતિની સામે કોપ કરીને યદ્વાતદ્વા બોલે છે, માટે તું કુલોગનાજ નથી.” પતિના આવા વચનથી લાકડીથી દબાયેલ નાગણની માફક તે કોપથી બહુજ લાલ નેત્ર કરીને કહેવા લાગી કે,—“જ્યારથી હું તમારે પહેલે પડી છું, ત્યારથીજ માફકુળ નાશ પામ્યું છે.” આ પ્રમાણે એક બીજાની સામે કોપથી બોલતાં કલહ બહુજ વધી પડ્યો એટલે શ્રેષ્ઠીએ કોપથી અગ્નિશિખાને લાકડીવતી સખ ફટકો માર્યો. ભવિતવ્યતાના યોગથી તે ફટકો મર્મસ્થાને વાગવા રૂદ્રદેવથી જાણે ભય પામ્યા હોય, તેમ તત્કાલ અગ્નિશિખાના પ્રાણ આલ્યા ગયા.

રૌદ્ર ધ્યાનથી મરણ પામીને તે પોતાનાજ ઘરમાં લાલ નેત્રવાળી, તીવ્ર વિષયુક્ત અને કાળા વર્ણવાળી નાગણ થઈ. ઘરમાં આમ તેમ ભ્રમણ કરતાં તે નિધાન જોઈને હર્ષ પામી અને લોભથી તેની ઉપર બેસીને ત્યાંજ નિરંતર સુખે રહેવા લાગી. અન્યદા સંચયાને ઠગીને નિકૃતિ તે નિધાન લેવા ગઈ એટલે પૂર્વ વૈરથી તે સર્પિણીએ તેને ડંખ માર્યો જેથી તરત તે મરી ગઈ અને આત્મધ્યાનના યોગે તે પણ ત્યાંજ નકુલણી થઈ. લોભના વેગથી તે નિધા-

નને માટે પરસ્પર તે બંનેનો કલહ થવા લાગ્યો. “હવે તો બધું નિધાન મનેજ મળશે.” આવા વિચારથી સંચયા પણ ખુશ થતી થતી કંઈ કારણસર નિધાન પાસે ગઈ, એટલામાં દુષ્ટ નાગણ તેને પણ ડશી, તેથી તે તત્કાલ પંચત્વ પામી. લોભના ઉદયથી તે પણ પોતાનાજ ઘરમાં કુતરીરૂપે અવતરી. તેને બહુ મારતાં પણ મોહના પ્રભાવથી તે ઘરનું આંગણું કદી મૂકતી નહિ. નિવિમાં લુબ્ધ થઈ સાગરે કુડંગને વિષથી મારી નાખ્યો. તે પણ ઘરની અંદરજ કાળના જોવો ભયંકર સર્પ થયો. પોતાનું નિધાન જોઈ લોભથી તે ત્યાંજ નિરંતર રહેવા લાગ્યો. એકદા સાગર જ્યારે તે નિધાન લેવા આવ્યો, ત્યારે પોતાના પૂર્વ વૈરથી તેને તે ડસ્યો. તે પણ તરતજ મરણ પામી તે નિધાનની પાસે નાળીયો થયો. નિધાનના લોભથી નિરંતર તે બંને પણ પરસ્પર લડવા લાગ્યા.

એકદા શેઠ દુકાનેથી ઘેર આવ્યા ત્યારે ડુંગરને પોતાના પગ ઉપર પગ મ્હુડાવીને બેઠેલો જોયો. શેઠે કંઈક કામ બતાવ્યું પણ તેણે કશો ઉત્તર પણ ન આપ્યો, કારણ કે અભિમાનથી તેની ડાક ઉચી ને ઉચીજ રહી હતી અને પોતાને તે સર્વોત્કૃષ્ટ માનતો હતો. પોતાની અવજ્ઞાથી અને પુત્રના અવિનયથી રૂદ્રદેવ કોપ લાવીને બળતો ઝળતો ડુંગરને કહેવા લાગ્યો:—“હે મૂઠ! તારા બીજા ગુણો તો દૂર રહ્યા પરંતુ કમાઈને ખાતાં પણ નથી આવડતું. પોતાના મનમાં ખોટા અભિમાનને ધારણ કરતાં તને શરમ નથી થતી?” કહ્યું છે કે:—

“સ્વચિત્તકલ્પિતોર્ગવઃ, ઉપહાસાય જાયતે;
ઉત્ક્લિપ્ય ટિટ્થિમઃ પાદૌ, શેતે મજ્જમયાન્નુવઃ.”

“પોતાના મનમાં ખોટો ગર્વ રાખવાથી માણસ હાંસીપાત્ર થાય છે. (આકાશના પડવાથી) પૃથ્વી કૂટી જવાના ભયને લીધે ટી-ટાટી પોતાના બંને પગ ઉંચા કરીને મુએ છે.”

આ પ્રકારનાં અવજ્ઞાકારક વચનોથી કુંગર ક્રોધ આણીને ખૂબ બળવા લાગ્યો અને પિતાની સામે ઉંચા નીચા બોલ બોલવા લાગ્યો. ક્રોધ અને માનના યોગથી સામસામે બોલવા જતાં તેમનો વિવેક નષ્ટ થઈ ગયો અને બંને પિતા પુત્ર અત્યંત કલહ કરવા લાગ્યા. તે વખતે નાગણુ અને નકુલી તથા ભુજંગ (સર્પ) અને નાળીયા, ક્રોધથી કલહ કરતા કરતા બિલમાંથી નીકળી બહાર આંગણામાં આવ્યા. શિલા પણ કાંઈ કામસર નિધાન પાસે ગઈ એટલે ત્યાં રહેલ કુતરીએ તેને કરડી એટલે તે પણ રૂદ્ધ કરતી આંગણા આગળ પડી ગઈ. શિલાએ કરેલ ઘાથી તે કુતરીના પણ પ્રાણ કંઠે આવી રહ્યા, એટલે તે પણ કુર્ણકટુક શબ્દ કરતી આંગણા પાસે પડી. અહો ! આશ્ચર્ય ! આશ્ચર્ય ! એમ વિસ્મય પામતા ઘણા લોક ત્યાં જોવાને માટે એકઠા થયા. કેટલાક લોકો આશ્ચર્ય પામ્યા, કેટલાકને હસવું આવ્યું, કેટલાક મધ્યસ્થ રહ્યા અને કેટલાક વૈરાગ્ય પામ્યા.

તે વખતે કોઈ જ્ઞાની મુનિ ગાયરીને માટે ભમતા ભમતા શ્રેષ્ઠીના પુન્યયોગે ત્યાં ભિક્ષા લેવા આવ્યા. પોતાના જ્ઞાનથી શ્રેષ્ઠી કુટુંબનો વૃત્તાંત યથાર્થ જાણતા એવા તે મુનિ ‘ અહા ! આ કષાયનું પરિણામ છે ’ એમ કહી ત્યાંથી તરતજ બહાર નીકળ્યા. શેઠ તે વચન સાંભળી તેમની આગળ જઈને પોતે કલહમાં વ્યગ્ર હોવા છતાં તેમના કહેવાનો ભાવાર્થ પૂછવા લાગ્યો. મુનિ કહેવા લાગ્યા—“ હે સૌમ્ય ! સાંભળ, આ તમારા ઘરમાં અતિ વિષમ એવા કષાયરૂપ વૃક્ષનું પુષ્પ ખીલેલું છે. જે સમજી માણસોને વૈરાગ્યનું કારણ અને અજ્ઞાનને હાસ્યનું કારણ થઈ પડ્યું છે. આ સર્પ અને નાળીયા છે તે કુંગર અને સાગર તારા પુત્રો છે, આ સર્પિણી તારી પત્ની છે અને આ નકુલી તે નિકૃતિ છે, તથા આ કુતરી તે સંચયા છે. ખરે-ખરી રીતે કષાયોએ તારા કુટુંબને નરના પેડાંની માફક જીવ જીવ રૂપ લેવરાવ્યા છે. ” તેની આગળ મુનિએ જ્યારે પૂર્વભવનો વૃત્તાંત કહ્યો, ત્યારે તે સાંભળીને સર્પાદિ પાંચે જીવો જાતિસ્મરણ પામીને

પ્રતિબોધ પામ્યા. તેથી તરતજ તે મુનિ પાસે અનશન મહુણ કરી, ૫-રસ્પરના વૈરભાવને શાંત કરી, પશ્ચાત્તાપથી દુષ્કર્મનું દલન કરીને સ્વર્ગે ગયા. રૂદ્રદેવ અને કુંગર પણ વૈરાગ્ય પામ્યા અને શ્રુતસાગર સૂરિની પાસે તેમણે દીક્ષા અંગીકાર કરી.

રૂદ્રદેવ મુનિ કોઇ કોઇવાર સાધુસમાચારીમાં આલસ્ય કરતા અને જ્યારે પ્રવર્ત્તક મુનિ તેને પ્રેરણા કરતા, ત્યારે પૂર્વના અભ્યાસથી તે કોધાવેશમાં આવી જતા હતા. કુંગરઋષિ પણ દુષ્કર તપ કરતા હતા છતાં પૂર્વ સ્વભાવથી પોતાથી વિશેષ પર્યાયાદિવાળા રત્નાધિક મુનિઓને નમતા નહિં. પ્રવર્ત્તકોએ શાસ્ત્રગર્ભિત વાણીથી તેમને બહુ સમજાવ્યા, પણ કોધ અને માનની અધિકતાથી તેઓ તેમની સાથે પણ કલહ કરવા લાગ્યા. નિરંતરના તેમના કલહથી સાધુઓ બધા કંટાળી ગયા એટલે તેમણે પોતાના ગુરૂને પ્રેરણા કરી, તેથી ગુરૂએ તે બંનેને ગમ્મ બહાર કર્યા. ત્યાંથી તેઓ બીજા ગમ્મમાં ગયા, ત્યાં પણ પોતાના સ્વાભાવિક દોષને લીધે કીટકવ્યાકુળ કુતરાની જેમ તેઓ ગમ્મ બહાર થયા. સર્વ (ગુણ) સમુદાયથી પણ જ્યારે તેઓ બ્રષ્ઠ થયા, ત્યારે તેમને સ્થિરતા મળવાનું કોઈ પણ સ્થાન ન મળ્યું, એટલે ગમ્મનો ત્યાગ કરીને તેઓ શિથિલાચારી થઇ ગયા. સર્વ સૂત્ર અને અર્થરૂપ પૌરૂષીને પણ તેઓ યથાર્થ સાચવતા નહોતા અને ત્રણ ગુપ્તિ તથા પાંચ સમિતિનું પણ તેઓ બરાબર આરાધન કરતા નહોતા. એ રીતે સાધુઓની સર્વ પ્રકારની ધર્મકરણીમાં તેઓ પ્ર-માદી થઇ ગયા.

એકદા અગ્નિશિખાનો જીવ જે દેવ થયો છે તેણે પોતાના પૂર્વ ભવના ભર્તાર અને પુત્રને જોયા, એટલે તેમને પ્રતિબોધ આપવાને તેણે અગ્નિશિખાનું રૂપ કયું અને રાત્રે ત્યાં આવીને તેમની આગળ આમતેમ ભમવા લાગી, અગ્નિશિખાને જોઇને રૂદ્રદેવ બહુ આશ્ચર્ય પામી કહેવા લાગ્યો કે:—“હે ભદ્રે! તું તો મરી ગઇ હતી અને અત્યારે જીવતી કેમ થઇ? દેવતાઓની ઉપાસનાથી, મંત્રોથી કે સેવન કરેલા

ગમે તેવા રસૌષધોથી પણ મરી ગયેલા માણસો કદી જીવતા થતા નથી, એવી સર્વજ્ઞ ભગવાનની વાણી છે. ” ત્યારે અગ્નિશિખારૂપ-ધારક દેવ કહેવા લાગ્યો:—“ તે સર્પિણીના ભવમાં મેં અણસણ-કર્યું હતું તેથી હું દેવ થઇ છું અને અત્યારે આ રૂપ ધારણ કરી અહીં આવી છું. ” રૂદ્રદેવ કહેવા લાગ્યા:—“ હે મુઘ્ધ ! હમણા તો તું અ-વિરતિ છે, તો સર્વવિરાત એવા અમને તું કેમ વંદન કરતો નથી ? ” દેવતા કહેવા લાગ્યો:—“ તમને અત્યારે સર્વવિરતિ ક્યાં છે ? કયા-ચોતું પરિણામ ધણું માડું હોય છે, એમ પ્રથમથી તમે જાણો છો છતાં પણ તમે કપાયથી કલુષિત આશયવાળા થયા છો અને દુષ્કર્મના દોષથી, ધર્મકર્મમાં હમેશાં સહાય કરનારા એવા સાધુઓથી સેવિત, ઐહિક અને આધ્યાત્મિક સુખશ્રેણીનું કારણ, મૂલ અને ઉત્તર ગુણનો સમૂહ જેમાં રહેલો છે અને જે પુણ્યનો ભંડાર છે એવા ગચ્છનો ત્યાગ કરીને દુઃખ અને દુર્ગતિના કારણભૂત અને સાધુઓએ નિંદિત એવા શિથિલાચારીપણાને તમે પ્રાપ્ત થયા છો. ” આ પ્રમાણે પરિ-ણામે હિતકારક એવા ધર્મનો તેમને ઉપદેશ આપીને વીજળીના પ્ર-કાશની માફક તરતજ તે દેવતા અદૃશ્ય થઇ ગયો. તે દેવતા ઉપદેશથી રૂદ્રદેવ અને ડુંગરને સંવેગ ઉત્પન્ન થયો. એટલે તરતજ તે બંને મુનિ પાછા શ્રુતસાગર આચાર્યની પાસે વ્રત લેવાને આવ્યા. “ ક્રોધ અને માનની અધિકતાથી તમને વ્રત દુરારાધ્ય છે. ” એમ ગુરૂએ જ્યારે કહ્યું, ત્યારે રૂદ્રદેવમુનિ સંવેગને પામ્યા સતા બોલ્યા કે—“ હે ભગ-વન્ ! નિમિત્ત પ્રાપ્ત થતાં પણ યાવજજીવ હું જરા પણ કોપ નહિ કરું ! ” આ પ્રમાણે વ્રતમાં વધારે ઉત્ક્રાંતિ થઇને આચાર્ય મહારાજ-ની સાક્ષીએ તેણે અભિગ્રહ લીધો. તેમજ “ મોટા, ગદાન, ખાલ, વૃદ્ધ અને તપસ્વી એ સર્વનો હું યાવજજીવ વિનય કરીશ. ” એ પ્ર-માણે સર્વની સમક્ષ ડુંગરમુનિએ પણ અભિગ્રહ લીધો. એટલે રૂદ્ર-દેવ અને ડુંગરમુનિને અલગ વૈરાગ્યના રંગથી રંગાયેલા જાણીને ગુરૂએ તેમને આલોચણા આપીને પૂર્વની પેઠે ગચ્છમાં લીધા.

પછી તે બંને સુનિ આઠ કાલાદિના અતિચારનો નિરંતર ત્યાગ કરીને અપ્રમત્તપણાથી સમ્યક્ રીતે સ્વાધ્યાય ધ્યાન કરવા લાગ્યા. સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, મિથ્યાત્વ મોહનીય એ ત્રણ પ્રકારના કર્મપુંજનો ક્ષય થવાથી તેઓ આઠ પ્રકારનો દર્શનાચાર સમ્યક્ પ્રકારે આચરવા લાગ્યા. દુષ્ટ એવા ચારિત્રાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી તેઓ શુભ આશયવાળા થઈ નિરતિચાર ચારિત્ર પાળવા લાગ્યા. આ લોક સંબંધી અને પરલોક સંબંધી આશાસાની અપેક્ષા રાખ્યા વિના છઠ્ઠું અકૃમ વિગેરે દુષ્કર તપ તેઓ કરવા લાગ્યા. મુક્તિ સાધવાના હેતુભૂત શ્રીજિનેશ્વર ભગવંતે પ્રરૂપિત યોગોને વિષે પોતાના મન, વચન અને કાયના બળને તેઓ યથાવિધિ જોડવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે પોતપોતાના અભિગ્રહને સાવધાનરીતે પાળતાં શુભ ધ્યાનરૂપ અગ્નિવડે તેમનાં ઘણાં કર્મરૂપ ઇંધન બળી ગયાં, તેથી જીવના વીર્ય વિશ્લેષના અતિશય સામર્થ્યવડે અને કર્મના પરિણામની વિચિત્રતાવડે મુક્તિમાર્ગને સાધવામાં તૈયાર થયેલા એવા તેમને કેટલેક દિવસે ઘાતિકર્મના ક્ષયથી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.”

હવે કૃષ્ણાલે^૧ પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો કે:—“હે તાત! પ્રથમ તો તે બંને સુનિ તેવા પ્રકારના કષાયવાળા હતા અને પછીથી તરતમાંજ તેમને શી રીતે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું?” ભગવાન કહેવા લાગ્યા:—“હે વત્સો! જીવનું સામર્થ્ય અદ્ભુત છે અને કર્મનું પરિણામ પણ વિચિત્ર હોય છે. તેજ તેનો હેતુ છે, કહ્યું છે કે—

“જીવાણ ગર્હ કમ્માણ પરિર્ણં પુમ્મલાણ પરિયટ્ટં;

મુત્તૂણ જિણં જિણંવરમયં ચ કો જાણિતં તરડ.”

“જીવોની ગતિ, કર્મોની પરિણતિ, પુદ્ગલોનું પરિવર્તન— એ જિન કે જિનેશ્વરનાં મત^૨ શિવાય કોઈ પણ જાણવાને સમર્થ નથી.”

ભારે કર્મના યોગથી સાધુઓ પણ કદાચ પોતાના માર્ગથી પતિત થાય છે, તથાપિ ઉંચા પ્રકારના સત્કાર્યોવડે તેઓ પાછા પોતાના માર્ગ પર આવી શકે છે. શૂરવીર જીવોને સુસાધ્ય અને બલહીન પુરુષોને દુઃસાધ્ય એવા તપને મોટા કૃત્યોની સિદ્ધિમાં જિનેશ્વર ભગવંતે પ્રથમ કહેલ છે. નિર્મલ એવા તપથી મનુષ્યોને જે દુર્લભ હોય તે સુલભ થાય છે, વાંકું હોય તે સ્થિર થાય છે અને દુઃસાધ્ય હોય તે સુસાધ્ય થાય છે. અનંત ભવોથી વિસ્તાર પામેલાં મહા પાપો પણ, અગ્નિથી કાષ્ટની જેમ તપથી ભસ્મ થઈ જાય છે.” કહ્યું છે કે:—

“દીપ્યમાને તપોવદ્ધૌ, બાહ્યે ચામ્યન્તરેऽપિ ચ;
યમી જરતિ કર્માણિ, દુર્જરાણ્યપિ તત્સંજાત.”

“પુમાન્ કર્મેરિતઃ કૃત્વાઽપ્યેનાંસ્યતિમહાન્ત્યપિ;
સમ્યગાલોચનાપૂર્વે, શુદ્ધ્યત્યેવ તપઃ સ્તજન્.”

“તપઃ સ્વમાવતઃ સર્વ—પાપવિધ્વંસિ યત્પુનઃ;
સમ્યગાલોચનાપૂર્વે, સિંહઃ પ્રક્ષરિતશ્ચ સઃ”

“બાહ્ય અને આભ્યંતર તપરૂપ અગ્નિ દેહીધ્યમાન થયે જતે સંયમી પુરુષ, દુઃખે દૂર કરી શકાય એવાં કર્મોને પણ ક્ષણવારમાં નિર્જરી (વિખેરી) નાંખે છે. કર્મોને વશ થઈ પ્રાણી અતિ મોટાં પાપ કરે, તો પણ સમ્યક્ પ્રકારની આલોચનાપૂર્વક જો તે તપ કરે, તો શુદ્ધ થઈ શકે છે. તપ સ્વભાવથીજ સર્વ પાપોનો નાશ કરે છે. તેમાં પણ જો તે સમ્યક્ આલોચનાપૂર્વક કર્યું હોય તો તે સિંહ ને વળી પાખરેલો તેના જેવું છે. અહીં મહાદુઃકર્મ કરવાવાળી છતાં સમ્યક્ આલોચનાપૂર્વક તપ કરીને શુદ્ધ થયેલી બ્રાહ્મણીનું દૃષ્ટાંત છે.” તે સાંભળો—

ભરતક્ષેત્રના વિશાલપુર નામના નગરમાં, જેણે શત્રુઓને પોતાના દાસ બનાવ્યા છે એવો અને સૂર્ય સમાન તેજસ્વી સૂરતેજ ના-

મનો રાજા હતો. સરલ સ્વભાવી, સૌમ્ય, કૃતજ્ઞ, પરદુઃખને જાણનાર, દાક્ષિણ્યતાયુક્ત, ક્ષમાશીલ, ગંભીર, રૂપમાં કામદેવ જેવો અને સર્વ વિદ્યામાં પારંગત એવો વેદવિવ્યક્ષણ નામનો કોઈ પરદેશી આદ્ય તે રાજાનો પુરોહિત હતો. એક વખતે રાજસભામાંથી બહાર નીકળતાં ચહુડામાં, ઉપરતું અને નીચેતું કાબરચિત્રું તથા જડું કંબળરૂપ વસ્ત્ર જેણે પહેરેલું છે અને માથા ઉપર જેણે બે ત્રણ ઘાશ ત્રિગરેનાં પાત્રો ધારણ કરેલાં છે, એવી રૂપવતી કોઈ ભરવાડની સ્ત્રી જોઈને તે ખેદપૂર્વક વિચાર કરવા લાગ્યો:—“અહા! કુંભ અને વસ્ત્રો ખંને જેના અર્થોગ્ય છે, એવા આ સ્ત્રી રતનને વિધાતાએ કેમ વિડંબના પમાડી હશે? ખરેખર! વિધિ રતનદોષી છે!” આ પ્રમાણે તે વિચાર કરે છે એટલામાં આલાનસ્તંભને ઉખેડીને સ્વેચ્છાએ આમતેમ ભ્રમણ કરતો રાજાનો મહોન્મત્ત હાથી ત્યાં આવી ચડ્યો. યમ જેવો ભયંકર તે હાથી ત્યાં આવ્યે છતે ભયથી વ્યાકુલ થઈ બધા માણસો ચારે બાજુ ભાગી ગયા. તે વખતે ભરવાડણ પણ નાસવા લાગી, એટલામાં કોઈ પનીહારીની સાથે અથડાવાથી તે ખંને પડી ગઈ. પડી જતાં ખંનેનાં પાત્રો ભાંગી ગયાં. પણ ભરવાડણના મુખઉપર શોકની છાંયા માત્ર જોવામાં ન આવી અને પનીહારી અતિશય રડવા લાગી. તેને રૂદન કરતી જોઈને તેના દુઃખથી દુઃખિત થઈ પુરોહિત તેને પૂછવા લાગ્યો:—“ભદ્રે! તું આમ કેમ રડે છે?” તે પણ બહુ દુઃખે કરીને કહેવા લાગી:—“હું બંધો! સાંભળો, મારા રૂદનનું કારણ એટલુંજ છે કે, મારી સાસુનો સ્વભાવ બહુજ ખરાબ છે, તેથી તે મારી ઉપર ગુસ્સે થશે અને ખંને ઘડા ફૂટી જવાથી તે વિશેષ ગુસ્સે થઈને મને ઘરમાં પગ મૂકવા નહિ દે અને ખાવાનું પણ આપશે નહિ. તે રોષ લાવીને એમજ કહેશે કે, આજે તારા ભોજનના મૂલ્યથીજ બે ઘડા વેચાતા લાંબા. તેથી મને બહુ દુઃખ થાય છે અને રડવું આવે છે.” પુરોહિતને દયા આવી તેથી તેણે બે ઘડાની કિંમત જેટલા પૈસા તે પનીહારીને આપીને વિદાય કરી.

પછી પુરોહિત વિસ્મય પામીને શોક વિનાની પેલી ભરવાડજીને પૂછવા લાગ્યો:—“ હે બહેન ! દહિં છાશ વિગેરેનાં બે ત્રણ વાસણ તારાં ભાંગી ગયાં તેથી તને આજે મોટી નુકશાની થઇ છે, છતાં તું રડતી કેમ નથી ? ” જરીક હાસ્ય કરીને તે પણ કહેવા લાગી:—“ હે ભાઇ ! મારા ન રડવાનું કારણ સાંભળ-જેમ બહુ ઝણ છે તે ઝણ નથી, તેમ અતિ દુઃખ છે તે દુઃખ નથી. તેથી માફ હૃદય વળના જેવું કઠોર થઇ ગયું છે. માટે હું રડતી નથી. ” તે સાંભળી આ બિચારીને તે શું મહાદુઃખ પડ્યું હશે ? એમ વિચારતાં તે વિપ્રવચ્ચ પુરોહિતનું મન પીગળી ગયું એટલે તે પાછા તેને કહેવા લાગ્યો:—“ હે બહેન ! હું તારૂં વૃત્તાંત સાંભળવા ઇચ્છું છું માટે મને યથાર્થ તારૂં વૃત્તાંત કહે. ”

તે કહેવા લાગી:—“ હે ભદ્ર ! પોતાનું દુશ્ચરિત્ર કોઇને કહેજું એ પોતાને અને પરને બંનેને લજ્જાકારી થાય છે. માટે તે પોતાની જાંઘાની માફક ઢાંક્યુંજ સાફ છે; છતાં હે પરદુઃખજ ! નિરંતર સર્વનું હિત કરવામાં તારૂં મન તત્પર છે માટે માફ ચરિત્ર માત્ર તારા અને મારા સાંભળવામાંજ આવે એવી રીતે કહીશ, તો આ પાસેની વાડીમાં તું એકલો આવ. ” તેનું વૃત્તાંત સાંભળવાની ઇચ્છાથી તેણીના કંઠા પ્રમાણે તે બગીચામાં ગયો. પુરોહિતના સમાગમથી તે સ્નેહવતી અને રોમાંચિત થઇને હૃદયમાં વિશ્વાસ લાવી પોતાનું અખિલ ચરિત્ર કહેવા લાગી:—

“ લક્ષ્મીતલક નામના નગરમાં નિરંતર નિર્ધનાવસ્થામાં રહેનાર, સર્વ વિદ્યામાં વિચક્ષણ વેદસાગર નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. રૂપ અને સૌભાગ્યથી સુશોભિત અને પતિવ્રતારૂપ સદ્ગુણવાળી કામલક્ષ્મી નામની તેને પત્ની હતી. તેણીના વિનયોચિત્યાદિ કૃત્યો અને સદ્ગુણોથી પ્રસન્ન રહીને આ જન્મનું દુઃસહ દારિદ્ર્યદુઃખ તે ભણતો ન હતો. તેમને પ્રથમ વયમાંજ સારા લક્ષણવાળો અને સૌભાગ્યનું સ્થાન વેદવિચક્ષણ નામે પુત્ર થયો હતો. તે લગભગ એક

વરસનો થયો, ત્યારે એક દિવસે કામલક્ષ્મી નગરની બહાર જોડલામાં પાણી ભરવા ગઈ, તેડલામાં ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરના સ્વામી મકર-
ધ્વજ રાજાએ અકસ્માત આવીને સૈન્યથી તે નગર ઘેરી લીધું. તે
વખતે દ્વારપાળોએ નગરના બધા દરવાજા એકદમ બંધ કર્યા, ત્યારે
કેડલાક ચાલાક નગરવાસીઓ ભાગી ગયા અને બહાર ગયા હતા તે
બહારજ રહ્યા. ચારે બાજુથી સૈન્ય આવેલું જોઈને ભયથી ગભરાઈને
કામલક્ષ્મી નાસવા ભાગી, એડલામાં કોઈ સીપાઈએ તેણીને પકડી
લીધી. તે બહુ સુરૂપવતી હોવાથી તેણે મકરધ્વજ રાજાને અર્પણ
કરી. તે તેણીને જોઈને કામાંધ થયો અને તરત પોતાના અંતઃપુરમાં
મોકલી દીધી. હવે અન્ન, ઘાસ, કાષ્ટાદિ ન મળવાથી આખું નગર
દુઃખી થવા લાગ્યું. તે જોઈને હિતચુદ્ધિથી તે નગરના રાજાએ મકર-
ધ્વજ રાજાને માથા પ્રમાણે દાંડ આપ્યો, એટલે તે સંતુષ્ટ થઈને તરત
પોતાના નગર ભણી ચાલ્યો ગયો. હવે કામલક્ષ્મીના રૂપાદિ ગુણથી
મોહિત થઈને તે રાજાએ તેણીને પરણી કરી અને સર્વની સ્વા-
મિની બનાવી દીધી. બીજી કુળવંતી અને શીલવતી રાણીઓ
હતી, તેમની અવગણના કરીને કામાંધ થઈ તે તેણીનેજ પોતાની
અવિતેધરી માનવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે સર્વ પ્રકારના સુખના સં-
યોગથી તે રાજા અતિ રાગી બનીને નિરંતર તેને સંતુષ્ટ રાખવા
પ્રયત્ન કરતો હતો તે છતાં પણ તે લેશમાત્ર સંતોષ પામતી ન હતી.
બાલ્યાવસ્થાથી તે વેદસાર વિપ્રપર પ્રીતિવાળી હોવાથી રાજાના
સન્માનના સુખને તે વિષ સમાન માનતી હતી. આ પ્રમાણે નિરંતર
વિરક્ત એવી કામલક્ષ્મી સાથે અત્યંત રક્ત થઈને વિલાસ કરતાં
વીર વરસ ચાલ્યા ગયા. તે હુમેશાં એમજ વિચાર કરતી કે:—“ આ
રાજાના ઘરમાંથી ક્યારે મુક્ત થાઉં અને તે પતિને તથા તે પુત્રને
આ નેત્રવડે ક્યારે જોઉં. ” આ પ્રમાણે નિરંતર આર્તધ્યાનને વશ
થઈને ત્યાં કારાગૃહની માફક રહેતાં દુઃખે દિવસો ગાળતી હતી. એક
દિવસ કામલક્ષ્મી પૂર્વના સ્નેહથી વિચાર કરવા લાગી:—“ અહા !
આટલા વર્ષો ગયા છતાં મારો ભર્તાર અને પુત્ર મને મળ્યા નહિ માટે

હવે પરદેશી બ્રાહ્મણોને જે યાચિત સ્વર્ણ-દાન આપું, તો અવશ્ય તેઓ લોભથી ક્યારે પણ અહીં આવે. ” આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને બ્રાહ્મણોને ઇચ્છિત સુવર્ણ આપવા લાગી. સુવર્ણદાનથી તેની કીર્તિ ચારે બાજુ પ્રસરવા લાગી. હવે એક દિવસે દારિદ્ર્યથી દુઃખી થતો વેદસાર બ્રાહ્મણ પણ પોતાના છોકરાને સાથે લઇને ત્યાં આવ્યો, અને આશીર્વાદ આપીને તેણે તેની પાસે દ્રવ્યની યાચના કરી. એટલે કંઈક તેને પિછાનીને “ તમે કોણ છો ? ક્યાંથી આવ્યા છો ? તમારી સ્ત્રી ક્યાં છે ? તમારું કુટુંબ કેટલું છે ? આ તારી સાથે છે તે શું સંબંધી છે ? ” આ પ્રમાણે તેને એકાંતમાં બેસારીને કામલ-ક્ષ્મીએ પૂછ્યું. તે સાંભળીને અસંભાવનાથી અને ઘણા વરસો વીતી જવાથી તેને ન યોગ્યતો વેદસાર પોતાનું અરિત્ર મૂળથી કહેવા લાગ્યો:—“લક્ષ્મીતિલક નગરનો રહેવાસી વેદસાર નામનો હું બ્રાહ્મણ છું. મારી ગુણવત્તી એવી કામલક્ષ્મી નામે ભાર્યા હતી. એક દિવસ વેદવિચક્ષણ નામના પોતાના એક વરસના પુત્રને મૂકીને તે પાણી લાવવાને ગામની બહાર ગઈ, એટલામાં ત્યાં શત્રુનું લશ્કર અકસ્માત આવી ચડ્યું. જ્યારે તે સૈન્ય પાછું ચાલ્યું ગયું, ત્યારે તેની બધે ઠેકાણે મેં તપાસ કરી; પરંતુ તેના સમાચાર માત્ર પણ મને મળ્યા નહિ. પછી મારા સ્વંબંધીઓએ બીજી સ્ત્રી કરવાને માટે મને બહુ આગ્રહ કર્યો; પણ હું તેના સ્નેહને વ્રશ હોવાથી બીજી સ્ત્રી પૂરુંહોયો નહિ. તે પછી મેંજ આ નાના બાલકને ઉછેરીને મોટો કર્યો અને કંઈક મોટો થતાં તેને સારૂપ બધી વિદ્યાઓ ભણાવી. સુવર્ણ-દાનથી પ્રસરતી તમારી પ્રસિદ્ધિ સાંભળીને દરિદ્રતાથી દૂભાયેલો હું આ મારા પુત્રને સાથે લઇને અહીં આવ્યો છું.”

આ પ્રમાણે વેદસારે જ્યારે પોતાનો વૃત્તાંત કહ્યો, ત્યારે મનમાં બહુ ખેદ લાવીને રાજના નિગ્રહથી માંડીને કામલક્ષ્મીએ પણ પોતાનો બધો અહેવાલ તેને કહ્યો. પૂર્વ સ્નેહના વશે હજી પણ તે તેની સાથે જવાની ઇચ્છવાળી હોવાથી કેટલાંક કિંમતી રત્નો આપીને તે એકાંતમાં આ પ્રમાણે તેને કહેવા લાગી:—“હે પ્રિય !

તમારા ઇષ્ટ સંકેતસ્થાને બીજા રાજ્યમાં અત્યારે રત્નસહિત આ પુત્રને મોકલી દો, પછી આપણે પણ ત્યાં જઈશું. અને આજથી સાતમે દિવસે રાત્રે સ્મશાનમાં આવેલા ચંડીગૃહમાં હું કોઠરીતે પણ આવીશ મારે તમારે પણ ત્યાં અવશ્ય આવવું. ” પછી તેના કહેવા પ્રમાણે તેણે પુત્રને ઇષ્ટ સ્થાને મોકલી દીધો અને સંકેતની રાત્રે ચંડી-ગૃહમાં આવીને તે સુઈ ગયો. હવે કામલક્ષ્મી ધૂર્તિતાથી સાતમે દિવસે રાજને વિનવવા લાગી:—“ હે સ્વામિન! એક દિવસે તમને માથામાં ભયંકર પીડા થઈ હતી, તે તમને શ્યાદ છે ? તે વખતે ઘણાં મંત્ર, તંત્ર અને ઔષધો કર્યા છતાં તે શાંત ન થવાથી હું અન્ન, પાણીનો ત્યાગ કરીને બહુજ વ્યાકુળ થઈ ગઈ હતી. પછી તેની શાંતિને મારે પ્રસિદ્ધ મહિમાવાળી અને સ્મશાનમાં રહેવાવાળી ચંડીદેવીની મેં આ પ્રમાણે માનતા માની હતી કે—“ હે માત ! જો રાજની શિરોવ્યથા શાંત થઈ જશે, તો મારી સાથે રાજ ત્યાં આવીને અમુક દિવસે રાત્રે તમારી પૂજા કરશે. ” તો આપણે બંને આજ રાત્રે ચંડી-ગૃહ અર્ચન કરવાને ત્યાં જઈએ. તેની આજ્ઞાને વશવર્તી હોવાથી રાજએ તરતજ તેનું કહ્યું માની લીધું. પછી સાયંકાળે રાજ ચંડીની પૂજા કરવાને કામલક્ષ્મીની સાથે અર્ધપર બેસીને અને પૂજા સામગ્રી લઈને સ્મશાન ભણી ચાલ્યો. સોયથી ન ભેદી શકાય એવો અંધકાર ચારે તરફ પ્રસર્યો હતો નગરની બહાર નીકળીને માર્ગે ચાલતાં ક્યાંક શિયાળીયા શબ્દ કરી રહ્યા હતા, ક્યાંક રાક્ષસોનો કોલાહલ મચી રહ્યો હતો, ક્યાંક ભયંકર ઉદાત્ત થતો હતો, ક્યાંક ધૂવડપક્ષીઓ બેઠેલા હતા, ક્યાંક શબ સંસ્કાર કરવા આવેલા લોકો પ્રેતથી ત્રાસ પામતા હતા, ક્યાંક ડાકિની અને શાકિનીઓ મોટેથી રાસડા લેતી હતી, ક્યાંક ચપલ પિશાચો અટ્ટહાસ્ય કરી રહ્યા હતા, ક્યાંક કાપાલિક લોકો સારા માણસોનાં પવિત્ર મસ્તકો ગ્રહણ કરતા હતા, ચારે બાજુથી પ્રસરતા દુર્ગંધના પૂરથી નાક પૂરાઈ જતું હતું અને ઉપરાઉપરી પડેલી બોપરીઓથી બ્યાં મમન પણ અટકી પડતું હતું એવું ભયંકર સ્મશાન નિર્ભય એવા રાજના જોવામાં આવ્યું. કામલક્ષ્મી-

ને તે મુઘ્ધ સમજીને કહેવા લાગ્યો:—“ હે દેવી ! આ ભયંકર સ્થાન જોધને તું મનમાં જરા પણ ડરોશ નહિ. કારણ કે અહીં જે માણસ ડરે છે, તેને ભૂત-પ્રેતાદિ છળે છે. ” આ મૂઢ રાજા એટલું નથી જાણતો કે, તે દુષ્ટા તો બીજાને પણ ડરાવે તેવી છે. હવે ચંડીનું મંદિર આવતાં અંધ ઉપરથી નીચે ઉતરીને અને કામલક્ષ્મીને તરવાર આપીને રાજા જેવામાં ચંડિકાની પૂજા કરવાને તત્પર થયો, તેવામાં છળ જોનારી એવી તેણીએ તેનું મસ્તક છેદી નાખ્યું. તરતજ જાણે રાજા સર્વાંગથી દેવીને પ્રણામ કરતો હોય, તેમ ચંડીની આગળ લાંબો થઈને પડ્યો.

હવે બહુ હર્ષ પામતી એવી કામલક્ષ્મી તેના આભરણો લઈને મુખ્યદ્વાર (મત્તવારણ) પાસે સૂતેલા પેલા બ્રાહ્મણને તેણે તરતજ જગાડ્યો. પરંતુ જાગીને પૃથ્વીપર પગ દેતાંજ તેને દુષ્ટ સર્પ કરડ્યો, એટલે દુર્દેવયોગથી તે ત્યાંજ તત્કાળ મરણ પામ્યો. હવે બંનેથી બ્રહ્મ થવાને લીધે કામલક્ષ્મી બહુજ ખેદ પામી અને ભયથી ગભરાઈને અંધ ઉપર આરૂઢ થઈ તરતજ ત્યાંથી ચાલી નીકળી. રાતે નિર્જન માર્ગે એકાકી ગમન કરતાં તે ક્યાંય પણ ભય ન પામી. કારણ કે સ્ત્રીઓનો જન્મ સાહસની સાથેજ થયેલો હોય છે. અનુક્રમે પરદેશમાં કોઈ નગરમાં જઈને એક માળીને ઘેર તેણે પોતાનો અંધ બાંધ્યો, પછી ઘણા વરસોથી રાજમહેલરૂપ કેદખાનામાં પડેલી તે આજે છુટી થઈ હતી તેથી સ્વેચ્છાએ ફરવાને ઇચ્છતી એવી તે રાતે કોઈ દેવમંદિરમાં તબલાનો અવાજ સાંભળી ત્યાં જોવા ગઈ. ત્યાં સર્વાંગ અલંકૃત અને દિવ્યરૂપના સૌભાગ્યથી સુશોભિત અને નવીન પ્રકારની તેણીને જોધને કોઈ પણાંગનાએ તેણીને પૂછ્યું કે—“ હે સુભગે ! તું કોણ છે ? અને ક્યાંથી આવી છે ? અને કેને ઘેર અતિથિ થઈ છે ? ” આ પ્રમાણે આદરપૂર્વક પૂછતાં તેણે આ પ્રમાણે કહિયત ઉત્તર આપ્યો કે—“ એક દિવસે હું પિતાના ઘેરથી પતિની સાથે સાસરે જતી હતી, તેવામાં માર્ગમાં ઘાડ આવી, ત્યાં સાથ બધો લુપ્ત થઈ ગયો અને મારો સ્વામી મરી ગયો. ત્યાંથી આમતેમ ભાગતી એવી હું અંધ ઉપર

એસીને અહીં આવી છું. આ નગરમાં મારું કોઇ સગું નથી, તેથી માળીને ઘેર અથવા બાંધીને હું અહીં આવી છું.” આવો ઉત્તર સાંભળી “ આ સ્નામી વિનાતી છે, માટે મારા કુળને ઉચિત છે. ” એમ વિચારીને પણાંગના માયા વચ્ચેનાથી તેને પ્રસન્ન કરીને પોતાને ઘેર લઇ ગઇ. ત્યાં બધા કરતાં ચડીઆતી એવી ગીતાદિની કળાઓ શિખવીને અનુક્રમે પણાંગનાએ તેને પોતાના કુસાચારમાં પ્રવર્ત્તાવી.

હવે એક દિવસે પરદેશથી આવેલો કોઈ શ્રીમાન તરુણ પુરુષ કામલક્ષ્મીને ઘેર આવીને રહ્યો. સર્વ પ્રકારના સુખોમાં નિરંતર પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વિલાસ કરતા એવા તેમનો આસ્તે આસ્તે સન્નિધિ પ્રેમ બંધાય ગયો. કેટલાક વખત પછી એક દિવસે કાંઈ કારણસર તેને બીજે ઠેકાણે જવાની ઇચ્છા થઇ એટલે એકાંતમાં કામલક્ષ્મીની તે રજા માગવા લાગ્યો. ગમન કરતો અને મરણ પામતો માણસ કોઇથી રાખ્યો રહી શકતો નથી. કહેવત છે કે—“ પરોણાઓએ કરી ધર વસતા નથી. ” દૃઢ સ્નેહ છતાં જવાને તૈયાર થયેલા એવા તેને અટકાવવાને અસમર્થ થવાથી શોકાકુલ મુખ કરીને કામલક્ષ્મી તેને કહેવા લાગી કે—“ હું સ્વામિન! અત્યારે તમે ભલે જાઓ, પણ તમારા કુળ અને ગોત્રાદિ મને કહી જાઓ. કારણ કે, તમારા વિયોગમાં એ મને જીવનના આધારભૂત થશે. ” એટલે દૃઢ આલિંગન દબને ભાવિ વિયોગથી દુઃખાર્ત થયેલો એવો તે પોતાના અશ્રુરૂપ સ્નેહવૃષ્ટિથી તેને સિંચન કરતો સખેદ કહેવા લાગ્યો:— “ લક્ષ્મીતિલક નગરમાં રહેનાર વેદસાર નામના બ્રાહ્મણની કામલક્ષ્મી નામની પ્રિયાને વેદવિદ્યાક્ષણ નામનો પુત્ર હતો. જ્યારે તે એક વરસનો થયો, ત્યારે કામલક્ષ્મી (તેની માતા) પાણી નિમિત્તે નગરની બહાર ગઇ; તે વખતે અકસ્માત્ કોઇ પરચક્રનું આગમન થતા તે પાછી ઘેર આવી શકી નહિ. પછી ખબર કાઢતાં તે જીવતી છે કે મરણ પામી છે તેની પણ ખબર મળી નહીં. ત્યારબાદ પિતાએ તે પુત્રને ઉછરીને મોટો કર્યો અને સર્વ વિધાઓ ભણાવી.

એક વખતે દરિદ્રતાથી દુઃખી થઇને મકરધ્વજ રાજાની પ્રિયા પાસે તે પિતા તથા પુત્ર ચાચના કરવા ગયા. ત્યાં તેણીની સાથે એકાંતમાં કાંઇ છાની વાત કરીને, તેણીએ આપેલ અમૂલ્ય રત્ન, સુવર્ણ અને ઐક્ટિક સહિત વેદસારે પુત્રને સંકેતસ્થાન બતાવીને બીજા રાજ્યમાં મોકલી દીધો, અને તેને કહ્યું કે, ‘હું સાત આઠ દિવસ પછી આવીશ.’ સંકેતસ્થાને જઇને વેદવિચક્ષણ પિતાની રાહ જોવા લાગ્યો; પરંતુ તે ત્યાં કોઈ કારણવશાત્ આવ્યા જ નહિ. તેમના વિરહ મનમાં ખેદ સહિત વેદવિચક્ષણ વિચાર કરવા લાગ્યો કે:—

“જરૂર રસ્તામાં મારા પિતાને ચોરોએ મારી નાખ્યા હશે અથવા તો વ્યાધિદિવું તે ભક્ષ્ય થઇ પડ્યા હશે.” દુઃખાર્ત્ત થઇને તેણે વિચાર કર્યો કે:—“પ્રેમાળ પિતાનો વિયોગ કરાવતાં અહા ! વિધાતાએ આજે મારું સર્વસ્વ લૂંટી લીધું છે. મારી માતાને મેં ન જોઇ ત્યારથી તેનેજ હું મા અને બાપ તરિકે લેખવતો; પણ દુરાત્મા દૈવ અત્યારે એટલું પણ સહન કરી શક્યો નહીં. અથવા તો સ્ત્રીજનને ઉચિત એવો દૈવને ઉપાલંભ દેવાથી શું ? કારણકે માણસોને શુભ અને અશુભના હેતુભૂત પૂર્વકૃત કર્મજ છે. સંસારમાં સંયોગો બધા વિયોગના અંતરાગીજ હોય છે, એવી ભાવના ભાવતાં તેણે પોતેજ આસ્તે આસ્તે પિતાનો શોક છોડી દીધો. ત્યારપછી વિધાના પ્રભાવથી સર્વત્ર આદરસત્કાર પામતો એવો તે ભમતો ભમતો અહીં આવ્યો. હું કાંતે ! તે હું પોતેજ વેદવિચક્ષણ છું.” આ પ્રકારના તેના વૃત્તાંત શ્રવણથી તેને પોતાનોજ પુત્ર જાણીને કામલદમ્બી પોતાના હૃદયમાં બહુજ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગી. તેણીએ વિચાર્યું કે:—

“અહા ! દૈવને ધિક્કાર હો ! અતિ દુષ્ટ એવી જે હું તેના અત્યારે સર્વ લોકમાં નિંદિત પોતાના છોકરાની સાથે સંયોગ થયો.” એ રીતે પાપના પશ્ચાત્તાપરૂપ અગ્નિ તેના હૃદયમાં પ્રબલિત થયો છતાં તે વખતે પોતાના પુત્રને તેણીએ પોતાની ઓળખાણ ન આપી. કારણકે, વખતપર સ્નેહને લીધે અને પોતાની માતા સમજીને પશ્ચાત્તાપરૂપ અગ્નિથી પરિતાપ પામી તે પોતાના પ્રાણોને ત્યાગ કરે.

પછી તે ઇન્દ્રિયસુખથી ઉદ્વેગ પામી, છતાં પોતાના આત્માને છૂપાવવાને માટે મિથ્યા ઉપચારનાં વચનોથી તેને પ્રસન્ન કરીને વિસર્જન કર્યો.

તેના ગયા પછી પોતાના જીવિતથી ઉદ્વેગ પામીને તેણીએ અન્ન તથા જળનો ત્યાગ કર્યો અને પોતાના તે દુષ્કૃતનું સ્મરણ કરતી એવી તેણે અક્ષા પાસે બળી મરવા માટે કાષ્ઠની માગણી કરી. તે સાંભળીને અક્ષા દુઃખી થઈને કહેવા લાગી:—“હે મારા ધરની કંડપલતા! સ્વ અને પરને દુઃખકારી એવું અકસ્માત આ તે શું આરંભ્યું ? શું આધિ, વ્યાધિ કે બીજી કોઈ પીડાથી તું દૂભાયેલી છે ? કે જેથી હે સુભ્રુ ! પોતાના દહને અત્યારે અગ્નિમાં હોમવાને તું તૈયાર થઈ છે. આ દુર્લભ મનુષ્ય જન્મ પામીને શા માટે વૃથા ગુમાવે છે ? અહીં આવતા યુવકોની સાથે સ્વેચ્છાથી ભોગ ભોગવ ! નિષ્કલંક અને રાજઓને માન્ય એવું સર્વ પ્રકારનું સુખ તને પ્રાપ્ત થયું છે. હે મનસ્વિની ! દૂરીને આ વેશ્યા જન્મ તને કયાં મળવાનો છે ?” અતરમાં વિષાદને ધારણ કરતી કામલક્ષ્મી અક્ષાને કહેવા લાગી:—“હે અમા ! આધિ કે વ્યાધિની વ્યથાથી હું દૂભાયેલી નથી; પરંતુ મારા દહને અગ્નિમાં હોમીને ઘણા વખતથી વિસ્તાર પામેલા આ વેશ્યાપણાના પાપકર્મની શુદ્ધિ કરવાને હું ઇચ્છું છું. સ્ત્રીપણું એ પ્રાણીના અનંત પાપોનું ફળ છે, એમ સજ્જન પુરૂષો કહે છે. તેમાં પણ જે વેશ્યાનો જન્મ છે તે કોહી ગયેલ કાંઈ તુલ્ય છે. સર્વ પાપોનું મૂળ છતાં જો આ વેશ્યાજન્મ શ્રેષ્ઠ છે એમ તું કહે છે, તો હે અમા ! બીજું ખરાબ આ જગતમાં શું છે ? તે કહે. ” સર્વત્ર નિંદવા લાયક એવું પુત્રના સંયોગનું દુષ્કૃતજ ખરી રીતે તો તેના મરણનું કારણ હતું, છતાં તેણીએ તે વાત લબ્ધથી પ્રગટ ન કરી. નાગરિકો, કુટુંબી અને રાજાએ અટકાવી છતાં કાષ્ઠલક્ષણના વિચારથી તે પાછી ન હતી.

મરણમાંજ એકાગ્રચિત્ત રાખીને તેણીએ સાત લાંઘન (લાંઘણ)

કરી, તેથી રાજા વિગેરેએ તેને રજા આપી, એટલે અર્થ ઉપર આરૂઢ થઇને દીન દુઃખી લોકોને ઘન આપતી, પોતાના દુઃખમાં દુઃખથી દૂભાયેલી એવી તેણીએ નદીના કાંઠે નગરવાસીઓએ રચેલ ચિતામાં નિર્ભય થઇને પ્રવેશ કર્યો. પાસે રહેલા નાગરિકોએ જેટલામાં તેણીની ચિતામાં અગ્નિ સળગાવ્યો, તેટલામાં ભવિતવ્યતાના યોગથી અકસ્માત પુષ્કળ વરસાદ થયો. જે વખતે વરસાદ થયો તે વખતે વરસાદના પાણીથી પરાભવ પામીને વૃષભોની જેમ નીચું મુખ કરી સ્વજનતાના અભાવથી સર્વ લોકો પોત પોતાને ઠંકાણે ચાડ્યા ગયા. તે વખતે તરતજ ચિતા યુઝાર્ધ ગયે છતે જીવન્મૃત એવી તે જરામાત્ર દાઝી અને નદીના પૂરમાં તણાવા લાગી. તણાતી તણાતી દૈવયોગે નદીકાંઠે ક્યાંક એટકી રહી. તે વખતે લગભગ મૃતપુત્ર્ય એવી તે કોઇક ગોવાળીયાના જોવામાં આવી. એટલે તે ગોવાળીયા કામલક્ષ્મીને પોતાને ઘર લઇ ગયો અને મનમાં દયા લાવીને નિરંતર તેને ઔષધોપચાર કરવા લાગ્યો. કેટલેક દિવસે તેનું શરીર નિરોગી થયું અને દૈવયોગે પ્રથમ કરતાં પણ અતિશય સ્વરૂપવતી તે થઇ.

હવે ૩૫, સૌભાગ્ય, લાવણ્ય અને મનહર શાભાવાળી તેણીને જોઇને ગોવાળીયા કામથી વિહ્વલ બની તેને કહેવા લાગ્યો:—“હે સર્વાંગ સુલભે ! હવે જો તું મારે ઘર રહીશ, તો મારી તમામ મિલકતની તું સ્વામિની છે અને હું તારો દાસ છું. પરંતુ જો તું અહીંથી જઇશ, તો મારા પ્રાણ પણ તરતજ ચાડ્યા જશે, એમ જાણીને હે ભાગ્યવતી ! હવે તને જેમ સાડું લાગે તેમ કર. ” આ પ્રભાણેનું તેનું બોલવું સાંભળીને કામલક્ષ્મી વિચાર કરવા લાગી. “પૂર્વે પણ મેં સાત નરક જેટલું મહાપાપ ઉપાર્જેલું છે, મારે નિર્નિમિત્ત ઉપકારી એવા આ ગોવાળીયાનું પણ ઇષ્ટ થાઓ. “જેમ સો તેમ પથાસ ” એવી લોકમાં પણ કહેવત છે, મને લાગે છે કે, આટલા મહાપાપ કર્યા છતાં હજી કાંઇ ન્યૂન હશે કે જેથી

સર્વલક્ષી અગ્નિમાં મેં પ્રવેશ કર્યો છતાં તે ન્યૂનતા પૂરી કરવાને વિધાતાએ મને જીવતી રાખી છે. ” કામલક્ષ્મીનું મન વિષયોથી ઉદ્વેગ પામેલું હતું, છતાં આવા અનેક પ્રકારના વિચાર કરીને કંઈક ઇંદ્રિયોની ચપલતાથી તે ગોવાળીયાની ગેહિની થઇ. પછી ગાંધુ’ દોહડું, છાશ વલોવવી વિગેરે ગોપગૃહને ઉચિત એવી સર્વ ક્રિયાઓ સંસર્ગના વશથી તે આસ્તે આસ્તે શીખી અને દહીં, છાશ વિગેરે વેચવા માટે ગોકુલમાંથી તે આ નગરમાં દરરોજ આવવા લાગી. હે સુસં પુરોહિત ! ખરેખર ! દુઃખથી દગ્ધ થયેલી પાપિણી કામલક્ષ્મી તે હુંજ છું. ! પતિ અને પુત્રના વિયોગથી દુઃખ પામી, રાજની પત્ની થઇને પૂર્વના પતિસ્નેહના વશથી દુષ્ટ બુદ્ધિ વડે રાજનો પણ મેં વધ કર્યો. સર્પના દંશથી પૂર્વનો પતિ મરણ પામેલો જોઇને ત્યાંથી હું ભાગી ગઈ અને દેશાંતરમાં વેશ્યા થઇ, ત્યાં પોતાના પુત્રને જીવ કરીને રાખ્યો. ત્યારપછી હું ચિતામાં પેઠી અને નદીના જળથી તણાણી. અહા ! નીચ કર્મ આચરતી એવી હું અત્યારે ગોપાંગના થઇ છું. આ પ્રમાણે ઉપરાઉપરી મારી ઉપર દુઃખો પડ્યાં, તો હે બ્રાત ! અત્યારે ભાજન ભાંગી જવાથી હું કયા દુઃખને રહું ? વિવિધ પ્રકારના દુઃખ સમૂહથી વિકુર થઇ ગયેલી હું એટલા માટેજ કહું છું કે—“ જોમ બહુ ઝડપ તે ઝડપ નહીં, તેમ અતિ દુઃખ તે દુઃખ નહીં. ”

આ પ્રમાણે તેણીનું ચરિત્ર સાંભળી કામલક્ષ્મી મારી માતા છે, એમ સમજીને વેદવિચક્ષણ પુરોહિત તરતજ પોતાની માતાના લોભરૂપ દુશ્ચરિત્રથી પરિતાપ પામીને સાશ્રુલોચને તેણીના પગમાં પડ્યો. તે જોઇ પોતાના ચરણને સંકોચતી તે કહેવા લાગી:—“ હે વર્ણોત્તમ ! આ અયોગ્ય આચરણ શું કરે છે ? ” પુરોહિત શ્યામ મુખવાળો થઇને સગદ્ગદ કહેવા લાગ્યો:—“ હે માત ! તેજ હું તમારો વેદવિચક્ષણ નામનો પુત્ર છું. ” પરસ્પરનો પોતાનો સંબંધ જાણીને માતા પુત્ર બંનેના મુખપર શ્યામતા છવાઈ ગઈ, અને બંને

ભૂમિમાં પેસવાને ઇચ્છતા હોય, તેમ બંને નીચું મુખ કરીને પૃથ્વીપર દૃષ્ટિ કરી રહ્યા. પોતપોતાના દુર્વૃત્તાંતના પરિતાપરૂપ અગ્નિથી પરસ્પર બંનેનું મન બળી જવા લાગ્યું અને લગ્નવેશના વશથી તેઓ એક બીજાની સન્મુખ જોવાને પણ સમર્થ ન થયા.

પછી નીર, અગ્નિ કે બૃગુપાત? વિગેરેથી પોતાના પાપની શુદ્ધિ કરવાને માટે આત્મઘાતની ઇચ્છા કરતી કામલદમ્ભીને તે દ્વિજ કહેવા લાગ્યો:--“ હે માત ! આત્મઘાત કરવાથી શું ? તેમજ ગત વસ્તુનો કે ગત બનાવનો શોક કરવાથી પણ શું ? હવે તો પાપનો વિઘાત કરવાને તપકર્મમાં યતન કર. કારણ કે પ્રાણી આત્મઘાત કરવાથી પોતાના પૂર્વ કર્મથી મુક્ત થઈ શકતો નથી; પરંતુ તેનું ફળ ભોગવવાથી અથવા તો તીવ્ર તપથીજ તે મુક્ત થાય છે. સિદ્ધાંતમાં પણ કહ્યું છે કે:—

“વાવાણં ચ સ્વલુ મો કઢાણં કમ્માણં પુત્તિ દુચ્છિણ્ણાણં દુપ્પ-
ડિકંતાણં, વેદિત્તા મુલ્લો, નત્થિ અવેદિત્તા, તપ્પસા વા સૌસડિત્તા ”

“કરેલાં પાપકર્મો કે જે પૂર્વે અપાળ્યા ન હોય અથવા પડિક-
મ્યા ન હોય તો તે વેદવા વડેજ છૂટી શકે છે, વેદવામાં ન આવે તો
છૂટી શકતા નથી અથવા તપથી તે શાપી શકાય છે.” માટે હે
અંબા ! તીવ્ર એવું કોઈ તપકર્મ કર, કે જેથી અગ્નિવડે સુવર્ણની
જેમ આત્મા શુદ્ધ થાય. સાત ધાતુમય અને અસાર એવા આ માનવ
દેહથી ઠાઠા માણસો આત્માની શુદ્ધિ કરનાર એવા ધર્મરૂપ સારનો
સંગ્રહ કરે છે.” કહ્યું છે કે:—

“અતિરેણ યિરો સમલેણ નિમ્મલો પરવસેણ સાહિણો;
દેહેણ જડ વિઠ્ઠપ્પંડ, ઘમ્મો ત્તા કિં ન પજ્જત્તં.”

૧ ભેરવજન આવો—પર્વતના શિખર ઉપરથી શરીર પડતું મૂકી પ્રાણ બોલો.

“અસ્થિર, મલિન અને પરવશ એવા આ દેહથી જો સ્થિર, નિર્મલ અને સ્વાધીન એવો ધર્મ સાધી શકાય—વધારી શકાય, તો પછી પ્રાપ્ત કરવાનું શું બાકી રહે ?” આ પ્રમાણે પોતાની માતાને શાસ્ત્રોક્તિની યુક્તિઓવડે સમજાવીને આત્મઘાતના વિચારથી પાછી વાળી, પાપશુદ્ધિ કરવાની ઇચ્છાથી તેણીની સાથે શ્રીમત્સાગરના પારંગત અને પાસેના ઉપવનમાં પધારેલા શ્રી ગુણાકરસૂરિને વાંઢવાને વેદવિચક્ષણ તેજ વખતે આદ્યો. ત્યાં જઈ આચાર્ય મહારાજને વાંઢીને તે બંને યોગ્ય સ્થાને બેઠા, એટલે કૃપાળુ મનવાળા એવા તે (આચાર્ય) આ પ્રમાણે ધર્મોપદેશ દેવા લાગ્યા:—

“આ સંસારમાં પિતા મરીને પુત્ર થાય, મિત્ર શત્રુ થાય અને માતા પુત્રી થાય, કારણ કે કર્મવશ પ્રાણીઓને તેનો કાંઈ પણ નિયમ હોતો નથી. એકજ પ્રાણીએ પ્રત્યેક જીવોને જન્મ આપ્યો છે અને અપત્યસ્નેહના વશે અનંતવાર તેને લડાવ્યા છે અને પાલ્યા છે. તેવીજ રીતે એક જીવે બધા જંતુઓને ક્રોધાવેશથી ઘણીવાર મારેલા છે અને પોતાના શરીરની પુષ્ટિને માટે ઘણીવાર લક્ષણ પણ કરેલા છે. માટે ખરી રીતે તો આ સંસારમાં કોઈ કોઈને પોતાનો કે પારકો નથી. છતાં અહો ! અણ પ્રાણીઓ રાગ અને દ્વેષના વશથી વૃથા પાપ ઉપાર્જન કરે છે. આ સંસારમાં જીવોના બધા સંબંધ અનિયમિત છે, માટે વિવેકી પુરૂષો સ્ત્રી પુત્રાદિના પ્રેમમાં બંધાતા નથી. (મોહ પામતા નથી.) જે વસ્તુ એકને ગમતી હોય છે તેજ વસ્તુ બીજાને અણગમતી હોય છે, તેથી વસ્તુઓમાં રમ્યારમ્યની વ્યવસ્થા પણ યથાર્થ સત્ય નથી. જ્યારે મન સ્વસ્થ હોય ત્યારે જગત અમૃત જેવું લાગે છે, અને દુઃખ આવતાં તેજ વિષમય લાસે છે, તેથી મનના સંકંદપ્રમાણેજ વસ્તુ રમ્ય અરમ્ય લાગે છે. એટલા માટે મમતા-રહિત એવા ભવલીક પુરૂષો રાગદ્વેષને અલગ કરી અખિલ વસ્તુઓમાં સમતા ધારણ કરે છે.” આ પ્રમાણે ધર્મોપદેશ સાંભળીને તે માતા પુત્ર સંસારથી ઉદ્દેગ પામ્યા અને દીક્ષા લેવાને ઉત્સુક થયા. એટલે પુનઃ આચાર્ય આ પ્રમાણે તેમને કહ્યું:—“જેમ ચોખી ભીંત

પર આજેએલું ચિત્ર અતિશય શોભા પામે છે, તેમ સમ્યક્ પ્રકારની આલોચનાપૂર્વક શુદ્ધ થયેલ એવા લબ્ય જીવનું વ્રતગ્રહણ વધારે દીપ્તિમાન થાય છે. માટે પ્રવ્રજ્યા લેવાનો જો તમને આગ્રહ હોય, તો જન્મથી માંડીને મન, વચન અને કાયાથી કરેલા પાપની પ્રથમ તમે આલોચણા લ્યો. ” ગુરૂએ આ પ્રમાણે કહેવાથી તેમણે રાગ અને દ્વેષથી જે જે દુષ્કૃત કર્યું હતું તે અને અવાચ્ય પાપ પણ સમ્યક્ પ્રકારે આલોચ્યું. એટલે પ્રવર્ધમાન સંવેગવાળા અને નિષ્કપટ મનવાળા એવા તે બંનેને આચાર્ય મહારાજે પ્રાયશ્ચિત્ત તપ દ્વંને દીક્ષા આપી. પછી નિયાણા વિનાનું અને નિષ્કપટ દુષ્કર તપ તપતી અને જિનેશ્વર ભગવંતે પ્રરૂપેલ આવશ્યકાદિ ક્રિયાઓમાં નિરંતર અપ્રમત્ત રહેતી એવી કામલદમ્ભી ધણા કાળસુધી સાધ્વીઓની સાથે પૃથ્વીતળ પર વિહાર કરીને અંતે અશેષ કર્મો અપાવીને મોક્ષપદ પામી.

વેદવિચક્ષણ મુનિ સુંદર સંવેગથી રંગિત થઈને પાંચ પ્રકારના આચારને નિરતિચારપણે પાળવા લાગ્યા. સૂત્ર અને અર્થથી સર્વ દ્વાદશાંગીનો તેમણે અભ્યાસ કર્યો અને અનુક્રમે તે છત્રીશ ગુણોએ સહિત એવા આચાર્યપદને લાયક થયા. તે પછી આચાર્ય પદવી મેળવીને વસુધાતળપર વિહાર કરતા, પ્રાણીવર્ગને પ્રતિબોધવાને માટે આ રીતે ધર્મપિદેશ દેવા લાગ્યા:—“ જેઓ બાળબ્રહ્મચારી છે અને જેમણે સંસારના મોહનો ત્યાગ કરીને સર્વ ચારિત્રનો આશ્રય કરેલો છે, તેજ પુન્યવંત પ્રાણીઓ આ સંસારમાં વખાણવા લાયક છે. તેમજ જેમણે મારી માફક બંને લોકથી વિરૂદ્ધના આચરણવડે નિંદતા ઉપાર્જન નથી કરી, તે પ્રાણીઓ પણ વખાણવા લાયક છે. અથવા તો કોને સ્ખલના થઈ નથી ? કોના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ થયા છે ? આ સંસારમાં કોને નિરંતરનું સુખ છે ? અને દ્વેષથી કોણ અડિત નથી થયું ? ” આવા પ્રકારનો ન્યાય હોવાથી કેટલાક માણસો પૂર્વકર્મોથીજ પ્રેરાઈને નિષિદ્ધ કૃત્યો પણ કરે છે; પરંતુ તેની શુદ્ધિને ધ્વંષિતા એવા તેઓ સદ્ગુણની પાસે સમ્યક્ આલોચણા લઈને જો

તીવ્ર તપ કરે, તો તેઓ પણ નિશ્ચય વખાણવા લાયક થાય છે. ” આ પ્રમાણે ઉપદેશ દેતા વેદવિચક્ષણસૂરિ પોતાનો અંતકાળ પાસે આવતાં સર્વ પ્રાણીઓને ખમાવીને, શ્રેષ્ઠ એવું પાદપોષગમન અન-શન અંગીકાર કરી ધ્યાન તથા તપના બળથી સર્વ કર્મોને એકીસાથે ખપાવીને અંતકૃત કેવલી થઈ પરમ પદને પામ્યા. ”

કામલદમ્ભી અને વેદવિચક્ષણ પુરોહિત ભારે દુષ્કર્મ કરીને પણ આવા દુષ્કર તપથી પુનઃ ગુરુપદ પામ્યા. મોટા પુરુષો પાપકર્મ કરવાને સમર્થ હોય છે, તેમ ખપાવવાને પણ સમર્થ હોય છે, પરંતુ નીચ પુરુષો તો માત્ર પાપકર્મ કરવાનેજ સમર્થ હોય છે. મોટે હે ભવ્યો ! તપનો અતુલ પ્રભાવ આ દૃષ્ટાંતપરથી સમજ લેવો.

આ દૃષ્ટાંત કહીને પ્રભુએ કહ્યું કે—“ હે વત્સો ! રૂદ્રદેવર્ષિ તથા કુંગરમુનિ પણ ઘણા કાળસુધી ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધ આપીને અંતે પરમપદને પામ્યા.

આ પ્રમાણે કષાય કુટુંબના સંબંધમાં એક એક કષાયનું તાત્કાલિક બુરું પરિણામ સમજીને પછી તે ચારેનો તો કોણજ આશ્રય કરે (સેવે) ?

અગસ્ત્યના ઉદયથી જળની જેમ, આ પ્રકારના પ્રભુના ઉપ-દેશથી કષાયોનો ઉપશમ થતાં સર્વે રાજકુમારોનું મન નિર્મળ થઈ ગયું.

इति श्री सोमसुन्दरसूरिपट्टप्रभाकरपरमगुरु श्री मुनिसुन्दरसूरि-
विनेय वाचनाचार्य—सोममण्डनगणिकृतायां श्री युगादि-
जिनदेशनायां प्रथम उल्लासः ॥

દ્વિતીયોલ્લાસ.

સત્યસ્વરૂપી, પરમબ્રહ્મપદમાં સ્થિત, આહ્વાના? પિતા નિર્લે-
પ અને જગદ્ગુપ્ત એવા નાલિકુમાર અમને શ્રેય આપે!

એ અવસરે કુરૂદેશનો અધિપતિ કુરૂ નામનો પ્રભુનો પુત્ર લક્ષ્મણ-
દેવ અંજલી બેડીને તાતને આ પ્રમાણે વીનવવા લાગ્યો—“હે
નાથ! ક્યાયના આવા કટુ વિપાકનો તમે અમને ઉપદેશ આપ્યો તે તો
ઠીક; પરંતુ મિયા-પુત્રાદિકનો પ્રેમપાશ અત્યંત દુસ્ત્યજ છે. અહો!
એક બાળુ મોહ દુર્જય છે અને બીજી બાળુ અમને સંસારની ભીતિ
છે. અત્યારે ખરેખર વાધ અને દુસ્તટીનો? વિષમ પ્રસંગ અમારાપર
આવી પડ્યો છે.” ભગવંત કહેવા લાગ્યા—“હે વત્સો! વિષયમુખ
તુચ્છ અને અનિત્ય છે. આત્યંતિક અને નિત્ય મુખ તો મોક્ષમાં જ
છે. આ જીવ શુભાશુભ ગતિમાં જ્યાં જવાનો હોય છે, તેવા પ્રકાર-
ની તે મન, વચન અને કાયાની ચેષ્ટા કરે છે. કહ્યું છે કે:—

“ઠાણં ઉચ્ચુચ્ચયરં, મજ્ઞં હીણં ચ હીણતરણં વા;
જેણ જહિં ગંતવ્વં, ચિટ્ઠાવિ સે તારિસી હોઈ.”

“ઉચ્ચ, ઉચ્ચતર, મધ્યમ, હીન : અને હીનતરમાંના જે જે
સ્થાને જીવ જવાનો હોય છે તેની ચેષ્ટા પણ તેવા પ્રકારની જ થાય
છે.” હે પુત્રો! સંવેગનું કારણ અને કર્મના પ્રભાવને બતાવનાર
પાંચ જીવોનું વૃત્તાંત આ સંબંધમાં દૃષ્ટાંતરૂપ છે તે સાંભળો:—

અનંત પ્રાણીઓના નિવાસથી સંકીર્ણ એવા સંસારપુર નામ-
ના નગરમાં, જેમના માતા-પિતા ગુજરી ગયેલા છે, એવા પાંચ કુલ-
પુત્રકો રહેતા હતા. તેમના અભવ્ય, દૂરભવ્ય, ભવ્ય, આસન્નસિદ્ધિ-

૧ આહ્વા શબ્દે સરસ્વતી-જિનવાણી સમજવી અથવા પ્રભુની પુત્રી સ-
મજવી. ૨ માઠી નદી-ઉંડી નદી.

ક અને તદ્ભવસિદ્ધિક એવાં અનુક્રમે નામ હતાં. આ તરફ નિરયપુર, તિર્યગ્પુર, નરપુર, સુરપુર અને સિદ્ધિપુર એ નામના પાંચ અતિ પ્રસિદ્ધ નગરો છે. ત્યાં મહાભાહ, અતિભાહ, સંભાહ, ભાહ અને ક્ષી-ભાહ નામના પાંચ સાર્થવાહ રહે છે. તેમને અનુક્રમે નરકગતિ, તિર્યગ્ગતિ, નૃગતિ, સ્વર્ગતિ અને સિદ્ધિગતિ નામની પાંચ પુત્રીઓ છે. તેઓ પોતપોતાની કન્યાઓને લઇને સર્વત્ર ઉચિત વરની શોધ કરતા સંસારપુરમાં આવી ચઢ્યા. ત્યાં પરસ્પર ધર્મવિચારને પ્રગટ કરતા પાંચ કુલપુત્રકોને જોઇને તેઓ શું કહે છે, તે પાસે આવીને તેઓ સાંભળવા લાગ્યા. તેમાં પ્રથમ અભવ્ય કહેવા લાગ્યો:—“પુણ્ય, પાપ, તેનું ફળ, ભોક્તા, પરલોક, છવ તથા અંધ અને ભોક્ષ-એમાંનું કશું નથી. શીતતા, ઉષ્ણતા, આતાપના, લોચ અને મલિનતા ધારણ કરવારૂપ વ્યથાઓ, ધર્મબુદ્ધિથી સહન કરવામાં આવે છે, પણ તે કેવળ કાયકલેશને માટેજ છે. ક્ષુધા, મરણ, તપકર્મ, પ્રવ્રજ્યા, ભોગવંચના (ત્યાગ), દેવાદિની અર્ચા, અર્થનો (ધનનો) વ્યય, મૌન અને જટાધારણ-એ માત્ર દંભજ છે. ધર્મકથાનું કથન એ મુગ્ધલોકને ઠગવા માટે જ છે. તેથી તાત્ત્વિક એવા વિષયોજ સ્વેચ્છાથી સેવન કરવા યોગ્ય છે.” દૂરભવ્ય કહેવા લાગ્યો કે—“ઇન્દ્રિયસુખનો ત્યાગ કરીને પરલોકના સુખને માટે જે યતન કરવો, તે પોતાના હાથે પક્ષીઓને ઉડાડીને પાશ (જાળ) રચવા બરોબર છે. માટે જે કાંઈ પ્રાપ્ત થયું હોય તે ભોગવી લેવું, પી લેવું અને પહેરી લેવું એજ ધર્મ મને તો ઇષ્ટ લાગે છે.” ભવ્ય કહેવા લાગ્યો કે—“ધર્મ અને અધર્મ બંને સારા છે. જાણુ પુરૂષોએ તે બંનેનું સમાન ભાગે સેવન કરવું, પણ એકમાંજ આસક્ત ન થવું.” આસન્નસિદ્ધિક બોલવા લાગ્યો કે—“ધર્મ એ સર્વ અર્થોનું સાધન છે, અને ચારે પુરૂષાર્થોમાં તે મુખ્ય છે, માટે સજ્જનોએ સાવધાન થઇને નિરંતર તેનું જ સેવન કરવું. પરંતુ આજીવિકા વિગેરેને માટે શૂદ્રસ્થાને ઉદ્યોગ કરવો યોગ્ય છે, તો પણ ઐહિક કાર્યોમાં તેમણે માત્ર બે ત્રણ પહોરજ વ્યતીત કરવા.” એટલામાં નિર્દોષ બુદ્ધિવાળો તદ્ભવસિદ્ધિક કહેવા લાગ્યો કે—“ઉત્ત-

મોત્તમ પુરૂષોએ જેનું સેવન કર્યું છે એવો અને સર્વ પ્રકારના સાવધ-
નો ત્યાગ કરવાથી જે આ લોક અને પરલોકમાં કલ્યાણકારી છે એવો
સાધુધર્મજ હિતાર્થી પુરૂષોને નિરંતર સેવવા યોગ્ય છે.”

તે પાંચેના વાક્યાનુસારે પાંચે સાર્થવાહાને પોતપોતાની કન્યા-
ને ઉચિત વર હોવાથી તે પસંદ પડ્યા. તેથી તેમને સાર્થવાહ કહેવા
લાગ્યા:—“તમને અમારી પુત્રીઓ પરણાવીએ પણ તમારે એમની
આજ્ઞાને વશ રહેવું.” આ પ્રમાણે તેઓએ કબ્બુલ કર્યું. પછી અલ-
વ્ય મહામોહની નરકગતિ નામની કન્યા પરણ્યો, દ્વરલવ્ય અતિમો-
હની કન્યા તિર્યગગતિને પરણ્યો, ભવ્ય સંમોહની નૃગતિ નામની
પુત્રી પરણ્યો, આસન્નસિદ્ધિક મોહની સ્વર્ગતિ નામે કન્યા પરણ્યો
અને તદ્ભવસિદ્ધિક ક્ષીણમોહની સિદ્ધિ નામની પુત્રી પરણ્યો. પો-
તપોતાને યોગ્ય પ્રિયાની પ્રાપ્તિ થવાથી તેઓ અતિશય હર્ષિત થવા
લાગ્યા. વધૂ વરના ઉચિત રનેહસંબંધથી પ્રસન્ન ચિત્તવાળા થઇને
મહામોહાદિક પણ પોતપોતાના જમાઈ પાસેજ રહ્યા.

હવે પાંચે અલવ્યાદિકેએ પોતપોતાની વધ્ધલા સાથે નિરંતર
સુખ ભોગવતાં ઘણો કાળ વ્યતીત કર્યો. અન્યદા ધન કમાવાને માટે
સર્વ સામગ્રી મેળવીને પાંચ વહાણમાં નાના પ્રકારના ભાંડ (કરિયાણા)
ભરી કૌતુક મંગલ કર્યું છે જેણે એવા તે પાંચે કુળપુત્રોએ પોત-
પોતાની સ્ત્રી સહિત ઉત્સાહિત થઇને સારે દિવસે રત્નદ્વીપ તરફ પ્ર-
યાણ કર્યું. તેમનાં વહાણ વેગથી સમુદ્રની અંદર ગમન કરતાં હતાં,
તેવામાં તેમનું જાણે સાક્ષાત્ ભયંકર દુર્દૈવજ હોય એવું એક વાદળું
આકાશમાં પ્રગટ થયું. તરતજ ઉલ્કાપાત સમાન વિજળીના ઝબકા-
રાથી, તીવ્ર અને મોટા ગર્જરવથી, જ્યાં પોતાની ભુજાઓ પણ ન
દેખાય એવા નિખિડ અંધકારથી આકાશ વ્યાપ્ત થઇ ગયું. તે વખતે
વહાણમાં બેઠેલા સર્વ લોકો પોતાના જીવિતની આશા મૂકીને આ
લોક અને પરલોકમાં કલ્યાણકારી એવા દેવગુરુનું સ્મરણ કરવા
લાગ્યા અને ધન, પુત્ર અને કલત્રાદિકમાં વ્યામૂઢ થયેલા કેટલાક કાયર

લોકો મરણ આવેલું જોઈને મૂર્ચ્છા પામવા લાગ્યા. થોડા વખતમાંજ મુશળ જેવી પાણીની ધારાઓને વરસાવતા વરસાદે તેમના અલાભ્ય યોગે તત્કાલ વહાણોને પાણીથી પૂર્ણ કરી દીધાં, અને દુર્ભાગીના ઈષ્ટસિદ્ધિ વિનાના મનોરથની માફક તેમના તે પાંચે વહાણો સ્મરણરોષ થઈ ગયા (ડૂબી ગયા). યાનપાત્રમાં બેઠેલા બધા લોકો સામુદાયિક કર્મના યોગે હાહારવ કરતા સતા તત્કાલ મરણ પામ્યા. તે વખતે પોતપોતાની પ્રિયા સહિત અભવ્યાદિ પાંચેને નરીખ-યોગે એક એક વહાણનું પાટીયું હાથ લાગ્યું. તેના આલંબનથી અતિ ચપળ એવા કલ્સોલથી આમતેમ અથડાતા અને સ્થાને સ્થાને તિમિંગિલાદિ મત્સ્યોથી ભક્ષણ કરાતા એવા તે પાંચે પુરૂષ પાટીઆવડે તરતા તરતા સાત દિવસે સમુદ્ર ઉતરીને દૈવયોગે કંથારિકુટંગ નામના દ્વીપે આવી પહોંચ્યા. સમાન દુઃખવાળા એવા તે પાંચે ત્યાં એકઠા મળ્યા, એટલે તેઓ આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે—“ ભાઈઓ ! આપણું પુણ્ય હજી પણ જગતું છે, કે જેથી આપણે બધા સાથે મળ્યા. પછી વસ્ત્ર વિનાના એવા તેઓ પોતાના શરીરની સ્થિતિને માટે સ્થાનની શોધ કરતાં ફરવા લાગ્યા. ત્યાં તે પાંચે જણાએ ઘરની આકૃતિ (આકાર) વાળા પાંચ વૃક્ષો દીઠાં ત્યાં અભવ્ય-પોતાની નરકગતિ નામની ભાર્યાની સાથે કપિકચ્છુ નામના વૃક્ષની અંદર પ્રસન્ન મનથી રહેવા લાગ્યો, દૂરભવ્ય પોતાની તિર્યંગગતિ પ્રિયા સાથે કંથારિવૃક્ષમાં રહેવા લાગ્યો, ભવ્ય નરગતિ નામની કાંતા સાથે બદરીવૃક્ષમાં રહેવા લાગ્યો, આસન્નસિદ્ધિક પોતાની સ્વર્ગગતિ નામની પ્રણયિની સાથે કોકેદુંબરિકા નામના વિશાળ વૃક્ષનીચે રહ્યો અને તદ્ભવસિદ્ધિકે પોતાની સિદ્ધિગતિ નામની પ્રેયસી સાથે કરણીસાર નામના વૃક્ષનીચે વાસ કર્યો. આ પ્રમાણે આશ્રય મળવાથી કાંઈક ચિત્તમાં નિવૃત્ત થઈને તૃપ્તિ લીધે તે પાંચેએ કોઈક ખાઓચીયામાંથી ખદિરના રસ મિશ્રિત પાણી પીધું. પછી ક્ષુધાતુર એવા તેઓ આયંત પરિપકવ એવા કોઠ વિગેરે ધ્રુવોથી પોતાની પ્રિયા સહિત નિરંતર પોતાનું ગુજરાન ચલાવવા લાગ્યા. ત્યાં આઘ

એ અભવ્ય અને દૂરભવ્ય તો હુષિંત થઇને ખહુજ સુખ માનવા લાગ્યા, ભવ્ય સુખ અને દુઃખ ન માનતો રહ્યો, આસન્નસિદ્ધિક દુઃખ માનવા લાગ્યો અને તદ્ભવસિદ્ધિક તો અત્યંત દુઃખ માનવા લાગ્યો.

એક દિવસે અનુકૂળ પવનથી ત્યાં વૃક્ષો પશ્ચિવિત થયા. તે જોઇને અભવ્ય આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો:—“ આ વૃક્ષોમાં હવે થોડા વખતમાં પુષ્પ અને ફળ આવશે, માટે આપણું ભાગ્ય હવે ઉપસ્થિત થયું. ” દૂરભવ્યે તેની વાત આનંદથી કબૂલ કરી લીધી. ભવ્યને તો તે સાંભળીને હર્ષ કે વિષાદ કંઈ પણ ન થયો. અને “ આ જો હર્ષનું સ્થાન હોય તો પછી વિષાદનું સ્થાન કયું ? ” આ પ્રમાણે આસન્નસિદ્ધિક અને તદ્ભવસિદ્ધિક કહેવા લાગ્યા.

હવે ભાંગેલ વહાણની નિશાની એક વૃક્ષ ઉપર બાંધીને તેઓ ઘોતઘોતાના વૃક્ષનું રક્ષણ કરતા સુખે રહેવા લાગ્યા. તે નિશાની જોવાથી સુવિત્ત નામનો કોઈ વહાણવટી ‘આ દ્વીપમાં કોઈ ભક્તનાવ છે’ એમ સમજ્યો. કૃપાળુ હૃદયવાળા તેણે તેજ વખતે તેમને લાવવાને નાવ સાથે ઘોતાના માણસો ત્યાં મોકલ્યા. તેઓએ વહાણવટીની વાત કહીને તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું—“ દુઃખના સ્થાનરૂપ એવા આ દ્વીપમાં રહેતાં તમે નાશ ન પામો (દુઃખી ન થાઓ) એટલા માટે અમારી સાથે ચાલો, અમે તમને શીઘ્ર સમુદ્રને પેલે પાર લઇ જઇશું. ” તે સાંભળીને અભવ્ય બોલ્યો:—“ અરે ! અહીં આપણને શું દુઃખ છે ? જુઓ, અહીં સ્વયંસિદ્ધ વૃક્ષરૂપ સારું ઘર છે અને પુષ્પ ફળાદિક સુખેથી આપણને મળે છે. અત્યારે તો આ વૃક્ષો પણ પશ્ચિવિત થયા છે, એટલે સદૃશની સમૃદ્ધિ સન્નુખજ છે, તથા હૃદય અને શરીરને આનંદ આપવાવાળી આ પત્ની પણ સદા પાસેજ છે. સમુદ્રને પેલેપાર જતાં આપણને આ કરતાં શું અધિક સુખ મળવાનું છે ? અને વળી જળમાર્ગે જતાં જીવિતનો પણ સંદેહ ભાસે છે. માટે આ દ્વીપ સારો છે, હું તો પેલેપાર આવવાનો નથી. ”

નરકગતિએ ખુશી થઇને આ પ્રમાણેનું પોતાના પતિનું વચન માની લીધું. પછી “અરે! મારે ત્યાં આવવું તો છે, પણ ઘણો કાળ વ્યતીત થયા પછી આવીશ.” એમ જ્યારે દૂરભવ્યે કહ્યું, ત્યારે તેની તિર્થ-ગતિ પત્ની બોલી:—“હે નાથ! તમે આ ઠીક બોલ્યા, મારે તે કબૂલ છે.” પછી ભવ્યે તેમને આ રીતે કહ્યું:—“હમણા તમે ચાલ્યા જાઓ, કારણકે કેટલાક વર્ષો પછી હું ત્યાં આવવાનો વિચાર રાખું છું.” આ બોલ તેની નૃગતિ કાંતાએ માની લીધો. પછી હું એક વરસ પછી આવીશ.” એમ આસન્નસિદ્ધિકે કહ્યું, એટલે તેની સ્વ-ગતિ ભાર્યા બોલી:—“હે પ્રિય! આ તમે ઠીક બોલ્યા.” તે જોઇને તેમજ સાંભળીને “અહો! આ દંપતીઓનું મન, વચન અને કાયા-થી જેવું પ્રકૃતિસાદૃશ્ય^૧ જોવામાં આવે છે, તેવું બીજે ક્યાંઈ જોવા-માં આવ્યું નથી. દંપતીનો સંયોગ દૂર દૂરથી એકત્ર મળે છે, પરંતુ તેમાં ગુણ, રૂપ અને પ્રકૃતિ વિગેરેનું મળતાપણું થવું એ ખરેખર વિધાતાનીજ કૃશળતા છે.” કહ્યું છે કે:—

“તત્તિલ્લો વિહિરાયા, જાણઈ દૂરેવિ જો જહિં વસઈ;
જં જસ્સ હોઈ સરિસં, તં તસ્સ વિઙ્ગિજ્જિં દેઙ્.”

“ચતુર વિધાતા જો કોઈ દૂર જઈને વસેલો હોય છે તો, તેને પણ જાણેજ છે, અને જે જેને સદૃશ હોય છે તે તેને વહેંચી આપે છે. અર્થાત્ મેળવી આપે છે.” આવી તરેહના તે ચાર કુલપુત્રકોને જોઇને મનમાં વિચાર કરતા એવા તેઓએ “હવે તારે શું કરવું છે?” એમ તદ્દભવસિદ્ધિકને પૂછ્યું. એટલે તે બોલ્યા કે:—“હે નિષ્કારણ બાંધવો! કાળના વિલંબ વિના અહીંથી મને દુરંત દુઃખ-સમુદ્રને પેલે પાર લઈ જાઓ. આ સ્થાન મધુલિપ્ત તરવારની^૨ ધારા-ના અગ્ર ભાગને ચાટવા ખરોખર છે. અહીં ઘણા પ્રકારનું દુઃખ છે અને સુખ તો અતિ તુચ્છમાત્ર છે.” આ પ્રમાણેનું પોતાના પ્રિયનું કથન સાંભળીને સિદ્ધિગતિ તેની પત્ની હર્ષિત થઈને બોલી:—“હે

૧ સ્વભાવનું સરખાપણું. ૨ મધવડે ખરડેલી તરવારની.

પ્રાણેશ ! તમે જે કહ્યું તે મને અક્ષરે અક્ષર રૂચે છે. ” પછી તદ્ભવ-
સિદ્ધિ પોતાની કાંતા સહિત, તે માણસોની સાથે નાવમાં બેસીને
વેગથી વહાણવટીની પાસે ગયા. તેને પોતાનો વૃત્તાંત જણાવીને
અને તેની સાથે સમુદ્ર ઉતરીને તે પોતાના સંબંધીઓને મળ્યો અને
નિરંતરને માટે સુખી થયો.

“ હે વત્સો ! અત્યાર સુધી તમને આ દૃષ્ટાંત કહેવામાં આવ્યું
છે હવે હું તેનો ઉપનય કહું છું તે સાંભળો:—

“ અહીં અભવ્યાદિક જે પાંચ કુલપુત્રકો કહ્યા, તે પાંચ ગતિમાં
જવાવાળા પાંચ પ્રકારનાં જીવો સમજવા. જન્મ, મરણ અને રોગો
વિગેરેથી ચારે બાજુ વ્યાપ્ત અને દુરંત એવા આ સંસારને ડાહ્યા
માણસોએ સમુદ્ર કહેલો છે. દુઃખ, દારિદ્ર્ય, દૌર્ભાગ્ય, રોગ, ઉદ્વેગ-
દિથી વ્યાકુળ આ મનુષ્ય જન્મ તે કંથારિકુડંગ દ્વીપ સમાન છે. નિ-
રંતર દુઃખોનું વેદવાપણું હોવાથી તિર્યગ્ગતિ અને નરકગતિને
કંથારિ અને કપિકચ્છુ નામના વૃક્ષ સદૃશ કહેલી છે. પાપોદયથીજ
આ બંને ગતિ પ્રાણીઓને પ્રિયારૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. એ ગતિનો પ્રતિ-
બંધ પ્રાયઃ પાપી જીવોનેજ હોય છે. સુખ અને દુઃખ ઉભયાત્મક
નૃગતિ અને સ્વર્ગગતિ છે, તેને બદરી અને ઉદંબરના વિશાળ વૃક્ષ
સમાન સમજવી. સામાન્ય સુકૃતોથી પ્રાણીઓને આ બંને ગતિરૂપ
પ્રિયા સંભવે છે, અને પ્રાયઃ સામાન્ય જીવોનેજ એનો વ્યાસંગ^૧ થાય
છે. અને ઉત્તમ પુરૂષોને તો પ્રાયઃ વસ્તુતાએ એકાંત અને અત્યંત
સુખપૂરિત મહોદયગતિ જે સિદ્ધિગતિ તેનોજ નિરંતર પ્રતિબંધ
થાય છે (તેનીજ ઇચ્છા થાય છે.) મનુષ્ય જન્મમાં સ્થિત (રહેલા)
જીવો આધિ, વ્યાધિ અને વિયોગાદિ દુઃખ પ્રાપ્ત ન થવાની બુદ્ધિથી
ફળ સમાન એવા પોતાના બાળકો (પુત્રો)નું મોહથી રક્ષણ કરે છે.^૨

૧ તેમાં રહેવાની ઇચ્છા. ૨ અહીં ફળને સ્થાને બાળકો સમજવા એ
ભાવાર્થ છે.

સુવિત્ત નામના વહાણવટી સમાન અહીં ધર્માચાર્ય સમજવા અને નિર્યામક માણસો તુલ્ય ધર્મોપદેશક સાધુઓ સમજવા. ” કહ્યું છે કે:-

“ પ્રાણિનોડપારસંસાર—પારાવારેડ્ર મજ્જતઃ;
તારયન્તિ તતો વાચં—યમા નિર્યામકાઃ સ્મૃતાઃ ”

“ આ અપાર સંસારરૂપ સમુદ્રમાં ડૂબતા પ્રાણીઓને તારે છે, એટલા માટે સાધુઓને નિર્યામક કહેલા છે. ” નાવને ઠેકાણે અહીં નિર્દોષ જૈની પ્રવ્રજ્યા જાણવી અને અત્યંત સુખવાળું જે નિર્વાણ તે અહીં સમુદ્રનું તટ સમજવું. ચારે ગતિના પ્રાણીઓપર ઉત્તમ મૈત્રીભાવને ધારણ કરનારા સાધુઓ આ દૃષ્ટાંતમાં કહ્યા પ્રમાણે પાંચે પ્રકારના જીવોને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે.

“ કોઇ નિર્ભાંગી ગુસારફે જેમ એક કાકિણી રતનને માટે પૂવે કમાયેલા-પ્રાપ્ત થયેલા હજાર રૂપીયા ગુમાવ્યા, અને જેમ એક રાજા તુચ્છ અને અપથ્ય આમ્રકળ ખાઇને પોતાના જીવિત તથા રાજ્ય લક્ષ્મીથી ભષ્ટ થયો, તેમ અહીં તુચ્છ ઇન્દ્રિય સુખોમાં આસક્ત થઇને કેટલાક અજ્ઞ જીવો પરલોક સંબંધી સ્વર્ગ અને મોક્ષના સુખને ગુમાવી બેસે છે. હે ભવ્યો ! તુચ્છ, શુકાદિથી ઉત્પન્ન થયેલ અને નિંદવા લાયક એવા ભોગોનો ત્યાગ કરીને ધર્મનું આરાધન કરો કે જેથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય. ” આ પ્રમાણેનું સાધુઓનું કથન સાંભળીને પાંચ પ્રકારના જીવો પૈકી અભવ્ય હસીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે-“ નિવૃત્તિ કેવા પ્રકારની છે અને તે કોણે જોઈ છે ? અહીં તો સર્વ ઇન્દ્રિયોને સુખકારી વિષયો તથા ઘેખર (ધૃતના પકવાન) અને ખજૂર વિગેરેનો ઉપભોગ થાય છે, વસ્ત્ર અને આભરણાદિકનું સ્વેચ્છથી અમે પરિધાન કરીએ છીએ અને કીડા, હાસ્ય તથા કુંતૂ-હળથી સુખે વખત ગાળીએ છીએ. એમાંનું જ્યાં એક પણ સુખ નથી તેવા તત્ત્વથી દુઃખરૂપ મોક્ષમાં જવાની પોતાનું હિત ઇચ્છનાર એવો કોણ ચાહના કરે ? ” આ પ્રમાણે એકાંત સુખવાળા મોક્ષ-

ની પણ અવગણના કરીને ખાડાના શૂકરની માફક વિષયરૂપ કાઢવમાં નિરંતર આસક્ત રહેતો સતો અભવ્ય જીવ આધિ, આધિ, જરા, જન્મ અને મરણાદિ દુઃખોથી પીડાઈને આ અનંત સંસારમાં નિરંતર ભળ્યા કરશે. દૂરભવ્યે તેમને આ રીતે કહ્યું કે—“હે મહારાજ ! તમે જે કહો છો તે પરિણામે હિતકારી છે, માટે તેનું હું ધણા કાળ પછી આરાધન કરીશ, અત્યારે તો નહિ કરું. યૌવન, ધન સંપત્તિ, અનુકૂળ પત્ની, નિરોગી શરીર ઇત્યાદિ જે હાલ પ્રાપ્ત થયું છે, તેના સમજી માણસ શી રીતે ત્યાગ કરે ? યૌવનવયમાં પંચેન્દ્રિય મુખનો ત્યાગ કરીને જે ધર્મનું સેવન કરવું, તે ‘પીલુ ટાણે ચાંચ પાકે’ એ કહેવત જેવું સમજવું.” વખત જતાં પુનઃ સાધુ મહાત્માઓએ કંઈલાખુદ્ધિથી તેવોજ ઉપદેશ કર્યો; પરંતુ તેણે પાછો પણ પુર્વના જેવોજ ઉત્તર આપ્યો. આ પ્રમાણે સત્યાસત્ય આલંબનોથી સાધુઓને છતરતો તે બિચારો દૂરભવ્ય પણ ધર્મને પામી શકતો નથી. તે પ્રાયઃ નરક અને તિર્યચગતિમાં અને કોઈવાર મનુષ્ય અને દેવગતિમાં પણ પગલે પગલે દુઃખાકુળ થઈને અને અનંતકાળ પરિભ્રમણ કરીને પછી યથાપ્રવૃત્તિ કરણના યોગે કર્મથી વિવર પામીને ગુરૂના ઉપદેશથી સમ્યગ્ધર્મ પામશે. પછી ધર્મનું સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન કરતાં કેટલાક ભવ પછી સર્વ કર્મો અપાવીને તે સિદ્ધિમુખને પામશે. ભવ્ય જીવ તે સાધુઓને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો:—“મુક્તિની કામનાથી તમારો કહેલો ધર્મ હું આરાધીશ, પરંતુ સાત આઠ વરસ પછી તે બની શકશે. કારણકે અત્યારે સ્ત્રી સગર્ભા છે, નાના છોકરાને હજી લણાવ્યો નથી અને પુત્રીને પણ હજી પરણાવી નથી, માટે હમણાં તરતમાં તો તે બધું મારાથી મૂકી શકાય તેમ નથી.” સાત આઠ વરસ પછી તેની ચોગ્યતા વિચારીને સાધુઓએ પુનઃ તેને કહ્યું:—“હે ભદ્ર ! હવે આહર્તી દીક્ષાને અંગીકાર કર.” એટલે આહર્તધર્મને અંગીકાર કરીને સંવેગમાં તરતો એવો તે (ભવ્ય) સાત આઠ ભવમાં કર્મથી રહિત થઈ મોક્ષને પામશે. હવે તે સાધુઓનો ઉપદેશ સાંભળીને આસન્નસિદ્ધિક આ પ્રમાણે ક-

હેવા લાગ્યો:—“ હે પ્રભો! તમે જે કહ્યું, તે અમૃતના પાનની માફ-
ક મને અત્યંત રૂચે છે; પરંતુ સ્ત્રી અપત્યાદિના પ્રેમબંધનથી હું
બંધાઈ ગયો છું; તેથી તે બધું મૂકી દેવાની જો કે ઇચ્છા છે છતાં ગૃ-
હસ્થપણને એકદમ હું મૂકી શકતો નથી, પરંતુ પ્રિયા અને અપત્ય-
વિગેરેના પ્રતિબંધને આસ્તે આસ્તે છોડી દઇને આવતા વરસે હું જ-
ર આપના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તીશ.” પછી બીજે વર્ષે સાધુના
ઉપદેશથી શ્રદ્ધાળુ થઇને તેણે તરત જૈની દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને
તેનું સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન કરીને તે સ્વર્ગમાં ગયો. ત્યાં ઘણો
કાળ સુખ ભોગવશે અને ત્યાંથી મનુષ્યગતિમાં આવીને મોક્ષ પામ-
શે. હવે પુણ્યના માહાત્મ્યથી પૂરિત એવું સાધુનું વચન સાંભળીને
તદ્ભવસિદ્ધિક હર્ષિત થઇને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો:— “અનાદિ-
કાળથી મોહનિદ્રાના યોગે નષ્ટ ચેતનાવાળા એવા મને, સાધુઓને
વિષે શ્રેષ્ઠ એવા તમે સમ્યક્ પ્રતિબોધ આપ્યો છે. ખરેખર! હું ધન્ય
પુરૂષો કરતાં પણ ધન્ય છું; કારણકે અત્યારે ઉન્માર્ગે જતા એવા મને
તમે સન્માર્ગના ઉપદેશક મળ્યા છો. આ અપાર સંસાર સાગરમાં
બૂડતો એવો હું, સદ્ધર્મનાવયુક્ત નિર્યામક સમાન તમને પામ્યો છું.
પાંચ ઇંદ્રિયરૂપ ચોરોએ સ્નેહપાશથી બાંધીને ક્ષુધા, પિપાસાદિ દુઃ-
ખથી પીડાતા એવા મને સંસારરૂપ કેદખાનામાં નાખ્યો છે. ત્યાં
જન્મ, મરણ, આધિ અને વ્યાધિરૂપ તર્જનોથી (ચાખકાથી) દરરો-
જ મારે ખાતો એવો હું આટલો કાળ કંઈ પણ શરણ પામ્યો નહો-
તો, અત્યારે સારા ભાગ્યયોગે અશરણને શરણ આપવાવાળા અને
બંધનબદ્ધને મુક્ત કરવાવાળા એવા તમે મને પ્રાપ્ત થયા છો. સંસા-
રમાં મનુષ્ય અને દેવતાની સંપત્તિ પામવી સુલભ છે; પરંતુ પ્રાણી-
ઓને સદ્ગુરુનો સંયોગ મળવો અતિ દુર્લભ છે. અતિ આસક્તિથી
ઘણીએ વાર છએ રસો મેં મેળવ્યા (ભોગવ્યા) છે પણ પ્રાણીઓના
જન્મ મરણને હરણ કરવાવાળું એવું સદ્ગુરુના વચનરૂપ અમૃત
ક્યારે પણ મેં મેળવ્યું નથી. વિદ્વાન્ માણસ પણ ગુરુની સહાયતા
વિના સમ્યક્તત્ત્વને જાણી શકતો નથી. જેમ અંધકારમાં સારા નેત્ર-

વાળો મનુષ્ય પણ દીવા વિના પદાર્થોને જોઈ શકતો નથી. વળી જેમ સંસારના અસાર સુખને મેળવવા માટે પ્રાણીઓ પ્રયત્ન કરે છે, તેમ જો ભાવથી જૈન ક્રિયાને માટે પ્રયત્ન કરે તો મોક્ષ કરતલમાં જ છે. વિષ-વ્યાધિ પકવાન સમાન નાના પ્રકારના દુઃખથી સંયુક્ત એવા સાંસારિક સુખથી હું હવે નિવૃત્ત થયો છું. દ્રવ્યોપાર્જનવર્જિત વ્યાપારની જેમ જિનધર્મના આરાધન રહિત આટલો વખત વૃથા ગયો, તે મને ખડું ખટકે છે. માટે હે મુનિસત્તમા ! સંસાર સાગરથી તારવાવાળી, પાપને હરવાવાળી, પ્રાણીઓને કલ્યાણકારિણી એવી આહુતી દીક્ષા મને સત્વર આપો, કારણ કે ભારે કર્મો જીવોને ધર્મમાં અંતરાય પ્રાયઃ તરત આવે છે. એટલા માટેજ પ્રાણ પુરૂષો કહી ગયા છે કે-ધર્મની ઉતાવળી (ત્વરિત) ગતિ હોય છે.” આ પ્રમાણે વધતા વૈરાગ્યથી શ્લેષ્મની જેમ તત્કાળ સંસારનો વાસ તજી દઇને તે મુનિની પાસે તેણે દીક્ષા અંગીકાર કરી. પછી નિરંતર અપ્રમત્ત રહીને સાધુ ધર્મને આચરતો એવો તદ્દલવસિદ્ધિક, સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી તેજ ભવે મુક્તિપદને પામ્યો. પાપકર્મથી પ્રાયઃ નરક અને તિર્યચગતિમાં સંચરતો અને કોઇવાર અજ્ઞાન કટક્રિયાથી દેવ અને મનુષ્ય ગતિમાં જતો એવો ભવ્ય પણ ભાગ્યહીનને જેમ સુવર્ણ નિંદાન મળે, તેમ અનંતકાળ જતાં અવ્યય પદ (મોક્ષ)ને પામશે. દૂરભવ્ય અનંત કાળ જતાં સિદ્ધ થશે, અથવા સાત આઠ ભવમાં ભવ્ય, ત્રણ ભવમાં આસન્ન સિદ્ધિક અને તેજ ભવમાં તદ્દલવસિદ્ધિક મોક્ષ પામશે. એમના પણ મોહના તારતમ્યથી આ પ્રકારે ભેદ થાય છે; જેટલો જેને મોહ હોય, તેટલો તેને સંસાર સમજવો. તેથી મોહના ચય અને અપચયને અનુસરીને પ્રાણીઓને સંસાર હોય છે. માટે પાપકર્મના અંકુરરૂપ દુઃખના સમૂહને આપવાવાળો અને આત્મતેજને હાનિ કરવાવાળો એવો મોહ મોક્ષાર્થી જીવોને સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. સંસારમાં જે જીવો ભમ્યા, ભમે છે અને ભમશે, એ બધો મોહનોજ મોટામાં મોટો મહિમા છે. પૈશુન્ય, દનભાગનો ઉપદેશ, મિથ્યા

વચન, વિષયમાં અત્યંત આસક્તિ, મિથ્યાત્વમાં એકાંતસ્થિતિ (રમણતા) આહુત ધર્મની અવજ્ઞા અને સુસાધુઓનો ઉપહાસ-હાહ્યા માણસોએ મહામોહના આ મુખ્ય લક્ષણો કહ્યાં છે. મર્ત્યજન્માદિની સામગ્રી મેળવીને પણ મોહના પ્રભાવથી પ્રિયંશુ જેમ સંસાર અટવીમાં ચિરકાળ ભમ્યા, અને મોહનો ત્યાગ કરવાથી પત્નીસહિત તેનો પુત્ર જેમ સંસાર અરણ્યનો પાર પામ્યા, તેમ સંસારી જીવોને પણ થાય છે. હે વતસો ! તે દ્રષ્ટાંત સાંભળો:—

“પોતાનપુર નામના નગરમાં પરમ ઋદ્ધિવાળો, મિથ્યાત્વમાંજ રમણ કરનાર અહિંદ્રર્મ, ક્રિયા, શુદ્ધ સાધુ અને શ્રદ્ધાને હસી કાઢનાર, અને ખોટા તોત્ર, માપ વિગેરેથી તથા ખોટું બોલવાથી પરદ્રવ્યને હરવાવાળો પ્રિયંશુ નામે શેઠ હતો. રૂપમાં રંભા જેવી પ્રીતિમતી નામની પોતાનો પ્રિયા સાથે કામની તીવ્ર અભિલાષાથી તે સ્વેચ્છાએ ભોગ ભોગવતો હતો. અન્યદા “હે શેઠ ! છ દર્શનોમાં તમે કયું દર્શન માનો છો ?” આ પ્રમાણે કોઇએ શેઠને કૌતુકથી પ્રશ્ન કર્યો, એટલે મૂઠ બુદ્ધિવાળો એવો તે હસતાં હસતાં આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો કે “પ્રાણપ્રિયાનું દર્શનજ હું શ્રેષ્ઠ માનું છું કે જ્યાં સરાગ પુરૂષ પણ નિવૃત્તિ (સુખ) પામે છે.” કહ્યું છે કે:—

“પ્રિયાદર્શનમેવાસ્તુ, કિમન્યૈર્દર્શનાન્તરૈઃ;

નિર્વૃત્તિર્લભ્યતે યસ્મિન્, સરાગેનાપિ ચેતસા. ”

“એક પ્રિયાનું દર્શનજ હો, બીજા દર્શનોથી શું ? જે દર્શનમાં સરાગ મનવાળા પણ નિવૃત્તિ (સુખ) ને મેળવી શકે છે.”

મિથ્યા શાસ્ત્રોની યુક્તિઓથી મુખ્ય લોકોને ડગવાને માટેજ જગતમાં બીજાં દર્શનોને દાંલિક લેણાએ રચ્યાં છે. માટે જેટલા વખત સુધી તમારી પાસે આ વિષય સામગ્રી હોય, તેટલા વખત સુધી મનમાં શંકા રાખ્યા વિના યથેચ્છ વિલાસ કરો. પાખંડી લોકોથી ડગાઇને આ પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોનો તમે ત્યાગ કરશો નહિ. ” આ પ્રમાણે તે

કુબુદ્ધિ બીજાઓને પણ ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ આપતો હતો. એક દિવસે પ્રીતિમતીએ સારા લક્ષણવાળો પુત્ર પ્રસવ્યો, એટલે શ્રેષ્ઠીએ હર્ષિત થઈને તેનો વધામણી મહોત્સવ કર્યો. પિતા વિગેરેએ તેનું દેવદિન એવું નામ રાખ્યું. નિરંતર પાંચ ધાત્રીઓથી લાસન કરાતો તે સુખે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. યોગ્ય અવસરે ભાગ્ય અને સૌભાગ્યના સ્થાનરૂપ એવા તેને ભણવાને માટે પિતાએ કળાચાર્ય (બ્રાહ્મણ)ને ઘેર મૂક્યો. તે પણ ઉદ્યોગી થઈને અનુક્રમે બહાંતેર કળા શિખવા લાગ્યો. હવે તેજ ગામમાં સુંદર નામનો ધનિક સાર્થેશ રહેતો હતો. રૂપમાં રતિ કરતાં ચઢીયાતી, ગુણાદિવડે બીજા બાળકોને શરમાવનારી અને સ્ત્રીઓમાં મુગટ સમાન એવી સરસ્વતી નામે તેને પુત્રી હતી. તે પણ નિરંતર કાળજી રાખીને તેજ કલાચાર્યની પાસે સ્ત્રીજનને ઉચિત એવી ચોસઠ કળાઓ શિખતી હતી. એક દિવસે કાંઈક અનુચિત કામ થયે છતે, ઉપાધ્યાય મનમાં અતિશય ક્રોધ લાવીને પોતાની સ્ત્રીને નિર્દયરીતે માર મારવા લાગ્યો. તે વખતે દેવદિનાદિ બધા વિદ્યાર્થીઓ દ્યાર્દ્ર મનવાળા થઈને તરત અંદર આવીને ઉપાધ્યાયને અટકાવવા લાગ્યા. સરસ્વતી તે હકીકતની અવજ્ઞા કરીને પોતાના સ્થાનથી ઉઠી પણ નહિ, તેથી દેવદિન મનમાં આશ્ચર્ય પામીને એકાંતમાં તેણીને પૂછવા લાગ્યો. “હે મુલગે ! ઉપાધ્યાય જ્યારે પોતાની સ્ત્રીને મારતા હતા, તે વખતે કેમ તે ઉઠવાની પણ દરકાર કરી નહિ ?” આ સાંભળીને તે જરા મુખ મરડીને બોલી કે:—“આ કુનારીની ચિંતાથી મારે શું પ્રયોજન છે ?” દેવદિન કહે—“આ કુનારી શી રીતે ?” ત્યારે પુનઃ તે કહેવા લાગી:—“કુનારી તો તેજ કહેવાય કે જે પોતાના દાસની જેમ પતિ પાસે ઘરનાં કામ કરાવે અને આપત્તિ વખતે તેને સહાય કરે, અને જો તેમ કરવાને અસમર્થ હોય તો પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે. તેથી આ તો કુનારી છે કે પોતે તેવી શકિત નહીં છતાં પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલતી નથી. એટલે પોતાના લક્ષણોએ જ તે કુતરીની જેમ કૂટાય છે.” સર્વ પુરુષોની અવજ્ઞાથી ગાળતું

અને ઉચ્છૃંખલ એવું તેણીનું વચન સાંભળીને દેવદિત્ત ક્રોધ સહિત આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે—“ બધા સ્વજન વર્ગની સાક્ષીથી આને પરણીને પછી તરતજ એનો મારે અવશ્ય ત્યાગ કરી દેવો; નજરથી પણ મારે એને જોવી નહિ, કે જેથી પોતાના ગર્વિષ્ઠ વચનનું ફળ તે અનુભવે. ” દક્ષ સરસ્વતી ઇંગિતથી તેનું તેવા પ્રકારનું આકૃત (રહસ્ય) સમજી ગઈ. હવે તે બંને પોતાને ઉચિત બધી કળાઓ શીખીને પોતપોતાને ઘેર ગયા.

અહીં દેવદિત્ત કુમારને પોતપોતાની કન્યા આપવાને માટે ઘણા શ્રીમંતો પ્રિયંબુ શેઠને ઘેર આવવા લાગ્યા; પરંતુ તે પોતાના પિતાને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો:—“ હે તાત! સુંદર સાર્થેશની સુતા સરસ્વતી સિવાય બીજી કોઈને હું પરણીશજ નહિ. ” પોતાનો એકનો એક પુત્ર હોવાથી શેઠને તે અતિ વધ્ધિલ હતો, તેથી પિતા પણ તેની આ પ્રતિજ્ઞા અન્યથા કરી શક્યો નહિ. એટલે પોતાની કન્યા આપવા માટે ઘેર આવેલા બધા શ્રેષ્ઠીઓની ઉપેક્ષા કરીને તે શ્રેષ્ઠીએ સુંદરસાર્થેશને બ્રાહ્મણના મુખે આ પ્રમાણે કહેવરાવ્યું:—“ હે સાર્થેશ! જે નામ અને વિદ્યામાં સરસ્વતી તમારી કન્યા છે, તેને દિવ્યસ્વરૂપી એવા મારા પુત્રને આપો. કારણ કે કળા અને સ્વભાવમાં તુલ્ય એવા દેવદિત્ત અને સરસ્વતીનો સંબંધ મને સુવર્ણ અને મણિના જેવો લાગે છે. સમાન ઋદ્ધિ અને શીલ (આચરણ) થી આપણી પ્રીતિ પ્રથમથીજ ચાલી આવે છે, તેને આ સંબંધવડે હું વધારે દૃઢ કરવા ઇચ્છું છું. ” પ્રિયંબુ શેઠનું આ પ્રમાણેનું કહેણ સાંભળીને સરલ સ્વભાવી સુંદરસાર્થપતિએ તે વખતે પોતાની પુત્રી સરસ્વતીને બોલાવી, અને તેને પોતાના બોળામાં બેસારીને સ્નેહથી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો:—“ હે વડે! દેવદિત્ત કુમારને માટે તારી માગણી કરવા પ્રિયંબુ શ્રેષ્ઠીએ આ બ્રાહ્મણને અહીં મોકલેલ છે. ” સરસ્વતી દેવદિત્તના દૃષ્ટ વિચારને સારી રીતે જાણતી હતી, છતાં કુશળતાથી પોતાના બોલને સિદ્ધ કરી બતાવવાને ઇચ્છતી એવી તે પિતાને

કહેવા લાગી—“ હે તાત ! તમે બીજા કોઇને પણ મને આપશો તો ખરાજ, તો પછી કુળ, સ્વભાવ, વય અને વિદ્યા વિગેરેથી તે મારે લાયક છે.” સરસ્વતીના આવા ઉત્તરથી સંતુષ્ટ થઇને સુંદરશેઠ આદ્યજ્ઞાની સાથે પ્રિયંબુ શેઠને ઘેર ગયા, અને પોતાની કન્યા તેણે દેવદિત્તને આપી. પછી શુભ લગ્નમાં મોટા મહેલોત્સવથી પરસ્પરના સન્માન તથા સત્કારથી તેમનો વિવાહ સરસ રીતે (આનંદદાયક) થયો, પરંતુ દુષ્ટ દૃઢ્યવાળો દેવદિત્ત સરસ્વતીને પરણીને તેજ વખતે તેણીને તેના પિતાને ઘેર મૂકીને પોતાને ઘેર આલ્યો આવ્યો. મિત્રો અને સંબંધીઓએ લોકવિરોધાદિ અનેક યુક્તિઓથી તેને ઘણીવાર સમજાવ્યો; પણ તે સરસ્વતીને તેના પિતાને ઘેરથી પોતાને ત્યાં લાવ્યો નહિ. પ્રિયંબુ શ્રેષ્ઠી કંઈ કંઈ બાનાથી તેણીને ઘેરે લાવવા ઇચ્છતો હતો; પણ પોતાનો પુત્ર દૂભાશે એવા ભયથી તે કોઈ દિવસ તેને પોતાને ઘેરે લાવી શક્યો નહિ. મન, વચન અને કાયાથી નિર્મલ શીલ પાળતી સરસ્વતી ખેદરહિત પિતાને ઘેર રહેવા લાગી. અને દેવદિત્ત પિતાના પ્રસાદથી નિશ્ચિંત થઇને મિત્રોની સાથે ઉદ્યાનાદિને વિષે નિરંતર નાના પ્રકારની કીડાઓ કરતો ફરવા લાગ્યો.

હવે એક દિવસે બે ત્રણ મિત્રોની સાથે વાત કરતાં વ્યગ્ર મન વડે લીલાપૂર્વક રાજમાર્ગે ચાલતાં સરત ચૂકથી દેવદિત્તનો સ્કંધ, માર્ગમાં સામે આવતી કામપતાકા નામની રાજમાન્ય પણાંગના (વેશ્યા) સાથે અથડાઇ ગયો. રાજાની પ્રસાદપાત્ર એવી તેણીએ મનમાં બહુજ ખેદ પામીને દેવદિત્તનો હાથ પકડી ઇર્ષ્યાસહિત આ પ્રમાણે કહ્યું:—“યૌવનમાં પોતે કમાયેલ લક્ષ્મીને ત્યાગ (દાન) ભોગાદિથી ભોગવતાં માણસને કદિ આવો ગર્વ હોય તો તે યોગ્ય છે, પરંતુ તું તો પિતાની લક્ષ્મીનો ઉપભોગ કરે છે, છતાં હે શ્રેષ્ઠિકુમાર ! મિથ્યા અહંકારને ધારણ કરીને સ્કંધથી માણસોને આઘાત કરતો આમ શું આલ્યો જાય છે ? સોળ વર્ષનો થયા છતાં જે પુત્ર પિતાની લક્ષ્મી ભોગવે છે, તે પૂર્વના ઋણ સંબંધથીજ તેને ત્યાં આવેલો સમજવો. કહું છે કે:—

“ માતુઃ સ્તન્યં રજઃક્રીડા, મન્મનાવાગલજ્જતા;
શૈશવે भान्ति निर्हेतु-हास्यं भोगः पितुः श्रियः. ”

“માતાનું સ્તનપાન, ધૂલીક્રીડા, મન્મન (કાલુંકાલું) બોલવું, લજ્જા (વસ્ત્ર) રહિત રહેવું, કારણ વિના હસવું અને પિતાની લક્ષ્મીનો ઉપભોગ કરવો એ બધું બાલ્યાવસ્થામાં જ શોભે છે. ”
વળી કહ્યું છે કે:—

“ સ્વસા પિત્રાર્જિતા લક્ષ્મીઃ, પરસ્ત્રી ચ પરાર્જિતા;
સ્વાર્જિતૈવ તતો ભોક્તું, યુજ્યતે મહતાં ધ્રુવમ્. ”

પિતાએ ઉપાર્જન કરેલી લક્ષ્મી તે જાહેન સમાન છે અને બીજાએ ઉપાર્જન કરેલ લક્ષ્મી તે પરસ્ત્રી સમાન છે; મારે મહત્પુર-
ષોને યોતે કમાયેલ (ઉપાર્જિત) લક્ષ્મીજ ભોગવવી યોગ્ય છે. ”
પિતાને લજ્જાકારી છતાં તેના આ કટાક્ષ વચ્ચેના દેવદિગ્ગે હિતકર
ગુરૂની શીખામણ તુલ્ય માન્યા. પછી હર્ષાકુલ થઇને તેણે હૃદયમાં વિ-
ચાર્યું કે:—“ આ પણાંગનાએ મને ઠીક બોધ કર્યો ! લક્ષ્મી મેળવ-
વાને યોગ્ય એવી મારી આ અવસ્થા કોડામાંજ વૃથા ચાલી જાય છે.
કહ્યું છે કે:—

“ પ્રથમે નાર્જિતા વિદ્યા, દ્વિતીયે નાર્જિતં ધનમ્;
તૃતીયે નાર્જિતો ધર્મઃ, સ તૂર્યે કિં કરિષ્યતિ. ”

“જેણે પ્રથમ વયમાં વિદ્યા મેળવી નહિ, બીજી વયમાં ધન મે-
ળવ્યું નહિ અને ત્રીજી વયમાં ધર્મ કર્યો નહિ, તે ચોથી વયમાં શું ક-
રવાનો હોતો ? ” પછી તરતજ ઘેર આવીને વિનયથી મસ્તક નમાવી
શુભ ઉત્સાહવાળો એવો દેવદિગ્ગે આદરસંહિત પિતાને આ પ્રમાણે
કહેવા લાગ્યો:—“ હે તાત ! કરિયાણાથી વહાણો ભરીને સમુદ્રની
પેલે પારના દ્વીપમાં હું લક્ષ્મી મેળવવા જઇશ. મારે મને અનુમતિ
આપો. ” શ્રેષ્ઠી લોભને વશ છતાં પુત્રના સ્નેહથી તેને કહેવા લાગ્યા:

“હે વત્સ ! પરદેશ વિષમ હોય છે, તેમાં પણ સમુદ્ર તો વિશેષ વિષમ હોય છે. કુલને આલિંગનભૂત તું મારે એકજ પુત્ર છે, તો પ્રાણનો સદેહ કરાવનારી આ સમુદ્રયાત્રાથી સચું !” દેવદિન્ને તેના ઉત્તરમાં કહ્યું કે:—“હે તાત ! ઉઘમથીજ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે; પરંતુ જેઓ ઉઘમમાં આલસ્ય કરે છે, તેમનાથી તો લક્ષ્મી દૂર દૂર ભાગે છે. કહ્યું છે કે:—

“અવ્યવસાયિનમલસં, દૈવપરં પુરુષકારપરિહીનમ્ ;
પ્રમદા ઇવ વૃદ્ધપતિં, નેચ્છન્ત્યવગૂહિતું લક્ષ્મીઃ.”

“જે અવ્યવસાયી હોય, આળસુ હોય, દૈવપર આધાર રાખનાર હોય અને પુરૂષાર્થહીન હોય તેવા નરને જીવાન સ્ત્રીઓ જેમ વૃદ્ધ પતિને ઇચ્છતી નથી, તેમ લક્ષ્મી આલિંગન કરવાને (તેની પાસે આવવાને) ઇચ્છતી નથી.” લક્ષ્મી તો સર્વત્ર માણસોને કષ્ટથીજ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. વીંધાવાની વ્યથા સહન કરે છે તે કાનજ કુંડલને ધારણ કરે છે.”

આ પ્રમાણે ધન મેળવવા માટે અત્યંત ઉત્કંઠિત વૃત્તિવાળા એવા પુત્રના ઉત્સાહથી સંતુષ્ટ થઈને શ્રેષ્ઠીએ તેને અનુમતિ આપી. હવે ચાર જાતિના અનેક પ્રકારના કરિયાણાથી નાવ ભરીને અને તેને ચોચ બીજી પણ સર્વ સામગ્રી કરીને, ‘લક્ષ્મીનું’ મૂળ અવિદ્યાસ છે’ આ વાક્યના અર્થને મનમાં સંભારતો, ‘હે વત્સ ! પરદ્વીપમાં તું કોઈનો પણ વિદ્યાસ કરતો નહિ’ આ પ્રકારની પિતાની હિત-શિક્ષારૂપ આશીર્વાદો સ્નેહથી સ્વીકાર કરીને, બલિપૂજા વિગેરેથી સમુદ્રદેવનું આરાધન કરીને તેમજ દીનાદિકને દાન દેતા એવા ચતુર દેવદિન્ને ઇષ્ટદેવને નમસ્કાર કરીને સારે અવસરે પરિવાર સહિત વહાણમાં બેસી જળપ્રયાણ શરૂ કર્યું.

હવે ઉત્સાહ સહિત શ્રેષ્ઠીનંદને પારસદેશના કિનારા તરફ સત્વર ખારવાઓ પાસે વહાણ ચલાવરાવ્યું. તેઓએ વહાણને સીધે

માર્ગે ચલાવવાને બહુ મહેનત લીધી, છતાં દુર્દૈવના યોગે પ્રચંડ પવનથી પ્રેરાઈને તે વહાણ વડ અંધની માફક ઉંમારે ચાલવા લાગ્યું. તેથી ‘આ વહાણ ચોક્કસ કોઈ ખડક સાથે અથડાઈને ભાંગી જશે’ એમ વિચારીને નાવમાં બેઠેલા દેવદિત્તાદિક ખેદ કરવા લાગ્યા. એટલામાં દૈવયોગે, થેત અને અતિ ઉંચા છે મંદિર જેમાં એવા કોઈ અબજયા દ્વીપે તે વહાણ જઈ પહોંચ્યું. એટલે જાણે પોતાને નવો જન્મ પ્રાપ્ત થયો હોય, તેમ માનતા દેવદિત્તાદિક સર્વે હર્ષપૂર્વક વહાણમાંથી જમીનપર ઉતર્યા.

દેવદિત્તે ત્યાંના કોઈ માણસને પૂછ્યું:—“આ ગામનું નામ શું? અહીં રાજા કોણ છે? અને તેનો મોટા અધિકારીઓ કોણ છે?” તે કહેવા લાગ્યા:—“આ ગામનું નામ અન્યાયપુર છે, હે શ્રેષ્ઠિન! પ્રચંડ આજ્ઞાવાળો એવો નિર્વિચાર નામનો અહીં રાજા છે, ડાહ્યો એવો સર્વગિલ નામે તેનો મંત્રી છે, શિલાપાત નામનો પુરોહિત છે અને અનાચાર નામનો આ રાજાનો ભંડારી છે. અહીં બધે પ્રખ્યાતિ પામેલો સર્વલુટાક નામે કોટવાલ છે અને શ્રેષ્ઠતાને પ્રાપ્ત થયેલો અજ્ઞાનરાશિ નામનો તપસ્વી છે. રાજાની પ્રસાદપાત્ર અને નગરના બધા મોટા પુરૂષોને પણ માનનીય એવી કૂટબુદ્ધિ નામની પરિવ્રાજિકા છે. રાજાપર જ્યારે શત્રુઓનું ભયંકર સંકટ આવે છે, ત્યારે કપટબુદ્ધિની નિધાનરૂપ તે તેને શુકિતઓ ખતાવે છે. તેની બુદ્ધિના (શુકિતના) બળથી રાજા બધા શત્રુઓને જીતીને તેમની સમગ્ર લક્ષ્મી પોતાને સ્વાધીન કરે છે.”

આ પ્રમાણે તે માણસના મુખથી બધી વ્યકિતઓનું સ્વરૂપ જાણીને પ્રૌઢ માણસો સાથે દેવદિત્તે રાજા પાસે જઈને તેને પ્રણામ કર્યા. ત્યાં રાજાથી સન્માન પામીને સભ્ય (સભાસદ) ને હચિત મર્યાદા સાચવી તે બેઠો બેઠો તે રાજ્યની વ્યવસ્થા જુએ છે, તેટલામાં પોતાના કેશને ધૂટા મૂકીને પોતાની છાતીને સખ્ત કૂટતી અને ઉંચે શબ્દે પોકાર કરતી એવી કોઈ વૃદ્ધ સ્ત્રી ત્યાં આવી. એટલે “હે

અંબા ! તું કોણ છે અને શામાટે યોગાર કરે છે ? ” એમ રાજાએ પૂછ્યું, ત્યારે તે કહેવા લાગી:—“ હે નાથ ! હું ચોરની માતા છું અને આપના નગરમાં રહું છું; પરંતુ શુભાશુભ સંતાપ હું કદી કોઇને પણ ઉત્પન્ન કરતી નથી, કોઇની સાથે કંઈક કરતી નથી તેમ હું કોઇને ઘેર પણ જતી નથી.” તે સાંભળીને “ અહો ! વાણીમાં ન આવી શકે એવું આનું સુશીલપણ જણાય છે. ” એ રીતે અંતરમાં વિસ્મય પામી રાજાએ પૂછ્યું કે—“ ત્યારે શું છે ? ” એટલે તે આ પ્રમાણે કહેવા લાગી—“ હે રાજા ! અંધની યષ્ટિ સમાન મારો એકનો એક પુત્ર, આ નગરમાં નિરંતર ચોરી કરી યોતાનો શ્રદ્ધાનિર્વાહ ચલાવતો હતો, તે આજે દેવદત્ત શેઠને ઘેર ખાતર પાડવા ગયો હતો, અકસ્માત તેની ઉપર જીર્ણ ભીંત તૂટી પડી અને તે ત્યાંજ મરણ પામ્યો. હાહા ! હવે તેના વિના હું આધારરહિત (નિરાધાર) થઈ પડી છું. તો મારું યોગ ક્ષેમનું વિધાન કેમ થશે ? આવા પ્રકારના દુઃખસમૂહથી દૂભાઈને હું યોગાર કરું છું.” રાજાએ કહ્યું:—“ હે માત ! તારો પુત્ર મરણ પામ્યો તેનો તું વિધાન કરીશ નહિ, હું ભરણ્યોપણ્યવડે તને સર્વ-રીતે સંતોષ કરીશ. ” એ રીતે દયાની લાગણીથી રાજાએ તે વૃદ્ધાને સંતોષ પમાડીને વિસર્જન કરી.

હવે રાજાએ તે દેવદત્ત શેઠને બોલાવીને કોપ સહિત કહ્યું:—“ હે દુરાત્મન ! તે આવી જીર્ણ ભીંત કેમ કરાવી ? કે જેના પડવાથી બિચારો ચોર મરી ગયો. ” શેઠ ભયથી કંપતો કહેવા લાગ્યો કે—“ હે સ્વામિન ! મારો એમાં શો અપરાધ છે ? કારણ કે મેં તો પૈસા ખરીદીને બધીએ સામગ્રી સૂત્રધાર (કડીયા) ને તૈયાર કરાવી આપી હતી અને તેની માગણી પ્રમાણે તેને પગાર પણ આપ્યો હતો. મારે અહીં ખરી રીતે વિચાર કરેશો તો તેનોજ દોષ છે. ” શેઠનો આવો જવાબ સાંભળીને તરતજ સૂત્રધારને બોલાવીને કોધથી રાજાએ પૂછ્યું—“ અરે ! ચોરના ઘાતને માટે તે આવી જીર્ણ (કાચી) ભીંત કેમ કરી ? ” તે બોલ્યો:—“ હે પ્રભો ! હું તો બરાબર ભીંત

ચણવામાંજ સાવધાન હતો, પરંતુ તે વખતે ઘણા કિંમતી શણગાર સજ્જને અભિનવયૌવના દેવદત્તની પુત્રી કટાક્ષપાત કરતી ત્યાંથી નીકળી, તેના રૂપમાં અગ્રચિત્ત થઇ જવાથી હું જરા શૂન્ય બની ગયો અને તેથી ઇંટો ખરાબર ગોઠવી શક્યો નહિ, તો એમાં મારો શો દોષ ? ” સૂત્રધારનો ઉત્તર સાંભળી રાજાએ તેણીને પણ ઘોલાવીને કહ્યું કે—“ હે મુઝે ! જ્યાં એકાગ્ર મનથી સૂત્રધાર ધર ચણતો હતો, ત્યાં તું શામાટે નીકળી ? ” દેવદત્તમુતાએ જવાબ આપ્યો કે—“ હે રાજન્ ! હું મારા સંબંધીને ઘેર જતી હતી, ત્યાં રસ્તામાં ઉભેલા નગ્ન પરિવ્રાજકને જોઇને લજ્જાવેશના વશથી આડે માર્ગે ચાલતાં ત્યાં થઇને જવું પડ્યું, તેથી એમાં મારો લેશ પણ અપરાધ નથી. ” તે સાંભળી પરિવ્રાજકને ઘોલાવીને રાજાએ ક્રોધથી કહ્યું કે—“ હે નિર્લજ્જ ! રાજમાર્ગમાં નગ્ન થઇને શામાટે ઉભો હતો ? ” તે કહેવા લાગ્યો—“ હે પૃથ્વીનાથ ! શ્વાસને ઉંચે ચડાવીને હું ત્યાં ચિરકાલ ઉભો હતો, પણ અર્ધને શીખવતા એવા આપના જમાઇએ માર્ગમાં મને રુખલિત કર્યો, માટે આપ ન્યાયમાર્ગથી જુઓ કે એમાં મારો શો અપરાધ છે ? ” તે જમાઇને પણ ઘોલાવીને રાજા રોષથી કહેવા લાગ્યો—“ નગરીની અંદર બધા લોકોને જવા આવવાના માર્ગે કેમ તમે ઘોડાને વિવિધ ચાત્ર શીખવવા કર્યા ? ” રાજપુત્ર કહેવા લાગ્યો—“ હે રાજન્ ! એમાં મારો લેશ પણ અપરાધ નથી, પરંતુ મને એવી યુદ્ધિ આપનાર વિદ્વાતાજ દોષપાત્ર છે. ” તે સાંભળી રાજા સહ્યોને કહેવા લાગ્યો—“ વિધિને પણ બલાતકારથી બાંધીને અહીં હાજર કરો, કારણ કે હું કોઈનો પણ દુર્નય સહન કરવાનો નથી. ” તે વખતે ધૃત્તિ સભાસદો કહેવા લાગ્યા—“ હે દેવ ! તમારા પ્રચંડ શાસનથી ભય પામીને સાપરાધપણાથી તે તેજ વખતે ખરેખર ભાગી ગયો લાગે છે, પરંતુ પ્રચંડ શાસનવાળા એવા તમારી પાસેથી પલાયન કરીને પણ હે દેવ ! તે વિધિ સૂર્યથી શીયાળણીની જેમ કેટલું દૂર જશે ? માટે જ્યાં ત્યાંથી પણ માણસો પાસે બાંધીને અહીં મંગાવી લેશું. ” આવાં પ્રકારનાં ખોરાં છતાં સાચાં

જેવા તે ધૂર્ત લોકોનાં વચનોથી હૃદયમાં ખુશ થતો તે નિર્વિચાર રાજ સભા વિસર્જન કરીને પોતાને ન્યાય તત્પર માનતો ભોજનને માટે પોતાના આવાસમાં આવ્યો ગયો.

દેવદત્તવણિક આ બધી સાક્ષાત્ ન્યાયમાર્ગની કુશળતા જોઈને હૃદયમાં અતિશય વિસ્મય પામતો વિચાર કરવા લાગ્યો:—“ અહો ! નિર્વિચાર રાજની રાજ્યનીતિની વ્યવસ્થા પૂર્વે નહિ જોયેલી અને નહિ સાંભળેલી એવી કોઈ નવીનજ પ્રકારની લાગે છે.”

પછી દેવદત્તે સભામાંથી ઉઠી સ્વસ્થાને જઈને વહાણમાંથી માલ ઉતારી ભાડે લીધેલા ઘરમાં ભર્યો અને કુચ વિકુચ (વેચવા અને ખરીદવા) ના વિચારથી દેવદત્ત ત્યાં મુખે રહેવા લાગ્યો. એક દિવસે પેલી પરિત્રાજિકાએ તે શ્રેષ્ઠપુત્રને પરિવાર સહિત જમાડવાને માટે આદરથી આમંત્રણ કર્યું. અને ફળો, પકવાન, ભાત, દાળ અને ધૂતાદિ ભોજ્ય પદાર્થોથી તેણીએ સત્ય અને ઉચિત સત્કારપૂર્વક તેને જમાડ્યો. સરલ સ્વભાવી દેવદત્ત પોતાના પરિવારસહિત ભોજનને માટે ત્યાં આવ્યો. તે વખતે નામ અને ગુણથી કૂટખુદ્ધિ પરિત્રાજિકાએ, તેના ઉતારાના મકાનમાં એકાંત ગુપ્તસ્થાને પોતાના ખાત્રીદાર પુરૂષો પાસે એક સુવર્ણસ્થાલ રખાવ્યો. જમીને દેવદત્ત જ્યારે પોતાને સ્થાને ગયો, ત્યારે તેણીએ તેની પાછળ એક પોતાનો માણસ મોકલ્યો અને તેના મુખથી આ પ્રમાણે કહેવરાવ્યું:—“અમારો એક સોનાનો થાળ આજે ક્યાંક ગુમ થઈ ગયો છે. તમારા પરિજન શિવાય બીજા કોઈ માણસ અહીં આવ્યો નથી, માટે તે બધાઓને પૂછીને અને ઘરમાં પણ સર્વત્ર તપાસ કરીને જલદી અમને તે પાછો સોંપી દો, કે જેથી બહાર કોઈને ખબર ન પડે.” દેવદત્ત કહેવા લાગ્યો:—“હિ ભદ્ર ! કદાચ કાળના પ્રભાવથી સૂર્ય પશ્ચિમ દિશાએ ઉદય પામે અને સમુદ્ર પોતાની મર્યાદા મૂકી દે, પરંતુ અમારામાંનો કોઈપણ માણસ, રમણીય પરવસ્તુમાં પણ પોતાનો હાથ નાખતો નથી; માટે પોતાને ઘેરજ જઈને તેની તપાસ કરો.”

તે પછી તેણી પોતે આવીને દેવદિત્તને પુનઃ કહેવા લાગી:—
 “ હે શ્રેષ્ઠિન્ ! તે થાળ તમારાજ ઉતારામાં ક્યાંક આવેલ છે,
 માટે કુટુંબાચારથી માગતી એવી મને તે સુપ્રત કરી દા. જ્યાં
 ખાધું, ત્યાંજ ભાજન ભાંગવા જેવું તમે ન કરો. હવે જો આ
 રીતે સરલતાથી સમજાવતાં (માગતાં) નહિ આપો, તો
 રાજબળથી દંડયુક્તિએ કરીને પણ હું લઈશ. ” તેના કૂટને
 નહિ જાણતો સરલ દેવદિત્ત તેણીને કહેવા લાગ્યો:—“ હે
 વાચાળ ! આમ એાધું વતું વૃથા શામાટે બોલ્યા કરે છે ? શું
 જાતિવંત સુવર્ણમાં કદી રચામતા લાગી સાંભળી છે ? અમારા
 પરિજનને આ કર્મ કરવું કદી ઘટે નહિ, માટે તમારે ઘેરજ
 ક્યાંક તે થાળ હશે, તો ત્યાં સત્વર જાઓ અને પોતાના
 પરિવારને પૂછા. પોતાનો પૃષ્ઠ ભાગ પોતાથી શુદ્ધ થતો નથી.
 (પોતાનું સ્વકલ્પિત-મનઃકલ્પિત સત્ય હોતું નથી.) આ
 પ્રમાણે જાણતાં છતાં તમારી જેવા ડાહ્યા માણસ બીજા ઉપર
 એકદમ મિથ્યા દોષનું આરોપણ કેમ કરે છે ? ” આ રીતે
 એકબીજાની સામે બોલવાથી વિવાદ વધતે હતે, તેના ચુકાદાને
 માટે તે બંને રાજસભામાં ગયા. તેમના વિવાદનું વ્યતિકર
 સમજીને અને અન્યોન્ય વિચાર કરીને રાજના મોટામાં મોટા
 સામંતોએ તેમને આ પ્રમાણે હુકમ કર્યો:—“ તપાસ કરતાં તે
 થાળ જેના ઘરમાંથી નીકળશે, તેના ઘરનું સર્વસ્વ અવશ્ય
 બીજાને જશે. ” પછી તે પરિવ્રાજિકા અધિકારીઓની સાથે
 દેવદિત્તને ઘેર આવી અને તેણીએ પોતાના ખાત્રીદાર માણસો
 પાસે થાળની તપાસ કરાવી. પ્રથમ તો તેઓ ધૂર્તતાથી બીજે
 બીજે રથાને જેવા લાગ્યા અને પછી પોતે મૂકેલ સ્થાનથી તે
 લાવીને તેઓએ તેણીને સુપ્રત કર્યો. પછી રાજદિની અનુમતિ
 મળતાં કૂટયુક્તિએ તેના ઘરમાંનું સર્વસ્વ લઈ લીધું અને
 દેવદિત્તને પોતાનો દાસ બનાવ્યો. આ પ્રમાણે જ્યારે દેવદિત્ત

ઉપર સંકટ આવ્યું ત્યારે કૂટખુદ્ધિના નિગ્રહના લયથી તેના બધા પરિજનો તરતજ ત્યાંથી પલાયન કરી ક્યાંક ચાલ્યા ગયા. પૂર્વે પણ ઘણા પરદેશી વ્યવહારીયાઓને, છળથી તેમજ સર્વસ્વ હરણ કરીને તેણીએ આ પ્રમાણે દાસ બનાવ્યા હતા.

હવે કૂટખુદ્ધિને ઘેર દાસ થઇને રહેલો દેવદિત્ત નીચ કમ્મ કરતાં અતિ દુઃખાર્ત્ત થતો મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યો:—“ ધન મેળવવાને મોટા મનોરથથી અહીં આવતાં અહીં વિધાતાએ મારી કેવી દુરવસ્થા કરી મૂકી ? માણસ જીવી રીતે ધારણા કરે છે, અને દૈવ તેથી અન્યથા કરી મૂકે છે. ભૂષણને મોટે વીંધવામાં આવેલ દરિદ્રીઓના કાનમાં ભૂષણને બદલે મેલ ભરાઈ રહે છે. શરણરહિત, દીન અને પરાધીન એવા માઈ જીવિત પણ અહીંઆજ જેમ માઈ સર્વસ્વ ગયું તેમ જશે. આ જગતમાં એવો કોઈ કૃષ્ણ ચતુર્દશીનો જન્મેલો નથી, કે જે મને આ દુષ્ટ સ્ત્રીના દાસકર્મથી છોડાવે. તો પણ આ માઈ યથાસ્થિત વૃત્તાંત કોઇ રીતે પ્રયત્ન કરી લખી મોકલીને મારા પિતાને જણાવું. ” પછી સ્વદેશમાં જતા કોઇ સાર્થવાહના હાથથી તેણે પોતાની નીશાનીવાળો લેખ પિતાને મોકલ્યો. થોડા દિવસ પછી પ્રિયંગુ શ્રેષ્ઠિને તે લેખ મળ્યો. પોતાના પુત્રની દુઃસ્થિતિ વાંચીને (જાણીને) તે ઉંચે સ્વરે રડવા લાગ્યો.

હવે દેવદિત્તે જે દિવસે પ્રયાણ કર્યું, તેજ દિવસે શ્રેષ્ઠી પોતાની પુત્રવધૂ સરસ્વતીને સ્નેહથી પોતાને ઘેર તેડી લાવ્યો હતો. આજે અકસ્માત્ પોતાના સસરાને દુઃખાકુલ જોઇને ‘ આજ કંઈક નવીન છે ’ એવી આશંકાકરૂપ શલ્યથી તે આકુલ વ્યાકુલ થઇ ગઇ. એટલે તરતજ સસરા પાસે આવીને સસરાને નમન કરી આંખમાં આંસુ લાવીને તે પૂછવા લાગી:—“ હું તાત ! તમે આજ અકસ્માત્ દુઃખિત કેમ છો ? ” નિસાસો નાખીને પ્રિયંગુ શ્રેષ્ઠિએ ગદ્ગદ સ્વરે તેને કહ્યું:—“ પરદેશમાં દુર્દૈવયોગે દેવદિત્તની દુર્દશા થઇ છે. ” વજ્રઘાત

સદૃશ પોતાના પતિની દુર્દૃશા સાંભળીને તે પતિવ્રતાનું દૃઢ્ય દુઃખથી પૂરાઈ ગયું, પરંતુ પોતે ધીરજ રાખીને તે સસરાને પણ ધીરજ દેવા લાગી:—“ હે તાત ! પુત્રના દુઃખરૂપ વ્યાધિથી તમે આમ કરૂણ સ્વરે રૂઢન કરો નહિ. હે તાત ! રૂઢન કરવાથી કંઈ રાજ્ય મળતું નથી. હવે તો પ્રસન્ન થઈને મને પુરૂષનો વેશ આપી તમારા ઓળખીતા અને ખાત્રીદાર પરિવાર (માણસો) ની સાથે સત્વર અન્યાયપુર મોકલો, કે જેથી તે દુષ્ટ સ્ત્રીના દુરંત એવા દાસ્યકર્મથી છાડાવીને મારા બુદ્ધિમળથી તમારા પુત્રને અહીં લઈ આવું. ” શેઠ દુઃખિત થઈને કહેવા લાગ્યા:—“ હે મુઝે ! તને ખબર નથી, કે પૂર્વે અન્યાયપુરથી કેઈ કુશલક્ષેમ પાછું આવ્યું નથી. તો દેવના વિપરીતપણાથી આ પ્રમાણે દુઃસ્થિત થયેલા પુત્રની પાછળ અજ્ઞાનને વશ થઈને ગાયની પાછળ વાછડીની જેમ પુત્રવધૂનો કેમ નાશ કરે ? ” સરસ્વતી પુનઃ કહેવા લાગી:—“ હે તાત ! તમે આવો વિચાર મનમાં ન લાવો. કારણ કે, ભાગ્યવંત પુરૂષોને પણ વિધ્નોની પછી લાલ મળે છે. ” પછી પોતાના બુદ્ધિમળથી અત્યંત ઉત્સાહિત એવી તે વહુને જોઈને પોતાના પુત્રને છાડાવવાની ઇચ્છાથી ત્યાં જવાને માટે શેઠે અનુમતિ આપી.

હવે સસરાએ આપેલ પુરૂષનો વેશ ધારણ કરીને નાના પ્રકારના કરિયાણા અને નવીન પરિવાર સહિત તે સતી શુભ દિવસે સારા શુક્રને થતાં નાવમાં બેસીને ચાલી, કેટલાક દિવસો જતાં તે અન્યાયપુર નગરે આવી પહોંચી અને અપૂર્વ ભેટથી ત્યાંના રાજાને સંતુષ્ટ કરીને પોતાના ખાત્રીદાર માણસોથી ભારે સન્માન પામતી તે એક ભાડે લીધેલ ઘરમાં રહી. ‘કેઈ મોટા શેઠનો સોમદત્ત નામનો ચતુર પુત્ર અયોધ્યાથી અહીં આવ્યો છે.’ આ રીતે તે લોકમાં પ્રસિદ્ધ થઈ. એક દિવસે લોભને વશ થયેલી પરિવ્રાજિકાએ પૂર્વની જેમ ભોજનને માટે આદર સહિત તેને નિમંત્રણ કર્યું. પરંતુ જમવા જતાં કુશલ એવી તેણીએ પોતાના ઉતારામાં ખાનગી તપાસ રાખનારા સાત

માણસોને કાંઈક શિખામણ આપીને રાખ્યા. દુષ્ટ પરિવ્રાજિકાએ પોતાનો માણસ ત્યાં મોકલીને એકાંતે કોઈ ઠેકાણે જમીનપર એક સુવર્ણદર્વી (સોનાની કડછી) નખાવી દીધી. તપાસ રાખનારા માણસોએ તે લઇને સરસ્વતીના હુકમથી તે પરિવ્રાજિકાના ઘરમાં એકાંતે કોઈ વૃક્ષના મૂળમાં દાટી દીધી. અનુક્રમે સ્વર્ણદર્વીને માટે પરિવ્રાજિકાએ વિવાહ કર્યો હતો પૂર્વની માફક તે બંને રાજસભામાં ગઈ. મોટા અધિકારીઓએ પ્રથમની જેમ વ્યવસ્થા કર્યો હતો પ્રથમ તેણીએ સરસ્વતીના ઉતારામાં તપાસ કરાવી. ત્યાં ક્યાંઈ પણ પરિવ્રાજિકાને દર્વી ન મળી, એટલે સરસ્વતી ખેડ પામેલી એવી તેણીને ઘેર ગઈ. બધા લોકની સમક્ષ પ્રથમ આમતેમ તપાસ કરીને પછી તે જાણીતી ત્યાં ભૂમિમાંથી માણસોએ કહાડી બતાવી. તે વખતે ત્યાં બધાની સમક્ષ નીકળેલ દર્વી જોઈને તે પરિવ્રાજિકા શોકઅસ્ત મુખ કરીને મનમાં વિચાર કરવા લાગી:—“ નાના પ્રકારના છળ-કપટથી જન્મથી માંડીને જે ધન મેં મેળવ્યું હતું, તે સર્વ ધન આજે દુર્લભ્યોગે બધું એકીસાથે ચાલ્યું ગયું. કુબુદ્ધિવાળી એવી મેં પૂર્વે જે શ્રેષ્ઠી પુત્રોને દાસ બનાવ્યાં, તે પાપના ઉદયથીજ આજે મારું આ બધું ધન ગયું. ” ત્યારપછી રાજા અને અમાત્યની અનુમતિથી તેણીનું શુક્રતા, મણિ, સ્વર્ણ અને દ્વિપદાદિક સર્વ સરસ્વતીએ પોતાને કબજે કરી લીધું. દુષ્ટ આચરણવાળી એવી પરિવ્રાજિકાને પોતાના દાસ્યકર્મમાં રાખીને તેણીએ પૂર્વે દાસ કરેલા એવા સર્વ શ્રેષ્ઠીપુત્રોને મનોહર ખાનપાન અને વસ્ત્રાદિથી સંતોષીને કુશલ આશયવાળી તેણીએ તેમને પોતપોતાના નગરે જવાને માટે તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે વિદાય કર્યા. પછી દેવદિત્તને કહ્યું કે—“ હે મહાલાગ ! તું મારી દાસીના દાસ છે, માટે અત્યારે ઘરકામની વ્યવસ્થા કરવા તું અહીંજ રહે. હું જ્યારે મારે નગર જઈશ, ત્યારે તને તારા દેશમાં લઈ જઈશ. ” એમ કહીને દેવદિત્તને પોતાની પાસે રાખ્યા. પોતાના દેશમાં ગમન કરવાની ઇચ્છાથી તે મનમાં કાંઈક ખુશી થયો અને તેણીના કહ્યા પ્ર-

માણે ત્યાં રહીને બધું કામકાજ તે કરવા લાગ્યો. લોકો કહેવા લાગ્યા કે—“અહો ! આ શ્રેષ્ઠપુત્ર સોમદત્તની કેવી અદ્ભુત કુશળતા ! તે મહાભાગ્યશાળી જણાય છે કે જગતને ઠગવાવાળી એવી આ પરિત્રાન્નિકાને પણ તેણે ઠગી લીધી. ” આ પ્રમાણે સર્વત્ર લોકોથી પ્રશંસા પામતી સરસ્વતીએ પોતાની ઇષ્ટાર્થની સિદ્ધિ થવાથી લાવેલ કરિયાણું વેચીને બહુ કિંમતી મણિ મુકતાદિ વસ્તુઓથી વહાણ ભર્યું. પછી નીતિમાં નિપુણ એવી તેણીએ સ્વદેશ જવાનો ઈચ્છાથી રાજપાસે વિદાયગિરિ માગી. તે વખતે દાન અને સન્માનપૂર્વક તેનો અતિશય સત્કાર કરીને રાજાએ કૂટબુદ્ધિને તેની પાસેથી છોડાવી.

પછી ત્યાંના શ્રેષ્ઠીઓનો યથાવિધિ દાન સન્માનથી સત્કાર કરીને સરસ્વતી પોતાના પરિવાર સાથે નાવમાં બેસીને સ્વદેશ તરફ ચાલી. એક દિવસે રસ્તામાં પોતાનો પુરૂષવેશ તણ દધને અને સ્ત્રીને ઉચિત દિવ્ય વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરીને સરસ્વતી દેવદિત્તને કહેવા લાગી:—“હું પ્રભો ! મને અત્યારે ઓળખી શકો છો ? ” તેને જોઈ ‘આ શું ? ’ એ રીતે મનમાં સંભ્રાંત થઈને તે બોલ્યો—“હું કાંઈ સમજી શકતો નથી. ” ત્યારે તે કહેવા લાગી:—“જેને તમે પરણીને તેજ વખતે તેના પિતાને ઘેર મૂકી દીધી હતી તેજ હું તમારી પત્ની સરસ્વતી છું. આટલો વખત હું આહુત ધર્મનું આચરણ કરતી મનમાં ધીરજ ધારીને પિતા અને સસરાને ઘેર રહી હતી. અત્યારે તમે દુઃસહ એવી મહા આપત્તિમાં આવી પડ્યા છો, એમ જાણીને પારિણામિક બુદ્ધિવાળા એવા સસરાજીએ મને તમારી પાસે મોકલી. તે પછી જે થયું તે બધું તમે જાણો છો. ” આ પ્રમાણે સાંભળીને તે શ્રેષ્ઠપુત્ર પોતાની પત્નીને ઓળખી લીધી. સર્વાંગે રોમાંચિત થતો અને આનંદથી અત્યંત પુષ્ટ થતો તે જરા વિલક્ષ્ય મુખવાળો થઈને લબ્ધના વશથી નીચું જોઈ રહ્યો. તે વખતે વિનય અને ઔચિત્યમાં કુશલ એવી તે કુલબાલિકા લબ્ધ, વિધાદ અને સસંભ્રાંતપણાને દૂર કરવા માટે કહેવા લાગી:—“હું સ્વામિન ! છળથી તમને જીતીને પેલી પરિત્રા-

જિકાએ પોતાના દાસ્યકર્મમાં રાખ્યા, તેથી તમારે વિપાદ ન કરવો, કારણ કે કોઈ વખત મહાત્માઓ પણ વિધિના વશથી નીચા પડી જાય છે, પરંતુ તેઓ પોતાના સત્કર્મના બળથી થોડા વખતમાં પાછા તેથી વધારે ઉચ્ચ સ્થિતિ મેળવે છે. કહું છે કે:—

“ જइवि गुरुवल्लिगहणे, भगकम्मो कहवि केसरी जाओ;
तहवि हु मत्तगयाणं, पुणोवि कुंभत्थलं दलइ. ”

“ કદાચિત્ મોટી લતાઓની ગહનકુંજમાં કેસરીસિંહ ભગ્નક્રમ થઈને પડી ગયો હોય છતાં પાછા (તેમાંથી નીકળીને) મહોન્મત્ત હાથીઓના કુંભસ્થળને તે દબે છે. ” તેથી સર્વોત્તમ ગુણવાળા અને સર્વ કળામાં કુશળ છતાં તેણીને તમે છતી ન શક્યા, તો શું આઠ-લેથીજ તમારામાં અજ્ઞાનપણું આવી ગયું ? કહું છે કે:—

“ यदि नाम सर्षपकणं, शक्रोति करी करेण नादातुम्;
इयतापि तस्य किं न तु, पराक्रमगलानिरिह जाता. ”

“ કદાચ સર્ષવનો દાણો હાથી પોતાની સૂંઢથી લઈ ન શકે, તો એટલેથી શું તેના પરાક્રમમાં હીનતા આવી ગઈ ? ” અને તમારાથી અજ્ઞય છતાં તે દુષ્ટાને મેં છતી લીધી, તો તેથી શું સર્વોત્તમ એવા તમારાથી મારામાં અધિકતા આવી ગઈ ? કહું છે કે:—

“ यत्तमो भूमिसद्मस्थं, नाशकद्धर्तुमंशुमान् ;
न तस्मादतिशेते हि, दीपस्तदपि नाशयन्. ”

“ ભોંયરામાં રહેલા અંધકારનો નાશ કરવાને સૂર્ય શક્તિમાન થતો નથી, અને દીપક તેનો નાશ કરે છે, તો તેથી શું સૂર્ય કરતાં તે વધી જાય છે ! ” આવા પ્રકારના મનોહર વચ્ચનોથી તેને આનંદ પ-માડીને સરસ્વતીએ તેનો દાસ્યયોગ્ય વેશ ઉતારાવી શ્રેષ્ઠીયોગ્ય વેશ

પહેરાવ્યો. તે વખતે વહાણના સર્વ માણસોનો અધિપતિ થઇને મેઘ-
મુક્ત સવિતાની જેમ^૧ તે અધિક દીપવા લાગ્યો.

હવે વિનયથી પતિનું આરાધન (સેવા) કરતી અને શૃંગાર-
રસની નીક તુલ્ય સરસ્વતી સાથે આનંદ કરતાં તેણે પોતાના ચિત્તની
અંદર રહેલી કલુષતાને ત્યજી દીધી અને મનમાં હર્ષિત તેમજ પો-
તાના માતાપિતાને મળવાને ઉત્કંઠિત એવો તે ચતુર અનુક્રમે સુખે
સુખે પોતાના નગર પાસે આવ્યો. તે વખતે પુત્ર અને વધૂના કુશળ
આગમનથી શેઠ બહુ ખુશ થયો અને પોતાના હાથમાં મોટી ભેટ લઇને
રાજાને પ્રણામ કરી તેણે પોતાના પુત્રનું આગમન જણાવ્યું. રાજાએ
પણ સંતુષ્ટ થઇને તેનો પ્રવેશ ઉત્સવ કરવાને છત્ર, ચામર, વાજ્ર, અને
પટ્ટહસ્તી શેઠને અપાવ્યા. તે પછી રાજાના પ્રસાદથી પ્રાપ્ત
થયેલ તે બધું લઇને શેઠ પોતાના સ્વજન શ્રીમંતોની સાથે મોટી
ઋદ્ધિ (આડંબર) પૂર્વક પોતાના પુત્રની સન્મુખ ગયો. ત્યાં સ્ને-
હથી પગે પડતા (નમતા) નંદનને આલિંગન કરતો અને પોતાનો
વચનનિર્વાહ કરવાવાળી, વિકસ્વર મુખકમળવાળી અને દૂરથી વિનય
પૂર્વક નમન કરતી એવી વધૂને સ્તિગ્ધ દૃષ્ટિથી જોતો તે શેઠ સંસાર
મુખના સર્વસ્વનો અનુભવ પોતાના મનમાં કરવા લાગ્યો. હવે વા-
દકોએ નાના પ્રકારના વાદ્ય વગાડે છતે અને લોલાસહિત વારાંગના-
ઓએ નૃત્ય કર્યે છતે, પછવાડે મંગલગીત ગાનારી એવી કુલીન
કાંતાઓ વડે ગવાતા, ચોતરફથી ચારણોવડે જયજય રાખદથી વખ-
ણાતા, દીન અને દુઃસ્થિત યાચકો પર સુવર્ણ અને વસ્ત્રોથી મેઘની
જેમ વરસતા અને પૂર્વભવના પુણ્યસમૂહથી લોકોવડે પ્રશંસા પા-
મતા પોતાના પુત્રને મસ્તક પર છત્ર ધારણ કરાવી, વધૂ સહિત હાથી
ઉપર બેસારીને મોટા આડંબરપૂર્વક હર્ષિત થયેલા એવા શ્રેષ્ઠીએ નગ-
રમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. પછી ઘેર આવેલા અને પ્રિયાસહિત પગે લાગતા

દેવદિત્તપર ચિરવિયોગથી દુઃખી થયેલી માતાએ હર્ષાશ્રુનું સિંચન કર્યું. પ્રિયંગુ અને સુંદર શ્રેષ્ઠીને ઘેર સત્પુત્રના જન્મની જેમ આઠ દિવસ સુધી આનંદપૂર્વક વર્ધાપન મહોત્સવ પ્રવર્ત્યો.

હવે એક દિવસે અવસર પામીને મસ્તકપર અંજલિ જોડી સરસ્વતી દેવદિત્તને વિનયથી આ પ્રમાણે વિનવવા લાગી:-“ હે સ્વામી ! પરણીને કાંઈ પણ કારણથી પતિએ એને તરત તણ દીધી એટલે તેના વિયોગથી દુઃખિત થઈને આ બિચારીએ દીક્ષા લઈ લીધી, એ હેતુથી આ લોકો માફ વૈરાગ્ય કંઠક જ્ઞાનગર્ભિત છતાં દુઃખગર્ભિત સ્પષ્ટ રીતે માનશે તે કારણથી અને બાળચાપલ્યથી તમારી પાસે મેં જે ઉદ્ધત વાક્ય કહ્યું હતું, તે પણ એકવાર સિદ્ધ તો કરી બતાવવું જ એવી ઇચ્છા થવાથી-આ બે કારણોને લીધે બાલ્યાવસ્થાથી તત્ત્વનો બોધ થતાં માફ હૃદય વિષયોથી વિરક્ત હતું અને ચારિત્ર લેવાની ઇચ્છા હતી છતાં આટલો વખત હું ગ્રહણ કરી શકી નહિ. હવે પુણ્યના ચોગે બધા અંતરાયો દૂર થઈ ગયા છે, માટે હે સ્વામિન ! હવે ચારિત્ર લેવાની મને અનુજ્ઞા આપો. ” આ પ્રમાણે તેનું વચન સાંભળીને જેણે તેની સાથે અત્યંત દૃઢ પ્રેમ બાંધેલો છે, એવો દેવદિત્ત મનમાં બહુ ખેદ પામીને સરસ્વતીને કહેવા લાગ્યો:-“ હે પ્રિયે ! દુર્વિદગ્ધ એવા મેં વિનય અને ઔચિત્યવતી છતાં તારા જેવા સ્ત્રીરતનને આટલો વખત દુર્વિનોત માની લીધી, માટે મને ધિક્કાર હો ! અજ્ઞાન અધકારથી અધ થયેલા એવા મારી પાસે પુનઃ દીપશિખાની માફક અત્યારે તેં પોતે પોતાને પ્રકાશિત કરી, તો હે ગુણવતી કાંતે ! આવો રીતે પોતાને પ્રકાશિત કરીને દૃઢતાયુક્ત તું પ્રેમી એવા મારો અત્યારે અકસ્માત શા માટે ત્યાગ કરે છે ? હે પ્રિયા ! આ તારો વિચાર પ્રશસ્ય છે, પણ તપશ્ચરણ ચતુર્થાશ્રમમાં ઉચિત છે, તાંબૂલમાં જેમ શર્કરાનું ચૂર્ણ યુક્ત નથી, તેમ તે યૌવનવયમાં ઉચિત નથી, હે બહાલી ! પ્રાયઃ સર્વ તાર્થિકરો અને તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોએ પણ યૌવનવયમાં વિષય

સુખ ભોગવીને વૃદ્ધાવસ્થામાં વ્રત લીધું છે. માટે અત્યારે યથેચ્છ કામભોગ સેવીને (ભોગવીને) વૃદ્ધવયમાં આપણે બંને સાથે વ્રત અંગીકાર કરશું.” આ પ્રમાણે પતિના ઉપરોધથી સરસ્વતી પોતે તત્ત્વજ્ઞ છતાં પુર્વના ભોગફલ કર્મ ભોગવવાને માટે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી. પરંતુ સંસારમાં રહ્યા છતાં સુધાસદૃશ પુણ્યબોધથી તે પતિવ્રતાએ પોતાના પતિને પ્રતિબોધોને તેને શુદ્ધ આર્હત ધર્મ શીખવ્યો. એટલે કંમે કંમે તે હૃદયની શુદ્ધ અને શ્રેષ્ઠતર પરિણતિયોગે આવશ્યક ક્રિયા-માં ઉદ્યુક્ત થઇને નિશ્ચય આવક થયો. કહ્યું છે કે:-

“ સામગ્ગિઅમાવેવિ હુ, વસणेવિ સુહેવિ તહા કુસંગેવિ;

જં ન હાયइ धम्मो, निच्छयओ जाण तं सङ्गं. ”

“સામગ્રીના અભાવે, દુઃખ આવતાં, સુખ આવતાં તેમજ કુસંગતમાં પણ જે ધર્મને ન તજે, તેનેજ નિશ્ચયથી આવક જાણવો.” યૌવનવયમાં પણ આસ્તિકપણાથી જેમની નિષ્ઠા ધર્માનુષ્ઠાનમાંજ વર્તે છે અને નિરંતર પાપથી જેમનું હૃદય ભય પામે છે, એવા પુત્ર અને પુત્રવધૂના સંસર્ગથી તેમજ તેમના ઉપદેશથી પણ અતિ ભારે કર્મના ઉદયને લીધે પ્રિયંગુ શેઠના હૃદયમાં લેશ પણ ધર્મ પરિણમ્યો નહિ. અને તેનામાં પૂર્વે કહેલાં જે જે ફપણા હતાં, તેમાંથી એક પણ વય પરિપક્વ થયા છતાં ઓછું ન થયું. તે ધન, ધાન્ય, મણિ, સુવર્ણ, રૂપ્ય, અને કુપ્યાદિમાં અત્યંત મૂર્ચિત થયો સતો તેમજ મોહથી કામભોગને વિષે નિત્ય તીવ્રાભિલાષ ધરતો સતો નિરંતર સર્વત્ર ‘મારૂં મારૂં’ એ મંત્રનો જાપ કરતો, ધર્મ કે સત્કર્મનું નામ પણ લેતો નહિ. ચારે પ્રકારના આર્તધ્યાનથી અને કોઈ કોઈ વખતે રૌદ્રધ્યાનથી પ્રિયંગુશેઠનું સમગ્ર જીવન એમને એમ નિષ્ફળ વ્યતીત થયું. છેલ્લે અવસરે પણ પોતાના ભારે કર્મીપણાથી ધર્મ કે પ્રભુને યાદ કર્યા

સિવાય મરણ પામીને તે વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં ઘણાં પાપો આચરીને તે દુર્ગતિમાં ગયો. એમ નીચે નીચે પડતો તે એકેન્દ્રિય જાતિમાં જશે. ત્યાં જીવોના પિંડરૂપ પાંચે થાવરકાયમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થઈને વિપત્તિની ઉત્પત્તિના દુઃખથી આર્તિ (આકુળ) થતો તે ચિરકાળ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરશે.

પિતાના મરણ પછી શોકસાગરમાં નિમગ્ન થયેલા દેવદિત્તે પરલોકવાસી પિતાની ઉત્તરક્રિયા કરી. પછી સ્વજનોએ મળીને તેનો શોક નિવાર્યો અને પ્રિયંજીવેષીને સ્થાને તેને સ્થાપીને તેના પર કુટુંબના ભારનું આરોપણ કર્યું. તે પાપભીરુ, દાક્ષિણ્યવાન, સત્યશીળ અને દયાનો ભંડાર, શુદ્ધ વ્યવહારમાં નિષ્ઠ, દેવ ગુરૂની ભક્તિનો કરવાવાળો, સર્વજ્ઞપ્રણીત ધર્મમાં શ્રદ્ધાળુ, નિષ્કપટ હૃદયવાળો, સદ્બુદ્ધિવાળો અને અનુકંમે વધતી જતી મહત્ત્વસંપત્તિવાળો થયો. તેવા પ્રકારના (ધર્મહીન) પિતાથી ઉત્પન્ન થયેલા આવા (ધર્મચુસ્ત) દેવદિત્તે જોઈને લોકો કહેવા લાગ્યા કે:—“ અહો ! વિષવૃક્ષથી આ અમૃત જેવું સ્વાદિષ્ટ ફળ ઉત્પન્ન થયું.” સમાન રીતેજ અને શીળવાળા દેવદિત્ત અને સરસ્વતીને સુખપૂર્વક નાનાપ્રકારના દિવ્યભોગ ભોગવતાં રૂપ અને સૌભાગ્યથી સુશોભિત તથા વિનયયુક્ત જાણે શરીરધારી પુરૂષાર્થો હોય એવા ચાર પુત્રો થયા.

એક દિવસે જાણે નગરવાસીઓના પુણ્યથી આકૃષ્ટ થયા હોય એવા સમ્યક્ક્રિયા અને જ્ઞાનરૂપ ધનવાળા શ્રીયુગધરાચાર્ય ત્યાં પધાર્યા. જેમ તુષિત પ્રાણીઓ નિર્મળ જળથી ભરેલા સરોવર પાસે જાય, તેમ પુણ્યવંત પૌરજનો ઉત્સાહથી એમની પાસે આવ્યા. શ્રદ્ધાળુ હૃદયવાળો અને ચતુર દેવદિત્ત પણ સરસ્વતી સાથે તેમના વચનામૃતનું પાન કરવાને આવ્યો. દાહની શાંતિ, તૃપ્તનો ઉચ્છેદ અને મળનું પ્રક્ષાલન કરવાના હેતુથી જંગમ ભાવતીથરૂપ તેઓએ આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો:—“ સ્વર્ગ અને મોક્ષનું સુખ આપ-

વામાં સાક્ષીરૂપ એવો દયામય શુદ્ધ ધર્મ, ભવલીરૂ ડાહ્યા માણસોએ સર્વ પ્રકારે આરાધવો જોઈએ. જે કર્મ કરતાં પર પ્રાણીઓને પીડા થાય, એવું કર્મ મન, વચન અને કાયાથી કુશલાર્થી પુરૂષોએ કદાપિ કરવું નહિ. અન્યને વધ, બંધન વિગેરે કરવારૂપ પાપ એક વાર પણ કરવામાં આવે, તો તેનો જઘન્ય વિપાક દશગણો થાય છે અને તિવ્ર કે તીવ્રતર દ્વેષરૂપ પરિણામના વશથી ક્યું હોય તો તેનો વધનો જતો વિપાક કુમથી (અનુક્રમે) અસંખ્યગણો પણ થાય છે. આગમમાં પણ કહ્યું છે કે—

“ વહમારણઅભરકાળ—દાણપરધણવિલોવનાઈળં;

સવ્વજહન્નો ઉદઓ, દસગુણીઓ ઇકસિકયાળં. ”

“ તિવ્વયરે ઉ પણ્ણે, સયગુણિઓ સયસહસ્સકોડિગુણો;

કોડાકોડિગુણો વા, હુજ્જ વિવાગો વહુયરો વા. ”

“ વધ, મારણ, આળ દેવું અને થાપણ આળવવી, વિગેરે પાપ એક વખત કરવાથી તેનો સર્વથી જઘન્ય ઉદ્ય દશગણો હોય છે. પરંતુ તીવ્રતર પ્રદ્વેષવડે કરવાથી તેનો વિપાક સોગણો થાય, લાખગણો થાય, કોટિગણો થાય અને કોટાકોટિગણો થાય અથવા તો તે કરતાં પણ વધારે થાય. ” ખીજા (અન્ય) પરના દ્વેષથી કરવામાં આવેલ વધાદિ ઉપ પાપ તો દૂર રહો; પરંતુ કપટગર્ભિત ધર્માખ્યાન પણ આગળપર મહાદુઃખકર થાય છે. જેમ છદ્મગર્ભિત ધર્મપ્રદેશ પણ પોતાની ભાલીને દુઃખનો હેતુ થવાથી ધનશ્રીને અતે દુઃખકારી થયો હતો. તે દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે:—

“ અનેક શ્રીમંત શ્રાવકોથી વ્યાપ્ત એવા વસંતપુર નામના નગરમાં શુદ્ધ વ્યવહારવાળો, વાણીમાં કુશળ, ત્યાગી, ભોગી, બુદ્ધિનો ભંડાર, કરવામાં આવતાં અશેષ દુષ્કર્મોથી વિરામ પામેલો અને ધન ધાન્યની સમૃદ્ધિવાળો પરમ શ્રાવક ધનેશ્વર નામે શેડ હતો.

શીલાદિક સદ્ગુણોથી સુશોભિત અને શ્રેષ્ઠ ભક્તિવાળી લક્ષ્મી નામે તેને સ્ત્રી હતી, તે સ્ત્રી દિવ્ય રૂપની શોભાથી પણ ખરેખર લક્ષ્મીજ હતી. પૂર્વપુણ્યના પ્રભાવથી દૃઢ સનેહાનુબંધવાળા તે દૃપતીને દિવ્ય ભોગ ભોગવતાં કેટલોક કાળ વ્યતીત થયો. એક દિવસે રાત્રિના પાછલે પહોરે ક્યાંક ઉચ્ચાર કરાતો (બોલાતો) આ શ્લોક શર્યામાં મુખે બેઠેલા એવા તેમને કર્ણગોચર થયો:—

“યત્ર ન સ્વજનસદ્ગતિરુચ્ચૈ—યત્ર નો લઘુલઘૂનિ શિશૂનિ;
યત્ર નૈવ ગુરુગૌરવચિન્તા, હન્ત તાન્યપિ ગૃહાણ્યગૃહાણિ.”

“જ્યાં સ્વજનોની ઉંચા પ્રકારની સંગતિ નથી, જ્યાં નાના નાના બાળકો નથી અને જ્યાં વડિલોનું માન સાચવવાની કાળજી નથી, અહા ! ખેદની વાત છે કે, તે ગૃહ પણ અગૃહજ છે.” “જેને પુત્ર ન હોય તેનું ઘર શૂન્ય, જેને બંધુઓ ન હોય તેની દિશાઓ શૂન્ય, મૂર્ખનું હૃદય શૂન્ય અને દરિદ્રને સર્વ શૂન્ય છે. ઉંચે કૂદતો, નીચે પડતો, સખલિત થઈ ચાલતો, હસતો અને મુખમાંથી લાળો વમતો એવો નંદન કોઈ ભાગ્યવતી ભામિનીનાજ ઉત્સંગમાં હોય છે.” આવી હઠીકતવાળા શ્લોક સાંભળીને એકાંત સુખસ્વાદ છતાં ત્યારથી અનપત્યપણાને લીધે તેમનું ચિત્ત અતિશય તપવા લાગ્યું. અત્યંત સુખના ઉપભોગની અંદર, શર્કરાચૂર્ણના સ્વાદમાં આવેલી કાંકરી જેમ દુઃસહ લાગે, તેમ તે દુઃખ તેમને અસહ્ય થઈ પડ્યું. અપત્યની પ્રાપ્તિને માટે નાનાપ્રકારના દેવ દેવીની પૂજા, યોગ કે ભોગાદિ ધરવારૂપ મિથ્યાત્વનો તેમને મિથ્યાદૃષ્ટિઓ વારંવાર ઉપદેશ દેતા હતા; પરંતુ શુદ્ધ જૈનપણાથી તેમનું સમ્યક્ત્વ વિશુદ્ધ હોવાને લીધે તેમનું મેરૂસમાન નિશ્ચળ મન જરાપણ ચલાયમાન ન થયું. તીર્થંકરની ભક્તિ, તપ તથા દીન અને દુઃસ્થિતને દાન વિગેરે સત્કૃત્યો કરવાથી તેઓ અનુક્રમે પોતાનું પૂર્વના અંતરાયરૂપ દુષ્કર્મ ખપાવવા લાગ્યા.

એક દિવસ જિનેશ્વર ભગવંતની પૂજા કરીને તેમની આગળ અરિહંતપદના ધ્યાનમાં લીન થઇ કાયોત્સર્ગે રહેલા અને અહીંદલ-ક્તિના પ્રભાવથી જેના અશુભ કર્મ ખપી ગયા છે એવા તે શેઠને ‘હવે તારી અહીંદ્ર સિદ્ધિ પાસે છે’ એ રીતે સ્પષ્ટ બોલતા કોઇપણ દેવે તેના સત્કર્મથી પ્રેરાઇ ત્યાં આવીને પાકેલા બે આમ્રફળ અને એક તેની ગોટલી તુટ થઇને સમર્પણ કરી. સાક્ષાત્ મળેલી તે વસ્તુઓ જોઇને શેઠ હર્ષિત થઇ વિચાર કરવા લાગ્યો કે—“ નિશ્ચય આ કોઇ સાધર્મિક દેવ મારાપર પ્રસન્ન થયેલો છે અને આજે મારા હૃદયના દુઃખને દૂર કરવા માટે મને આ વસ્તુ સમર્પણ કરીને તેણે ભાવિ બે પુત્ર અને એક પુત્રીરૂપ ત્રણ અપત્યોની પ્રાપ્તિનું સૂચન કરેલું છે. ”

પછી વિશેષરીતે હર્ષિત હૃદયથી સદ્કર્મનું આચરણ કરતાં તેમને અનુક્રમે બે પુત્ર અને એક પુત્રી એમ ત્રણ અપત્યો થયાં. ‘આ મારા ધરના ધનનો સ્વામી થયો’ એ હેતુથી શ્રેષ્ઠીએ પહેલા પુત્રનું ધનપતિ એવું નામ રાખ્યું અને તેના નામને અનુસારે પછીના બે અપત્યનાં અનુક્રમે ધનાવહ અને ધનશ્રી એવાં નામ રાખ્યાં. વખત આવતાં શ્રેષ્ઠીએ સારા ઉપાધ્યાય પાસે તે ત્રણેને ચોગ્ય કળાઓ શીખવી. પછી પદ્મશ્રી અને કમલશ્રી નામની બે વણિક સુતાઓની સાથે મોટા મહોત્સવથી શ્રેષ્ઠીએ જાને પુત્રનો વિવાહ કર્યો અને સુંદરશેઠના રૂપ અને સૌભાગ્યશાળી પુત્ર સાથે યૌવનવતી ધનશ્રીને પણ તેણે પરણાવી.

ધનશ્રી દશ દિવસ આનંદથી સાસરે રહીને માખાપને મળવાની ઉત્કંઠાથી પિતાને ઘેર આવી. એટલામાં તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલા કોઈ તીવ્ર અને અસાધ્ય વ્યાધિની પીડાથી દુર્દૈવયોગે અકસ્માત તેણીનો પતિ મરણ પામ્યો. પોતાના પતિના મરણની ભયંકર ખબર

સાંભળીને હૃદયમાં દુઃખાકુળ થઇ વિલાપ કરતી ધનશ્રી આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગી:—“ અંશુકાપર મૂકેલા અગ્નિની જ્વાળા માફક અત્યંત દુઃસહ એવી આ બાલવૈધવ્યની વેદના મારે શી રીતે સહન કરવી ? મારે જ્વાળાબ્યાપ્ત હુતાશનમાં આજેજ આ શરીરને હોમીને આ મોટા દુઃખની હું એક સાથે સમાપ્તિ કરું. ” તે વખતે શોકાર્ત્ત થઇને આંખમાંથી આંસુ પાડતા એકઠા થયેલા સ્વજનોએ દયાની લાગણીપૂર્વક જોવાયલી તે પોતાના પિતાને આ પ્રમાણે કહેવા લાગી:—“ હે તાત ! આજે અત્યારેજ પ્રસન્ન થઇને મને કાષ્ઠ મંગાવી આપો, કે જેથી હું બળી મરું; કારણ કે પતિમાર્ગે અનુસરવાથી સતીઓને લાભજ છે. ” પછી પોતાના ઉત્સાહમાં તેને બેસારીને સગદગદ તેનો પિતા કહેવા લાગ્યો:—“ હે વત્સે ! તત્ત્વજ્ઞ મનુષ્યોને આપું સાહસ કર્મ કરવું ઉચિત નથી. આવો મનુષ્ય જન્મ અને સદ્જ્ઞાન વૃથા કેમ ગુમાવાય ? હે મુગ્ધે ! મનુષ્ય ભવમાં એક ક્ષણવારમાં પણ મહાન કર્મોનો ક્ષય થઇ શકે છે. ” કહ્યું છે કે:—

“ જં અન્નાની કમ્મં, સ્વેદં બહુઆર્હિં વાસકોઢીર્હિં;
તં નાળી તિહિગુત્તો, સ્વેદં ઉસાસમિત્તેણ. ”

“ અજ્ઞાની જે કર્મને ઘણા કરોડો વરસે અપાવે, તે કર્મને જ્ઞાની ત્રણ ગુપ્તિ સહિત એક ધ્યાસ માત્રમાં અપાવી શકે છે. ” “ હે વત્સે ! અગ્નિપ્રવેશાદિ અતિ દુઃસહ કરોટી પણ જો પ્રાણીઓ શુભ ભાવવાળા હોય, તો માત્ર અંતરપણાને પામે છે. ” આગમમાં કહ્યું છે કે:—

“ રજ્જુગર્હવિસમરકણ—જલજલણપવેસતિન્નહુહદુદ્ધિઓ;
ગિરિસિલપટ્ટણાઉ મયા, સુહમાવા હુંતિ વંતરિયા. ”

“ દારીથી ગળાફાંસો ખાય, વિષ ભક્ષણ કરે અને જળ કે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે, તૃષા કે ક્ષુધાકાંતપણે મરે તથા પર્વતના શિખરપર-

થી અંપાપાત કરે, તે વખતે જો શુભભાવ રહે તો પ્રાણીઓ વ્યંતર થાય છે. ” “ જોમ માંત્રિક લોકો પાત્રમાં (સ્થાનકમાં) દોષ (વિષ) ને નિયમિત (કબજે) કરીને પછી મંત્ર પ્રયોગથી તેને મારે છે, (દૂર કરે છે) તેમ તપરૂપ અગ્નિવડે આત્માને નિયમિત કરીને ડાહ્યા માણસ શરીરને કસે છે (અંકુશમાં રાખે છે). હે શુભે ! અગ્નિના દાહથી ભયભીત થયેલ આત્મા તત્કાળ ઉડી ગયા પછી નિર્જીવ શરીર બાળવાથી શો ગુણ થાય ? કાષ્ટલક્ષણથી સ્ત્રીઓનું જે પતિમાર્ગાનુસરણ છે, તે પણ વ્યવહારમાત્રથી છે, વસ્તુતાએ તો તેનું પરિણામ કાંઈ નથી. સ્નેહથી સાથે મરતા જીવો પણ કર્મની પરવશતાથી પરલોકમાં ભિન્ન ભિન્ન ગતિ પામે છે. ” (એક સ્થાનકે ઉપજતા નથી.) રઘુવંશમાં પણ કહ્યું છે કે:—

“ રૂદતા કુત એવ સા પુનર્ન શુચા નાનુમૃતેન લભ્યતે;
પરલોકજુષાં સ્વકર્મભિર્ગતયો મિન્નપથા હિ દેહિનામ્. ”

“ તે કાંતા હવે રૂદન કરવાથી, શોક કરવાથી કે તેની પાછળ મરી જવાથી પણ ક્યાં મળવાની હતી ? કારણ કે પોતાના કર્મવશથી પરલોકવાસી પ્રાણીઓની ભિન્ન ભિન્ન ગતિ થાય છે. ”

“ માટે હે વત્સે ! આ બાલમરણના અધ્યવસાયને દૃઢ્યથી છોડી દઈને શ્રદ્ધાથી સર્વ દુઃખોના ઔષધરૂપ આહીત ધર્મનું આચરણ કર અને યથાયોગ્ય દાન દેતી, ઉત્તમ શીલ ધારણ કરતી, શક્તિ પ્રમાણે તપ આચરતી અને શુભ ભાવના ભાવતી સુખે અહીં રહે. અહીં આપણે ઘેર નિરંતર રહેવાથી અને અતિ પરિચયથી તારી અવજ્ઞા થશે, જોમ મનમાં લેશ પણ શંકા રાખીશ નહિ. કેમકે તું જે આપીશ, તેજ બધું મારે ઘેર ખવાશે અને તેજ પહેરાશે. તું જે શુભાશુભ કરીશ તે બધું સર્વને પ્રમાણ છે. ” આ પ્રમાણેનાં સુધાસમાન શીતળ વચનોથી આત્માસન આપીને શ્રેષ્ઠીએ પુત્રીને મરણના અધ્યવસાયથી અટકાવી.

પછી પિતાને ઘેર રહીને સંવિગ્ન મનથી શ્રદ્ધાપૂર્વક ધનશ્રી નિરંતર સાવધાન થઇને ધર્મકૃત્ય કરવા લાગી. અન્યદા અપત્યપર અતિશય પ્રેમાળ અને જન્મથી શ્રાવકધર્મના આરાધક એવા તેણીના માતાપિતા અનુક્રમે સ્વર્ગે ગયા. તેથી “અરે ! વ્યવહારની વિષમતાથી હવે તે માળાપ વિના સ્વાર્થમાંજ એક તત્પર એવા બંને ભાઈ અને ભાલીઓની આગળ મારો નિર્વાહ શી રીતે ચાલી શકશે ?” આવા સંકલ્પ વિકલ્પોથી દુઃખાર્ત્ત થઈને તે રડવા લાગી. પરંતુ બંને ભાઈઓએ માળાપનો અવસર યોગ્યરીતે સાચવીને સંબંધીઓ સમક્ષ દૃઢ્યના પ્રેમથી ધનશ્રીને આ પ્રમાણે કહ્યું કે- “હે બહેન ! તમેજ અત્યારે અમારા ઘરમાં માતાની જેમ મુખ્ય છો, તો હવે પછી યથાચોગ્ય સર્વ કાર્યમાં તમારે તમારી ભાલીઓને જોડવી અને સર્વઆરંભથી મુક્ત થઈ, છપ્પકારના આવશ્યકમાં તત્પર થઈ સત્પાત્રને દાન આપતા સતા તમારે પોતાના જન્મને કૃતાર્થ કરવો.” આવાં વિનય અને ઉચિતતાગર્ભિત ભાઈઓનાં વચનોથી તે ભાલીવિગેરે સ્વજનોમાં અત્યંત મહોદાઈને પામી (માનનીય થઈ).

હવે હજીવે હજીવે ધનશ્રીએ શોક મૂકી દીધો અને ચતુર એવી તે હમેશા યથાચોગ્ય બધા કામમાં પોતાની ભાલીઓને પ્રવર્ત્તાવવા લાગી. ભાલીઓ પણ શ્રેષ્ઠ કુળ અને શીલવાળી હોવાથી તેને નિરંતર પોતાની માતા સમાન ગણી તેણીના ઉપર અત્યંત સ્નેહ રાખવા લાગી. તે ત્રણે પ્રતિક્રમણાદિ કરીને તત્પની જિજ્ઞાસાથી પરસ્પર હમેશા ધર્મગાષ્ટી કરતી હતી.

હવે દીન અને દુઃસ્થિત જનોને અનુકંપાદાન, સુપાત્રોને નિર્દોષ અને ભૂષણરૂપ શ્રદ્ધાપૂર્વક દાન અને ધર્મસ્થાને જાતાં આવતાં યાચકોને ઉચિતદાન એ રીતે પોતાની ધૃષ્ટા પ્રમાણે દાન આપતી ધનશ્રી સર્વત્ર લોકોમાં પ્રશંસા પામી. એક દિવસે માણસોનાં મુખથી નણં-

દની વિશેષ પ્રશંસા સાંભળીને માયાળુ છતાં ખંતે ભાલીઓ મનમાં જરા ખેડ પામી અને આ પ્રમાણે વિચારવા લાગી કે:—“નણુંદને આ ધર સથે આટલો બધો શો સંબંધ છે કે જેથી એ આપણા ધનનો આટલો બધો વ્યય કરે છે ? ” પછી પાડોશણ સ્ત્રીઓની આગળ પણ કાંઈક અદેખાઈથી ઉંચા નીચા અવજ્ઞાનાં વચનો તે બોલવા લાગી. પરંપરાએ ભાલીઓનું તે કથન જાણીને હૃદયમાં કાંઈક અતુતાપ ધારણ કરતી ધનશ્રી વિચારવા લાગી કે:—“ પ્રાયઃ સર્વ ભાલીઓ બધેઠકાણે આવીજ હોય છે, તેથી તેમના વચનથી દૂભાઈને કોણ મનમાં કંઈ પણ લાવે ? પરંતુ જો મારું દાન અને કામ ભાઈઓને ન રચતું હોય તો પછી ધરની આટલી વેઠ હું રોગટ શા માટે કરું ? અને જો ભાઈઓને તે રચતું હોય તો ભાલીઓના ખાલી બોલવાથી શું ? માટે ભાઈઓના હૃદયમાં મારાપર કેવી આસ્થા છે તેની પરીક્ષા કરું”.

ત્યાર પછી એક દિવસ સાંજે કંઈ કારણસર મોટો ભાઈ નજીકમાં હતો તેવે વખતે ધર્મવિચાર કરતાં ધનશ્રીએ પદ્મશ્રીને કહ્યું કે:—“ હે શુભે ! સ્ત્રીઓનો એજ ધર્મ છે કે સર્વ પ્રયત્નથી પોતાની સાડી શુદ્ધ રાખવી. બીજું બહુ બોલ બોલ કરવાથી શું ? ” આ તેણીનું વચન સાંભળી મોટોભાઈ મનમાં વિષાદ લાવી વિચારવા લાગ્યો કે:—“ નિશ્ચય આ મારી સ્ત્રી ક્યાંક ભ્રષ્ટ (શીલરહિત) થઈ જણાય છે. નહિ તો સત્ય, હિતકારી, નિર્દોષ અને મિત બોલનારી, સુશીલા અને કુશલ એવી મારી બહેન તેને આવા પ્રકારનો ઉપદેશ શા માટે આપે ? અહો ! કલેશથી મેળવેલા ધનથી આ અભિચારિણીનું પોષણ કરતાં આટલો વખત મેં વૃથા અસતીપોષણ કર્યું. જ્યારે એ દોષથી દુષ્ટ થઈ, તો પછી સુરૂપવતી છતાં એનું હવે મારે શું પ્રયોજન છે ? ” આ પ્રમાણે અત્યંત વિરક્ત થઈ તે પોતાના વાસગૃહે (ઘરમાં) ગયો. સમયપર ત્યાં આવેલી પદ્મશ્રીને રોષરક્ત થઈને તે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો:—“ હે મહાપાપિણી ! બહાર નીકળ, મારો સ્પર્શ કરીશ નહિ.” આવી રીતે ક્રોધનાં વચનોથી તળાયેલી તે વિયોગિની અબળા રૂદન કરતી

‘મેં શું પાપ કર્યું છે કે જેથી પતિ કોપાયમાન થયા ’ એમ વિચારવા લાગી. યાદ કરતાં પોતાનું કંઈ પણ પાપ યાદ ન આવવાથી રાત્રે કેવળ પૃથ્વીઉપરજ આજોટતી તે અત્યંત દુઃખ અનુભવવા લાગી. જેને અત્યંત અઘૈય ઉત્પન્ન થયું છે એવી તે સ્વલ્પ પાણીમાં માછલીની જેમ રાત્રિના ત્રણ પહોરને સો (શત) પ્રહર કરતાં અધિક માનવા લાગી. પ્રભાતે તેનું નિસ્તેજ મુખ જોઈને ધનશ્રીએ તેને પૂછ્યું—“ હે મુહુ ! આજે આમણુદૂમણી કેમ દેખાય છે ? ” સરસ એવી પદ્મશ્રીએ રાત્રિનો યથાસ્થિત અહેવાલ તેને કહી બતાવ્યો. પૂર્વના સંકેતાકારથી મનમાં હસતી ધનશ્રી તેને ધીરજ આપતી સતી બોલી કે—“ હે મુઘે ! તું ખેદ મ કર ! તારી ઉપર તારા પ્રિય જોકે ક્રુદ્ધ થયેલા છે, છતાં હું તેને એવા પ્રકારની ચુકિતથી સમજાવીશ, કે તે તારા પર પાછા પૂર્વની જેમ સ્નેહ કરશે. ”

હવે પોતાના ઘરના દુર્વૃત્તથી જેને ચિત્તમાં અત્યંત અઘૈય ઉત્પન્ન થયું છે, એવા ભાઈને અવસરે કોમળ વચનથી ધનશ્રીએ પૂછ્યું “ હે ભ્રાત ! આજે તમારા મુખપર શા નિમિત્તથી રયામતા છવાઈ ગઈ છે ? ” વિદ્યાસુ એવા તેણે જહેનની આગળ પોતાની પત્નીનું તે દુર્વૃત્ત (દુરાચરણ) કહી બતાવ્યું. પછી ધનશ્રી ભાઈને કહેવા લાગી, “ પદ્મશ્રીને તમે આવી (આવા પ્રકારની) શા ઉપરથી કહો છો ? બીજના ચંદ્રમાતી અંદર લાંછનની જેમ એ અસંભાવ્ય છે. જો તમે એવું જોયું કે સાંભળ્યું હોય તો તે કહો, અન્યથા સતી સ્ત્રીનો દોષ કહેવો તે યોગ્ય નથી. ” તે કહેવા લાગ્યો કે—“ જહેન ! તું બધું જાણે છે, છતાં મારી પાસે તે છુપાવે છે. તે દિવસે સાંજે શાટિકાદિ બોલથી તેને તું શિખામણ નહોતી આપતી ? જેમ માર્ગભ્રષ્ટને માર્ગકથન, સ્ખલિતને આલંબન, તેમ શીલભ્રષ્ટને શીલશિખામણ એ બધું સ્પષ્ટ છે. ” તે સાંભળી ધનશ્રી જરા હાસ્યકરીને કહેવા લાગી—“ અહો ! મોટા વિદ્વાન છતાં તમારો પણ કેટલી બધી મુઘતા છે, કે આવા પ્રકારનાં આત્મગોષ્ટીનાં વચનોમાં પણ વ્યંગ્યાર્થ કંદપી લીધો. હે ભ્રાતા !

ખાનું લોકનો ધ્વંસ કરનાર અને આકાશની માફક પ્રાયઃ અનાચ્છાદ્ય (ગુપ્ત ન રહી શકે એવું) દૈઃશીલ્યપાતક એ સ્ત્રીઓનાં સર્વ પાપમાં મોટામાં મોટું પાપ છે. તે વાત કરતાં શારિકા વિગેરે વાક્ય તો મેં આત્મગોષ્ઠી કરતાં સ્વાભાવિક કહ્યું હતું, પણ તેને દુર્વૃત્તમાં પ્રવૃત્તિ મानीને તેની નિવૃત્તિ માટે કહ્યું નહોતું. હે ભાઈ ! પતિવ્રતા એવી પદ્મશ્રીમાં દુધમાં પૂરાની જેમ તેવા લેશ પણ દૂષણની વ્યર્થ શંકા કરશો નહિ. ” ભગિનીનાં વચનથી વિશ્વાસ પામી ધનપતિ બહેમનો ત્યાગ કરી સારા વિકલ્પથી પૂર્વની માફક પદ્મશ્રી ઉપર અધિક પ્રીતિ ધારણ કરવા લાગ્યો.

એક દિવસે તેવીજ રીતે ધનાવહુ જ્યારે કાંઈ કામપ્રસંગે નજીકમાં હતો તેવે વખતે ધનશ્રીએ ધર્મવિચાર કરતાં તેની પત્ની કમલશ્રીને કહ્યું:—“ હે શુભે ! જનરંજન કરવા માટે ઘણા વચન પ્રપંચથી શું ? ‘ પોતાનો હાથ ચોખો રાખવો ’ એજ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે. ” તે વાક્ય સાંભળીને ધનાવહુ મનમાં એક પામી વિચારવા લાગ્યો:—“ અહા ! ખરેખર ! કુલવતી છતાં મારી પત્નીનો ચોરો કરવાનો સ્વભાવ લાગે છે. જે એમ ન હોય તો આ બહેન એને આવા પ્રકારની શિખામણ શા માટે આપે ? કારણ કે કંઈપણ સખસના વિના અર્થ પણ કશા (ચાણુક) ને પાત્ર થતો નથી. ” આ પ્રમાણે વિચારીને પૂર્વની જેમ દાષની આશંકા કરીને મનમાં વિષાદ પામી તેણે પણ નિવાસસ્થાને આવેલી પોતાની પ્રિયાની નિર્ભર્ત્સના કરી. તેથી અત્યંત દુઃખી થઈને એણે પણ તેવીજ રીતે રાત્રિ વ્યતીત કરી. સવારે જ્યારે ધનશ્રીએ પૂછ્યું, ત્યારે તેણીએ વીતેલ વાત કહી બતાવી. તે સાંભળીને મૃદુ અને શીતળ વચનોથી ભાભીને આશ્વાસન આપી. ‘ જાણે કાંઈ જાણતીજ નથી ’ એમ દંભથી એકાંતમાં તે ધનાવહુને કહેવા લાગી:—“ હે વીર ! આજે એકાએક કમલશ્રી ઉપર કેમ કોપાયમાન થયા છો. ? ” તે કહેવા લાગ્યો:—“ મારી આગળ એ તસ્કરીનું નામ પણ લઇશ નહિ. ”

ધનશ્રી કહેવા લાગી કે—“ હે ભાઈ ! જે કણ કણ કરીને તમારા ઘર-
માં સંઘ્રહ કરે છે, તેનામાં આવા અસંભાવ્યની સંભાવના કેમ કરે.
છા ? ચંદ્રમાં ઉષ્ણતા, સૂર્યમાં અધકાર અને પાણીમાં અગ્નિની
સંભાવનાની જેમ આમાં લેશ પણ સ્તૈન્ય દાખ હોય એમ હું માની
શકતી નથી. ” તે પુનઃ આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા:—“ જે
એનામાં સ્તૈન્યસ્વભાવ ન હોય તો ‘ હાથ ચોખ્ખો રાખવો ’ એ
પ્રમાણે એને તમે શા હેતુથી શિખામણ દીધી ? ” ધનશ્રી જરા હસીને
બોલી:—“ હે બંધો ! પોતાના કામકાજમાં વ્યથ થયેલ પુરૂષ તો
ઘરમાં કોઈ વખતજ આવ જા કરે છે, પરંતુ ઘરની રક્ષામાં નિભાયલી
સ્ત્રી તો આખો દિવસ ઘરમાંજ રહે છે, કદી પણ તેને મૂકતી નથી. તે
પણ જ્યારે ઘરને લૂંટશે (ચોરશે) તો પછી ત્યાં રક્ષા કરનાર કોણ
રહેશે ? જ્યારે શ્વાનનું કામ ઉંટ કરશે ત્યારે રીકું ક્યાં બંધાશે ?
હે ભ્રાત ! પુરૂષાને પણ સ્તૈન્ય નિષિદ્ધ (વિરૂદ્ધ) છે, અને સ્ત્રીઓને તો
વિશેષ નિષિદ્ધ છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય વાત કરતાં તે દિવસે મેં એમ
કહ્યું હતું; ખીણું કાંઈ કારણ નહોતું. ” વહેનના આ વાક્યોથી
દાખની સંકારહિત થઈ ધનાવહે પ્રથમની જેમ મધુર આલાપથી
પત્નીને પ્રમુદિત કરી.

હવે ધનશ્રીએ નિર્ણય કર્યો કે:—“ માફ કરેલું શુભ કે અશુભ,
સ્નેહના વશથી મારા ભાઈએ બધું શુભજ માની લે છે. ” એમ
વિચારી ધનશ્રી, ભાલીઓનાં ઉંચા નીચા વચનોને અનાદર કરીને
પૂર્વ પ્રમાણેજ દાનાદિ પુણ્યકર્મ કરવા લાગી. પરંતુ અન્યને દુઃખના
હેતુભૂત તે માયાગર્ભિત ઉપદેશથી ધનશ્રીએ દુઃખવેદ, દૃઢ અને
ઉત્કૃષ્ટ કર્મ બાંધી લીધું. પ્રાંતે ધનપત્યાદિક પાંચે સંવિગ્ન મનવાળા
થઈને નિષ્પાપ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી સ્વર્ગે ગયા. ત્યાં પણ
પૂર્વભવના સંસ્કારથી પરસ્પર સ્નેહાદ્ર્ મનવાળા થયા સતા ઘણા
કાળ સુધી તેઓએ વિપુળ કામભોગ ભોગવ્યા.

હવે ભરતક્ષેત્રમાં અલકાપુરીની સાથે સરસાઈ કરનાર અને

વૈભવઋદ્ધિથી પ્રતિદિન વૃદ્ધિ 'પામતું' સાકેતપુર નામે નગર હતું. ત્યાં મોટી કીર્તિવાળો અને લક્ષ્મીનું સ્થાન એવો અશોક નામે શ્રેષ્ઠી હતો. તેને પ્રીતિવાળી અને સતી એવી શ્રોમતી નામે પત્ની હતી. દેવભવમાં ભોગવતાં બાકી રહેલા સત્કર્મના પ્રભાવથી ત્યાંથી ચવીને બંને ભાઈઓના છવ ક્રમથી તેમના પુત્રપણે આવીને ઉત્પન્ન થયા. તેમાં પ્રથમ સાગરદત્ત અને બીજો સમુદ્રદત્તના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. ધનશ્રી સ્વર્ગથી ચવીને શ્રેષ્ઠ એવા હસ્તિનાગપુર નામના નગરમાં શંખ શ્રેષ્ઠીની લક્ષ્મી નામની કાંતાથી પુત્રીપણે ઉત્પન્ન થઈ. સર્વાંગસુદરી તેનું નામ પાડ્યું. અર્થસંપન્ન નામવાળી તે ઇંદુલેખાની જેમ શનૈઃ શનૈઃ વધતી કળાઓની સંપૂર્ણતાને પામી.

હવે એક દિવસે વ્યાપારાર્થે અશોકશ્રેષ્ઠી હસ્તિનાગપુર આવ્યો. ત્યાં નેત્રને અમૃતાંજન સમાન તેણીને જોઈને શંખશ્રેષ્ઠીને કહેવા લાગ્યો:—“ હે શ્રેષ્ઠિન ! રૂપ, સૌભાગ્ય અને સૌજન્ય વિગેરે ગુણોથી આ કન્યા મારા સાગરદત્ત નામના મોટા પુત્રને ખરેખર લાયક છે.” તે સાંભળી યોગ્ય સંબંધના વિજ્ઞાનથી હૃદયમાં ખુશી થતા શંખશ્રેષ્ઠીએ તરતજ તેના ચરણ ધોઈને તેને સર્વાંગસુદરી આપી. પછી અશોકશ્રેષ્ઠી તથા શંખશ્રેષ્ઠીએ કરેલા વિવિધ પ્રકારના ઉત્સવથી સાગરદત્ત સર્વાંગસુદરીને પરણ્યો. તે પણ પતિની સાથે સાકેતપુર નગરે જઈને ત્યાં દશ દિવસ રહી મુદિત થઈ સતી પોતાના પિતાને ચેર આવી.

હવે એક દિવસે સાગરદત્ત પોતે પિતાની આજ્ઞાથી મનમાં મુદિત થઈ પત્નીને તેડવા માટે શ્વસુરને ચેર ગયો. ત્યાં ઉંચા પ્રકારના અને સાચા દિલના આતિથ્યથી પ્રસન્ન થયેલો તે બુદ્ધિમાન ઉપરના મજલાપર તેને સુવા માટે નિર્માણ કરેલા ખંડમાં પલંગ ઉપર જઈને બેઠો. ઉંચા પ્રકારના શૃંગારને ધારણ કરીને કામદેવની પતાકાસમાન સર્વાંગસુદરી હજી જેટલામાં ત્યાં આવી ન હતી, તેટલામાં તેના

પૂર્વના હુકમથી પ્રેરાયેલો કોઈક કૌતુકી વ્યંતર પુરુષાકારે ગવાક્ષમાં મુખ નાખીને ‘પ્રીતિપાત્ર સર્વાંગસુંદરી કેમ આજે અહીં નથી?’ આ પ્રમાણે સુરુપદ્ર અક્ષર બોલીને તત્કાળ અદ્દશ થઇ ગયો. સાગરદત્ત અસંભાવ્ય વૃત્તાંત જોઈને અતિશય ખેદ પામતો આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યો કે—“સર્વાંગસુંદરીના રૂપમાં મુગ્ધ બનેલો કોઇ દેવ કે વિદ્યાધર નિશ્ચય એની સાથે કીડા કરવાને માટે દરરોજ અહીં આવે છે. જો એમ ન હોય તો એ અહીં આવીને આ પ્રમાણે શામાટે પૂછે? માટે હું ધારું છું કે આ મૂળથીજ કુલટા અને કુલખપણી છે. જે સ્ત્રીનું ચિત્ત અન્યત્ર આસક્ત થઈ ગયું હોય અને જે મર્નાદાને ઉદ્ધવથી ગઈ હોય તેવી સ્ત્રીને તેનો પતિ સેંકડો ગુણોથી પણ પ્રસન્ન કરી શકતો નથી.” કહ્યું છે કે:—

“અકાણ્ડકોપિનો મર્તુ-રન્યાસક્તેશ્ચ યોષિતઃ;

પ્રસત્તિશ્ચેતસઃ કર્તું, શક્રેણાપિ ન શક્યતે.”

“વિના કારણે કોઇ કરનાર પતિના, અને અન્યમાં આસક્ત થયેલી સ્ત્રીના ચિત્તને પ્રસન્ન કરવાને ઇંદ્ર પણ શક્તિમાન થતો નથી.” તો હવે શીળથી વિનંદ્ર થયેલી આ પત્નીનું મુખ કોણ જુએ? માટે આ પાપિણીનો અત્યારેજ ત્યાગ કરીને હું ચાલ્યો જઉં.” આ પ્રમાણે વિચારી અત્યંત વિરક્ત થઇને સાગરદત્ત તે પતિવ્રતા પત્નીનો ત્યાગ કરી ગવાક્ષ માર્ગથી નીચે ઉતરી એકદમ પોતાના નગર તરફ ચાલતો થયો. ઘરે આવીને સર્વાંગસુંદરીનો બધો વૃત્તાંત શ્યામ મુખવડે એકાંતમાં તેણે પોતાના માખાપને કહ્યો. તેમણે પણ સ્તિન્ન વચનામૃતથી તેને આ પ્રમાણે ધીરજ આપી:—

“હું પુત્ર! તે વ્યભિચારિણીને કુલના કલંકમાટે અહીં ન લાવ્યો તેજ ઠીક કર્યું, પણ હવે ‘હું પત્ની વિના શું કરીશ’ એમ મનમાં લેશ પણ વૃથા ખેદ કરીશ નહિ. કુલવતી અને રૂપ, સૌભાગ્ય વિગેરે ગુણોની ભૂમિરૂપ બીજી કન્યા અમે તને તરતમાં પરણાવશું.”

આ પ્રમાણે અત્યંત વાત્સલ્યને સૂચવનારાં માતૃપિતાનાં વચનો સાંભળીને સાગરદત્ત વિષાદવૈધુર્યનો ત્યાગ કરી કાંઈક શાંતિને પામ્યો.

હવે પદ્મશ્રી અને કમલશ્રીના જીવસ્વર્ગથી ચ્યવીને કોશલા નામની મહાપુરીમાં નંદનશ્રેષ્ઠીને ઘેર પ્રીતિમતી નામની તેની સ્ત્રીની કુદ્દીથી લાવણ્યયુક્ત શોભાવાળી શ્રીમતી અને કાંતિમતી એવા નામથી પુત્રીપણે અવતર્યા. કામદેવના ક્રીડાવનસમાન અને યુવકોનું મન મુગ્ધ કરનાર યૌવન વય પ્રાપ્ત થતાં તેમના શરીરનું સૌંદર્ય કોઈ અજબ પ્રકારનું થયું. પરસ્પર ગાઠ સ્નેહથી એક બીજાના વિયોગને સહન કરવામાં અસમર્થ હોવાથી તેમનો પિતા તે બંનેને કોઈ એક શુભસ્થાને ત્યાંજ આપવાને ઇચ્છતો હતો, પણ શોક્યપણામાં સ્નેહ છતાં દુર્નિવાર વૈર સંભવે છે, એટલા માટે તે શ્રીમાન્ એક ભર્તારને આપવા ઇચ્છતો નહોતો. પોતાની પુત્રીના ગુણ અને શીલાદિકથી તેમને યોગ્ય એવા બે ભાઈરૂપ વરની સર્વત્ર શોધ કરતો કરતો તે સાકેતપુર આવ્યો. ત્યાં અશોકશેઠના બંને પુત્રોને જોઈ તેની યોગ્યતાનો મનમાં વિચાર કરીને મુદિત થઈ તેણે સાગરદત્ત અને સમુદ્રદત્તને પોતાની બંને પુત્રીઓ આપી. તેમાં સાગરદત્ત સારે લગ્ને શ્રીમતીને પરણ્યો અને સુકૃતી સમુદ્રદત્ત કાંતિમતીને પરણ્યો. શીલ સૌભાગ્યથી સુશોભિત એવી પોતપોતાની પૂર્વજન્મની પત્નીને પામીને તે બંને ભાઈઓ નિમિત્ત પ્રીતિવાળા થઈ બહુજ સુખી થયા.

અહીં સાગરદત્તના ગયા પછી આવાસભુવનમાં આવતાં ત્યાં પોતાના પતિને ન જોઈને સર્વાંગસુંદરી બહુ ખેદ પામી સતી હૃદયમાં વિચારવા લાગી કે—“મારા પ્રીતમ મારે માટે અહીં આવ્યા હતા, તે અત્યારે સસ્નેહ અને શીલયુક્ત એવી મને અકસ્માત મૂકીને ક્યાં ગયા હશે? હવે જે કદાચ મારો સ્નેહ છતાં મારા પર દોષની આશંકા કરીને તે આલ્યા ગયા હશે, તો પહેલા કોળીયામાં મક્ષિકાપાત જેવું

થયું. જ્યારે સ્નેહાક્ષાપ વિના પણ પતિ મારી ઉપર રોષવાળા થયા તો હજી સરોવર ખણાયા પહેલાં તેમાં મગરનો પ્રવેશ થયા જેવું મને લાગે છે. મારા દૃઢ્યમાં પ્રસરતી ઇન્દ્રિય મુખની આશંસારૂપ વેલડીને દુષ્ટ દૈવે આજે મૂળથી ઉખેડી નાખી. દૌઃશીલ્યને સૂચવનાર આ પતિના ત્યાગથી અરે ! દૈવ ! મને આવી રીતે વૃથા શા માટે પજવે છે? અથવા તો અજ્ઞાને ઉચિત એવા દૈવને ઉપાસંભ દેવારૂપ વ્યર્થ બકવાદ કરવાથી શું ? કારણ કે મારા પૂર્વકૃત કર્મજ અહીં દોષપાત્ર છે. દાક્ષિણ્ય અને સ્નેહરહિત થઇને મારો પતિ જો આ રીતે આલ્યા ગયા, તો તે પણ એક અપેક્ષાએ ઠીકજ થયું છે, કારણ કે આમ થવાથી ધર્મનું મૂળ એવું નિર્મળ શીલ પાળી શકાશે. અહો ! અપરાધ વિના અત્યારે દીન એવી જે હું તેનો પતિએ ત્યાગ કર્યો, તો માખાપ અને સખીઓને હું શુભ શીરીતે દેખાડીશ ? ” આ પ્રમાણે આર્તધ્યાનરૂપ ખાડામાં પડતી સર્વાંગમુદરીએ તત્કાળ નીચે આવીને તે બીના લગ્નસહિત પોતાના માતૃપિતાને કહી સંભળાવી. તેમણે દૃઢ્યમાં દુઃખ પામીને માણસોપાસે સર્વત્ર તેની તપાસ કરાવી, પરંતુ સમુદ્રમાં એવાયલા રત્નની જેમ તેનો ક્યાંય પણ પત્તો ન લાગ્યો, એટલે “હવે વત્સે ! અધીરી ન થા ! તારો પ્રાણપતિ કમની ઉતાવળથી ક્યાંક આલ્યો ગયો હશે, પણ તે થોડાજ દિવસમાં પાછો આવશે.” આ પ્રમાણે નિરંતર મધુર વચનોથી તે પોતાની સુતાને આશ્વાસન આપવા લાગ્યા.

એક દિવસે સાકેતપુરથી આવેલા કોઈ માણસના મુખથી તેણે સાંભળ્યું કે--“ પૂર્વની પત્નીથી વિરકત, અશોકશ્રેષ્ઠીનો મોટો પુત્ર, ગુણોમાં બધી સ્ત્રીઓથી ચઢીઆતી એવી બીજી સ્ત્રીને પરણ્યો છે.” તપેક્ષા સીસાની માફક કાનને વ્યથા કરનાર તે સમાચાર સર્વાંગમુદરીને તેણે પોતાના ઉસંગમાં બેસાડીને કહ્યાં. ‘પોતાના પતિએ બીજી સ્ત્રીનું પાણિગ્રહણ કર્યું’ એવી વાત સાંભળીને ત્રુટિત આશાવાળી વિવેકવતી તે સતીએ આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો કે--“ અનંતી પાપની

રાશી એકઠી થવાથી પ્રાપ્ત થાય તેવા અને પાપના મૂળરૂપ આ સ્ત્રીજન્મને ધિક્કાર હો, કે જ્યાં જન્મથી ઇન્દ્રિયસુખ તો બધું પરાધીનજ હોય છે. વળી સ્ત્રીઓ પતિને ઘેર દાસીનો માફક મોહથી નિરંતર નીચ કૃત્યો કરે છે, તે વિષયોને પણ ધિક્કાર થાયો. અહો ! વિષયની આશાંસા અને તૃષ્ણાથી ચંચળ ચિત્તવાળા થઇને નિર્ભાગી પ્રાણીઓ આ અપાર સંસારમાં વ્યર્થજ કલેશ પામે છે. તંદુલમત્સ્યની જેમ અછતા ભોગોની પ્રાર્થના કરતાં અહો ! કેટલાક કામવિહ્વળ જનો ખને લોકથી ભ્રષ્ટ થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ સંપદાના સમૂહથી પ્રાપ્ત થાય તેવા ભોગ અથવા તો અનંત જ્ઞાન અને આનંદના સાક્ષીરૂપ યોગ-એ મહાત્માઓની પ્રસન્નતાવડેજ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રાયઃ અનાદિકાળના અભ્યાસથી નીરની જેમ નિરંતર નીચે ગમન કરનારા અને હમેશા પાપક્રિયામાં રક્ત એવા કેટલાક પ્રાણીઓ તો ધર્મને જાણતાજ નથી. અને કેટલાક ધર્મને જાણતાં અને શ્રદ્ધતાં છતાં ચારિત્રાવરણીય કર્મના ઉદયથી ગૃહસ્થપણને મૂકી શકતા નથી, પરંતુ ગૃહસ્થાશ્રમમાં ધર્મ ક્યાં છે ? કે જ્યાં આરંભમાં ભીડ છતાં ભવ્ય જીવે. માત્ર પૌતાના ઉદરને માટે દરરોજ છકાય જીવેની વિરાધનાં કરે છે. માટે સ્વર્ગ અને મોક્ષની નિઃસરણી તુલ્ય, શાંતરસરૂપ જળના પ્રવાહસમાન અને દુઃખદાહના ઔષધરૂપ એવી તપસ્યા (દીક્ષા) જ હવે મને યુક્ત છે. ”

આ પ્રસાણે દુઃખથી ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યના રંગથી જેની વિષયની આશાંસા ઉચ્છિન્ન થઇ ગઇ છે એવી તે સતી. પિતાને કહેવા લાગી:—“ હે તાત ! મારા દુઃખથી દુઃખિત થઇને તમારે મનમાં લેશ પણ સંતાપ ન કરવો કે મૂળથીજ આ બિચારી પતિના સંગથી તબીબલી છે. કારણ કે યથાર્થ પરબ્રહ્મના અનંત સુખમાં હું સ્પૃહાવાળી છું, વળી એકાંત દુઃખના સ્થાનરૂપ આ સંસારનો ત્યાગ

કરવાની પ્રથમથીજ મારી ઈચ્છા હતી. પરંતુ તેમાં પતિની અનુમતિની જરૂર હતી, તે નૃત્ય કરનારને તમલાના અવાજની જેમ મને આટલેથીજ મળી ગઈ. માટે હું તાત ! મને અનુજ્ઞા આપો અને આજસુધી થયેલા મારા અપરાધ ક્ષમા કરો. હવે સર્વ સંગથી રહિત થઈ હું દીક્ષા અંગીકાર કરીશ.” પ્રસંગને જાણનાર શ્રેષ્ઠીએ પણ સર્વ સ્વજનની સમક્ષ હાજિર થઈને શુભ આશયવાળી એવી તેણીને રજા (અનુમતિ) આપી. એટલે શુદ્ધ થયેલી એવી તેણીએ સાત ક્ષેત્રમાં પોતાનું વિત્ત વાપરીને સુવ્રતા નામની આર્યાની પાસે મહાઉત્સવપૂર્વક પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી. શુદ્ધાચારમાં પ્રવર્તતી, પાપકર્મથી રહિત, સ્વાધ્યાય અને અધ્યયનમાં તત્પર, મુક્તાસમાન નિર્મળ ગુણોથી યુક્ત, અભિમાનરહિત, ક્રોધ વિના અધિક તપને તપતી અને અપ્રમત્ત એવી તે નિરંતર સમ્યગ્ રીતે સંયમનું આરાધન કરવા લાગી.

એક દિવસે સાધ્વીઓની સાથે વસુધરાપર વિહાર કરતી સાધ્વી સર્વાંગસુંદરી અનુક્રમે સાકેતપુર નગરે આવી. ત્યાં વસતી શ્રીમતી અને કાંતિમતીએ ત્યાં આવીને પ્રવર્તિનીને તથા અનુક્રમે બીજી સાધ્વીઓને પણ વંદના કરી. કંઈક ઐહિક સંબંધથી અને પૂર્વજન્મના સ્નેહથી સર્વાંગસુંદરી ઉપર તેમની વિશેષ પ્રીતિ થઈ. જ્ઞાનનિધિ એવી પ્રવર્તિનીએ તેમની પાસે ભોક્ષને આપવાવાળી અને પાપનો નાશ કરનારી ધર્મદેશના આપી. તે સાંભળતાં ભદ્રપ્રકૃતિવાળી તે બંને મિથ્યાદર્શનની વાસનાનો ત્યાગ કરી શ્રાવકધર્મ પામી અને સર્વાંગસુંદરી પાસે પ્રતિક્રમણાદિ સુત્રોનો સમ્યગ્ રીતે અભ્યાસ કરવા તત્પર થઈ સતી. ઉપાશ્રયે ઘણું વખત રહેવા લાગી.

એક દિવસે તેમના બંને ભર્તારોએ તેમને પૂછ્યું કે:—“હું મુખ્યાઓ ! તમે રોજ ઘરને શૂન્ય મૂકીને ક્યાં જાઓ છો ?” તે બોલી કે:—“હું સ્વામિન ! અહીં સુવ્રતા આર્યાની સાથે સર્વાંગસુંદરી નામે સાધ્વી આવેલ છે, તેમને વંદન વિગેરે કરવાને માટે અમે વખતે

વખતે ત્યાં જમ્યે છીએ.” તે સાંભળી કાંઈક સર્વોગસુંદરી ઉપરના માતસર્વથી તેઓ કહેવા લાગ્યા:—“ હે મુઝે ! ત્યાં તમારે જવું નહિ, કારણ કે તે સારી નથી.” એ રીતે અદેખાધૂર્વક ભર્તારોએ વાર-વાર તે બંનેને અટકાવી, એટલે શ્રદ્ધાળુ હૃદયપણાથી તે પ્રવર્તિનીને કહેવા લાગી:—“ હે ભગવતિ ! નિરંતર ઘરને શૂન્ય મૂકીને આવવાથી અમારા ભર્તાર ખેદ પામે છે અને તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી અમારી ઉપર દ્વેષ કરે છે, તો સર્વોગસુંદરીને અમારે ઘર ભણાવવા મોકલો, કે જેથી બધી શ્રાવકની ક્રિયા અમને ખરાબર આવડી જાય. ” તેમને આ પ્રમાણે કહેવાથી તેમને વિધિ શિખવવા માટે પ્રવર્તિનીની અનુ-જ્ઞાથી સર્વોગસુંદરી દરરોજ તેમને ઘર જવા લાગી, એટલે તેમના પતિએ તેને જોઈને પોતાની પ્રિયાઓને કહ્યું:—“ હે મુઝાઓ ! સામાન્ય પ્રકૃતિવાળી એવી આ સર્વોગસુંદરીનો અતિ પરિચય તમને પરિણામે લાભદાયક નહિ થાય. ” આ પ્રમાણે કહીને તેમના ભર્તારોએ નિષેધ કર્યા છતાં ધર્મની આસ્તિકતાથી તથા પૂર્વજન્મના સ્નેહથી તે બંને તે સાધ્વીના નિત્ય પરિચયથી લેશ પણ વિરામ પામી નહીં.

એક દિવસે ઉનાળામાં શ્રીમતી પોતાના રહવાના મધ્ય ઘરમાં માતીનો હાર કંઠથી ઉતારી પોતાની પડખે મૂકીને સર્વોગસુંદરીની સાથે ધર્મગોષ્ઠી કરતી કાંઈક કામની ઉતાવળથી તરત એમને એમ ક્યાંક ચાલી ગઈ. સ્તૈન્યસૂચક^૧ છદ્મવચનથીર સર્વોગસુંદરીએ પૂર્વજન્મમાં જે કર્મ બાંધ્યું હતું, તે દુષ્કર્મ તે વખતે ઉદય આવ્યું. તેના ઉદયથી ચિત્રમાં રહેલો મોર અકસ્માત ભીંતથી નીચે ઉતરીને તે હાર તરતજ ગળી જઈ પાછો ભીંતમાંજ જઈને સ્થિર થઈ ગયો. અસંભાવ્ય એવું આ વૃત્તાંત જોઈને તે સાધ્વી મનમાં બહુ આશ્ચર્ય પામી અને આથી મને ચોરીનો અપવાદ આવશે એવા ભયથી તે વિષાદ પામી. “ અહીં મેં મારો હાર મૂક્યો હતો તે ક્યાં ગયો, અહીં

બીજા કોઇનો પ્રવેશ તો થયો નથી. ” આ પ્રમાણે શ્રીમતી આવશે કે તરત નિશ્ચયે મનેજ પૂછશે. તેના ઉત્તરમાં આ સાક્ષાત્ જોયેલું છતાં તદ્દન અસંભાવ્ય એવું હું બોલીશ, તો મૃષાવાદીપણાનું બીજું અપલાંઘન ભારીપર આવશે. તેમ અહીં બીજું કંઈ પણ કહી શકાય તેમ નથી, તેથી અત્યારે અહીંથી ચાલ્યા જવું જ ચુકત છે. ” આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે તરત ત્યાંથી ચાલી ગઈ અને ઉપાશ્રયે આવી પ્રવર્તિનીને નમસ્કાર કરી કંઈક શ્યામમુખથી તે ચિત્રગત મયૂરનું વૃત્તાંત જોવું જોયું હતું તેવું કહી સંભળાવ્યું. આર્યોએ પણ કહ્યું કે—“ તારા પૂર્વકર્મથી પ્રેરાયેલ કોઈ કુતૂહલી દેવ ચિત્રમયૂરમાં પ્રવેશ કરીને તે મોતીની માળા ગળી ગયો જણાય છે. માટે હે ભદ્રે ! તું મનમાં ખેદ કરોશ નહિ, તેમ વૃથા ક્રોધ પણ કરીશ નહિ. કારણ કે પ્રાણીઓનું પૂર્વકૃત કર્મજ શુભાશુભનો હેતુ થાય છે. ” પ્રવર્તિનીએ આ પ્રમાણે કહ્યા પછી માધ્યસ્થપણું ધારણ કરીને સર્વાંગમુદરી વિચાર કરવા લાગી કે—“ અહો ! એવું તે કેવું કર્મ મેં પૂર્વે કર્યું હશે કે જેનું આવું દુઃસહ દ્રુષ્ટ મને પ્રાપ્ત થયું. અહો ! બહુ ખેદની વાત છે કે પ્રાણીઓ તેવાં પાપો એક લીલામાત્રમાં કરે છે કે જેનો વિપાક અસંખ્ય જન્મોમાં દુઃખી થતા તેઓ ભોગવે છે. પ્રાણીઓ જ્યાં-સુધી સદ્ધ્યાન અને સદ્વૃત્તાનરૂપ જળથી પોતાના પાપને ધોઈને પોતે આત્માના સત્યસ્વરૂપને જોતા નથી ત્યાં સુધીજ આ સંસારમાં દુઃકર્મથી મલિન થઈને વિવિધ યોનિમાં નાના પ્રકારનાં રૂપ ધારણ કરી વિ-ડખના પામે છે. જે મૈત્રી, પ્રમોદ, કારણ્ય અને માધ્યસ્થમાં ચિત્ત સ્થિર રહે, તો પ્રાણીને પરમબ્રહ્મની પદવી બહુ દૂર નથી. ” આના પ્રકારના યથાર્થ સંવેગના રંગથી રંગાયેલી સર્વાંગમુદરી ઘાતિકર્મનો ક્ષય થતાં તરત કેવલજ્ઞાન પામી. એટલે પાસે આવેલા દેવતાઓ જ્યજ્ઞયરવ કરવા લાગ્યા અને આકાશમાં તે વખતે મધુર સ્વરથી દુઃ-દુભિનો નાદ થયો. તે વખતે રાજા, પ્રધાન અને ઐષ્ટી વિગેરે શ્રદ્ધાળુ મનવાળા નગરવાસીઓ તરતજ ત્યાં તેમને વંદન કરવા અને સદ્ધર્મ સાંભળવા આવ્યા.

અહીં શ્રીમતીએ હાર ન જોવાથી પોતાના પરિજનને પૂછ્યું કે:- ‘અહીંથી હાર ક્યાં ગયો?’ એટલે પરિજનને કહ્યું- “અમે કંઈ પણ જાણતા નથી, પરંતુ અહીં સાધ્વી વિના બીજું કોઈ આવ્યું નથી.” તે પણ સરોષ કહેવા લાગી કે- “આવું અસંબદ્ધ શું બકે છે? કારણ કે જે સાધ્વીઓ રત્ન અને પથરમાં, માટી અને મુવ-ણીમાં, તથા શત્રુ અને મિત્રમાં સમાન દૃષ્ટિવાળી હોય છે, તેઓ કદી પણ તે ગ્રહણ કરે નહિ.” હાર ગુમ થયો જાણીને શ્રીમતીના પતિ અને દીયર સાગરદત્ત અને સમુદ્રદત્ત હાસ્ય અને અસૂયા પૂર્વક કહેવા લાગ્યા:- “આ સાધ્વી સારી નથી એવું અમારું કહ્યું તેં માન્યું નહિ. હે મુઘે! તારો મુક્તાહાર એણે લઇ લીધો એ સારું થયું.” શ્રીમતી કહેવા લાગી કે- “અરે ખરેખર! તમે વૃથા કર્મબંધ કરો છો, કારણ કે નિઃસ્પૃહ સાધ્વીઓ હારને સર્પની જેમ દૂરથીજ તણ દે છે.” આ પ્રમાણે જેટલામાં તે બધાઓ પરસ્પર ઇર્ષ્યા અને પ્રેમ સહિત ઉ-ક્તિ પ્રત્યુક્તિ કરે છે, તેટલામાં ત્યાંજ શ્રીમતીને ઘેર ‘આ શું આ-શ્ચર્ય’ એમ દૃઢ્યમાં વિસ્મય પામતા તેઓ ચિત્રગત મયૂરના મુખથી નીકળતા હારને જોવા લાગ્યા. હવે સાગરદત્તે તેના મુખમાંથી તે હાર તરત ખેંચીને અને ઓળખીને લજ્જા પામતાં પોતાની પ્રિયાને સમ-ર્પણ કર્યો. તે પછી આ અસંભાવ્ય વૃત્તાંતનું કારણ જાણવાની ઇ-ચ્છાથી તે સર્વે સર્વજ્ઞ એવી સર્વાંગસુંદરી પાસે આવ્યા. સમ્યક્જ્ઞા-નની કળાથી જેણે સમગ્ર વિશ્વને જાણી લીધું છે એવી તે સતી સ-ન્મુખ બેઠેલા તે સર્વને ધર્મોપદેશ દેવા લાગી.

“અહો ભવ્યજીવો! જે જોવામાં નથી આવ્યું, જે સાંભળ-વામાં પણ નથી આવ્યું અને જે મનમાં કદી કદંબાચું પણ નથી એવું આશ્ચર્યભૂત વૃત્તાંત પણ દૈવ એક લીલામાત્રમાં કરી શકે છે, અને પ્રબલ ઉચ્છૃંખણ એવું તે સંસારમાં પ્રાણીઓને નિરંતર વિ-વિધ રીતે વિડંબનાઓ પમાડીને પજવે છે. વિધિ, વિધાતા, નિયતિ, કાળ, પ્રકૃતિ, ઇશ્વર અને દૈવ ઇત્યાદિ બુદ્ધા બુદ્ધા નામોથી અનેક દા-

શનિકો તેને બોલાવે છે. અખિલ પ્રાણીઓને થયેલા, થતા અને થવાના સર્વ દુઃખસમૂહના નિદાનરૂપ એવા દૈવનેજ વૈજ્ઞાનિકો વારંવાર વર્ણવે છે. મોક્ષમાર્ગની અર્ગલા સમાન તે દૈવ (કર્મ) નો ઉચ્છેદ કરવાને તત્પર થયેલા જનોને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ ધર્મજ નિરંતર સેવવા યોગ્ય છે. ” આ પ્રમાણેની દેશનાને અંતે સાગરદત્ત સલાસમક્ષ પૂછવા લાગ્યો:-“ હે ભગવતિ ! ચિત્રમયૂર મુક્તાહારને કેમ ગળે ? ” કેવળી કહેવા લાગ્યા:-“ પૂર્વકર્મપ્રેરિત દેવતાના આશ્રયથી, જેમ ગયાક્ષમાં રહીને કોઈ પુરૂષ તમારી સમક્ષ બોલ્યો હતો એમ ચિત્રમયૂર પણ હાર ગળે છે. ” પૂર્વસંકેતના કથનથી સાગરદત્ત વિસ્મિત થઈને પુનઃ પૂછવા લાગ્યો:-“ તે કેવું કર્મ અને કોણે શી રીતે બાંધ્યું હતું ? ” એટલે કેવળી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા:-“ પૂર્વ જન્મમાં દ્વેષથી હું જે કપટચુકત વાક્ય બોલી હતી, તે દ્વેષરૂપ કર્મનું ફળ આ ભવમાં મને પ્રાપ્ત થયું છે. ” પછી ઘણા માણસોના પ્રતિબોધને માટે તેણે વિસ્તારથી પોતાના પૂર્વભવનું વૃત્તાંત આદ્યંત યથાતથ્ય કહી બતાવ્યું. એટલે સર્વજ્ઞાના મુખથી આ પ્રમાણે સાંભળીને તે ચારેને ગદ્ય કાલે જાણે જોયું હોય તેમ પૂર્વભવના અનુભવનું સ્મરણ થયું. અને તેઓ હૃદયમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે:-“ આ સંસારમાં શુભાશુભ ભવને પામીને તેમાંજ એકાગ્રચિત્તવાળા જીવો પૂર્વાપરને જાણી શકતા નથી. માતાદિ સંબંધથી પણ સ્નેહાદ્ર્ મનવાળા પ્રાણીઓ અન્ય અન્ય રૂપતાને પ્રાપ્ત થતાં તેઓ પરસ્પર એકબીજાને ઓળખી શકતા નથી. ” તે ચારેમાં સાગરદત્ત પોતે વારંવાર સાધ્વીપર અસદ્દેહાધની આશંકા કરતો હતો, તેથી પોતાના હૃદયમાં બહુજ સંતાપ પામવા લાગ્યો અને રાગદ્વેષથી મુક્ત થયેલ તે કેવળી સાધ્વીના ચરણમાં પડીને લજ્જાથી વિલક્ષ થઈ તે પોતાની અજ્ઞતા ક્ષમાવવા લાગ્યો. પછી સંસારને અસાર અને વિરસ સમજીને તે ચારેએ સાથેજ ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું અને સર્વજ્ઞની સાત્વિક શિક્ષાને હૃદયમાં ધારણ કરતા તેઓએ ત્રિકરણ શુદ્ધિથી ચિરકાળ

સાધુધર્મનું પરિપાકન કર્યું. અનુક્રમે તપ, ધ્યાન અને ક્રિયાના ઉદ્ધોગથી તેમણે અશેષ પાપ ધોઈ નાખ્યું અને યોગ્ય સમયે ઉન્નત કેવલજ્ઞાન પામીને આયુઃ ક્ષય થતાં અશેષ કર્મોને ક્ષીણ કરી અનુક્રમે સર્વ અર્થની સંસિદ્ધિરૂપ સિદ્ધિનું આતિથ્ય પ્રાપ્ત કર્યું.

પ્રજાવતી (ભોજાઈ) ની પીડાના હેતુપણથી કપટવડે બોલેલું લેશમાત્ર વાક્ય પણ ધનશ્રીને આપું કટુકૃણ આપનાર થયું, માટે સમજી માણસોએ મન, વચન અને કાયાથી અન્યને પીડા કરવી નહીં, તેમજ કરાવવી પણ નહિ અને કરતા હોય તેને અનુમતિ (અનુમોદન) પણ આપવી નહીં. ”

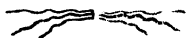
આ પ્રમાણેની કાનમાં સુધારસને રેડનારી આચાર્યમહારાજની વાણી સાંભળીને પાપકર્મના વિપાકથી દૃઢ્યમાં અત્યંત ભય પામતો દેવદિત્ત દુરંત સંસારરૂપ કારાગાર ઉપરની રાગબુદ્ધિને તણ દઈ પોતાની પ્રિયા સહિત તટાકાળ અભંગ વૈરાગ્ય પામ્યો. પછી પોતાના મોટા પુત્રપર કટુબના સર્વભાર આરોપીને ચૈત્યોને વિષે અષ્ટાઠ્ઠિકા મહોત્સવ કરી બંનેએ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી. ત્યાં બીજા પણ ઘણા ભવ્યો દુઃખ અને દુર્ગતિથી ભય પામી યથાયોગ્ય સમ્યક્ પ્રકારના સાધુધર્મ અને શ્રાવકધર્મને પામ્યા. સમ્યગ્ રીતે ચારિત્ર આચરીને દેવદિત્ત અને સરસ્વતી સ્વર્ગલોક પામ્યા અને અનુક્રમે મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત કરશે. ”

“હું વત્સો! આવી રીતે તીવ્ર મોહના ઉદયથી પ્રિયંબુ શેઠ સંસારમાં રખાઓ અને મોહનો ત્યાગ કરવાથી પ્રિયા સહિત તેનો પુત્ર દેવદિત્ત સંસારનો પાર પામ્યો. માટે હું પુત્રો ! ઐશ્વર્ય, પ્રિયા, અપત્ય અને પંચેન્દ્રિયના સુખો ઉપરનો વ્યામોહ છોડી દહને મનને ધર્મમાં જોડી દો. ”

॥ इति श्रीतपागच्छाधिराज श्रीसोमसुन्दरसूरिपट्टप्रभाकर श्रीमुनि-
सुन्दरसूरिविनेयवाचनाचार्य सोममण्डनगणिकृतायां श्रीयु-

गादिदेशनायां द्वितीय उल्लासः ॥

અથ તૃતીય ઉલ્લાસઃ.

જે પોતાના સમુર્જીવલ આશયને વિષે નરકાદિ દુર્ગતિનું ઉ-
ચ્છેદન કરનાર સ્ફુરાયમાન અલૌકિક તેજસ્વ સુદર્શનને (ક્ષાયિક
ભાવને) ધારણ કરે છે એવા મોક્ષ લક્ષ્મીના સ્વામી શ્રીયુગાદિજિન
અમને લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ નિમિત્તે થાઓ.

હવે કેવલ નામના કુમારે ત્રણ જગતના નાથને પ્રણામ કરીને
કહ્યું કે:—“ હે સ્વામિન ! મોહનો ત્યાગ કરવાથીજ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય
છે એમ આપે ઉપદેશ કર્યો અને તે મોહનો ત્યાગ મોહાંગનું વર્જન
કરવાથીજ થઇ શકે છે. આ સંસારમાં ડાહ્યા માણસોએ મોહનું પ્ર-
થમ અંગ લક્ષ્મીજ કહી છે કે જે મોહનલતાની માફક પ્રાણીઓને
મોહ પમાડે છે. (મુઠ બનાવી દે છે.) ” ભગવંત તેના એવાં વચન
સાંભળીને આદરપૂર્વક પુત્રના હિતને માટે કહેવા લાગ્યા કે—“ આ
લોક અને પરલોકસંખ્યાધી અનર્થનું કારણ એ લક્ષ્મીજ છે. તે ચતુ-
રંગિણી સેનારૂપ, રમણીય, ઇંદ્રિયો સંખ્યાધી સર્વ સુખ આપનારી
અને ત્રિવર્ગનાં સાધનરૂપ છે, તેથી તેનો ત્યાગ કરવો જે કે અશક્ય
છે, પરંતુ પ્રથમ તો તે કલેશથી મેળવી શકાય છે, અને પ્રાપ્ત થાય
તો પણ તેના રક્ષણમાં અનેક પ્રકારના વિધો હોવાથી લોકો તેનું
મુશ્કેલીથી રક્ષણ કરી શકે છે. કહ્યું છે કે:—

“ અર્થાનામર્જને દુઃસ્વ-મર્જિતાનાં ચ રક્ષણે;

આયે દુઃસ્વં વ્યયે દુઃસ્વં, ધિગર્થં દુઃસ્વમાજનમ્. ”

“ ધન કમાવામાં દુઃખ છે અને મેળવેલનું રક્ષણ કરવામાં પણ
દુઃખ છે. લક્ષ્મી આવતાં પણ દુઃખ છે અને જતાં પણ દુઃખ છે.
અહો ! વિત્ત એકાંત દુઃખનું ભાજનજ છે, માટે તેને ધિક્કાર હો. ”
હે સૌઓ ! અર્થના ઉપાર્જનમાં અને તેના વ્યયમાં સાક્ષાત્ જેણે

કષ્ટ જોયું છે, એવા પ્રખ્યાત રતનાકી (રતનાકર) નામના ધનિકતું અહીં દૃષ્ટાંત છે તે સાંભળો:—

“સૂર્યપુરમાં રતનાકર નામે પ્રખ્યાત શ્રેષ્ઠો હતો. તેને પ્રીતિ-મતી નામે પત્ની અને સુમંગલ નામે પુત્ર હતો. તૃષ્ણાયુક્ત દૃઢ્યથી જળ સ્થળની વિવિધ યાત્રાઓ કરી, શીત, ક્ષુધા, તૃષ્ણા, આતપ વિગેરે કલેશોને અનેકવાર સહન કરી, તેમના સ્વચ્છંદી મનને અનુસરવાથી જ સાધ્ય થઇ શકે એવા રાજાઓની સેવા કરી, કપટસહિત અનેક પ્રકારના આરંભ સરંભવાળા વ્યાપારો કરી અને ચિરકાળ અસત્યરીતે ક્યવિક્ય વિગેરે કરી, તે કુબુદ્ધિ શ્રેષ્ઠીએ ધરના ખર્ચમાં પણ અસાધારણ કરકસર કરવાપૂર્વક પુષ્કળ ધન મેળવ્યું હતું.

એક દિવસે તે મેળવેલા ધનને રક્ષણ કરવાનો ઉપાય વિચારી ચોતાના પુત્રને બોલાવીને તેને કોઇ ન સાંભળે તેમ તેણે કહ્યું:—“હે વત્સ ! જો ધન પ્રગટ હોય તો રાજા, ચોર, ભાગીદારો (ભાયાતો) અને ધૂર્તો લોભથી તેને લેવાની ઈચ્છા કરે છે, માટે જો તેને પૃથ્વીમાં દાટી દીધું હોય તો સારું.” આ પ્રમાણે મસલત કરી પુત્રની સાથે મધ્યરાત્રે સોનેયાથી ભરેલો કળશ લઇને તે શ્મશાનમાં ગયો. હવે ત્યાં ઘણું ધન હારી જવાથી તે આપવાને અસમર્થ એવો કોઇ જુગારી બીજા જુગારીઓથી ભાગીને પ્રથમથી છુપાઇ બેઠેલો હતો. તે “આ પિતાપુત્ર જેટલું ધન પૃથ્વીમાં દાટીને જશે તે બધું ધન ચોક્કસરીતે હું મારે આધીન કરી લઈશ.” એવા વિચારથી ખુશ થઇને છાનીરીતે તે સ્થાન જોવા લાગ્યો અને લોભનો માર્થો ત્યાં પડેલા અનાથ મુઠ્ઠા સાથે પડી રહ્યો. હવે પાકી બુદ્ધિનો શેઠ તે ધન દાટતાં પુત્રને કહેવા લાગ્યો:—“કોઇ આ સ્થાન જોઇ ન લે, માટે તું મારે બાજુ તપાસ કર.” આ વચન સાંભળીને પેલો ધૂર્ત પણ ત્યાં પડેલા મુઠ્ઠાઓની વચ્ચે ધનની લાલચથી મુઠ્ઠાની જેમ નિશ્ચેષ્ટ થઇને પડી રહ્યો. પિતાની આજ્ઞાથી પુત્રે પણ ત્યાં આવીને બધે ઠકા-

જે અવલોકન કરી પિતાને કહ્યું કે:-“ હે તાત ! અહીં મુઠદાઓ વિના બીજું કોઈ નથી, તે મુઠદાઓ પણ શૃંગાલ વિગેરે જાનવરોથી ક્યાંક ક્યાંક ખવાઈ ગયેલા છે, પરંતુ તેમાં એક તાજું મઠડું હોવાથી અક્ષતાંગ છે. ” ત્યારે શેઠ શંકિત થઈને કહેવા લાગ્યો:-“ રાત્રે નિર્જન રમશાનમાં કોઈ પણ શબ આટલો ખર્ચો વખત અક્ષતાંગ કેમ રહી શકે ? માટે હે વત્સ ! પરદ્રવ્યના અભિલાષી કેટલાક ધૂત્તો દંભથી પણ મરે છે, માટે તે દંભથી મરેલો તો નથી ? માટે તે અક્ષતાંગના ખંને કાન છેદીને તરત અહીં લઇ આવ. જો તે કપટથી મરેલો હશે, તો એટલી વ્યથા તે સહન કરી શકશે નહિ. ” તે સાંભળી પેલો ધૂત્તો વિચારવા લાગ્યો કે:-“ આ મારા ખંને કાન છેદી નાખે, તથાપિ મારે ચલાયમાન ન થવું. કારણ કે કાનથી ધન શ્રેષ્ઠ છે. કાન વિનાનો હોય પણ જો તે ધનિક હોય તો સર્વત્ર લોકો તેનો આદર કરે છે અને જો ધનરહિત હોય તો સર્કણું (બુધ) છતાં પણ કોઈ કામમાં આદર પામતો નથી. ” હવે શ્રેષ્ઠીપુત્રે પિતાની આજ્ઞાથી ત્યાં આવીને તેના ખંને કાન છેદી પોતાના પિતાને આપ્યા; પરંતુ ધનભુખ તે દાંભિક લેશ પણ શ્રેયો નહિ. રતનાકર શેઠ તે કાન લોહીવાળા જોઈને હૃદયમાં ચમક્યો અને પુત્રને કહેવા લાગ્યો:-“ હે વત્સ ! શબમાં કદાપિ શોષિત ન હોય, માટે આમાં કંઈક વિચાર કરવા જેવું છે, તેથી તેની નાસિકા છેદા વિના ‘આ ધૂત્તો છે કે શબ છે ?’ એવી શંકા મારા હૃદયમાંથી ખસવાની નથી. પુત્ર મત્સરસહિત કહેવા લાગ્યો:-“ હે તાત ! તમારા આગ્રહથી કુળને અનુચિત એવું અસહ્ય પ્રથમ તો મેં કયું, તથાપિ ‘આ મૃત છે કે જીવતો છે ?’ એવી પ્રતીતિ તમને થઇ નહિ, તો એટલું પણ તમે સમજતા નથી કે, જો જીવતો હોય તો આટલું કષ્ટ તે કેમ સહન કરી શકે ? અને વળી આવીજ રીતે બ્યાં ત્યાં પગલે પગલે ભયની શંકા કરતાં વૃદ્ધ છતાં હૃદયથી દુઃખળ એવા હે તાત ! લોકમાં તમે લાજ પામતા નથી ? ” શેઠ કહેવા લાગ્યો:-“ હે વત્સ ! બીજાનો દ્રોહ કરવામાં એક મન-

વાળા માણસોને જગતમાં કાંઈપણ દુસ્સહ કે દુષ્કર નથી. આ કાન છેદવાનું કષ્ટ તો દૂર રહ્યો, પણ કેટલાક નરધર્મો પોતાના શિરને જોખમમાં નાખીને પણ પરસ્પરી અને પરલક્ષ્મીની ચાહના કરે છે. જેમનાથી દિવ્યશક્તિવાળા દેવતાઓ પણ ત્રાસ પામે છે તેવા ધૂર્તોથી ભય પામતાં મારા જેવાઓને લજ્જા શું નડે તેમ છે? કહ્યું છેકે:-

“ उत्सङ्गे सिन्धुभर्तुर्भवति मधुरिपुर्गाढमाश्लिष्य लक्ष्मी-
मध्यास्ते वित्तनाथो निधिनिवहमुपादाय कैलासशैलम् ;
शक्रः कल्पद्रुमादीन् कनकशिखरिणोऽधित्यकासु न्यधासीत् ,
धूर्त्तैर्भयस्त्रासमित्थं दधति दिविषदो मानवाः के वराकाः. ”

“ જેમનાથી ભય પામીને કૃષ્ણ લક્ષ્મીને ગાઢ આશ્લિંગન કરીને સમુદ્રના ઉત્સંગમાં નિવાસ કરે છે, કુબેર નવે નિધાન લઇને કૈલાસ પર્વતપર જઈ રહ્યા છે, અને ઇંદ્રે કલ્પવૃક્ષને મેર પર્વતની ઉપરની ભૂમિકાપર સ્થાપી દીધા છે. આ પ્રમાણે દેવતાઓ પણ ધૂર્તોથી ત્રાસ પામે છે, તો મનુષ્યો બિચારા શી ગણતરીમાં છે ? ” મારે તું ત્યાં જ અને તેની નાસિકા છેદી લે, કે જેથી કદાચિત્ ધન ખોવાય તોપણ આપણને વગર વિચાર્યું કરવાનો પશ્ચાત્તાપ ન થાય. શેઠના આ વચ્ચનોથી ધૂર્ત પણ ત્રિચારવા લાગ્યો કે-“ એને જે કાંઈ કરવું હોય તે ભલે કરે; પરંતુ આ ધનની ઇચ્છાથી ગળું છેદાતાં સુધી હું કંઈપણ ખોલવાનો નથી. ” શ્રેષ્ઠીપુત્ર પિતાની વાણીથી પ્રેરાઈને મનમાં કંઈક મત્સર લાવી તેની નાસિકા પણ છેદી લાવ્યો. પછી શેઠ શંકારહિત થઈને પોતાનું ધન વસુધામાં દાટી પુત્રસહિત ઘેર આવ્યો. પાછળથી નાક અને કાનરહિત છતાં પણ પ્રખળ હૃદયવાળા અને જળરજસ્ત ઉદ્ધમ કરવાવાળા તેમજ તે ધનથી જેણે પોતાની દરિદ્રતાને દબાવી દેવાનું ધાર્યું છે એવા પેલા ધૂર્તે તરતજ તે બધું કાઢી લીધું. અને ધૂતનો વ્યસની તે નિઃશંકપણે અલૌકિક ત્યાગ (દાન) અને ભોગો-

થી શેઠની લક્ષ્મીનો યથેચ્છ ઉપભોગ કરવા લાગ્યો. ‘સ્વાધીન કરેલ પરસ્ત્રી અને પરલક્ષ્મીનો વિલાસ કરવામાં તેવા પામર પુરૂષો મૂળથીજ ખડુ કુશળ હોય છે.’

એક દિવસે શ્રવણ અને નાસિકા જેની છેદાઈ ગયેલી છે એવા, યાચકોને મોં માગ્યું દાન દેનારા અને લીલાથી ચાલતા એવા તે ધૂર્તને શ્રેષ્ઠીએ જોયો. તેને જોઈને વિસ્મયથી વિકસિત મનવાળા શ્રેષ્ઠીએ વિચાર કર્યો કે “આવા વિકૃત મુખવાળાને આવી સમૃદ્ધિ ક્યાંથી હોય ? તેથી આ ધૂર્તે કદાચિત્ત માફ તે દારેલું ધન તો હરણ કરી લીધું નહીં હોય ?” આમ શંકાકુળ થઈને તે તરતજ ત્યાં જોવાને માટે ગયો. ત્યાં પોતાનું ધન ન જોવાથી જાણે વજ્રથી હણાયો હોય તેમ દુઃખાત્તી થઈને ભૂમિ ઉપર પડ્યો અને ક્ષણવાર મૂર્છાથી તેની આંખ મીંચાઈ ગઈ. શીતળ પવનથી થોડી વારે તેને શુદ્ધિ આવી એટલે પશ્ચાત્તાપરૂપ અગ્નિથી તપ્ત થઈ તે પૃથ્વીપર પડ્યો પડ્યો વિલાપ કરતો વિચારવા લાગ્યો કે—“અહો ! પ્રાણ કરતાં પણ અધિક અને અનેક કષ્ટ વેડી પ્રાપ્ત કરેલું માફ ધન હરણ કરતાં છિન્ન શ્રોત્ર અને નાસિકાવાળા તે ધૂર્તે મને હણી નાખ્યો. દંભથી મરણ પામેલો તે ધૂર્ત લેશ પણ મારી જાણે જહાર ન હતો; પરંતુ જ્યારે પુત્રેજ શત્રુ થઈને કહ્યું ન માગ્યું ત્યારે હું શું કરું ? અથવા તો અહીં એનો દોષ નથી, માફજ અજ્ઞાન છે. કેમકે મેં શ્રવણ અને દ્રાણની જેમ તે વખતે તેનું માથું છેદી ન નાખ્યું. અથવા તો જેવી ભવિતવ્યતા હોય તેવીજ જુદી, તેવીજ મતિ અને તેવીજ ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે, અને સહાયકો પણ તેવાજ મળે છે. હવે જે થવાનું હતું તે તો થયું; પરંતુ હજી પણ આ ધન લેનારની હકીકત રાજાને નિવેદન કરી ગયેલું ધન પાછું મેળવું.” આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરી તે ધૂર્તને પકડી કોંઈથી તેની તર્જના કરતો શ્રેષ્ઠી, વિકારરહિત મુખવાળા એવા તે ધૂર્તને રાજાની સલામાં લઈ

ગયો અને દુષ્ટનો નિમલ કરવામાં તત્પર એવા રાજાને કહેવા લાગ્યો:—“ હે રાજા! આ દુષ્ટે માફ ધન લઇ લીધું છે. ” એટલે રાજાએ તેને પૂછ્યું:—“ કેમ રે ! આ શેઠ શું કહે છે ? ” તેણે કહ્યું કે—“ એ બધું સત્ય છે, પરંતુ અહીં કંઈક કહેવાતું છે. પરસ્પર ચિત્તની અનુકૂળતાથી વ્યવહારીયાઓ (વેપારીઓ) વ્યવહારથી દર-રોજ કરોડો રૂપીયાનો વેપાર કરે છે. ચિત્તની અનુકૂળતાથી પરસ્પર સમ્યગ્ વ્યવહાર થતાં કાળાંતરે જો લેનાર નાકબૂલ થાય છે તો મહા-જન તેનો નિષેધ કરે છે. (તેને તેમ કરવા દેતા નથી) હે વિભો ! તેવા વ્યવહારથી મેં પણ એતું ધન લીધું છે. તો લોભને વશ થઇ આ શેઠ અત્યારે શા માટે કલહ કરે છે ? ” તે વખતે રોષથી શુષ્ક મુખ કરીને શ્રેષ્ઠીએ ચોરને કહ્યું કે—“ હે મૂઠ ! ચોરોથી માફ ધન લઇને ખોટું શું બોલે છે ? ” ધૂર્ત બોલ્યો:—“ હે શ્રેષ્ઠિન ! મારી વસ્તુને તમે કેમ ભૂલી જાઓ છો ? મેં તેના વિનિમય (બદલામાં) થી તમારું ધન લીધું છે, મફત નથી લીધું. ” તે વખતે વીંછીથી ડસાયલા વાંદરાની માફક અતિશય ઉછાળા મારતો અને કોપથી શરોરને કંપાવતો એવો શ્રેષ્ઠી આક્ષેપસહિત તેને કહેવા લાગ્યો કે—“ અરે નિર્લજ્જ ! બદલામાં તેં મને શું આપ્યું છે ? તે સ્પષ્ટ કહી દે ! કે જેથી દૂધ અને પાણીની જુદાઇ અત્યારે રાજસભામાં પ્રકટ થાય. ” ધૂર્ત કહેવા લાગ્યો:—“ અરે ! શેઠ ! તે વખતે બદલામાં મારા કાન અને નાક તમે લીધા હતા તે શું તમે અત્યારમાંજ ભૂલી ગયા છો ? હે શેઠ ! જો આ વિનિમય હજી પણ તમારા ધ્યાનમાં ન ઉતરતો હોય, તો મારા નાક, કાન મને પાછા આપીને તમારું ધન પાછું લઇ લો. ” રાજા અને અમાત્ય વિગેરે વિસ્મિત થઈ તેને પૂછવા લાગ્યા કે—“ આ શું છે ? ” એટલે તેણે તે બધી યથાર્થ બીના કહી બતાવી અને સર્વના વિશ્વાસને માટે પોતાના મોઢાપર વીંટેલું વસ્ત્ર દૂર કરીને તુબડીના રૂળ જેવું ચારે બાજુ સરખું પોતાનું મસ્તક બતાવ્યું. તે જોઈ “ અહો ! આ નિરપરાધી બિચારાને આપું શું કર્યું ? ” આ પ્રમાણે ઉલટો

ઠપકો દધને રાજ્યએ શ્રેષ્ઠીને રોક્યો. પરંતુ “એકે નાક કાન કાપી લીધા અને બીજાએ ધન હરણ કર્યું માટે ખંનેની સમાનતાજ છે” આ પ્રમાણે ચુકાદો આપીને અમાત્યોએ તેને છોડાવ્યો. પ્રથમ ધન આવીને પછી ગયું, તેથી તે શેઠ અત્યંત દુઃખી થયો. કારણ કે જન્માંધપણથી પણ વિઘ્નમાન ચક્ષુનો નાશ થતાં જે દુઃખ થાય છે, તે વિશેષ દુઃસહ હોય છે.

આ પ્રમાણે ધનનો પ્રથમ લાભ થતાં અને પછી તેનો નાશ થતાં તે શેઠને ભારે દુઃખ થયું. એટલા માટેજ હે વત્સો ! અર્થાનામર્જને દુઃખં એટલે ધન મેળવવામાં દુઃખ છે, વ્યયમાં દુઃખ છે ઇત્યાદિ કહેવાય છે. વળી કહ્યું છે કે:-“કુળ, શીળ, વિદ્વત્તા, આચાર, લક્ષણ, બળ, પુણ્ય અને લક્ષ્મી-એ જતાં આવતાં માણસોને જોવામાં આવતાં નથી. સંઘ્યાકાળના વાદળા જેવી અથવા ખલની પ્રીતિ જેવી રમા (લક્ષ્મી) કેટલાકની તો જોતાં જોતાંજ એકદમ ચાલી જાય છે. જીવહિંસા, મૃષાવાદ વિગેરે મહાપાપને કરનાર અને મધ, માંસાદિતું સેવન કરનાર એવા રસેચ્છનો પણ તે આદર કરે છે અને છ પ્રકારના આવશ્યકમાં તત્પર, શુદ્ધ ન્યાયમાર્ગ ચાલનાર અને સદ્ગુણથી ઉત્કૃષ્ટ એવો કુલીન હોય તેનો તે દૂરથી ત્યાગ કરે છે. આ લક્ષ્મીને પામીને કેટલાક મધ પીનારાઓની જેમ સરલ રીતે ચાલી શકતા નથી, સીધા માર્ગમાં પણ તેઓ સ્ખલના પામે છે. જવરાકુળ જનની જેમ લક્ષ્મીનો સંગ કરનારા માણસોને ભક્ત (ભોજન) પર દ્વેષ, જડ (જલ) માં પ્રીતિ, તૃણ (તૃષા) અને મુખમાં કડવાશ ઉત્પન્ન થાય છે. ધુમાડાની ઘટા ઉજવળ મકાનને પણ જેમ મલીન કરે છે તેમ લક્ષ્મી, માણસોના નિર્મલ મનને પણ મલિન કરે છે. તેમજ અતિશય લક્ષ્મી રાજ્યના નિર્મધરૂપ છે અને હે વત્સો ! રાજ્યલોભ પાતાળરંધ્રની માફક સુદુષ્પૂર છે. વેશ્યાના હૃદયની જેમ રાજ્ય સર્વથા અર્થવલ્લભ (જેમાં અર્થ પ્રિય હોય તેવું)

હોય છે, દુર્જનની મિત્રાઈની જેમ અંતે તે વિરસજ થાય છે, સર્પના કરંડીઆની માફક નિરંતર તે અપ્રમત્તપણે જાળવવા જેવું છે, એક સાખાએથી બીજી સાખાએ ઠેકતા વાંદરાની જેમ તે ગુણે (દારડી) થી કબજે કરવા યોગ્ય છે, ફલિતક્ષેત્રની માફક યતનથી નિત્ય રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે અને કુપથ્ય લોજનની જેમ પરિણામે તે ભયંકર છે. તેમજ પ્રાયઃ યૌવનથી ઉન્મત્ત મનવાળા મનુષ્યોને સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મી વિકારકારિણી થાય છે, તેમાં પણ રાજ્યશ્રી તો વિશેષ વિકાર કરે છે. રાજ્યશ્રીની સંપ્રાપ્તિથી ઉન્મત્ત થયેલા રાજાઓ સારા નેત્રવાળા છતાં જન્માંવની માફક સન્મુખ રહેલા પુરૂષને પણ જોઈ શકતા નથી. તથા પોતે લાંબા કાનવાળા છતાં બહુરાની માફક તેઓ પાસે રહેલા માણસોનું વાક્ય પણ શ્રવણ કરતા નથી. ખલ જનોવડે પરાભવ પામેલા પુરૂષોથી સ્વાર્થસિદ્ધિને માટે વીનવાતા એવા તેઓ બોલવાને સમર્થ છતાં મુંગા માણસની જેમ બોલતા પણ નથી. રાજ્યલક્ષ્મીના મઠથી ઉન્મત્ત થયેલા તેઓ નિરંકુશ હાથીઓની જેમ સંતાપિત કરેલી પ્રજાના ધર્મરૂપ બગીચાને ઉખેડી નાખે છે. ધનમાં અંધ એવા ચાકરો (સેવકો) ના ચાટુવચનોથી સ્તુતિ કરાયેલા રાજાઓ પોતાને દેવતાઓ કરતાં પણ અધિક માને છે, અને તેથીજ પૂજ્ય એવા દેવો, મુનિઓ, સ્વજન બાંધવો અને માતાપિતાને પણ તેઓ ગર્વથી નમતા નથી. પોતાનું કથન માત્ર વિનાનું હોય છતાં તેને અતિ સુંદર કરીને સ્થાપે છે અને બીજાનું બોલેલું સુંદર હોય છતાં તેઓ તેને નિર્મલ્ય ગણી હસી કહાડે છે. જે તેમને અંજાલ જોડે, મીઠાં વાક્યોથી તેમની સ્તુતિ કરે અને તેમના યુક્ત કે અયુક્ત વચનને તથેતિ એમ બોલી જે અંગીકાર કરે તેનેજ તેઓ બહુમાન આપે છે, તેનુંજ વચન હિતકારી સમજે છે, મિત્રપણામાં કે સેવકપણામાં તેનેજ સ્થાપે છે, તેનીજ તેઓ પ્રશંસા કરે છે, તેનેજ ધન આપે છે, તેની સાથેજ મસલત કરે છે અને તેની સાથેજ ગાંધી કરે છે. ચાટુઆદ્ય એવા રાજા-

ઓની સ્વતંત્રતાને જે અનુસરતો નથી, તે ગુણી, ધીમાન્ કે કુલીન હોય છતાં કોઈ પણ આખતમાં રાજ ઓ તેનો આદર કરતા નથી. હે વત્સો ! આ પ્રમાણેની સદૌષ લક્ષ્મીનો અજ્ઞાનનેજ પ્રતિબંધ થાય છે, સુજ્ઞાનને તો પ્રાયઃ તેના સંગથી પણ પ્રતિબંધ થતો નથી. દાખલા તરીકે શુચિવોદ્ર અને શ્રીદેવ નામના બે મિત્ર વાણીયાને આ લક્ષ્મીએ પ્રથમ ભારે (મોટા) બનાવી પછી તેમને આકાના તૂલ કરતાં પણ હલકા કરી દીધા હતા. તેનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે—

“ ભોગપુર નામના નગરમાં આપની લક્ષ્મીથી શ્રીમંત બનેલા શ્રીદેવ અને શુચિવોદ્ર નામના બે વાણીયા રહેતા હતા. તેમાં શુચિવોદ્ર શૌચાચારમાં બહુ કઠામૂઠી હતો, તેથી તે વાણીથી ભરેલો તાંબાનો લોટો હાથમાં લઈનેજ બધે ઠંકાણે જતો હતો.

એક દિવસે આંડાલોએ દ્વાર આગળ આવીને તેની પ્રિયાને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—‘ તમારા પતિ ક્યાં છે ? ’ તેણે કહ્યું કે ‘ અંદર છે ’ એટલે તેઓ બોલ્યા કે—“ શુચિવોદ્રના પિતાની અમારી પાસે લેણી હતી તે આ સોનામહોરો લાવ્યા છીએ માટે તમે અંદર જઈને તેમને આપો. ” શુચિવોદ્રનો સ્ત્રીએ તે લીધી, અને ઘરની અંદર જઈ તે શુચિવોદ્રને આપી. તે વખતે ‘ આ સોનામહોરો પર છાંટ નાખી છે ? ’ આ પ્રમાણે શ્રેષ્ઠાએ પૂછ્યું એટલે તેણીએ કહ્યું કે—‘ નથી નાખી. ’ આ સાંભળી બધે ઠંકાણે અશુચિ થઈ જવાથી તે વખતે તે અત્યંત ખેદ કરતો કહેવા લાગ્યો:—“ અરે ! આ સોનામહોરોએ માફ આપું ઘર ભલિન કરી નાખ્યું, માટે એમનો સ્પર્શ કરવાથી પણ બ્રહ્મતા પ્રાપ્ત થાય છે. ” આ પ્રમાણે બક્તા તેણે રોષથી રાતાતાતા થઈને તે સોનામહોરોને પોતાના ડાબા પગથી ઠેપું મારી દૂર ફેંકી દીધી. આ રીતે શુચિવોદ્રે પોતાની અવજ્ઞા કરી તેથી અત્યંત મત્સર ધરીને તેના ઘરનો ત્યાગ કરવાને ઇચ્છતી એવી લક્ષ્મી આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગી:— “ મને મેળવવાની ઇચ્છાથી લોકો અટવીનું પણ ઉલ્લંઘન કરે છે, મોટા

સમુદ્રને પણ તરે છે, પર્વતના શિખરપર આરોહણ કરે છે, ગુફાઓમાં પેસે છે અને ખીખાં પણ ક્રુધા, તૃષા, આતપ વિગેરેના મહાક્રોધે ઘણીવાર સહન કરે છે; તોપણ પૂર્વકર્મના પ્રભાવથી હું તેમની થાઉં છું કે નથી થતી, તેમ છતાં મારા અતિપરિચયથી અને શૌચાચારના કદાચહથી આ શેઠ નષ્ટ થઇ ગયો છે, તેથી તેણે ચારે વણેનિ માન્ય અને પોતાને ઘેર આવતી એવી મને પોતાના પગવતી ફેંકી દીધી છે. મારા અતિપરિચયથી આ શુચિવોદ્રની અક્કલ મારી ગઈ છે, માટે હવે એને નિર્ધન બનાવી દઇને એવીરીતે વિડંબના પમાડું કે જેથી આ પુનઃ મને મેળવવાને સમગ્ર શૌચાચારનો ત્યાગ કરી રાંક થઇને ચાંડાલના પણ ખાસડાં ધણા વખતસુધી ઉપાડે. ” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને લક્ષ્મીએ તરતજ તેનું ઘર છોડી દીધું. એટલે ઇંદ્રજાલની માફક તેજ વખતે તેનું બધું ધન નાશ પામ્યું. કહ્યું છે કે:-

“લક્ષ્મીઃ શનૈઃ શનૈરેતિ, નિર્યાતિ યુગપત્ પુનઃ;

ષષ્ઠ્યા પલૈર્જલૈઃ પૂર્ણા, રિચ્યતે યદ્ ઘટી ક્ષણાત્.”

“જેમ પાણીમાં મૂકેલી ઘડી સાઠ પળે ધીમે ધીમે જળથી ભરાય છે અને ખાલી તો ક્ષણવારમાં થઇ જાય છે, તેમ લક્ષ્મી પણ આસ્તે આસ્તે આવે છે અને જાય છે ત્યારે એક સાથે ચાલી જાય છે.”

હવે નિર્ધન થવાથી શુચિવોદ્ર પોતાના મિત્ર, સ્વજન અને બંધુઓમાં સર્વત્ર અનાદર પામવા લાગ્યો. કહ્યું છે કે—

“યસ્યાર્થસ્તસ્ય મિત્રાણિ, યસ્યાર્થસ્તસ્ય બાન્ધવાઃ;

યસ્યાર્થઃ સ્વજનાશ્રાપિ, તસ્ય સ્યુર્બહવો જનાઃ.”

“જેને ધન હોય તેના ધણા માણસો મિત્ર થાય છે, બાંધવો પણ ધણા થાય છે અને તેના સ્વજનો પણ ધણા થાય છે. ” નિરંતર સ્વાર્થમાં રસિક એવા મિત્રો સ્વજનો અને બાંધવો જેમ ફલિત વૃક્ષને

પક્ષીઓ સેવે છે તેમ લક્ષ્મીવાળાને જ સેવે છે. અને જ્યારે તે નિર્ધન થાય છે ત્યારે ‘આ નિર્ધન અમારી પાસે રખે કાંઈ માગે નહિ’ આવી રીતે ભય પામતા તેઓ જેમ દુઃખ અરણ્યને મૃગો છોડી દે છે તેમ તેનો દૂરથીજ ત્યાગ કરે છે. જ્યાં પ્રાપ્ત થયેલા ધનથી તેણે થથરછ ભોગ ભોગવ્યા હતા, ત્યાંજ દરિદ્ર થઇને પરાભવરૂપ અભિથી તે બળે છે.

આસ્તે આસ્તે વ્યવસાયમાત્ર નિષ્કુળ થવાથી શુચિવોદ્ર તે નગરમાં પોતાનો નિર્વાહ પણ ચલાવી ન શક્યો; એટલે ત્યાંથી નીકળી અનેક ગામ, આકર અને નગરાદિકમાં તે ભ્રમ્યો પણ કોઈ જગ્યાએ તે કંઈ પણ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી શક્યો નહિ. કારણકે પૂર્વકૃત કર્મ નિરંતર સહચારીજ હોય છે. છેવટે નિરાશ થઇને શુચિવોદ્ર પોતાના નગર તરફ પાછો વળ્યો અને કોઈ પણ સ્થાનકે વિસામો ન લેતાં ચાલતો ચાલતો તે એક દિવસ સાંજે નગરના ઉપવન આગળ આવી પહોંચ્યો. લાંબા માર્ગતું અતિક્રમણ કરવાથી તે થાકી ગયો હતો અને ક્ષુધા, તૃષ્ણા તથા ચિંતાના ભારથી તે આકુળ થઈ ગયો હતો. એટલે ત્યાં આડંબર નામના યક્ષના મંદિરમાં તે રાત્રીવાસો રહ્યો. એટલામાં ત્યાં એક માતંગ (ચાંડાળ) આવીને આદરથી યક્ષને પ્રણામ કરી તેની પૂજા કરીને દ્વારમંડપમાં બેઠો. ત્યાં અચાને માટ ચિત્રેલ યક્ષણીની તેણે પૂજા કરી અને તેની સન્મુખ મંત્ર જાપ્યો કે જેથી તે તરત પ્રગટ થઈ. એટલે માતંગે કહ્યું:--“હું સ્વામિની! જેમાં સર્વ ઇષ્ટ વસ્તુ તૈયાર હોય એવું એક વિલાસભુવન અત્યારેજ બનાવી આપો.” યક્ષણીએ તરતજ વિલાસભુવન તૈયાર કરી દીધું. એટલે ઇચ્છા મુજબ સર્વ ઇષ્ટ જેને પ્રાપ્ત થયું છે એવો તે માતંગ પોતાના મિત્રો અને સ્વજનો સહિત તે ભુવનમાં રહી ઘણા વખતસુધી પંચેન્દ્રિય સંબંધી સુખ ભોગવવા લાગ્યો. છેવટે કૃતકૃત્ય થઇને ઈંદ્રજાનની માફક તેણે તે બધું પાછું વિસર્જન કરી દીધું.

આવા પ્રકારનું માતંગનું માહાત્મ્ય જોઇને શુચિવોદ્ર મનમાં વિરમય પામી ધનની આશાથી તેનીજ સેવા કરવા લાગ્યો. તેને નમન કરે, આસન આપે, તેની સન્મુખ ઉભો રહે, તેના ઉપાનહ ઉપાડે અને દરરોજ તેના પગ દાખે. આ પ્રમાણે નિરંતર તેની સેવા કરતાં તૃણાથી ચંચળ થયેલા શુચિવોદ્રનો શૌચપણાનો કદાચરૂ નષ્ટ થઇ ગયો. શુચિવોદ્રની ઘણા વખતની સેવાથી આરાધ્ય થયેલો તે માતંગ એકદા તેને કહેવા લાગ્યો—“હે ભદ્ર! તું આવા અયુક્ત ઉપચાર શા માટે કરે છે?” શુચિવોદ્રે કહ્યું—“હે દીનજનનની દયામાં તત્પર એવા સ્વામિન! સાંભળો, દારિદ્ર્યથી દુઃખી થયેલો હું ધનને માટે ઘણી ભૂમિ ભ્રમ્યો; પરંતુ એક કાણી કોડી પણ મેળવી શક્યો નહિ. તેથી છેવટે નિરાશ થઇને મેં સ્વદેશ તરફ પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં દેવમંદિરમાં તમારો મોટો પ્રભાવ જોઇને ધનાશાના પાશથી બંધાયેલો હું તમારી સેવા કરવા લાગ્યો છું, માટે પ્રસન્ન થઇને આ દારિદ્ર્યરૂપ મોટા સમુદ્રમાંથી મારો ઉદ્ધાર કરો.” આ પ્રમાણે શુચિવોદ્રનું બોલતું સાંભળીને માતંગ તેને કહેવા લાગ્યો:—“ચક્ષિણીની સાધનાના ઉપાય યુક્ત આ વિદ્યા તમે લ્યો.” તે સાંભળી ‘મોટી મહેરબાની’ એમ કહીને તેણે એ વિદ્યા હૃષંની સાથે ગ્રહણ કરી. પછી પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માનતો તે પોતાને ઘેર ગયો, અને ત્યાં તેણે સર્વ સાધનની સામગ્રીપૂર્વક એક મંડલ આજેખ્યું. તેના મધ્યમાં ચક્ષિણીનું ચિત્ર આજેખીને તેને પૂજીને જેટલામાં તે મંત્રનું સ્મરણ કરે છે, તેટલામાં તેનું એક પદ તે ભૂલી ગયો. પછી શાખાભ્રષ્ટ વાંદરની જેમ વિવક્ષ મુખ કરીને તેણે માતંગની પાસે જઇ પોતાનું ચ-થાસ્થિત સ્વરૂપ કહી બતાવ્યું. માતંગે કહ્યું:—“હે ભદ્ર! વિદ્યાથી અભિમત્રિત આ પદ ગ્રહણ કર. જો આની પણ પૂજા કરીશ, તો તને ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ થશે.” પછી માતંગને નમન કરી પદ લઇને સ્વપુરે જતાં શુચિવોદ્રનો પદ ચોરોએ લઇ લીધો. એટલે નિસ્તેજ મુખ કરી ત્યાંથી જ પાછો વળી તેણે માતંગની પાસે આવી પડનો વ્યતિકર કહ્યો.

ફરી પણ અતુક પા કરીને માતંગે વિધિ બતાવીને એક વિધાભિમં-
 ત્રિત ઘટ તેને આપ્યો. એટલે માતંગને નમસ્કાર કરી ઘટ લઇને તે
 પોતાને ઘેર આવ્યો, અને યથાવિધિ તેનું પૂજન કરીને ઘટ પાસે તે
 ઇચ્છિત પદાર્થો યાચવા લાગ્યો. કુંભમાંથી તેના ઇચ્છિત પદાર્થો મ-
 ળ્યા એટલે તેણે બધા મિત્રોને આદરસહિત જમાવ્યા અને પોતે
 પણ યથાક્રમિ જમ્યો. પછી “અહો! કુંભના પ્રભાવથી મારું દારિ-
 દ્ર્ય દૂર ગયું.” આ પ્રમાણે ખુશ થતો તે કુંભને માથે લઇને નાચવા
 લાગ્યો. હૃષીકેશ ચંચળ ચિત્ત હોવાથી આ પ્રમાણે નાચતાં દુર્દૈવશા-
 ત કુંભ તેના માથાપરથી પડી ગયો અને તરતજ ખડખડ થઇ ગયો.
 ઘડો ભાંગી જવાથી શુચિવોદ્ર મનમાં બહુજ ખેદ લાવીને પુનઃ મા-
 તંગની પાસે ગયો. એટલે માતંગ કહેવા લાગ્યો:—“મારી પાસે
 જેટલી વિદ્યા હતી તે બધી તને આપી ચુક્યો છું, હવે વધારે નથી,
 મારે હે ભદ્ર! પુનઃ તારે મારી પાસે આવવું નહિ.” માતંગે આ પ્ર-
 માણે કહી તેને વિસર્જન કર્યો એટલે તે પોતાને ઘેર આવ્યો અને દુઃ-
 ખિત થતો આર્તધ્યાનમાં તત્પર એવો તે રાત્રે સૂતો, એટલામાં શ્વેત
 વસ્ત્રવાળી એક પ્રૌઢ પ્રમદાને જોઇને તે તેની સન્મુખ જઈ પ્રણામ
 કરીને પૂછવા લાગ્યો:—“હે સ્વામિની! તમે કોણ છો?” એટલે તે
 બોલી કે—“જેને તે પગવાડે ફેંકી દીધી હતી, તે હું તારા ઘરની
 લક્ષ્મી છું.” તે સાંભળી શુચિવોદ્ર કહેવા લાગ્યો:—“હે માત! આ-
 રલો ભાંગ્યો વખત તમે ક્યાં ગયા હતા?” લક્ષ્મીએ કહ્યું:—“આટલો
 કાળ હું માતંગને ઘેર ગઈ હતી.” તેણે પૂછ્યું:—“તે માતંગ કોણ?”
 એટલે તેણે કહ્યું કે:—“ધનની ઇચ્છાથી જેની પછવાડે લક્ષ્મીને તું
 જેના ખાસડા ઉપાડતો અને જેની ઘણી કાળ સેવા કરતો હતો તે.”
 શુચિવોદ્રે કહ્યું:—“તો આજે અહીં તમે શામાટે આવ્યા છો?” લ-
 ક્ષ્મીએ કહ્યું કે—“તારું શૌચ જોવાને.” આ પ્રમાણે કહીને લક્ષ્મી
 તરત અદશ્ય થઇ ગઇ. આ પ્રમાણે પ્રથમ અંગીકાર કરીને પછી
 મૂકી દીધેલા શૌચથી લજ્જાને લીધે સ્કંધને નીચે નમાવી દેતો શુ-

ચિવોદ્ર સર્વત્ર હાસ્યાસ્પદ થયો. લક્ષ્મીથી તળયલો તે પશ્ચાત્તાપ રૂપ અગ્નિથી બળવા લાગ્યો અને જીવનપર્યંત આજીવિકાથી પણ તે દુઃખિત થયો.

હવે તે લક્ષ્મીને શ્રીદેવ તત્ત્વથી દેવતા માનતો હતો. કારણકે “તેજ સાક્ષાત્ અહીં દાન, ભોગ અને મહત્વાદિ ફળ આપે છે. તે સિવાય જેમના રોષ, તોષનું ફળ અહીં પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવતું નથી, તેવા અજાગલ સ્તન જેવા બીજા દેવતાઓથી શું?” આ પ્રમાણે બોલતો તે બીજા સર્વ દેવતાઓનો ત્યાગ કરીને પ્રમોદપૂર્વક પુષ્પાદિકવડે લક્ષ્મીની મૂર્તિનીજ તે ત્રણ કાળ પૂજા કરતો હતો.

એક દિવસે લક્ષ્મીને હસતી જોઇને તેણે પૂછ્યું-“હે માતા ! હસવાનું કારણ શું ?” લક્ષ્મીએ કહ્યું કે, “તારું વૃત્તાંત. ” તેણે પૂછ્યું કે-“મારું શું વૃત્તાંત ?” એટલે લક્ષ્મીદેવીએ કહ્યું કે-“જેમનાં વચનો યથાસ્થિત અર્થવાળાં છે, જેમણે આંતર શત્રુઓને હણ્યા છે, સંસાર સમુદ્રનો પાર પમાડી ભવ્ય પ્રાણીઓને જે મોક્ષમાં લઇ જનારા છે, સુરાસુર અને રાજાઓ જેમના ચરણયુગલને નમે છે, જે જગતમાં જંતુઓપર કરૂણાયુક્ત મનવાળા છે અને જે આલોક તથા પરલોકનાં સુખને આપવાવાળા છે એવા દેવાદિદેવ સર્વજ્ઞ જિનેન્દ્રને મૂકીને હે ભદ્ર ! તું મારી સ્થિરતાની ઈચ્છાથી મને આરાધે છે, પરંતુ મારું સ્થૈર્ય તો પ્રાચીન પુણ્યોથીજ થાય તેમ છે, મારી સેવાથી થાય તેમ નથી.” આ પ્રમાણે લક્ષ્મીએ હાસ્યપૂર્વક કહ્યું એટલે શ્રીદેવ તેને પુનઃ કહેવા લાગ્યો-“હે માતા ! તારી સેવા કરતાં મને જે થવાનું હોય તે થાઓ. ” તે સાંભળી લક્ષ્મી અદશ્ય થઇ ગઇ.

પછી બહુ ભક્તિપૂર્વક લક્ષ્મીનું આરાધન કરતાં કેટલેક દિવસે લક્ષ્મીને શ્યામ મુખવાળી જોઇને શ્રીદેવ તેને પૂછવા લાગ્યો-“હે અંબા ! આજે તમારા મુખપર શ્યામતા કેમ દેખાય છે ?” એટલે તેણીએ કહ્યું-“હે વત્સ ! તારે બેર વિલક્ષણ પુત્ર જન્મ્યો છે. તેની

વિલક્ષણતાના દોષથી, તું અતિભક્તિમાન છે, છતાં તારા ચિરસેવિત મંદિરને પણ હું છોડી દેવા ઇચ્છું છું. કહું છે કે:—

“મર્ચ્યો ભવતિ તિર્યક્ વા, સ કશ્ચિચ્છસ્યલક્ષણઃ;
લક્ષ્મીર્યદનુભાવેન, ગેહમખ્યેતિ સર્વતઃ. ”

“મર્ચ્યો ભવતિ તિર્યક્ વા, સ કશ્ચિદપલક્ષણઃ;
લક્ષ્મીર્યદનુભાવેન, સદ્ગનોપ્યપગચ્છતિ. ”

“સારા લક્ષણવાળા કોઇ તિર્યચ કે માણસના પ્રભાવથી લક્ષ્મી ચારે બાજુથી ઘરમાં આવે છે, અને કોઇ અપલક્ષણવાળા માણસ કે તિર્યચના પ્રભાવથી લક્ષ્મી ઘરમાંથી પણ ચાલી જાય છે.” માટે તારા ભાવી વિયોગથી હું શ્યામ મુખવાળી થઇ છું.” તે સાંભળી શ્રીદેવ ખેદસહિત કહેવા લાગ્યો—“હવે ક્યાં જશો?” એટલે લક્ષ્મી બોલી:—“આજ નગરમાં પૂર્વ જન્મમાં કરેલા મુનિદાનના પ્રભાવથી જેણે અતુલ ભોગકર્મ ઉપાજર્યું છે એવા ભોગદેવને ઘર જ-ધરા.” આ પ્રમાણે કહીને લક્ષ્મીએ તરતજ તેને તથા દીધો, એટલે શ્રીદેવ દુઃખિત થયો અને ભોગદેવ સાર્થવાહ હિરણ્યાદિકથી વૃદ્ધિ પામ્યો. પોતાના ઘરમાં ચારે બાજુ લક્ષ્મીનો વિસ્તાર જોઇને ભાગ્ય-શાળી ભોગદેવ પોતાની ભોગવતી પ્રિયાને આ પ્રમાણે કહેવા લા-ગ્યો:—“હુ કાંતે ! વિદુષ્ટતા જેવી ચપળ લક્ષ્મી જ્યાંસુધી આપણા ઘરમાં છે, ત્યાંસુધી દીન વિગેરેને દાન આપવું અને યથેચ્છ ભોગ ભોગવવા.” તે તો પ્રથમથી પણ દાન શીલ હતી અને આ પ્રમાણે પતિએ પ્રેરણા કરી, એટલે વિશેષ કરીને મુનિ, દુઃસ્થિત અને દીન-જનોને શ્રદ્ધાપૂર્વક યથાર્થિત? દાન દેવા લાગી.

એક દિવસે તે નગરના ઉદ્યાનમાં કેવલી ભગવંત સમવસર્યા, એટલે શ્રદ્ધાળુ મનવાળા અનેક લોકો તેમને વંદન કરવા ગયા. પો-

તાની ભોગવતી પત્ની સાથે ભોગદેવ પણ ત્યાં આવ્યો. સર્વ લોકો વંદના કરીને બેઠા એટલે કેવલી મહારાજ ધર્મોપદેશ દેવા લાગ્યા:—

“ ચોરાશી લક્ષ જે જીવ્યોનિ છે, તે બધી યોનિઓમાં શરણ રહિત એવા પ્રાણીઓ અનંતીવાર ભમ્યા છે. અનંત અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીના પ્રમાણવાળા જે પુદ્ગલ પરાવર્તો છે, તે પણ સંસારમાં ભમતા પ્રાણીઓએ અનંતીવાર પૂર્ણ કર્યા છે; પરંતુ સંસારરૂપ જંગલમાં ભમતાં પ્રાણીઓને કૃષ્ણ ચિત્રાવેલીની માફક દુર્લભ એવા સદ્ગુરુ ક્યાંઈ પણ મળ્યા નથી. પુણ્યયોગે તેવા ગુરુનો યોગ થતાં પણ અહો ! ઘણા અજાજનો તો તેમના કહેલ ધર્મને પૌથીમાં હેના રીંગણા સમજી તેની અવજ્ઞા કરે છે. કેટલાક તે ધર્મને સમ્યગ્ રીતે હૃદયમાં શ્રદ્ધે છે; પણ તેમણે નરકનું આયુ પૂર્વે બાંધેલું હોવાથી તેઓ ધર્મનું આરાધન કરવાને સમર્થ થઈ શકતા નથી. માત્ર કેટલાક મહાત્માઓ તેને હૃદયમાં સમ્યગ્ રીતે શ્રદ્ધાને સદ્ગુરુભાષિત ધર્મનું સર્વ શક્તિપૂર્વક આરાધન કરે છે, એટલે ધર્મના મહિમાથી તેઓ ઉત્તરોત્તર અનેક પ્રકારના સુખો મેળવી મહાનંદ પદ સુધીની શ્રેષ્ઠ પદવીને મેળવે છે. ”

હવે અવસર જોઈ ભોગદેવે કેવલી ભગવાનને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો કે—“ હું ભગવન્ ! મુનિદાનનું કૃપા શું ? ” એટલે કેવલી ભગવંત બોલ્યા:—“મહાન શ્રેષ્ઠીજનોથી વ્યાપ્ત એવા વિશાલશાલ નામના નગરમાં મોટી ઋદ્ધિવાળો સંચયશીલ નામનો સાર્થવાહ વસે છે. તેના ઘરમાં તેર કોટી ધન છે; પરંતુ તે બાંધી મુઠીનો હોવાથી કદી કોઇને એક કોડી પણ આપતો નથી અને ભોગવતો પણ નથી. તેના ઘરમાં એક દુર્ગતપતાક નામનો નોકર છે, તે તને દાનનું માહાત્મ્ય સ્પષ્ટ કહેશે. ” આ પ્રમાણે કેવલી ભગવંતનું વચન સાંભળીને તે વિસ્મય પામી હૃદયમાં વિચાર કરવા લાગ્યો:—“ કોઇ પણ કારણથીજ આ સર્વજ્ઞ છતાં પણ આ પ્રમાણે કહે છે. તો તે નગર બહુ દૂર છતાં

પણ પ્રિયા સહિત ત્યાં જઈને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર મારે મેળવવો.” ક્રો-
તુકીજનો આગસુ હોતા નથી. ’

પછી પ્રશ્નાર્થ જાણવાને ઉત્સુક એવો ભોગદેવ, પોતાની પ-
ત્નીની સાથે તરતજ ત્યાંથી પ્રયાણ કરી અનુક્રમે વિશાલશાલ નગરે
પહોંચ્યો. દૈવયોગે નગરમાં પેસતાંજ દુર્ગતપતાકની દુર્ગિલા નામની
ઝહિનીને તેમણે જોઈ અને તેને પૂછ્યું કે—“ અહીં સંચયરીલ ના-
મના સાર્થવાહનું ઘર ક્યાં છે ? ” તેણે કહ્યું કે—“ અહીં આવો, હું
તમને તેનું ઘર દેખાડું. ” પછી તેની સાથે ભોગદેવ સાથેશને ઘેર
આવીને આદરસહિત નમન કરી ધનસુદરી નામની તેની સ્ત્રીને
તેણે પૂછ્યું :—“ તમારે ઘેર દુર્ગતપતાક નામનો કોઈ નોકર છે ? ” તેણે
કહ્યું કે—“ તમારે તેનું શું કામ છે ? ” એટલે ભોગદેવ શેઠે કહ્યું કે :—
“ સર્વજ્ઞ ભગવંતે દાનકળિના પ્રશ્નનો ઉત્તર તે અહીં કહેશે એમ કહ્યું
છે, તેથી તેને પૂછવાને માટેજ અત્યારે દૂરદેશથી હું અહીં આવ્યો
છું. ” આ પ્રમાણે સાંભળી તે ખેદરહિત કહેવા લાગી કે—“ હે ભદ્ર !
અમારો તે નોકર હોતો; પરંતુ તેના મરણ પામ્યાને અત્યારે નવમો
માસ ચાલે છે. ” દુર્ગતપતાકનું મરણ સાંભળીને ખેદ ધરતો ભોગદેવ
ત્યાંજ સાર્થશના ધરની પાસે એક ઘરમાં રહ્યો. અને વિચારવા લા-
ગ્યો કે—“ જેને પૂછવાને માટે આટલે મુઘી હું આવ્યો, તે તો દૈવયોગે
મરણ પામ્યો છે તો મને પ્રશ્નાર્થ કોણ કહેશે ? ”

હવે એક દિવસે ધનસુદરીએ શ્રેષ્ઠ પુત્રને જન્મ આપ્યો. એટલે
ધનની આશાથી દાસીએ તરતજ શેઠ પાસે જઈને તેની વધામણી
આપી. પરંતુ તે તો ધનના વ્યયથી ખીતો હતો એટલે મૌન ધારીને
બેસીજ રહ્યો. દાસી નિરાશ થઈ વિલક્ષ મુખ કરીને જેમ આવી
હતી તેમ પાછી ચાલી ગઈ. એકદા શેઠ ખજારમાંથી ઘેર આવ્યા
એટલે ધનસુદરીએ ખેદસહિત તેને કહ્યું કે—“ વલ્લભ ! સાંભળો, પૂર્વે
મને પુત્ર ન હતો તે અત્યારે ભાગ્યયોગે થયો છે; છતાં તમે તેની

વધામણી માત્ર પણ કરી નહિ. દાન અને ભોગમાં ધનનો વ્યય કરતાં તમે ડરો છો, તો કૃપણતાથી દુર્થશ પેદા કરી પૃથ્વીને ભારભૂત એવી આ લક્ષ્મીને તમે શું કરવાના છો ? ” આ પ્રમાણે સાંભળી ખેદ પામીને શેઠ વિચારવા લાગ્યો—“ આ પ્રિયા મારા ચિત્તને અનુસરનારી નથી, જેથી ધન મેળવવામાં થતા કષ્ટને તે મૂળથીજ જાણતી નથી. સ્વજનો અને યાચકોની અત્યંત યાચનાથી પણ મારા મનથી એક કોડીમાત્ર પણ ઉતરતી નથી. આ ખર્ચાળ પત્ની તો ધન કમાવાના કલેશથી અજ્ઞાત છે, એટલે પુણ્યકાર્યમાં અને વધામણી વિગેરેમાં છાની રીતે તે ધનનો વ્યય કરશે. અને પાણીમાં રહેનાર માછલી ક્યારે પાણી પીએ છે એ જેમ જાણી શકાતું નથી, તેમ ધરની સ્વામિની પત્ની ક્યારે અને શું વ્યય કરે છે તે પણ જણાતું નથી. ધરની રક્ષામાં નિયુક્ત કરાયેલી પત્ની જો પોતાની ઇચ્છા મુજબ ધનનો વ્યય કરી ધરને ખોદે, તો પછી નિશ્ચયે ‘ કાકડી વાડને ખાય ’ એવો ન્યાય થાય. તો આ ભિન્ન સ્વભાવવાળી સ્ત્રીના સહવાસમાં સ્વભાવથીજ ચપળ એવી લક્ષ્મીને હું ધરમાં શી રીતે સ્થિર કરી શકીશ ? ” આ પ્રકારેના અત્યંત આત્મધ્યાનને વશ થયાથી તેને આહારવિશૂચિકા (અજીર્ણ) થઈ, જેથી તે સાર્થવાહ તેજ દિવસે મરણ પામ્યો. પતિના મરણથી ધનમુંઢરીના હૃદયમાં બળતો શોકાગ્નિ પુત્રને જોવાથી આવતા હર્ષાશ્રુરૂપ જળથી આસ્તે આસ્તે શાંત થયો.

યોગ્ય અવસરે ધનમુંઢરીએ મહોત્સવપૂર્વક સ્વજનની સાક્ષીએ પુત્રનું ધનદત્ત એવું નામ પાડ્યું. હવે સંચયશીલ સાર્થવાહ તેજ નગરમાં નાગિલ નામનો કોઈ દરિદ્રી રહે છે તેનો પુત્ર થયો. કારણ કે ‘ કર્મ સર્વદા બલવત્તર છે. ’ એ શેઠનો જીવ દૌર્ભાગ્યથી દૂષિત હોવાથી જન્મતાંજ માખાપને અનિષ્ઠ થઈ પડ્યો. એટલે ક્ષુધાતૃષ્ણાથી

પીડાતો તે અત્યંત ગરીબાઈથી. મહાકષ્ટવડે જીવવા લાગ્યો. અહીં ધનદત્તને ઘર તથા પરિજન વિગેરે જોવાથી જાતિસ્મરણ થયું, તેથી હર્ષસહિત તે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો.

“ શ્રદ્ધયા યદ્ દદે દાનં, મુનયે તત્પ્રમાવતઃ;

રક્કસ્યાપિ મમાભૂવન્, ધનકોટ્યેચ્છયોદશ. ”

“ શ્રદ્ધાથી મેં જે મુનિને દાન દીધું, તેના પ્રભાવથી મને રંકને પણ તેર કરોડ ધન મળ્યું.” હાથ ઉંચો કરીને દરરોજ આ શ્લોક બોલતા તેને “ આનો ભાવાર્થ શો છે ? ” એમ ભોગદેવે પૂછ્યું. એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે—“ હું મારા પિતાનો દુર્ગતપતાક નામે નોકર હતો, પણ મુનિદાનથી થયેલા સુકૃતથી અત્યારે તાતના ધરને અધિપતિ થયો છું. ” આ પ્રમાણે તે બાળકને પ્રાપ્ત થયેલ મુનિદાનનું ફળ સાક્ષાત્ જોઈને ભોગદેવને સર્વજ્ઞના વચન ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ આવ્યો.

એકદા અતિશયયુક્ત જ્ઞાનવાળા કોઈ મુનિ ભિક્ષાને માટે ત્યાં પધાર્યા. તેમણે સહર્ષ ઉપરનો શ્લોક બોલતા તે બાળકને આ પ્રમાણે કહ્યું કે “ હે બાળ ! તારે એકાંત હર્ષ ન કરવો, કારણ કે ધન છતાં પણ દાન અને ભોગરહિત એવો તારો પિતા મરણ પામીને અહીંજ નાગિલ દરિદ્રીને ત્યાં પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો છે. તે અત્યંત દુઃખી છે, શુદ્ધાથી પીડિત છે અને માઆપને પણ અકારો થયો સતો દુઃખે દિવસો ગાળે છે. જેણે પ્રાપ્ત થયેલું ધન ગરીબોને દીધું નહિ અને પોતે ભોગવું નહિ, પરંતુ પૃથ્વીમાં દાટી રાખ્યું, તે પુરૂષ ખરેખર ! ઉભય લોકના સુખથી ભ્રષ્ટ થાય છે. જુઓ નોકર તે શેઠ થયો અને શેઠ તે નોકર થયો. આ કર્મરચનાને અસંભાવ્ય કોણ કહે ? (માને ?) ” આ પ્રમાણે પોતાના પતિનું વૃત્તાંત સાંભળીને ધનસુદરી ખેદ પામી. પછી તરતજ પત્ની અને પુત્રસહિત નાગિલને બોલાવીને તે કહેવા લાગી કે—“ તમે દંપતી હમેશાં મારા ધરનું કામકાજ કરો અને સ્નાન

તથા અશનાદિકથી સ્નેહપૂર્વક આ પુત્રનું પાલન કરે. આ તમારો પુત્ર પણ મોટો થશે, ત્યારે ઘરનું કામ કરનારો થશે. ” આ પ્રમાણેનું તેનું કથન સ્વીકારીને તે દંપતી સુખે ત્યાં રહ્યાં.

એક દિવસે રાત્રે પોતાના મંદિરમાં (મકાનમાં) ભોગદેવે બે સુંદરીને પરસ્પર આ પ્રમાણે વાર્તાલાપ કરતી સાંભળી.

પહેલી—(ખીજીને) “હે સુંદરિ ! તું કોણ છે ? તે કહે. ”

ખીજી—“હે શુભે ! હું ભોગદેવની શ્રદ્ધલક્ષ્મી છું. ”

પહેલી—“હે બહેન ! તને કુશલ છે ? ”

ખીજી—(દુઃખસહિત નિસાસો નાખીને) “હે બહેન ! અન્યઅન્યને દાન દેવામાં અને ભોગાદિ કાર્યમાં મનને પરોવીને ભોગદેવ નિરંતર (સર્વદા) મને ફેરવ્યા કરે છે, તો આજ્ઞાપ્રધાન ભક્તોની દાસીની જેમ પરાધીન સ્વભાવવાળી એવી મારી કુશલતાની કથા શું કહેવી ? પણ બહેન ! તું કોણ છે ? તે તો કહે. ”

પહેલી—“હું બંને રીતે નામથી અને ગુણથી (સંગ્રહ સ્વભાવની હોવાથી) સંચયશીલ નામના સાર્થપતિની લક્ષ્મી છું. ”

ખીજી—“તો બહેન ! કહે-તું ત્યાં સુખે રહેતી હશે ! ”

પહેલી—(સખેદ) “મહા ઘોર અધકારચુકત ખાડામાં મને હ-મશાં તેણે દાટી રાખી હતી. અત્યારે લાંબે વખતે હું સૂર્ય, ચંદ્ર, અને સત્પુરુષોના કર્તો સ્પર્શ પામી છું. બંદીવાન તરીકે પકડાયેલી રિપુસ્રીની માફક નિત્યના નિરોધથી ઉદ્વેગ પામીને હું અહીં દુઃખે નિવાસ કરું છું. બહેન ! સુખવાસ તો મને ક્યાંથી હોય ? ”

આવા પ્રકારની તમની વાતો સાંભળીને ભોગદેવ વિચારવા લાગ્યો કે—“ખરેખર ! પોતપોતાના સ્થાનથી અત્યારે આ બંને લક્ષ્મી ઉદ્વિગ્ન થઈ છે. જો એમ ન હોય, તો સંગ્રહ કરનાર સંચયશીલના અને વ્યય કરનાર મારા-એમ બંનેના લક્ષ્મી દૂષણો શામાટે

જુએ? ભોગથી, શૌચથી, લક્ષ્મીથી કે મંત્રહથી પણ આ ચપળ લક્ષ્મી કદિ સ્થિર થતી નથી, તેથી એવું દાન કરવું એજ શ્રેષ્ઠ છે. માટે સ્વભાવથીજ ચપળ એવી લક્ષ્મી મને જ્યાંસુધી તણ ન દે, ત્યાંસુધી પાત્રોમાં એનો અચ કરીને હું એવું ફળ મેળવી લઉં.”

પછી ત્યાંથી પોતાને નગરે આવીને ચૈત્યોમાં અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ કરીને તથા આદરસહિત ચતુર્વિધ સંઘની અર્ચા કરીને, અનાથ, દીન અને દુઃખી લોકોને યથોચિત દાન આપીને, પોતાના મિત્રો, સ્વજનો અને બંધુઓને સન્માનપૂર્વક પૂછીને અને ભોગદત્ત નામના પુત્ર ઉપર પોતાના કુટુંબનો ભાર આરોપીને જેના શુભ ધ્યાનના અધ્યવસાય વધે તા જાય છે, જેની બુદ્ધિ વિશુદ્ધ થઈ છે, અને ‘હું આવતી કાલે દીક્ષા અંગીકાર કરીશ’ એવો જેણે મનમાં સંકલ્પ કરી લીધો છે એવો ભોગદેવ જ્યારે રાત્રે સૂતો, ત્યારે સ્ત્રીરૂપધારિણી લક્ષ્મીએ તેને કહ્યું—“હું ભોગદેવ! તેં મારું દાન કર્યું અને યથાર્થ મારો ઉપભોગ કર્યો, તેમજ હું તને છોડતી નથી, છતાં તેં મારો ત્યાગ કર્યો—તેથી તેં મને એક રીતે ઠગી છે. તો પણ હું તારું શું ઇષ્ટ કરું? તે કહે.” તે કહેવા લાગ્યો કે—“મારી જેમ મારા પુત્રની સાથે પશુ તારે વર્તવું (રહેવું).” આ બોલ સ્વીકારીને લક્ષ્મી અંતર્ધાન થઈ ગઈ.

હવે પ્રાતઃકાળે વિરક્ત બુદ્ધિવાળા એવા ભોગદેવે પોતાની સ્ત્રીની સાથે પ્રશાંતાચાર્ય ગુરૂની પાસે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી. પવિત્ર ચારિત્ર પાળવામાં સદા ઉચુક્ત અને સ્વાધ્યાય તથા અધ્યયનમાં અનુરક્ત (આસક્ત) એવા તે દંપતી દુષ્કર તપ તપવા લાગ્યા. પ્રાંતે સર્વ જીવને ખમાવીને (આરાધના કરીને) અને અનશન અંગીકાર કરીને એકાચતારી એવા તે બંને સર્વાર્થસિદ્ધની સંપત્તિ પામ્યા, અર્થાત્ પાંચમા અનુત્તર વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા.

હવે આ તરફ લક્ષ્મીએ શ્રીદેવને તરતજ તણ દીધો હતો, એટલે તે આજીવિકાને માટે બીજાને ઘેર હલકું કામ કરતો અને ‘શ્રી-

દેવ! રોજ ત્રણવાર પૂજતાં પણ તારે લક્ષ્મી કેમ આવી ગઇ?" એ પ્રમાણે માણસોથી હોસ્ય કરાતો તે કષ્ટથી વખત ગાળતો હતો. હવે જે પુત્રના જન્મતાંજ એના ઘરમાંથી લક્ષ્મી પોતે કહીને આવી ગઇ હતી, તે વિલક્ષણ પુત્ર દૈવયોગે મરણ પામ્યો. તે પછી પુણ્યયોગે લક્ષ્મી ફરી પાછી એના ઘરમાં આવી અને તેથી તે સ્વજન બંધુઓમાં માનનીય થયો. હવે પુનઃ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઇ એટલે ધનના ઉન્માદથી અને ઇચ્છાપૂર્વક પ્રાપ્ત થયેલ ભોગના સાધનથી તે બીજી સ્ત્રી પરણ્યો. કહું છે કે:--

“ પ્રવર્ધમાનઃ પુરુષ-સ્ત્રયાણામપવાતકઃ;

પૂર્વોપાર્જિતમિત્રાણાં, દારાણામથ વેશ્મનામ્. ”

“ લક્ષ્મીથી વધતો જતો પુરુષ, પૂર્વ પરિચિત મિત્રો, સ્ત્રીઓ અને ઘરો-એ ત્રણેનો અપવાતક થાય છે. ” અર્થાત્ તે ત્રણે વાનાં નવાં કરવાની તેને ઇચ્છા થાય છે.

એક દિવસે પુનઃ રાત્રે શ્રેષ્ઠ સુખશર્યામાં સૂતેલા શ્રીદેવે રૂદન કરતી કોઇ સ્ત્રીને ઝેઇને તેને પૂછ્યું કે:--“ તું કોણ છે અને શા નિમિત્તે આમ દુઃખસહિત રહે છે ? ” તે કહેવા લાગી:--“ હું તમારા ઘરની લક્ષ્મી છું અને અત્યારે પુનઃ તમારા ઘરનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છું છું. કારણ કે, હે શ્રીદેવ ! તું જે બીજી સ્ત્રી પરણ્યો છે, તે ખરેખર ! સાક્ષાત્ અલક્ષ્મી (દરિદ્રતા) જ છે, માટે તેની સાથે મારે રહેવું નહિ બને. એ નિમિત્તે ભકિત સહિત મનવાળા તારા ભાવી વિયોગથી દુઃખિત થઇને હું રૂદન કરું છું. ” એમ કહીને તે તત્કાળ અદૃશ્ય થઈ ગઇ.

હવે સવારે ઉઠીને જોયેલામાં તે પોતાનું ઘર જુએ છે, તેટલામાં ધન ધાન્યાદિકથી સર્વત્ર તે ખાલી થયેલું તેના જોવામાં આવ્યું. એટલે એ પામીને તે આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યો:--“ જેમ રાત્રે લ-

લક્ષ્મીએ કહ્યું, તેમજ તેણે કહ્યું. અહો ! કુબુદ્ધિવાળો હું બીજી સ્ત્રી શા માટે પરણ્યો ? કે જેની સાથેના અમર્યાદ વૈરથી લક્ષ્મી મારા ઘર-માંથી ચાલી ગઇ. અથવા તો તેનો ખેદ કરવાથી શું ? લક્ષ્મી જ્યારે પોતે જવાની ઇચ્છાવાળી થાય છે, ત્યારે તે ખરેખર ! આ પ્રમાણે ફાગટનાં બાનાં બતાવે છે. ” પછી તે દિવસથી દરિદ્રતાથી દુઃખી થઇને બીજાને ઘેર કામ કરતો શ્રીદેવ જીવનપર્યંત દુઃખી રહ્યો.

જે નગરમાં લક્ષ્મીને લીધે જે બીજાઓને તુણ જેવા પણ નહોતો માનતો, તેજ નગરમાં અહો ! તે કષ્ટથી બીજાને ઘેર કામ કરવા લાગ્યો. માટે સ્વભાવથીજ ચપલ એવી લક્ષ્મી અમળા છતાં, ધીમાન પુરૂષ પોતાના કાર્યને માટે પ્રતિબંધ રહિત થઇને તેને અનુસરે છે. રેડા કરી પગથી મારતાં લક્ષ્મીએ શુચિવોદને તણ દીધો અને તેની પૂજા કરતાં પણ શ્રીદેવને જે તે કારણ બતાવીને મૂકી દીધો. ઉણુ પવનથી પણ તેનું રક્ષણ કરતાં સંચયશીલને પણ તેણીએ તણ દીધો અને યથાયાચિત દાન દેતાં અને ભોગવતાં ભોગદેવને પણ છોડી દીધો. માટે ઉછળતા કદલોડ જેવી ચપલ લક્ષ્મીને સ્થિર કરવાને જગતમાં કોઇ પણ ઉપાય વિદ્યમાન નથી. જે આપતો નથી અને ભોગવતો પણ નથી, તે પુરૂષ પોતાની પાસે ધન છતાં પણ સંચય-શીલના જેવા ગરીબ (દરિદ્ર) છે. આ જગતમાં સંચયશીલના જેવા ઘણા માણસો છે કે જેમને છળી (ડગી) ને લક્ષ્મીએ પોતાનું દાસકર્મ કરાવ્યું છે. પરંતુ ભોગદેવ જેવા પુરૂષો તો માત્ર પાંચ છજ હશે, કે જેમણે સ્વેચ્છાપૂર્વક તેનો દાન અને ભોગમાં ઉપયોગ કરી તેને પણ છળી (ડગી) લીધી હોય છે. લક્ષ્મીને પોતે ભોગવે છે અને શ્રદ્ધાથી અન્યને આપે છે તથા આપનારની અનુમોદના કરે છે, તે પુરૂષ ભોગદેવની જેમ બંને લોકમાં સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ઘરમાંથી લક્ષ્મી પોતે ચાલી જાય તો ભારે પરિતાપ થાય છે; પરંતુ તેને તણ દીધી હોય તો પુરૂષોને તે અતંત સુખને માટે કંઈપી શકાય છે. વળી હે વત્સો ! આધિ, વ્યાધિ, વ્યથા, જન્મ, જરા અને મરણ રહિત એવું

અવ્યય અને કલ્યાણકારી ભોક્ષપદ જે તમે ધૃષ્ટતા હો, તો સ્વભાવ-
થીજ ચપળ એવી રાજ્યલક્ષ્મીનો કુલદાની જેમ સર્વથા ત્યાગ કરી
સંયમલક્ષ્મીનુંજ આરાધન કરો.

॥ इति श्रीतपागच्छाधिराज श्री सोमसुन्दरसूरि पट्टप्रभाकर गच्छ-
नायक परमगुरुश्री मुनिसुन्दरसूरि विनेयवाचनाचार्यसोमम-
ण्डनगणिकृतायां युगादिदेशनायां तृतीय उल्लासः ॥

ચતુર્થ ઉલ્લાસ.

ગણેશો (ગણધરો) એ સેવ્ય, કામદેવના ભેદક, કૈલાશ (સિદ્ધા-
ચલ) ના સ્વામી, વૃષભતાંછનથી લાંછિત અને શાશ્વત સુખના કર-
વાવાળા (શંકર) પવિત્ર શ્રી યુગાદિનાથ (મહાદેવ) તમારી સંપત્તિ
માટે થાઓ.

હવે અવંતીદેશનો પતિ અને ઋષભદેવ સ્વામીનો અવંતી
નામનો પ્રખ્યાત પુત્ર, આ અવસરે અંજળી જેડીને પ્રભુને પ્રણામ
કરી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો:—“ હે ભગવંત ! જગજગતુના હિત-
કારી એવા તમે સર્વ સંગનો પરિત્યાગ કરી શુદ્ધ સંયમની આરાધના
કરવાથી ભોક્ષની પ્રાપ્તિ ખતાવી, પરંતુ અહીં તદ્દન અપ્રાપ્ય છતાં
પણ કેટલાક પ્રાણીઓ તો તંડુલમત્સ્યની જેમ અનાદિ ભવના
અભ્યાસથી વિષયોની સ્પૃહા કરે છે, તો પૂર્વપુણ્યના ઉદ્ધયથી અય-
ત્ને પ્રાપ્ત થયેલા આ ભોગો (વિષયો) ને અમે એકદમ કેમ મૂકી
શકીએ ? ” પુત્રનું આ પ્રમાણેનું કથન સાંભળીને તેમને પ્રતિજ્ઞો-
ધવા માટે ઉદ્યમવંત એવા ભગવંત સુધા સમાન મધુર વાણીથી
તેમની પાસે વિષયોની વિરસતા ખતાવતા સતા કહેવા લાગ્યા કે—“હે

વત્સો ! તાત્કાલિકજ મધુર પણ પરિણામે અતિ લયંકર અને કિંપાક-
ર્ષણ સદૃશ એવા વિષયો સુજ્ઞ પુરૂષોને ત્યાગવા યોગ્યજ છે. વિષયોમાં
સામાન્ય માણસોજ વ્યામોહ પામે છે, પણ ઉત્તમ પુરૂષો તેમાં મુંઝાતા
નથી. અત્યંત બીભત્સ એવા શ્લેષ્મમાં મક્ષિકાઓજ મોહ પામે છે,
પણ ભમરાઓ મોહ પામતા નથી, કહ્યું છે કે:-

“વિષયગણઃ કાપુરુષં, કરોતિ વશવર્ત્તિનં ન સત્પુરુષં;

બદનાતિ મશકમેવ દિ, લૂતાતન્તુર્ન માતઙ્ગમ્. ”

“વિષયગણ નિર્બાળ પુરૂષને વશવર્ત્તી બનાવે છે, પણ સત્પુરૂ-
ષને નહિ. કરોળીયાની જાળ મચ્છરને બાંધી શકે છે પણ માતંગ
(હાથી) ને બાંધી શકતી નથી.” તુચ્છપણાથી અને ક્ષણિકપણાથી
ઇન્દ્રિય સુખ તે તત્ત્વથી સુખજ નથી. કારણ કે બુદ્ધજનોએ અનંત
અને શાશ્વત સુખનેજ ઇષ્ટ સુખ માનેલું છે. મુદ્ધ બુદ્ધિવાળો બાળક
જેમ અજ્ઞાનથી પોતાની વિષ્ટામાં પણ રમે છે, તેમ મોહાંધ પુરૂષ
જીગૃહ્સનીય એવા વિષયરૂપ કાદવમાં રમે છે. (આનંદ માને છે.)
જેમ વત્તુરો ખાનારાને લોહ પણ સુવર્ણ લાગે છે, તેમ દુઃખદ વિષયો
પણ મોહાંધ પુરૂષોને સુખકારી લાગે છે. જેનાથી લાંબા વખત પછી
પણ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે અથવા તો જે ક્ષણવારમાં વિનાશ પામે છે
અને જેને અંતે અવશ્ય મૃત્યુ છે, તે સુખ કેમ કહી શકાય ? વિષ-
યકી પણ વિષયો ખરેખર વધી જાય તેમ છે. કારણ કે વિષયી
તો પ્રાણી એકજ વાર મરે છે, પણ વિષયોથી તો અનંતીવાર તે મરણ
પામે છે. જ્યારે એક એક ઇન્દ્રિયના વિષયથી પણ પતંગ આદિ મરણ
પામે છે, તો એકી સાથે પાંચ ઇન્દ્રિયનું સેવન કરનારા માણસને પંચ-
ત્વ (મરણ) પ્રાપ્ત થાય, એમાં તો આશ્ચર્યજ શું ? તે તો નિશ્ચિતજ
છે. હે વત્સો ! પંચેન્દ્રિયના વિષયોમાં અત્યંત આસક્તિ ધારણ
કરનારા પુરૂષોને આ લોક અને પરલોકમાં લયંકર દુઃખો પ્રાપ્ત થાય
છે. તે વિષે એક કથા કહ્યું છું તે સંભળો:-

“કલિંગ દેશમાં મોટા પ્રાસાદની શ્રેણીથી સુશોભિત અને સુવર્ણ, મણિ, સુક્રાંતોથી સુક્રાંત એવું સ્વર્ણપુર નામે નગર હતું. ત્યાં રાજા અને અમાત્યાદિકને માન્ય, ધનદાન અને દયામાં દક્ષ તથા દાક્ષિણ્યાદિ ગુણોનું સ્થાન એવો સુમંગલ નામે શેઠ હતો. તેને સ્વામી વિગેરેના વિનયમાં તત્પર અને ગૃહકર્મમાં કુશળ એવી જયાવલી નામે પ્રેમપાત્ર પત્ની હતી. તેમને ચોસઠ કળામાં ચતુર અને રૂપ, સૌભાગ્યાદિ ગુણથી સંપન્ન રતિતુલ્ય એવી સુંદરી નામે પુત્રી થઇ.

એક દિવસે રાખીજનથી પરવરી સતી તે રાજમાર્ગે થઇને જતી હતી, તેવામાં સુરસુંદર શેઠના સુંદર નામના પુત્રે તેને જોઇ. તે વખતે તેને જોતાં સુંદર કામદેવના આણેથી વિધાઈ ગયો અને તન્મય મનથી સર્વત્ર તેને જ જોવા લાગ્યો. જનમાં કે વિજનમાં, સ્વપ્નમાં કે જાગ્રતીમાં પણ સ્વલ્પ જળમાં માછલીની જેમ તેને કોઇ પણ જગ્યાએ શાંતિ ન મળી. તેની આવી અવસ્થા જોઇ તેના મિત્રોથી તેનું વૃત્તાંત જાણીને સુરસુંદર શેઠે પુત્રને માટે સુમંગલશેઠ પાસે તે કન્યાની માગણી કરી. કુળ, ધર અને વર વિગેરેની યોગ્યતાને વિચાર કરીને સુમંગળ શેઠે તે માગણી કબૂલ રાખી એટલે સુંદર સ્વસ્થ થયો.

હવે બહુ સ્વજનથી સેવિત (મોટા પરિવારવાળો) અને કુખેર સમાન ઋદ્ધિવાળો કુખેર નામનો બીજો શ્રેષ્ઠીવર્ધ ત્યાં રહેતો હતો. તેણે પણ તેજ દિવસે સુમંગલને ઘર આવીને ગૌરવપૂર્વક પોતાના પુત્રને માટે જયાવલીની પાસે સુંદરીની માગણી કરી એટલે તેણે એ માગણી કબૂલ રાખી. પછી લગ્ન દિવસ આવતાં સ્વજનોથી પરવર્ધા સતા એક સાથે વિવાહને માટે સુમંગલાના ઘરદ્વાર આગળ તે બંને વર આવ્યા. નગરમાં સમાન માનને લાયક, સરખા સ્વજન અને વૈભવવાળા અને દાનથી દુર્લભિત મહાન્મત્ત હાથીની જેવા નિરંકુશ તે બંને, બખતર સહિત, આયુધ સહિત અને સ્વસ્વામીભક્ત એવા પોતપોતાના યોદ્ધાઓ સહિત એક કન્યાની આશાથી પરસ્પર યુદ્ધ કરવા

લાગ્યા. મહાજનમનાં મોટા શ્રુતસ્થોએ તેમને યુક્તિથી સમજાવ્યા છતાં અહંકારને લીધે તેઓ યુદ્ધથી પાછા ન હઠ્યા. ચારે બાજુ યોદ્ધાઓનું અત્યંત લયંકર યુદ્ધ મયતાં કિંકર્ત્તવ્યતાથી મૂઢ થયેલો (મુંઝાઈ ગયેલો) સુમંગળ શેઠ, તે વખતે મોટું ભેટણું લઈને સ્વજનો સહિત રાજ પાસે જઈ ભેટણું ધરી, પોતાના વૃત્તાંત કથનપૂર્વક તેણે રાજને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે—“ હે દેવ ! આપ લગ્નમંડપમાં મારે ઘર પગલાં કરો, કે જેથી તે બંનેના કળહનો ઉચ્છેદ થાય. બીજી કોઈ રીતે શાંતિ થાય તેમ નથી. ” પ્રજાપર વત્સલભાવ હોવાથી તેનું કથન સ્વીકારીને રાજ તરતજ મંડપમાં આવી એક સારા પલંગપર બેઠો. એટલે સુમંગળ શેઠ રાજના પગમાં પડી પોતાની પુત્રીને દેખાડતો સતો મંત્રી સામંતોની સમક્ષ આ પ્રમાણે વિજ્ઞપ્તિ કરવા લાગ્યો કે—“ હે વિભો ! સ્વેચ્છાથી આ બંને વરમાંથી કોઈ પણ વરને આ કન્યા આપો. કારણ કે આદેશને જ્યોતિ હોતી નથી, અર્થાત્ હુકમમાં વિચાર કરવાપણું હોતું નથી. આપની આજ્ઞા સર્વને પ્રમાણ છે. ” શેઠની આ પ્રમાણેની વિજ્ઞપ્તિ સાંભળ્યા છતાં લાવણ્ય અને સૌન્દર્યથી સુરાંગનાને પણ પાછી હઠાવે એવી તે સુંદરી કન્યાને જોઈને રાજએ સ્મરદાહથી પીડિત થઈ તેને પરણવાની ઈચ્છાથી આ પ્રમાણે મૃષા જવાબ આપ્યો કે—“ અત્યારે અકસ્માત મને અતિવિષમ એવી માથાની પીડા થઈ છે, તેની વ્યથાથી વ્યાકુળ એવો હું ઉદ્ય અસ્તને પણ બરાબર જાણી શકતો નથી, તો યુક્તાયુક્તમાં વિમૂઢ એવો હું અત્યારે આનો ધનસાફ કરીને બેમાંથી એકને કન્યા રી રીતે આપી શકું ? મોટે હે એષ્ટિન્ ! અત્યારે લગ્ન બંધ રાખો અને બંને વરને વિસર્જન કરો (રજ આપો). પછી વિચાર કરીને જે ચોચ હશે તે હું પોતે કહીશ. ” આ પ્રમાણે કહેવાથી લગ્ન બંધ રહ્યા, વરવાળા પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા અને રાજ પોતાના આવાસમાં આવ્યો; પણ તન્મયચિત્ત હોવાથી તે સુંદરીનેજ સર્વત્ર જોવા લાગ્યો. સુંદરીનું સ્મરણ કરતાં રાજ ધ્યાનરૂપ કોષ્ટમાં પ્રાપ્ત થયેલા

ચોગીની જેમ નિશ્ચય આત્માવાળો, અન્ય વ્યાપારથી મુક્ત અને શૂન્ય મનવાળો થઈ ગયો, અને જેમ ઓકારી આવતી હોય તે વખતે સારૂં સોજન પણ પ્રિય ન લાગે, તેમ તે સુદરી દૃઢ્યમાં આવતાં રાજાને બીજી એક પણ પ્રિયા રૂચી નહિ. હું ધારૂં છું કે, દેવતાઓમાં સાચા પરચાવાળો દેવ તો એક સ્મર (કામદેવ) જ છે, કે જે પોતે અનંગ (અંગ રહિત) છતાં સકલ (કલા સહિત) રાજાને પણ જેણે વિકલ (વ્યાકુળ) કરી નાખ્યો છે. કહું છે કે:—

“વિકલયતિ કલાકુશલં, હસતિ શુચિં પण्डितं विडम्बयति;

अधरयति धीरपुरुषं, क्षणेन मकरध्वजो देवः.”

“મકરધ્વજ દેવ, કલાકુશલ માણસને વિકલ (લાન રહિત) બનાવી દે છે, પવિત્રતાને હસી કહાડે છે, પંડિત પુરૂષને વિડંબના પમાડે છે અને ધીર પુરૂષને ક્ષણવારમાં નીચો પાડે છે.”

હવે સેવાને માટે આવેલા મંત્રીએ રાજાને તેવી સ્થિતિમાં જોઈને પૂછ્યું કે—“હે સ્વામિન! આજે તમે આમણદ્મણા કેમ દેખાઓ છો?” એટલે રાજાએ કહ્યું કે—“હે મહામાત્ય! કામદેવના આણથી પીડાયલા એવા મને તે શ્રેષ્ઠીકન્યાનું શરણ છે અથવા તો મરણનું શરણ છે.” આ પ્રમાણે સાંભળીને પ્રધાન વિચાર કરવા લાગ્યો કે:—“ચિંતા, સંગમેચ્છા, નિઃશ્વાસ, જ્વર, અંગમાં દાહ, અન્નપર અરૂચિ, મૂર્ચ્છા, ઉન્માદ, પ્રાણસંદેહ અને મરણ-કામીઓની આ દશ અવસ્થાઓ હોય છે. માટે પ્રથમ રાજાને યુક્તિથી આશ્વાસન આપીને પછી હું સુમંગળ શેઠ પાસે જાઉં. કારણ કે પાણી ગયા પછી સેતુબંધ નિરર્થક છે.” આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે રાજાને કહ્યું:—“હે રાજા! આ કાર્ય તો આપણા હાથમાં જ છે. કારણ કે આ સુમંગળ શેઠ આપણી આજ્ઞાને વશવર્તી છે. હું તેને ઘેર જઈને સુમંગળને એવી રીતે મીઠાં વચનોથી સમજાવીશ, કે જેથી હે સ્વામિન!

તે ખુશી થઇને પોતાની કન્યા તમને આપશે. ” આ પ્રકારનાં વા-
ક્યોથી રાજા સ્વસ્થ થઇને કહેવા લાગ્યો કે—“ હે બુદ્ધિના સાગર !
તું મંત્રી છતાં મને શું દુઃપ્રાપ્ય છે ? ”

પછી સુમતિ મંત્રી સ્વામીના કામમાં ઉત્સુક થઇ સુમંગળ શે-
ઠને ઘેર ગયો. શેઠ તેનો અબ્યુત્થાનાદિવડે સત્કાર કર્યો. એટલે અ-
માત્ય કહેવા લાગ્યો:—“ હે શ્રેષ્ઠિન્ ! પરિણામે હિતકારી એવું મારું
કથન સાંભળો. રાજાએ જ્યારથી મોહનવેલી સમાન તમારી પુત્રીને
જોઈ છે, ત્યારથી તે હૃદયમાં તેનું જ સ્મરણ કરતો, રાગરૂપ સર્પના
વિષાવેગથી બીજી બધી ક્રિયાઓ ભૂલી ગયો છે. માટે હે શેઠ ! તેને
તમારી પુત્રીરૂપ ઔષધી જો કોઈ રીતે તમે નહિ આપો તો સ્મરના
વ્યાધિથી રાજા અવશ્ય મરણ પામશે, અને તેનું મરણ થતાં આ
સ્વામી રહિત થયેલી પ્રજા નાશ પામશે. માટે હે શેઠ ! આ બાબ-
તનો હૃદયમાં વિચાર કરીને જે યોગ્ય લાગે તે કરો. ” મંત્રીનાં આવાં
વચનો સાંભળીને શેઠ બોલ્યા કે—“મારા પ્રાણ પણ રાજાને આપીને છે,
તો પછી પુત્રીની તે શી વાત ? માટે રાજા એને ખુશીથી પરણે. ”
આ પ્રમાણે તે વણિકે પ્રધાનને કહ્યું, એટલે મંત્રીએ રાજા પાસે જઈને
કાર્યસિદ્ધિ જણાવી. પછી તરતજ ગાંધર્વ વિવાહથી રાજા તેને પર-
ણ્યો. અને તેના રૂપ, લાવણ્ય અને સૌભાગ્યથી પ્રસન્ન મનવાળા રા-
જાએ તે સુંદરીનેજ સકળ અંત:પુરની અધિકારિણી બનાવી.

હવે મહા તેજસ્વી રાજાએ જ્યારે તે કન્યાનું પાણિગ્રહણ કર્યું
ત્યારે કુબેર શેઠના પુત્રે તેની આશા મૂકી દીધી. પરંતુ સ્મરોંધ સુ-
દર તો રાજાને તે પરણી છતાં શેષનાગના માથાપર રહેલ દુઃપ્રાપ્ય
મણિની જેમ તેને ઇચ્છતોજ રહ્યો. રાગરૂપ અધિકારના પડળથી આં-
તર લોચન જેના ઢંકાઇ ગયા છે એવો તે પોતાનું ભાવી અશુભ
જોઇ નજ સક્યો. કહ્યું છે કે:—

“નહી પશ્યતિ જાત્યન્ધઃ, કામાન્ધો નૈવ પશ્યતિ;
ન પશ્યતિ મદોન્મત્તો, દોષમર્થી ન પશ્યતિ, ”

“ન પશ્યતિ દિવા ઘૂકઃ, કાકો નક્તં ન પશ્યતિ;
કામાન્ધઃ કોપિ પાપીયાન્, દિવા નક્તં ન પશ્યતિ. ”

“જાત્યન્ધ (જન્માંધ) જોઈ શકતો નથી, કામાંધ તો જોઈજ શકતો નથી, મદોન્મત્ત જોઈ શકતો નથી અને અર્થી દોષને જોઈ શકતો નથી. ” “ દિવસે ઘૂક જોઈ શકતું નથી, રાત્રે કાક (કાગડો) જોઈ શકતો નથી અને કામાંધ તો એવો પાપી છે કે જે રાત્રે કે દિવસે જોઈ શકતો નથી. ” આ પ્રમાણે હોવાથી સ્મરને વશ છે આત્મા જેનો એવો તે સુંદર અન્ય સર્વ ક્રિયાઓને છોડી દધને સર્વદા સુંદરીના સંગમના ઉપાયનીજ વિચારણા કરવા લાગ્યો.

હવે એક દિવસે સુંદરીની દાસી તેને એકાંતમાં મળી, એટલે પોતાના સ્વાર્થને માટે તેણે વસ્ત્ર, અલંકાર અને તાંબૂળવડે તેને બહુજ સંતુષ્ટ કરી. તેથી સુંદરી પાસે જધને તેણે સુંદરનું એવી રીતે વર્ણન કર્યું કે જેથી તે તેના પર અત્યંત અનુરાગવાળી થઈ ગઈ. અને તે પોતાની દાસીને કહેવા લાગી કે—“જો સુંદર સખી વેષે (સ્ત્રી વેષે) કોઈ રીતે આવે તો દરરોજ તેને અહીં લઈ આવ. ” પછી રાણીએ રાજને કહ્યું કે—“ હું દેવ ! સૂહવા નામે મારી સખી છે, તે જો આપની આજ્ઞા હોય તો ૧ કંચુકીઓની અટકાયત વિના તે મારી પાસે હંમેશા અહીં અંતઃપુરમાં આવે. ” રાજાએ હા કહી, એટલે દાસીની સાથે સુંદર સખી વેષે સુંદરીના આવાસમાં દરરોજ આવવા લાગ્યો. અને સ્વેચ્છાપૂર્વક સુંદરીની સાથે દરરોજ કીડા કરતાં એક ક્ષણની માફક સુંદરને ઘણા દિવસો વ્યતીત થયા.

એક દિવસે સુંદરીએ તેને કહ્યું કે—“મારે માટે યમના ધર જેવા આ રાજમહેલમાં તું હમેશા આવે છે, તો મારા દેહમાં તેં શું એવી અધિકતા જોઈ છે? વળી અત્યંત વિષયમાં આસક્ત થઈને અહીં સંકટમાં આવતાં બિલાડો જેમ દૂધ જીએ પણ લાકડી ન જીએ, તેની માફક તું સંકટ જોતો નથી.” આ પ્રમાણેનાં વચનો સાંભળી જરા હસીને સુંદર કહેવા લાગ્યો કે—“હે સુંદરી! સાંભળ-ગુણની અધિકતા વિના યમના મુખમાં કોઈ પ્રવેશ કરે? જો સુવૃત્ત અને અમૃતને-ઝરનાર એવું શરદ્રક્ષતુલું ચંદ્રમંડળ પણ જો અકલંક થઈ જાય તો જ તારા મુખની તુલનાને લાયક થાય, અર્થાત્ નિષ્કલંક ચંદ્ર જેવું તો તારું મુખ છે. કાન પર્યંત વિશાલ અને જેમાં બે કૃષ્ણ તારા (કીકી) શોભાયમાન છે, એવા તારા નેત્રો કે જેમાં અંદર ભ્રમર છૂપાઈ રહેલ હોય એવા બે કમળો હોય તેવા મને લાગે છે. જેમાં જાત્ય ચંદન, કરૂંર અને કર્સતૂરીની સાર સુગંધ છે, એવો તારો ધ્યાનવાયુ તે હે સુભ્રુ! અદ્ય પુણ્યવાળા કદિ પણ મેળવી શકતા નથી. સુધા (અમૃત) ખરેખર પાતાલકુંડમાં છે, એવી કવિઓની રીઠી છે (એમ કવિઓનું કહેવું છે) પરંતુ વસ્તુતઃ તે સુધા તે તારી જીવહાના અચ્ચલાગ ઉપર અને તારા અધર (હોઠ) પર છે, એમ હું માનું છું. માખણ અને આકડાના તૃત્ત વિગેરેમાં કોમળ અને મનોહર સ્પર્શ છે પણ તે તારા શરીરસ્પર્શની તુલનાને શતાંશે પણ પામી શકે તેમ નથી. વધારે શું કહું! પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવું તારું મુખ છે, ત્રસ્ત મૃગલાના નેત્ર જેવાં તારાં નેત્ર છે, ગજના જેવી તારી ગતિ છે, બાળ હસ્તિના કર (સુંઠ) જેવા તારા ઉર (સાંથળ) છે, પ્રવાલના જેવા રક્ત તારા ઓષ્ઠ છે, ગજકુંભના જેવા ઉન્નત તારા સ્તન છે અને સર્વ અવયવોમાં રહેલા સૌંદર્યના અભંગ સૌભાગ્યથી શોભાયમાન એવી હે વદ્ધલે! બધી કામિનીઓમાં તું જ શૃંગારરસની સરિતા છે.” આ પ્રમાણેનાં સુંદરનાં વચનો સાંભળી પુનઃ સ્મિતમુખી સુંદરી તેને કહેવા લાગી—“હે સુંદર! સાંભળ-તું કહે

છે તે બધી વાત ઠીક પણ પોતાનું પરિણામે હિત તું જોઈ શકતો નથી, તે સાડું ન કહેવાય. પરની આપત્તિમાં (થી) સંતોષ પામનારા કુદૃષ્ટિ દુર્જનો અનેક હોય છે. બીજાઓપર સદસદ્દેશનો આરોપ કરવો, એજ તેમની એક પ્રકારની ક્રીડા હોય છે. કદાચ તું અહીં આવે છે તે વાત દુર્જનના મુખથી રાજના જાણવામાં આવે, તો એ ક્રોધાંધ થઈ તને દારૂણ વિડંબના પમાડે. માટે હે સુંદર ! આ કાર્ય લવિષ્યમાં તને લાભદાયક નહિ થાય. દરેક ખિલમાં હાથ નાખે તેને કુશળ ક્યાંથી હોય ?” આ સાંભળી સુંદર કહેવા લાગ્યો:-
 “હે મુહુ ! રાજ તો મને મારશે કે નહિ મારે પણ તારે વિયોગ થતાં આ મારા પ્રાણ તો અત્યારેજ ચાલ્યા જાય તેમ છે. માટે હે કાંતે ! તું ખેદ ન પામ. જે થવાનું હશે તે થશે, પણ આપણો સંયોગ યાવજીવ નિશ્ચય રહો. ”

આવા પ્રકારની સુંદર અને સુંદરીની ઉક્તિ પ્રત્યુક્તિનો વિસ્તાર બધો લીંતતે આંતરે રહીને રાજએ પોતેજ સાંભળી લીધો. પછી મનમાં અતિશય ક્રોધ લાવીને રાજ આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યો કે-“ અહો ! ગહન સ્ત્રીચરિત્રને ચતુર પુરૂષો પણ જાણી શકતા નથી. કહ્યું છે કે:-

“ પ્રાપ્તું પારમપારસ્ય, પારાવારસ્ય પાર્યતે;
 સ્ત્રીणां પ્રકૃતિવક્રાणां, દુશ્ચરિત્રસ્ય નો પુનઃ ”

‘ અપાર સમુદ્રનો પાર પામી શકાય છે, પણ સ્વભાવથીજ વક્ર એવી સ્ત્રીઓના ચરિત્રનો પાર પામી શકતો નથી. ’ કુલીન અને શીલવતી અન્ય રાણીઓની અવગણના કરીને જેને મેં પરજાણી બનાવી, અહો ! તેનું આવું ચરિત્ર ? પરંતુ એનાપર આસક્ત થઈને જે પુરૂષ અહીં સખીના મિષથી હમેશા આવે છે, તેજ પુરૂષને પ્રથમ તો સભામાં પ્રગટ કરીને શિક્ષા કરવી. ” આ પ્રમાણે વિચારીને ક્રોધથી દ્વેષમાં બળતાં છતાં બહુરથી આકાર ગોપવીને રાજ

સભામાં આવીને બેઠો. હવે કપટથી સ્ત્રીવેશ ધારણ કરનાર સુંદર બ્યારે રાજદ્વારમાંથી બહાર નીકળતો હતો, ત્યારે રાજના સંકેતથી વિદૂષકે તેનું નિચેનું વસ્ત્ર ખેંચી લીધું; અને તે સ્થિતિએ રાજસભામાં લઈ ગયો એટલે આ પુરૂષ છે એમ બધા સભાસદોના જાણવામાં આવ્યું. તેથી તરતજ તેને અન્યાયી સમજીને રાજપુરૂષોએ બાંધી લીધો. પછી રાજ્યે તેના નાક અને કાન છેદાવીને તથા જીભ અને લોચન ખેંચાવીને તથા ચામડી ઉતારાવીને તેના સર્વ અંગે ક્ષાર ચોળાવ્યું. પછી જેના શરીરે મસીનું ચિલેપન કર્યું છે, ઝરતા રૂધિરથી જેનું શરીર પંકિત થયેલું છે અને જેને માથે પાંદડાંનું છત્ર ધરવામાં આવેલ છે એવા તેને કાન વિનાના ગધેડાપર બેસારીને ખળ જનો જેને હુર્જથી જોઈ રહ્યા છે, સજ્જનો જેને ખેદથી જોઈ રહ્યા છે અને બાળકો જેને કોલાહલ તથા કૌતુકપૂર્વક જોઈ રહ્યા છે તેવી સ્થિતિએ કાહલ તથા ડિંડિમાદિ વાદ્યો વગાડતાં વગાડતાં આખા નગરના સર્વ મોટે રસ્તે ફેરવીને નગર બહાર લઇ ગયા, અને રાજની આજ્ઞાથી શૂળી ઉપર ચઢાવવામાં આવ્યો. આવી રીતે ઉગ્ર પાપકર્મથી અહીં પણ વિડંબના સહન કરવી પડે છે. પછી રૌદ્રધ્યાનવડે તે સુંદર મરણ પામીને સાતમી નરકે ગયો અને તેત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળો અત્યંત દુઃખી નારકી થયો.

હવે રાજ્યે સુંદરી પર રોષ લાવીને તેના શ્રવણ અને નાસિકા છેદીને તેને અંતઃપુરની બહાર કહાડી મૂકી, એટલે તે ભારે દુઃખ પામી સતી પિતાને ઘેર ગઈ. ઘેર આવેલી સુંદરીની તેવી હાલત જોઈને તેના માઆપ બહુ દુઃખિત થયા અને અત્યંત વિલાપ કરવા લાગ્યા. પ્રધાન, શ્રેષ્ઠી અને રાજની પ્રથમ પ્રાર્થનીય થઈને હે વત્સે! અત્યારે તું આવું મોટું દુઃખ કેમ પામી? પ્રથમ તું સરસ ઈશ્વરતાની જેવી રાજને ઈષ્ટ હતી અને અત્યારે વિષવાદિની જેવી એકાએક અનિષ્ટ કેમ થઈ પડી? પૂર્વે જે મુતાને વસ્ત્રાભુષણવડે વિભૂષિત જોઈ હતી, તેને અત્યારે આવી રીતે કદર્થિત જોતાં છતાં જે માઆપ-

તું હૃદય તરતજ કુટી ન ગયું, તે હૃદય ખરેખર વજ્રથી ઘડાયલુંજ હોય એમ લાગે છે. પુત્રી દુઃશીલ હોય, સપત્નીવાળી હોય, ભર્તાને અભિમત ન હોય અથવા નિરપત્ય (પુત્ર વિનાની) હોય તો તે માઆપને દુઃખ દેનારીજ થાય છે. પરમંદિરનાજ મંડનભૂત, કલકના સ્થાનરૂપ અને પિતાના ધનને હરનારી એવી પુત્રી જેમને નથી, તેઓજ આ જગતમાં સુખી છે. ઇંદ્રિયોની ચપલતાથી આ સુંદરીએ કંદાયિત કાંઈ અકૃત્ય કર્યું, તોપણ હે પ્રજાપાળ! તમને આનાપર આવું કરવું ઉચિત નહોતું. કહ્યું છે કે:—

“ અપરાધશતં સાધુઃ, સદેવેકોપકારતઃ;

શતં ચોપકૃતીર્નિચો, નાશયેદેકદુષ્કૃતાત્. ”

“સત્પુરૂષ એક ઉપકારથી સો અપરાધો સહન કરે છે અને નીચ પુરૂષ સો ઉપકારોનો એક દુષ્કૃત (અપરાધ) થી નાશ કરે છે.” અપરાધી માણસપર પણ ઉત્તમ પુરૂષો ખરેખર ક્રોધ રહિત હોય છે, મધ્યમ પુરૂષો મધ્યમ ક્રોધ કરે છે અને અધમ પુરૂષો મહાક્રોધ કરે છે. પૂર્વે સમરાંગણમાં તમારા જે હાથ દડાઓની જેમ મદોનમત હાથીઓના કુંભરથલથી કોડા કરતા હતા, હે વીર! તે હાથ આજે આ અબલાજનપર કેમ આલી શક્યા?”

આ પ્રમાણે વિલાપ કરીને અને પુત્રીને ગળે વળગીને તેના માઆપ એવી રીતે રોયા કે જેથી પાસેના બધા માણસોની આંખમાં પણ આંસુ આવી ગયા. પછી આહાર પાણીનો ત્યાગ કરીને વિષાદથી મનમાં વ્યાકુલ થતી દુઃખના ભારથી દબાઈને સુંદરી પોતાના પિતાને સગદ્ગદ કહેવા લાગી કે—“વિસ્તાર પામતી યશરૂપ જ્યોત્સ્નાથી જેમણે ભૂતલને વિશદ (ઉજવળ) કરેલ છે, એવા તમને હે તાત! મૃગ જેમ શશીને કલંકિત કરે તેમ મેં કલંકિત કર્યા છે. દુષ્કર્મના પરિતાપરૂપ અગ્નિવડ જેનું મન જવલ ત (બળતું) છે એવી જે હું તેનો હે સર્વદા અપત્યવત્સલ માતાપિતા! તમે બધો અપરાધ ક્ષમા

કરો. (તમે ક્ષમવા યોગ્ય છે). હે અંબ! તમારી પુત્રી અને રાજાની પટરાણી થઇને હું આવી લધુતા પામી, તેથી માફ મન બહુ દૂલાય છે. મારા આ પ્રાણ હવે પાંચ દિવસના પરોણા છે, તેમાં મારે કશા પ્રતિબંધ નથી; પરંતુ આ સકલક મરણજ મને વધારે દૂલવે છે. જ્યારે ઇન્દ્રિયરૂપ તસ્કરોએ માફ નિર્મળ શીલરૂપ ધન લુટી લીધું, ત્યારથીજ વસ્તુતઃ તો હું મરણ પામેલીજ છું. હવે જો માગ્યું મળતું હોય તો ભવોભવ વસલ એવા તમે મારા માખાપ થાઓ; અને આવા પ્રકારનું દુઃખ પ્રાપ્ત ન થાઓ, એમ હું ઇચ્છું છું (પ્રાર્થુ છું).”

આ પ્રમાણે કહ્યા પછી સ્વયમેવ શ્વાસનો નિરોધ કરીને સુંદરી મરણ પામી. નરકમાં નારકી થઇ અને અનેક પ્રકારની દુઃસહ વેદનાઓ પામી. આ પ્રમાણે સુંદર અને સુંદરીને અત્યંત વિષયાસક્તિથી આ લોક અને પરલોકમાં દારણ દુઃખવેદના પ્રાપ્ત થઇ. તેથી વિષયોના આવા લીધણુ દુઃખવિપાક જાણીને હે સૌમ્યો! વિષની માફક વિષયની આશંસા દૂરથીજ ત્યજ દો. એ વિષયો મુખ્ય તો પ્રમદાને અનુસરીને રહેલા છે અને તે પ્રમદાઓ પ્રાયઃ અતિચંચળ હોય છે. માટે એ વિષયોને પણ જ્યંતસેન રાજાની માફક સુજ પુરૂષે તજ દેવા જોઇએ. તેનું દષ્ટાંત આ પ્રમાણે:—

“ સર્વ સંપત્તિની શાળારૂપ વિશાલા નામની મહાપુરીમાં, પ્રખળ સામંતોને સેવનીય, પોતાના પરાક્રમથી સત્કીર્તિ મેળવનાર, બહોંતેર કળાઓમાં દક્ષ, દુષ્ટ દુર્જનોને દમાવનાર અને વિદ્વાન લોકોનું મન રંજન કરનાર જ્યંતસેન નામનો રાજા હતો. એક દિવસે નાના પ્રકારની કળાઓમાં કુશળ અને પોતાને હાથો માનનાર એવો તે રાજા સભામાં બેસી સભાસદોને અડકાર સહિત કહેવા લાગ્યો:— “અહો! સભાસદો! કહો: કળા, વિદ્યા અને વિજ્ઞાન—એવું કોઇ અદ્ભુત છે કે જે હું જાણતો ન હોઉં?” રાજાનો આવો પ્રશ્ન સાંભળી રાજાના મનને અનુસરનારા પ્રિયવાદી બધા બોલ્યા કે:—“હે નરાધીશ! સાક્ષાત્ સરસ્વતી તુલ્ય તમે બધું જાણો છો.” તે વખતે એક

વૃદ્ધ અમાત્ય વિચારવા લાગ્યો—“અહો આ રાજાની કેટલી બધી મૂખર્ષિ છે, કે જે ગર્વથી પોતે પોતાની કુશળતાને વખાણુ છે, ગર્વથી કુલાધ ગયેલા આ રાજાની આગળ જે મીઠું બોલનારા છે, તે ખરે-ખર! બળતા દાવાનળને વાયુના મેલાપ સદૃશ છે. પ્રિયવાદી મંત્રી વખણાતો નથી; તેથી કડવું પણ પરિણામે હિતકારી એવું કંઈ પણ હું આ રાજાને કહું. કહું છે કે:—

“વૈદ્યો ગુરુશ્ચ મન્ત્રી ચ, यस्य રાજઃ પ્રિયંવદાઃ;
શરીરધર્મકોશેભ્યઃ, ક્ષિપ્રં સ પરિહીયતે.”

“જે રાજાના વૈદ્ય, ગુરુ અને મંત્રી મીઠું બોલનારા હોય, તે રાજાનાં શરીર, ધર્મ અને ભંડાર તરત ક્ષીણ થાય છે.” આ પ્રમાણે દૃઢ્યમાં વિચારીને રાજાનો હિતાન્વેષી એવો તે મંત્રી તેના ગર્વ ભાંગવા માટે અથવા તો તેના દિલમાં સંવેગ રંગ લાવવા માટે આ પ્રમાણે બોલ્યો:—“હે ધર્મશાસ્ત્ર અને કલાશાસ્ત્રમાં કુશળ! હે ધન્ય! હે લક્ષ્મીના નિધિ! અત્યંત દુર્બોધ એવા સ્ત્રીચરિત્ર સિવાય બીજું બધું હે મહીપતે! તમે જાણો છો. જે પુરૂષ પળીથી સમુદ્રના પાણી-તું પ્રમાણ કરવાને સમર્થ હોય તે પણ ગહન એવા સ્ત્રીચરિત્રને સમ્યગ્ રીતે જાણતો નથી.” કહું છે કે:—

“ઉપલનિકષં સુવર્ણં, પુરુષા વ્યવહારનિકષણા જ્ઞેયાઃ,
ધૂર્નિક્ષા મોટૃષ્માઃ, સ્ત્રીણાં તુ ન વિદ્યતે નિકષઃ.”

“સુવર્ણની કસોટી ઉપલ (પથર) છે, પુરૂષાની કસોટી વ્યવહાર છે અને ગાય બળદોની કસોટી ઘોંસરી છે, પણ સ્ત્રીઓની કોઈ જાતની કસોટીજ નથી.” મંત્રીનાં આવાં વચનથી પોતાની ઉક્તિને આધાત થયેલો જાણી લજ્જિત થઇને રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે—“દુર્બોધ એવા સ્ત્રીચરિત્રને પણ હું જોઈશ અને જન્મતાંજ એક કન્યાને ભોંયરામાં રાખીને તે લક્ષણથી દુઃશીલ હશે છતાં તેને સુશીલ

બનાવીશ.” આ પ્રમાણે વિચારીને તે પોતાના સામંતોને કહેવા લાગ્યો:—“તમારે જે કન્યા થાય, તેને જન્મતાંજ અહીં મારી સમક્ષ લાવી મને બતાવવી.”

એક દિવસે પવન નામના સામંતે તરતની જન્મેલી પોતાની બાળકી લાવીને રાજાને બતાવી, એટલે રાજાએ શાસ્ત્રવેત્તાઓને તેનું રૂપ બતાવ્યું. શાસ્ત્રવેત્તાઓએ એના જન્મ, લગ્ન અને અંગના લક્ષણોથી વ્યભિચારિણી થશે એમ સમજીને રાજાને કહ્યું કે—“હે રાજા! આ બાલિકા ભવિષ્યમાં ક્રમે ક્રમે ત્રણ ભર્તારોનો ત્યાગ કરી પરદેશમાં જીવનપર્યંત વેશ્યા થશે.” આ પ્રમાણે સાંભળી તેનું બોલવું મિથ્યા કરવાને માટે અને તે બાલિકાને પતિવ્રતા રાખવાને માટે તેજ વખતે પરણીને રાજાએ તેને ભોંયરામાં રાખી.

હવે રાજાના હુકમથી ત્યાં ભોંયરામાં રહીને ધાવ તેનું પોષણ કરવા લાગી. અને અનુક્રમે તે મનમથના કીડાવન સદૃશ યૌવનને પામી. પછી રાજાએ તે ધાત્રીને ભોંયરામાંથી બહાર કહાડીને તે નવ-યુવતિને શને: શને: વિજ્ઞાનાચિત્યમાં કુશળ બનાવી. યૌવનથી પ્રગટ થતાં લાવણ્ય, રૂપ અને સૌભાગ્યથી શૌભાયમાન એવી તેને રાજા દરરોજ પ્રેમથી રમાડવા લાગ્યો. અર્થાત્ તેની સાથે કામકીડા કરવા લાગ્યો.

એક દિવસે તે યુવતિએ રાજાને પ્રશ્ન કર્યો કે:—“હે રાજા! આ પૃથ્વીપીઠ કેટલી (કેટલા પ્રમાણની) છે? મારી માતા કયાં ગઈ? અને તમે અહીં આવીને આમ કયાં જાઓ છો?” એટલે રાજાએ ધૂર્તતાથી હૃદય કદિપત જવાબ આપ્યો કે—“હે પ્રિયે! આ ભૂપીઠ આટલીજ છે, તારી જનેતા મરણ પામી છે અને હું દેવની જેમ સ્વેચ્છાથી સર્વત્ર અરુપલિત રીતે જાઉં આવું છું. અત્યારે આ ભૂપીઠપર આપણે બને સ્ત્રી પુરૂષજ છીએ.” આ પ્રમાણે સાંભળીને જેણે અન્ય દેશ જોયો નથી અને જે જન્મથીજ ભોંયરામાં રહી છે, એવી તેણીએ કુવાનાં દેડકાની જેમ તે બધું સત્ય માની લીધું.

પાતાલશુદ્ધમાં વસવાથી રાજાએ તેનું પાતાલસુંદરી નામ રાખ્યું. તે બીજા પુરૂષનું નામ પણ ન જાણતી હોવાથી શુદ્ધ શીલવતી થઇને રહી હતી. કિંતુ રાજા સર્વ અંતઃપુરને ત્યાગ કરીને અને રાજકાર્યમાં પણ મંદ આદરવાળો થઇને તેના રૂપાદિથી મોહ પામ્યો. સતો નિરંતર તેને વિષેજ આસક્ત થઈ ગયો હતો અને વધારે વખત તેની પાસેજ વ્યતીત કરતો હતો.

હવે એક દિવસે ત્યાં રૂપમાં અનંગદેવ (કામદેવ) જોવો અને મોટી ઋદ્ધિવાળો અનંગદેવ નામનો કેાઇ ચતુર સાર્થવાહ આવ્યો. કિંમતી મુકતામણિના હાર વિગેરેનું ભેટણું ધરવા વડે અનેક રાજાઓનું મન રંજન કરનાર એવો તે દેવની જેમ આ રાજાને પણ ભેટણું ધરીને નમ્યો. રાજાએ પણ પ્રસન્ન મુખ કરી તેની જકાત (દાણ) માફ કરી અને તેને અભિનંદન આપીને ગુણવંતને પ્રિય એવા રાજાએ “ સભામાં તારે હુમેશાં આવવું ” એ રીતે તેને કહ્યું. રાજાની મહેરબાની મેળવીને સાર્થશ મનમાં મુદિત થઇ ભાડે લીધેલ મોટા ઘરમાં પોતાના પરિવાર સાથે રહ્યો. અને બીજા દેશોથી લાવેલ મહા કિંમતી ચારે પ્રકારના ^૧કરિયાણાથી શુદ્ધ આપાર કરતાં તેણે બહુ દ્રવ્ય ઉપાર્જન કર્યું. જેણે ધણા સ્થાન જોયા છે એવો, અન્યનું મન પારખવામાં કુશળ અને વાર્તા કરવામાં વિચક્ષણ એવો તે યથા અવસરે રાજા પાસે આવીને તેનું મન પણ રંજન કરવા લાગ્યો.

હવે રાજા પાતાલસુંદરીના રૂપાદિકમાં અત્યંત વ્યાકુળ થયેલો હોવાથી સચિવાદિકની અનુવૃત્તિ માટેજ મન વિના સભામાં આવતો હતો, અને ઉત્તમુકતાથી સચિવાદિએ કહેલ રાજ્યકાર્યોના વિચાર કરવા માટે ક્ષણવાર બેસીને પુનઃ તરતજ ચાલ્યો જતો હતો. તેના ઇંગિતાકારથી તેને વિમનસ્ક (મન રહિત) જાણીને તેનું કારણ જાણવાની ઇચ્છાથી કૌતુકી સાર્થવાહે એકદા રાજાને આમર ઢાળવાવાળી

કામપતાકા નામની વેશ્યાને ધનાદિ આપવા વડે સંતુષ્ટ કરીને એકાંતમાં આ પ્રમાણે પૂછ્યું કે—“ હે ભદ્રે ! આ રાજાને વ્યસન તો કંઈ પણ જોવામાં આવતું નથી; છતાં સભામાં અસુરો (મોડો) આવે છે અને તરતજ ઉઠીને પાછો ચાલ્યો જાય છે તેવું શું કારણ છે ? અહીં જે કારણ હોય તે જિજ્ઞાસુ એવા મને તું કહે. ” તે સાંભળી વેશ્યાએ કહ્યું—“ હે સાર્થવાહ ! એ તો હું પણ સમ્યગ્ રીતે જાણતી નથી. પરંતુ અંતઃપુરમાં હમણા એવી વાર્તા ચાલે છે, કે જન્મથી ભોંયરામાં રાખેલી કોઈ સુંદરી સાથે તે કોડા કરવા જાય છે. ” આટલું સાંભળવા માત્રથીજ તે સાર્થેશ કામ વિહ્વળ બની ગયો. અને યૌવન તથા દ્રવ્યના ઉન્માદથી તે આ પ્રમાણે ચિત્તમાં ચિંતવવા લાગ્યો કે—“ અહો ! લાવણ્યાદિ ગુણોથી જે પ્રમદા સભામાં બેઠેલા રાજાના હૃદયમાં પણ સ્ફુરો રહે છે, તે કેવી હશે ? માટે ખરેખર ! જ્યાંસુધી આ નેત્રોથી તે પાતાલસુંદરીને હું ન જોઉં, ત્યાંસુધી મારું ધન, યૌવન અને જીવિત બધું નિષ્ફળ છે. ” આ પ્રમાણે તે અંતરમાં મનમથવડે તપ્ત થયેલો હતો. છતાં બહારથી આકાર ગોપનીને ધૂતપણે અવજાથી હસતો હસતો ગણિકાને કહેવા લાગ્યો કે—“ જેણે બાલ્યવયથી બીજા માણસને જોયા નથી અને જે બિચારી ભોંયરામાંજ પડી રહી છે, તે કામિની વિલાસોચિત્યમાં (કામભોગની યોગ્યતામાં) કુશળ ક્યાંથી થવાની હતી ? ” આ પ્રમાણે કહીને તેને વિસર્જન કરી.

હવે તે સુંદરીને જોવાને માટે પ્રથમ તે ભોંયર ક્યાં છે તે જાણવાની ઇચ્છાથી અનંગદેવ રાજાની આજ્ઞાને લીધે રાજમહેલમાં સર્વત્ર અસ્ખલિતપણે દૂરતો હતો અને ભોંયરાનું સ્થાન જાણવા માટે ભૂમિને પગથી આઘાત કરતો ચાલતો હતો. એ પ્રમાણે ચાલવાથી ‘ આ અર્થબેલો છે, તેથી નાચતો ફરે છે ’ એ રીતે લોકોએ માની લીધું હતું. અનુક્રમે એક ઠેકાણે પોલી જમીન જણાવાથી ત્યાં ભોંયર હોવાનું જોઈએ એમ જાણીને અનંગદેવ સાર્થેશ કંઈક હર્ષિત

થયો. પછી તે ધૂતે પોતાના ધરથી તે ભોંયરા સુધી પોતાના માણસો પાસે મૂળ અને સાંધો ન દેખાય તેવી સુરંગ ખોદાવી.

એકદા રાજા જ્યારે ભોંયરાની બહાર નીકળેલો હતો ત્યારે કામવિહૂવળ એવો અનંગદેવ સુશોભિત શૃંગાર ધારણ કરીને સુરંગના રસ્તે તે ભૂગૃહમાં ગયો. ત્યાં રતિના શ્રમથી સૂતેલી એવી તેને આસ્તેથી તેણે જગાડી. ત્યારે તે જાણે લાજિગત થઈ ગઈ હોય તેમ તરત સસંભ્રમથી ઉઠી, અને સુરૂપ, બહુ ભૂષણભૂષિત અને જાણે સાક્ષાત્ મન્મથ હોય એવા તેને જોઈને ખુશ થતી પાતાલસુંદરી તેને રાજા સમજીને આ પ્રમાણે બોલી કે—“ હે સ્વામિન ! આજે નવીન રૂપ અને વસ્ત્રવાળા તમે કેમ દેખાઓ છો ? ” આવો પ્રશ્ન સાંભળીને તે કોમળ ગિરાથી કહેવા લાગ્યો :—“ હે ભદ્રે ! હું તારો પતિ રાજા નથી; પરંતુ પરમ સમૃદ્ધિવાળો અનંગદેવ નામે સાથેશ છું. તારા ગુણથી આકર્ષાઈને કમલિની પાસે જેમ મધુકર આવે તેમ હું તારી પાસે આવ્યો છું. લોચનને અતૃપ્તિરૂપ સ્વરૂપવાળી હે શુભે ! આજે તારા દર્શનથી વિવાતાનો भारी ચક્ષુ સરજવાનો પરિશ્રમ સફળ થયો છે. ” ઇત્યાદિ મધુર વચનોથી તેને ખુશ કરીને એવી વશ કરી લીધી કે જેથી તે દિવસેજ તે તેના પર અનુરાગવાળી થઈ અને તેની સાથે રમી. રાજાના આવવાના વખત સુધી ત્યાં સુખે રહીને પછી સુરંગતું દ્વાર બંધ કરી સાથેશ જેમ આવ્યો હતો તેમ ચાલ્યો ગયો. આ પ્રમાણે દરરોજ આવતાં દિવસે દિવસે તેમનો સ્નેહ વધતો ગયો અને ભોગસુખમાં એક સમયની જેમ કેટલોક વખત ચાલ્યો ગયો.

હવે અજ્ઞાનના વશથી કદાચિત્ ભુજંગના મુખમાં મૂષક (ઉંદર) ની જેમ ભોંયરામાં ખેડેલ રાજાના મુખમાં અકસ્માત્ હું ન આવી પડું એટલા માટે રાજાના અભાવને સૂચવનારી અને વાળમાં બાંધેલી એવી ધુવરી વિરહને સહન ન કરવાવાળી એવી તેની પાસે તે વગડાવતો હતો. અર્થાત્ રાજા જ્યારે બહાર જાય તે વખતે પાતાળ-

સુંદરી માથું હલાવી તે વાળ સાથે બાંધેલી ધુધરીનો અવાજ કરતી હતી.

એકદા તે અનંગદેવને પૂછવા લાગી કે:-“ હું કાંત ! આ પૃથ્વી તો આટલીજ છે, તો તમે ક્યાં જાઓ છો અને ક્યાંથી આવો છો ?” આ પ્રમાણે સાંમળતાં જરા હસીને શેઠ કહેવા લાગ્યો:-“ હું વદ્ધભે ! તું કૂપની દેડકી જેવી લાગે છે, તેથી ખાણ, આકર પુરાદિ પદાર્થોથી વિશાળ એવી પૃથ્વીને તું જાણતી નથી. ” પછી તેણે કૂપ, પુર, આરામ (બગીચો) પુરૂષ, સ્ત્રી, હાથી અને અસ્વોદ્યો વ્યાપ્ત એવી પૃથ્વીને મહીપટપર આળેખીને તેને બતાવ્યાં. લોચનને અમૃતના પારણા તુલ્ય તે ચિત્ર જોઈ જોઈને અદૃષ્ટ કંડ્યાણવાળી તે બિચારી અત્યંત પ્રમોદ પામવા લાગી. અને કહેવા લાગી કે:-“ હું પ્રિય ! તું ખરેખર અન્યતું હિત કરવામાં નિરત (આસક્ત) છે કે જેથી આ અદૃષ્ટ વસ્તુઓ આળેખીને તેં મને બતાવ્યાં છે, પરંતુ હવે કોઈ વખતે આ વસ્તુઓ મને સાક્ષાત્ દેખાડ, કે જેથી હું સ્વામિન ! હું મારી ચક્ષુની સંકળતા માનું. ”

પછી એકદા જ્યારે રાજ રચવાડીએ નીકળ્યો હતો, ત્યારે સમયજ્ઞ એવા શ્રેષ્ઠીએ તેને બોલાવીને પોતાના ઘરના ગવાક્ષમાં બેસારી. એવામાં માથે ધારણ કરાતા મેઘાડંબર છત્રથી મુશોભિત, બંને બાજુએ વારાંગનાઓથી વીંજતા વિશાળ ચામરોથી વિભૂષિત, ભદ્રજાતિના હાથી પર બેઠેલ, સર્વ પ્રકારના આભરણોથી દેદીપ્યમાન, મંત્રી અને સામંતોથી સેવિત, ચતુરંગિણી સેનાથી પરિવૃત, રાજ-માર્ગે જતાં બંદીલોકો જેનો જયધ્વનિ બોલી રહ્યા છે એવા, જેની આગળ વિવિધ વાજ્રત્રયો સંયુક્ત ખત્રીશ બદ્ધ નાટકો થતા જાય છે તેવા અને કૌતુકથી જાણે સ્વર્ગલોકમાંથી ભૂપીઠપર આવેલ દેવેન્દ્ર હોય એવા રાજાને ગવાક્ષમાં રહીને આશ્ચર્યસહિત તેણે જોયો. અને આ પ્રમાણે તે વિચાર કરવા લાગી કે:-“ આ પોતે સર્વત્ર ઉપ-વનાદિમાં સ્વેચ્છાથી સંચરી નિરંતર નાના પ્રકારની ક્રીડાઓ કરે છે

અને મને બાહ્યાવસ્થાથી કેદખાનાના જેવા ભોંયરામાં નાખીને 'આટલીજ પૃથ્વી છે' ઇત્યાદિ વાક્યોથી ડગે છે. પરંતુ: અને ન જાણનાર આ દુરાત્મા મને આ પ્રમાણે દુઃખસાગરમાં નાખવાથી ખરેખર! મારો પૂર્વભવનો શત્રુજ છે, એમ હું માનું છું. ભોગના સાધનોથી જો કે તે મને પ્રેમ ઉપજાવે છે, પરંતુ એ દુર્જન મુખનો મીઠા અને મનનો કપટી છે. " આ પ્રમાણે રાજા ઉપરથી તેનું મન વિરક્ત થઇ ગયું. વળી તે વિચારે છે કે—“ આ સાર્થેશ ખરેખર મારો પૂર્વભવનો સંબંધી છે કે, જેણે ચિત્રથી આશ્ચર્યમયી આ વસુંધરા મને બતાવી. જો આ પ્રીતપાત્ર સાર્થેશ મને મળ્યો ન હોત, તો કૃપણની લક્ષ્મીની જેમ હું ભોંયરામાંજ ક્ષય પામી ગઇ હોત. દુઃખી પ્રાણીના મિત્રતુલ્ય એણે આ શુચિ ગુમ્ફિગૃહમાંથી મને છોડાવી છે. ” આ પ્રમાણે સાર્થેશપર તે બહુ અનુરક્ત થઇ. પછી જ્યારે રાજા ભોંયરામાં આવતો, ત્યારે તે હૃદયમાં દંભ અને દ્વેષ છતાં બાહ્યવૃત્તિથી તેનું નિરંતર વિનય ઔચિત્ય સાચવતી હતી.

એક દિવસે 'આના જીવતાં આ ભોંયરામાંથી મારો છુટકારો થવાનો નથી' એમ ધારીને દુષ્ટાશયવાળી તે પાપિણીએ વિષથી મિશ્રિત બીજોડું રાજાને ખાવા આપ્યું. તેના સ્વાદથી વ્યાકુળ થઇને તે તરતજ બહાર નીકળી ગયો. ત્યાં તેના અંગત માણસોએ તેના પર શુક્તિજળનો છંટકાવ કર્યો એટલે તે સ્વસ્થ થયો. આ પ્રમાણે બન્યા છતાં સ્નેહને લીધે પાતાંગસુંદરીની લુચ્યાઇની તેણે મનમાં લેશપણ શંકા ન કરી. ત્યારપછી બીજા ઉપાય કરતાં પછુ જ્યારે રાજા તેવીજ રીતે મરણ ન પામ્યો, ત્યારે ભોંયરામાંથી મુક્તિ (છુટકારો) ઇચ્છતી તે સાર્થપતિને આ પ્રમાણે કહેવા લાગી કે—“ હે પ્રિય ! તમે એક દિવસ ભોજનને માટે રાજાને નિમંત્રણ કરો, કે જેથી હું તેની સમક્ષ મારી પ્રતિકૃતિ (નક્કલ) કરું. ” આ સાંભળી તે કહેવા લાગ્યો—“ હે દેવી ! નિમિત્ત વિના હું રાજાને શી રીતે નિમંત્રણ કરું ? કારણકે કો-

તુક વિના તો હસવું (હાસ્ય) પણ નથી આવતું.” તેણે કહ્યું કે—
“એક માસ મુધી તમે કપટથી માંદા થાઓ અને પછી ઉદ્ધાધિ^૧ સ્ના-
નના હેતુથી એને નિમંત્રણ કરો.” પ્રેમપાશથી બધાયેલા અને તેની
આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનારા સાર્થવાહે તેનું વચન સ્વીકાર્યું (કચ્છલ
રાખ્યું) અને તેવીજ રીતે માંદો પડ્યો. તે વખતે વિદ્મલૂત રાજસે-
વાથી રહિત એવા પાતાલસુંદરીના ભોગને તે આનંદ આપનારા
માનવા લાગ્યો.

હવે કોઈ વખતે તે વૈદને યોલાવે અને કોઈ વખતે ઔષધો મં-
ગાવે તેથી નાગરિકો તેને ઘેર આરોગ્ય પૂછવા આવવા લાગ્યા. કેટ-
લાક દિવસ પછી ‘આ સાર્થેશને હવે કંઈક ઠીક છે.’ આ પ્રમાણે સ-
ર્વત્ર લોકોમાં વાત ચલાવી અને એક માસ થયો, ત્યારે શુભ દિવસે
નાના પ્રકારની વધામણી અને ઉત્સવોથી તેણે ઉદ્ધાધસ્નાન કર્યું. પછી
સારાં વસ્ત્રો પહેરીને અને દેવ ગુરતું સ્મરણ કરીને રાજમંદિરમાં જઈ
તેણે રાજને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે—“હે રાજન્! તમારા પ્રસાદથી હું નિરોગી
થયો છું, માટે એક દિવસ ભોજનને માટે મારે ઘેર પધારો. મારાપર પ્રસન્ન
થઈ એટલી મારી ઉપર કૃપા કરો.” આ પ્રમાણે સાંભળી સમસ્ત રાજ-
મંદિરોમાં માન્ય એવા તે સાર્થવાહુના દાક્ષિણ્યથી રાજાએ તેના ભો-
જનનું નિમંત્રણ કચ્છલ રાખ્યું.

પછી સાર્થવાહે હર્ષિત થઈને પોતાને ઘેર પાંચ વર્ણનાં વસ્ત્રોથી
વિભૂષિત, વિશાળ અને મનોહર એવો મંડપ તૈયાર કરાવ્યો. સત્તર
જાતનાં ભોજન અને અઢાર જાતનાં શાક તૈયાર કરાવ્યાં. અને પા-
તાલસુંદરીને તે હડીકત નિવેદન કરી. તે કહેવા લાગી કે—“હું પો-
તેજ રાજને પરિવેષણ (પીરસવાનું) કરીશ.” આ સાંભળી ભયથી
કંપિતો તે યોદ્યો—“જો રાજ તને ઓળખી જશે, તો મારું બધું
દ્રવ્ય લુટી લઈને મને અવશ્ય મરાવી નાખશે.” આ પ્રમાણે સાંભ-

૧ લોક વ્યવહારમાં માથે પાણી નાખવું એમ કહેવાય છે.

ળીને તે કહેવા લાગી કે—“મરણુથા લય પામતો તું સાચેસાચો વા-
ણીયો છે. પણ હે મૂઠા! મારું વાક્ય અન્યથા કરવાથી પણ તું મરી-
શ.” પછી તેને કુપિત થયેલી જાણીને પુનઃ તે સભય કહેવા લાગ્યો:—
“હે દેવી! આ તો મેં માત્ર હાસ્યથી કહ્યું છે, માટે તું કોપ ન કર. કારણ
કે તારી આજ્ઞાને વશ એવા મારું મન લેશ પણ તારાથી જુદું નથી.”
પછી ખુશી થયેલી પાતાલસુંદરી ઉઘા શૃંગાર ધારણ કરીને તે ગુપ્ત
માર્ગે સાર્થવાહને ઘેર આવી.

હવે ગૌરવ સહિત બોલાવેલ રાજા, સામંત અને સચિવો સાથે
સાર્થેશને ઘેર આવીને ભોજન કરવા બેઠો. એટલે સાર્થવાહ તરતજ
પાતાલસુંદરીને આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી કે—“હે પ્રિયે! આજ તો રા-
જાને તુંજ પરિવેષણ કર.” આથી કુળબાલિકાની માફક લજ્જા સ-
હિત પીરસતી એવી તે, ભોજન કરતા રાજાની આગળ વારંવાર ગ-
મનાગમન કરવા લાગી. તેને જોઇને રાજા ચકિત થઇ દ્વયમાં ચિંત-
વવા લાગ્યો કે—“આ પાતાલસુંદરી મારી પત્ની અહીં શી રીતે
આવી હશે? અથવા તો તેવા ભોંયરામાંથી તે અહીં શી રીતે આવી
શકે? પરંતુ તેના જેવીજ આ સાર્થવાહની સ્ત્રી હશે. તો પણ ભોંય-
રામાં તરતજ જઇને હું તપાસ કરું. કારણ કે અન્યથા કેમ રીતે મને
શાંતિ થવાની નથી.” આ પ્રમાણે ત્યાંથી ઉઠી જવાને બહુ ઉત્સુક
થયા છતાં લોકલજ્જાથી તેણે વેઠની માફક મન વિના ભોજન કર્યું.
રાજાને તેવા પ્રકારનો ઉત્સુક જોઈને સાર્થેશ તેને આ પ્રમાણે કહ્યું કે—
“હે નાથ! આટલી બધી ઉતાવળ શી! ક્ષણવાર અહીં વિસામો તો
લ્યો.” આથી રાજાએ તેના સમાધાનને માટે કહ્યું:—“અત્યારે રાજ્ય-
કાર્યોની વ્યવસ્થા હોવાથી વિલંબ થઇ શકે તેમ નથી.” આમ કહીને
રાજા ઉતાવળથી ભોંયરામાં ગયો, તે પહેલાંજ પાતાલસુંદરી ત્યાં
આવી અને ગુપ્તદ્વાર તરત બંધ કરી કપટનિદ્રાથી સુઇ ગઇ. હવે
પાતાલસુંદરી સીલ કરેલું આરાણું ઉઘાડીને રાજા ભૂમિગૃહમાં આગ્યો, એટ-
લે તેને મુનેલી જોઈ તેથી આસ્તેથી તે જગાડી. તેને પણ આચિંતી

ઉઠી અને તરત બગાસાં ખાવા લાગી તથા પૂર્વની માફક યથાવિધિ તેનું વિનયોચિત્ય સાચવવા લાગી. રાજાએ અસાધારણ (નેપથ્યો) વચ્ચે પહેરાવવા પૂર્વક સમ્યગ્ રીતે તેની પરીક્ષા કરી, છતાં કંઈ પણ અંતર તેના જાણવામાં ન આવ્યું. તેથી “જે ભોંયરામાં પવનનો પણ પ્રચાર નથી, ત્યાં એક અખળાનું ગમનાગમન કેમ સંભવે?” આ પ્રમાણે મનનું સમાવ્રાન કરીને રાજા ચિંતવવા લાગ્યો કે:- “અરે! ખરેખર! ખોટી બ્રાંતિ કરીને મેં કેટલું પાપ બાંધી લીધું? આના રૂપ અને લાવણ્ય સદૃશ ખરેખર તે વાણીયાનીજ પ્રિયા હતી. કારણ કે પરાપૂર્વથી લોકોક્તિ એવી ચાલી આવે છે કે, ‘જગતમાં સરખે સરખા માણસો પણ હોય છે.’ પછી તે વિશેષ રાગાંધ થઇને તેને મહાસતી માનવા લાગ્યો. કારણકે રાગાંધ પુરુષો સાક્ષાત્ જોયેલા દોષોને પણ દોષ તરીકે માનતા નથી.

ત્યારબાદ એક માસ વ્યતીત થયા પછી ભોંયરામાં રહેવાથી પાતાલમુંદરી અત્યંત ઉદ્વેગ પામી અને સાર્થવાહને એકાંતમાં કહેવા લાગી કે:- “હવે લેવડદેવડની ચોખવટ કરી વ્યાપારને જલદી બંધ કરો અને સારાં વહાણોનો સંગ્રહ કરો, કે જેથી આપણે બીજા દેશમાં ચાલ્યા જઇએ. રાજાને મોટું ભેટજીવું કરી તેની મહેરબાની મેળવો કે જેથી તે પોતાના બંદર સુધી (સમુદ્ર કિનારા સુધી) આપણને વળાવવા (મૂકવા) પોતે જાતે આવે.” આ પ્રકારના તેના કહેવાથી સાર્થવાહે બધી સામગ્રી તૈયાર કરી અને હાથમાં મોટું ભેટજીવું લઈ નમસ્કાર કરી તેણે રાજાને વિજ્ઞાપિત કરી. “હું રાજા! તમારી મીઠી નજરથી અહીં રહેતાં મેં ઘણું દ્રવ્ય મેળવ્યું અને સર્વત્ર સારો યશ પણ મેળવ્યો. હવે અત્યારે મને બોલાવવાનો મારા પિતાનો કામળ (લેખ) આવ્યો છે, તો હું પ્રભો! માતપિતાને મળવાને ઉત્સુક એવા મને આપ સ્વદેશ જવાની આજ્ઞા આપો.” આ પ્રમાણે સાંભળી રાજાએ કહ્યું કે:- “હું સાર્થવાહ! તું મોટો દાતા, વિનયી, ન્યાયવાન,

ચિત્તજ્ઞ, પરમપ્રીતિ પાત્ર અને મારો મિત્ર છે, તો માઆપને ઉત્કંઠિત થઈ મળવાને સ્વદેશમાં જતાં તું યથેચ્છિત કાંઈક માગી લે, તે આપવામાં હું કોઈ રીતે આનાકાની નહિ કરું.” સાર્થેશ બોલ્યો:—“હે વિભો! આપની મહુરબાનીથી મને કાંઈ ન્યૂન નથી; છતાં પણ હું સેવકવત્સલ! જો આપ મારાપર સંતુષ્ટ હો, તો સમુદ્રતટ સુધી તમે પોતે મને મૂકવા આવો કે, જેથી દેશ વિદેશમાં મારી પ્રસિદ્ધિ થાય.” ‘બહુ સારું’ એમ કહીને તે માંગણી સ્વીકારી રાજાએ સાર્થવાહને કહ્યું:—“હે મિત્ર! તારે પોતાનો ચાલવાનો અવસર મને જણાવવો.” આ પ્રમાણે રાજાના કહેવાથી સાર્થવાહનું મન સંતુષ્ટ થયું અને તે બધું તેણે ભોંયરામાં જઈને પાતાલસુંદરીને જણાવ્યું.

પછી પાતાલસુંદરીના હુકમથી બધા વહાણોમાં કરિયાણા ભરી સાર્થવાહ પાલખીપર બેસી પોતાના આવાસની બહાર નીકળ્યો. સાર્થવાહનું પ્રયાણ જાણીને જેટલામાં રાજા ત્યાં આવ્યો, તેટલામાં પ્રસ્તાવને જાણનારી પાતાલસુંદરી પણ ત્યાં આવી. તે વખતે ત્યાં માર્ગે જતાં રાજા અને સાર્થવાહની પાછળ પાલખીમાં બેસીને પાતાલસુંદરી ચાલતી હતી. અવસર જોઈને રસ્તામાં પાતાલસુંદરીએ રાજાને કહ્યું:—“હે સ્વામિન્! મારા ભત્તરે અહીં જે કાંઈ તમારો અપરાધ કર્યો હોય, તે આજે ક્ષમા કરશો અને કોઈ વખત તેને યાદ કરશો.” આ પ્રમાણે સાંભળતાં તેને જોઈને રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો:—“અહો! ખરેખર! તેજ આ મારી પ્રિયા એની સાથે જાય છે. અથવા તો હા! વૃથા મેં ખોટો વિચાર કર્યો; કારણ કે આ તેની સમાન આકૃતિવાળી એનીજ બેહિની છે અને પૂર્વે પીરસતી વખતે મેં તેની ખાત્રી કરેલી છે. તેમ છતાં એકવાર ત્યાં ભોંયરામાં જઈને તેને નજરે જોઉં, પરંતુ અત્યારે અર્ધે રસ્તેથી પાછો વળતાં લોકોમાં લજ્જા પામું. તો પણ સાર્થપતિને સમુદ્ર કિનારે મૂકી તરતજ પાછો વળીને મનની સ્વસ્થતા માટે તે પ્રિયાને જોઈશ.”

પછી દરીઆ કિનારે આવતાં રાજાને જણાવીને (તેની રાજા મેળવીને) પાતાલસુંદરી સાથે સાર્થવાહ તરતજ વહાણપર બેઠા. અને ‘ તમે હવે ખુશીથી ઘર પધારો ’ એમ રાજા વિગેરેને તેણે કહ્યું. પછી તરતજ તે માર્ગથી બીજે રસ્તે વહાણાને વેગથી ચલાવરાવ્યા. રાજાએ પણ તરતજ પાછા આવીને ભોંયડું જોયું; પણ તે પાતાલ-સુંદરીના જવાથી શૂન્ય તેના જોવામાં આવ્યું. “ હા ! તે ધૂત્તે મને કળ્યા ! ” એ રીતે હાથ ધસતાં તેણે પ્રારંભથી માંડીને પોતાની પત્ની-નું વૃત્તાંત મંત્રી વિગેરેને કહ્યું. “ આ ભોંયરામાંથી તે વાણીયા એને શી રીતે હરણ કરી ગયો ” એમ વિસ્મય પામી તેઓ રાજાની સાથે તે ભોંયરામાં ગયા. ત્યાં બારીક નજરથી તપાસ કરતાં બધું મુખ-વાળી એક સુરંગ તેમણે જોઈ અને તે રસ્તેથી તેઓ સાર્થવાહના ઘરમાં ગયા. ત્યાં તે ઘર શૂન્ય જોઈને રાજાએ કોપથી રાત્રી આંખ કરી પોતાના યોદ્ધાઓને આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી કે—“ તે દુરાત્માને બાંધીને અહીં લઈ આવો. ” પછી “ અહો ! આ પરદેશી વાણીયાની ખરેખર અદ્ભુત કળા હતી. અમે પણ જેને જાણતા નહોતા એવી રાજાની પ્રમદાનું તે હરણ કરી ગયો. ” આ પ્રમાણે અંતરમાં વિસ્મય પામતા મંત્રી, સામંત અને મુલદો સહિત રાજા પોતે પણ અત્યંત ક્રોધમાં આવી સાર્થશની પાછળ દોડ્યો. તરતજ દરીઆ કિનારે આવતાં તે સ્થાન શૂન્ય જોઈને પત્નીપ્રેમથી નિબદ્ધ થયેલા રાજાએ નાવિકોને આ પ્રમાણે આદેશ કર્યો કે—“ અરે ! વહાણો તૈયાર કરીને તરત સમુદ્રમાં ચાલો. ” તેઓ કહેવા લાગ્યા કે—“ અત્યારે સમુદ્રમાં સફર કરી શકે એવા વહાણો અમારી પાસે તૈયાર નથી. કારણ કે જતાં જતાં, સાર્થવાહ તે મહોટાં વહાણો બધાં લઈ લીધાં છે. ” પછી વિલક્ષણ મુખ કરી અને અંતરમાં ઉત્તાપ લાવી રાજા ચિંતવવા લાગ્યો કે—“ અહો ! રૂપમાં રતિ કરતાં પણ વધે એવી મારી જીવિતેશ્વરીનું હરણ કરતાં તે પાપી ધૂત્તે માફ કરું પણ ન મૂકયું. બીજા પુરૂષને જેણે નથી જોયો એવી અને ભર્તારના વિનયોચિ-

ત્યને જાણનારી એવી હે પ્રાણપ્રિયે ! તું એ કામણુગારા વાણીયાની સાથે શા માટે ચાલી ગઈ ? નિષ્પ્રુણ્ય માણસોની લક્ષ્મી જેમ પાતાલમાંથી બહાર નીકળીને ચાલી જાય છે, તેમ હું કાંતે ! મારા અપ્રુણ્યો (પાપો) થી પ્રેરાયેલી તું પણ પાતાળમાંથી નીકળીને ચાલી ગઈ. હે વિનયને બતાવનારી ! હે અંદ્ર જેવા મુખવાળી ! હે પ્રિય બોલનારી ! હું દેવી ! દેવે તારો વિયોગ કરાવ્યો. અહા ! હવે તું ક્યાં મારા જોવામાં આવીશ ? ” આ પ્રમાણે વિલાપ કરતા રાજાને સામંત અને સચિવો કહેવા લાગ્યા:—“ હે સ્વામિન ! ગયેલાનો, મરણ પામેલાનો અને નષ્ટ થયેલાનો ઉત્તમ જનોએ શોક ન કરવો. હે પ્રભો ! પવનથી પ્રેરાયેલા પાંદડાના સમૂહની જેમ કર્મયોગે જીવોનો સંયોગ વિયોગ થયાજ કરે છે. અને વળી સ્ત્રી તો દ્રવ્યથી ખરીદાય તેવી વસ્તુ છે, તેા તેને માટે વિલાપ કરતાં સારા માણસોમાં હુમ્મશને માટે તમે હાંસીપાત્ર થશો. ”

ભગવંતે આટલે સુધી વાત કહી એટલે વિમલાશયવાળા કુમારોએ હાસ્ય, વિસ્મય અને ઉદ્દાસ સાંહત તાતને નમસ્કાર કરીને વિજ્ઞાપ્તિ કરી કે—“ હે તાત ! એના સાક્ષાત્ દોષ જોયા છતાં કુશલ રાજાએ તેને ગુણ માની લીધા તેનું કારણ શું હશે ? ” આ પ્રમાણે તેમનો પ્રશ્ન સાંભળી સર્વ પ્રાણીઓપર ઉપકાર કરવામાં ઉત્સુક મનવાળા અને સંશયરૂપ અધિકારનો નાશ કરવાવાળા એવા પ્રભુ કહેવા લાગ્યા કે—“ વિવેકરૂપ દૃષ્ટિને આચ્છાદિત કરનાર અને લોકમાં દુર્યશને ફેલાવનાર એવો નિખિડ એક રાગજ ત્યાં કારણભૂત સમજવો. કહ્યું છે કે:—

“ રક્તા પિચ્છંતિ ગુણા, દોસે પિચ્છંતિ જે વિરજ્જંતિ;

મજ્જત્યા વિ ય પુરિસા, ગુણે ય દોસે ય પિચ્છંતિ. ”

“ જે પુરૂષો જે વસ્તુમાં (જેનામાં) રક્ત (રાગી) હોય

તે બધા ગુણજ જીએ છે અને: જ્યાં જે વિરકત હોય છે ત્યાં તે બધા દોષજ જીએ છે. મધ્યસ્થ પુરૂષો તો ગુણ અને દોષ બંને જોઈ શકે છે.”

કેટલાક પુરૂષો તો સ્ત્રીને એટલે સુધી માને છે કે:—

“ સા મિત્રં સચિવઃ સૈવ, સા તત્ત્વં જીવિતં ચ સા;

સા સર્વસ્વામિની સૈવ, સૈવ દેવો ગુરુશ્ચ સા. ”

“ દિવારાત્રૌ ચ સર્વત્ર, સા સૈવ સ્ત્રીવશાત્મનામ્ ;

મહતામપિ હા ચિત્તં, વિચારાદ્ભ્રમ્યતિ ધ્રુવમ્. ”

“ તે સ્ત્રીજ મિત્ર, તેજ સચિવ, તેજ તત્ત્વ, તેજ જીવિત, તેજ સર્વસ્વની સ્વામિની, તેજ દેવ અને તેજ ગુરુ, દિવસ અને રાત્રે સર્વત્ર તેને તેજ—આવી રીતે સ્ત્રીને વશ થયેલા એવા મોટા માણસોનું ચિત્ત પણ ખરેખર વિચારથી ભ્રષ્ટ થાય છે. ” વળી રાગાંધ મનવાળા જડ પુરૂષો ધનધાન્યયુક્ત પોતાનું આખું ઘર સ્ત્રીને સોંપીને પછી બહુ ખેડની વાત છે કે પોતે તેની પાસે દાસના જેવું આચરણ કરે છે. સ્ત્રીને વશ થયેલા રાગાંધ પુરૂષો કદાચ બુદ્ધિમંત હોય, છતાં શુભાશુભનો વિવેક કરવાને તેઓ અસમર્થ હોય છે. તે સંબંધમાં બહુધાન્યનું દૃષ્ટાંત છે, તે આ પ્રમાણે છે:—

“ રેવાનદીના દક્ષિણ કિનારાપર સીમાંત નગમાંર બહુ દ્રવ્યવાળો બહુધાન્ય નામનો ગામનો મુખી (ગામેતી) રહેતો હતો. તેને સરસ, પતિવ્રતા અને ભકિતવાળી એવી પ્રથમની સુંદરી નામે પ્રિયા હતી અને બીજી કુટિલ સ્વભાવવાળી અને કુલટા કુરંગી નામની કાંતા હતી. આઠ બળદ, બે ગાય, બે દાસ, બે દાસી, બે ખેડુત અને સરસામાન સહિત ઘર આપીને તેણે સુંદરીને જીદી કરી હતી. અને પોતે કુરંગીપર વિમોહિત થઈને તેની સાથે મનોવાંછિત ભોગ ભોગવતો હતો. મદિરાથી મદીરાપાનીની જેમ જતા વખતની પણ તેને ખબર પડતી નહોતી. વિલાસ અને હાસ્યમાં કુશળ એવી

તે નવયૌવનાને પામીને ઈંદ્રાણીથી આલિંગિત ઈંદ્રને પણ તે પોતાથી અધિક માનતો ન હતો.

એક દિવસે રાજાએ બહુધાન્યને બોલાવીને કહ્યું:—“ બધી યોગ્ય સામગ્રી તૈયાર કરીને તરત લશ્કરની છાવણીમાં આવી જાઓ. એટલે તે પણ નમસ્કાર કરીને ‘આવું છું’ એમ કહી ઘર આવ્યો. ત્યાં કુરંગીને ગાઢ આલિંગન કરીને સ્નેહ સહિત આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો:—“ હે કાંતે ! આજે તને ઘરે એકઠી મૂકીને મારે છાવણીમાં જવું પડે તેમ છે; જો તેમ ન કરું તો પ્રચંડ શાસનવાળો સ્વામી (રાજા) મારી પર કોપાયમાન થાય. ” આ પ્રમાણેનાં વચન સાંભળીને તે તન્વી મનમાં વિષાદ લાવી કહેવા લાગી:—“ હે જીવિતેશ ! હું પણ તમારી સાથે આવીશ. કારણ કે જ્વાળાની શ્રેણીવાળો અગ્નિ સુખે સહન થઈ શકે, પણ હે નાથ ! નિત્ય શરીરને સંતાપતો એવો તમારો વિયોગ સહન થઈ શકે નહીં. ” આ પ્રમાણે સાંભળી આમકૂટે તેને કહ્યું કે:—“ હે મૃગેશ્વર ! એ બધું સત્ય છે, તથાપિ તું અહીંજ રહે, મારી સાથે આવવાનો વિચાર ન કર. કારણ કે પરસ્ત્રી-લપટ રાજા કદાચિત્ તને જીએ, તો તને સ્વાધીન કર્યા શિવાય રહે નહીં. આવું સ્ત્રીરત્ન જોધને શક્તિમાન પુરૂષ તેનો કેમ અનાદર કરે ? ” આ પ્રમાણે કુરંગીના મનનું સમાધાન કરીને તેને ધનધાન્ય-યુક્ત ઘર સોંપી બહુધાન્ય તરત છાવણીમાં ચાલ્યો ગયો.

હવે પતિના ગયા પછી કુરંગી જાર પુરૂષોની સાથે નાના પ્રકારના ભોગ ભોગવતી સતી સ્વૈરિણી થઈને નિઃશંકપણે જ્યાં ત્યાં ફરવા લાગી. નાના પ્રકારના વસ્ત્ર અને ભોજનાદિકથી જાર જનોનો ઉપચાર કરતી તેણીએ થોડા વખતમાં ઘરને ધન ધાન્યાદિકથી ખાલી કરી મૂક્યું. પછી છાવણીથી પોતાના પતિને નજીક આવેલા સાંભળીને જારપુરૂષોથી સર્વસ્વ લૂંટાયેલી એવી તેણી ભયથી મુંઝાવા લાગી. પછી સતીને ચોગ્ય વેશે પહેરીને લજ્જા સહિત તે પોતાના

ઘરમાં આવીને રહી. કારણ કે વંચના (ડગાઈ) કરવી એ તો સ્ત્રી-
ઓનો સ્વાભાવિક ગુણજ છે. મનમથની આજ્ઞાને વશ થયેલા એવા
બહુધાન્યે પણ ત્યાં આવતાંજ તરત એક માણસને આગળથી કુરં-
ગીને ઘેર મોકલ્યો. તેણે આવીને કુરંગીને આ પ્રમાણે કહ્યું કે-“ હે
શુભે ! તારા પતિ આવે છે, તેથી તેને માટે સાડાં લોજન તૈયાર કર.
કારણ કે તે આજે અહીં જમશે. તારી પ્રીતિને વશ થઈને તેણે તને
ખબર કહેવા સાડાં મને આગળથી મોકલેલ છે. ” આ પ્રમાણે
સાંભળીને કપટ કરવામાં ચાલાક એવી તેણીએ તેને આ પ્રમાણે
કહ્યું કે-“ હે ભદ્ર ! આ સમાચાર તેની માટી સ્ત્રીને કહે, કે જેથી તે
આજે તેને ઘેર લોજન કરે. કારણ કે મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું એ યોગ્ય
ન કહેવાય. ” પછી કુરંગી પણ તેની સાથે આવીને સુંદરીને કહેવા
લાગી:-“ હે બહેન ! તું આજે સાડાં લોજન તૈયાર કર. કારણ કે સ્વામી
આજે તારે ઘેર જમશે. ” આ પ્રમાણે સાંભળી સુંદરીએ કહ્યું-“ બ-
હેન ! હું તો નાના પ્રકારની રસોઈ તૈયાર કરીશ, પણ તારો^૧ સ્વામી
મારે ઘેર જમવાનો નથી. ” આમ સાંભળીને કુરંગી જરા હસીને
કહેવા લાગી:-“ જો મને તે પ્રિય માનતો હશે, તો હું કહું છું કે તે
અવશ્ય અહીંજ લોજન કરશે. માટે સાડાં સાડાં લોજન તૈયાર
કરો. ” આ પ્રકારનાં કુરંગીનાં વચનથી સરલ આશયવાળી સુંદ-
રીએ પટ્ટસથી સુંદર અને સાર એવું લોજન તરતજ તૈયાર કર્યું.

પછી આમકૂટ ઉત્કંઠિત થઈ કુરંગીને ઘેર આવ્યો અને તે ઘર
ધનધાન્યથી ખાલી હતું, છતાં તેણે તો સંપૂર્ણજ માની લીધું.
હવે તે તેના ઘરના બારણા આગળ ક્ષણવાર ઉભો રહ્યો, પછી ચોકી
ઉપર બેસીને તે બોલ્યો:-“ હે પ્રિયે ! લોજન આપ ! ઉતાવળ કર.”

૧ સ્વામી તો પોતાનો પણ છે પરંતુ કુરંગી ઉપરજ પ્રીતિવાળો છે તેથી
તારો સ્વામી એમ કહ્યું છે.

આ પ્રમાણે સાંભળીને તે બ્રહ્મચરી ચડાવીને બોલી કે—“ હે દુષ્ટમતિ !
 જેને પહેલાં તે કહેવરાવ્યું છે, તે તારી માને ઘેર જ, ત્યાં જઈને
 ભોજન કર. ” આ સમાચાર જો કે સુંદરીને પોતે કહેવરાવ્યા હતા;
 છતાં તે ખોટી રીતે પતિ ઉપર કુપિત થઈ. અહો ! સ્ત્રીઓ પતિને વશ
 કરીને પોતાનો દોષ તેની ઉપર ચડાવે છે. એ રીતે તે જ્યારે કોપાય-
 માન થઈ, ત્યારે બિલાડી આગળ ઉંદરની જેમ તે પોતાનું શરીર
 સંકોચીને ભય અને કંપસહિત બેસી રહ્યો. એટલામાં ‘ હે તાત !
 ભોજન કરવા ચાલો. ’ આ પ્રમાણે સુંદરીના પુત્રે આવીને આકર
 સહિત બોલાવ્યા. છતાં પણ તે મૂઢ ક્ષણવાર તો મુંગાની માફક બે-
 સીજ રહ્યો. એટલે કુરંગી આવેશથી બોલી—“ અરે આ શું પાખંડ
 માંડ્યું છે ? પ્રિયાને ઘેર જઈને ભોજન કર. ” આથી તે બીતો બીતો
 સુંદરીને ઘેર ગયો. તેના આવતાંજ તેણીએ બેસવાને માટે તરત
 સાફ આસન આપ્યું અને ભોજનને માટે તેની આગળ સુવર્ણનો
 થાળ મૂક્યો. પછી સુસ્વાદિષ્ટ નાના પ્રકારની ભોજ્ય વસ્તુઓ તેને
 પીરસી; છતાં પણ રાગાંધ હોવાથી શૂન્ય મનવાળાની જેમ તેણે કંઈ
 ખાધું નહિ અને કામદેવની આજ્ઞાનો આરાધક થઈ આ પ્રમાણે
 ચિત્તમાં ચિંતવવા લાગ્યો—“ આ મારી પ્રાણપ્રિયા કુરંગી અત્યારે
 કેમ (મારી ઉપર) કોપાયમાન થઈ છે ? જ્યાંસુધી કુરંગી સ્નેહ નજર-
 થી મને ન જુએ, ત્યાંસુધી સ્થળપર જળચરની જેમ મને ક્યાંઈ પણ
 રતિ (પ્રીતિ) થવાની નથી. અપ્સરાને જીતે એવા સૌભાગ્યવાળી,
 સર્વત્ર ઔચિત્ય સાથવનારી અને વિનીત એવી તે જીવિતેશ્વરીને હું
 શી રીતે મનાવીશ ? ” આ પ્રમાણે વિચાર કરતો તે બોકડાની જેમ
 માથું ઉંચે કરીને રહ્યો, એટલે સુંદરીએ તેને કહ્યું કે—“ હે સ્વામિન !
 કેમ જમતા નથી ? ” તે કહેવા લાગ્યો કે—“ અરે ! શું જમું ? જમ-
 વાને ઉચિત કંઈ પણ નથી. માટે મારી કુરંગીને ઘેરથી કંઈક ખાવા-
 નું લઈ આવ. ” આ પ્રમાણેનું ભર્તારનું વચન સાંભળી સરસ આશ-
 વવાળી સુંદરી તરતજ કુરંગીને ઘેર જઈને તેને કહેવા લાગી—“ હે

શુભે! તારા ભર્તારના ભોજનને ઉચિત કંઈક ખાવાનું આપ.” એટલે તેણે કહ્યું:-“બહેન! આજે કંઈ પણ મેં રાધ્યું નથી.” પછી “જે હું ગોમય (છાણ) આપીશ, તો પણ તે તેને પ્રિય લાગશે. કારણ કે તે મારાપર અતિ રક્ત હૃદયવાળો છે, તેથી મારું સર્વ દૂષણ સહન કરી લેશે.” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તાણું, કંઈક ગરમ, ઘઉંના કેટલા-એક દાણા જેમાં ફુંગી ગયા છે એવું, જીગૃપ્સા કરવાલાયક અને બહુ નરમ એવું ગોમય (છાણ) તે લઈ આવી અને એક ભાજનમાં નાખીને તરત સુંદરીને આપીને બોલી:-“આ લે ભર્તારનું જમણું.” સુંદરીએ તે લઈને તરત તેને આપ્યું, એટલે તે મુખશિરોમણિ, ‘આ કુરંગીનું મોકલેલ છે મારે પરમ અમૃત જેવું હશે’ એમ સમજીને તે બધું ખાઈ ગયો. તે પુરૂષે રાગી થઈને ગોમય ખાધું, તેમાં આશ્ચર્ય શું? અરે! રાગી (રક્ત) જન તો સ્ત્રીના જન્મ અને મુખમાં રહેલ અશુચિ વિગેરે પણ ખાઈ જાય છે.

પછી તે ગોમય માત્ર ખાઈને પોતાની શાળામાં ગયો, ત્યાં આદર સહિત તેણે એક બ્રાહ્મણને કુરંગીના કોપનું કારણ પૂછ્યું. તે વિપ્ર પ્રથમથીજ કુરંગીનું મહત્તર ચરિત્ર જાણતો હતો એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે:-“હે ભદ્ર! કુરંગી તારે ઘેર સાક્ષાત્ તારી વૈરિણી છે, કે જેણે વિટ પુરૂષોની સાથે મળીને પોતાનું શીલ, કુળ, યશ અને તારા ધરનું ધન એ બધું એકી સાથે ફના કર્યું છે. જે સ્વચ્છંદચારિણી પાપિનીએ આ પ્રમાણે તારું ધન ઉઠાડી દીધું છે, તે કદાચિત્ તારા જીવિતને પણ હરે, તો તેને કોણ અટકાવી શકે તેમ છે?” આ પ્રમાણે પરિણામે હિતકારી તે વિપ્રનું વચન સાંભળીને તે કુણ્ડલિએ કુરંગી પાસે જઈને તે બધું કહી દીધું. એટલે તે કહેવા લાગી:-“હે સ્વામિન! એ મૂર્ખ બ્રાહ્મણ એક દિવસે શેષનાગના માથાપર રહેલા મણિની માફક માફ શીલ હરવાને તૈયાર થયો હતો, તે વખતે મેં તેના તિરસ્કાર કર્યો હતો એટલે તે ખેદ પામીને મારા દાષા તમારી આગળ કહે છે. તેથી એ હવે આપણા ઘરને લાયક નથી. હે પ્રભો! એને

હવે દૂરજ કરો છો.” આ પ્રમાણેના અસત્ય વાક્યને સત્ય કરીને માનનારા તે કુબુદ્ધિ રાગાંધે, પરિણામે હિતકારી એવા તે આદ્યજાને તરતજ નોકરીથી દૂર કર્યા. પછી કુટિલ અને કુલટાના આચારવાળી કુરંગી એ દુર્મતિને પરમ પ્રીતિપાત્ર થઈ પડી. ‘રાગની આવી એજાને ધિક્કાર થાઓ !’

“હે વત્સો! આ પ્રમાણે રાગનું માહાત્મ્ય મેં તમને કહ્યું. હવે પ્રસ્તુત (ચાલુ) વાત કહું છું તે સાંભળો:—

પાતાલસુંદરીના ગયા પછી રાજા વિચારે છે કે:—“અરે! હવે હું શું કરું? ક્યાં જાઉં? અને એ પ્રિયાને શી રીતે મેળવું?” આ પ્રમાણે ચિંતા કરતાં દુઃદુલ્હિનો મધુર અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. ‘આ મધુર અવાજ ક્યાં થાય છે?’ તેનો વિચાર કરતાં મનમાં વિસ્મય પામીને રાજા સામંત અને મંત્રીઓ સહિત તે અવાજને અનુસારે નગરબહાર જતાં, તત્કાળ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી દેવતાઓ જેમનો ઉત્સવ કરી રહ્યા છે અને જે સુવર્ણકમળપર બેઠેલા છે એવા મુનિને દીઠા. તેમને જોઈને નમસ્કાર કરી રાજાએ પૂછ્યું:—“હે સ્વામિન! સ્મિતમુખી, રૂપમાં રંભા જેવી અને પતિવ્રતા પાતાલસુંદરી મને ક્યારે મળશે?” આ પ્રમાણે રાગવિહ્વલ એવા રાજાનું બોલવું સાંભળી તેને પ્રતિબોધ આપવા મુનિ બોલ્યા:—“હે રાજન્! તે સુંદરી આ જન્મમાં તો તને નહીં મળે, પરંતુ બીજા જન્મમાં પણ તને મળનાર નથી.” “હા! ત્યારે તો તે મારી જીવિતેશ્વરી ખરેખર ગઈજ?” આ પ્રમાણે બેદ પામતા રાજાને પુનઃ કેવલી મુનિએ કહ્યું:—“હે રાજન્! પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી જેવી એ ચાલી ગઈ, તેથી શું શોક કરે છે? એ તો પાતાની મેળે શુભગતિ (શીંગડાથી) સાંકળ ઉતર્યા જેવું થયું. વળી હે ભૂપ! તને યાદ છે? એક વખતે તને વિષયુક્ત બીજેડં એણે આપ્યું હતું, તેથી તું વ્યાકુળ થઈ ગયો હતો, પણ તું ચરમ શરીરી હોવાથી મરણ ન પામ્યો. પછી બીજી વાર એણે પીરસવાના વખતે તને ઠગ્યો હતો

અને વળી તને જાહેરમાં જણાવીને તે ચાલી ગઇ, એટલે તું લોકમાં હાંસીપાત્ર થયો. ઇત્યાદિ એના સાક્ષાત્ દુષ્કૃત્યો જોઇને પણ હે રાજન ! હજી પણ તું તેનામાં આસક્ત થઇ શું મુંઝાય છે ? કેમ કંઈ સમજતો નથી ? સાક્ષાત્ કાળરાત્રિ જેવી એ જેને ઘેર જશે, તેને પણ તે અત્યંત કષ્ટ આપનારી થશે. નૈમિત્તિકે તેના જન્મ વખતે કહેલ હકીકત બધી યથાર્થ બનવાની છે, તેથી તેની ખાત્રી માટે હે રાજન ! હવે “પછીનું” એનું વૃત્તાંત સાંભળ.—પાતાલસુંદરી છ માસ સુધી નાના પ્રકારના દ્વીપોમાં અનંગદેવની સાથે રહેલ સહિત કીડા કરશે.

હવે ગીતશાસ્ત્રમાં કુશલ અને મધુર સ્વરવાળો સાર્થવાહનો સુકંઠ નામનો એક કાણો મિત્ર છે, તેની સાથે નિરંતર દેવર સંબંધી મશ્કરી કરતી તે કોઈ કોઈવાર કામવિકારનાં વાક્યો બોલશે અને પછી અવસર મેળવીને સ્વચ્છંદ પ્રકૃતિવાળી તે આસ્તે આસ્તે આગળ વધીને એકાંતમાં તે સુકંઠની સાથે કામકોડા પણ કરશે. પછી “આ સાર્થવાહ જીવતો હશે ત્યાં સુધી સુકંઠની સાથે સ્વચ્છંદ રતિવિલાસ કદી પણ ભોગવી શકાશે નહીં, માટે એને કોઈ રીતે મારી નાખુ.” એવી તે કૃતમ્ન સ્વભાવવાળી અને ઉપકારી સાર્થવાહનું પણ યુરૂં ચાહનારી પોતાના મનમાં વિચાર કરશે. પછી એક દિવસે રાત્રે શરીરચિંતાને માટે વહાણના પ્રાંત ભાગે ગયેલા તે વિદ્યાસુને આસ્તેથી તે સમુદ્રમાં નાખી દેશે. ત્યારપછી વહાણ જ્યારે દૂર જશે, ત્યારે કપટથી પોકાર કરશે અને શ્યામ મુખ કરીને નાવિકોને આ પ્રમાણે કહેશે કે—“શરીરચિંતાને માટે ગયેલા હું નિઃપુણ્યાના પતિ, કંઈક પગ સ્ખલિત થવાથી હમણાજ એકાએક સમુદ્રમાં પડી ગયા. માટે વહાણને અહીં થંભાવીને સત્વર મારા પ્રાણપતિની તપાસ કરો. જે તેને સમુદ્રમાંથી બચાવશે તેને હું મનોવાંછિત આપીશ.” આ પ્રમાણેનાં તેનાં વચનો સાંભળી નાવિકો પણ ઉત્સાહ સહિત તેને સમુદ્રમાં જોવા લાગશે, પણ તે દૂર પડેલ હોવાથી અમૂલ્ય રતનની માફક

તેને શોધી (મેળવી) શકશે નહિ. તે વખતે “ હા ! જીવિતેશ્વર ! હા ! નાથ ! હા ! હૃદયવદ્ધિ ! હા ! આશાવિશ્રામ ! હા ! રૂપમન્મથ ! હવે તું ક્યારે દર્શન દર્શશ ? હે પ્રિય ! મારે એક તારૂંજ શરણુ હતું, તો અકસ્માત્ મને કેમ મૂકી દીધી ? ” આવી રીતે માયાચુકત થઇને તે વખતે તે વિલાપ કરશે. પછી પ્રીતિપાત્ર એવા એ મારા પ્રાણપ્રિય જ્યાંસુધી અતિ દૂર ચાલ્યા ન જાય, ત્યાંસુધીમાં તેની પછવાડે સમુદ્રમાં પડીને હું તેની સહચારિણી થાઉં.” આ પ્રમાણે કહીને અંભોધિમાં પડવાની તે ખોટી તૈયારી કરશે અને જેટલામાં તે પડવા જશે તેટલામાં નાવિક લોકો તેને કહેશે કે—“ હે દેવી ! અકસ્માત્ તમે અમને અનાથ શા માટે કરો છો ? દૈવયોગે સાર્થવાહુ કદી ગયા (મરણ પામ્યા) તો તમે હવે સાર્થેશા (સ્વામિની) થાઓ.” આ પ્રમાણે સાર્થિક લોકોના કહેવાથી તે પણ આ ઈષ્ટ અને વૈદ્યોપદિષ્ટ જેવું મનમાં માનતી હર્ષથી મૌનપૂર્વક તે કબૂલ કરશે. પછી સાર્થિકોએ મળીને સ્વામિની બનાવેલી એવો તે વહાણને આગળ ચલાવરાવતી જુદા જુદા દ્વીપોમાં ફરશે. દાન અને માન વિગેરેથી સાર્થિક લોકોને તે પ્રસન્ન કરશે અને નિઃશંક થઇ સુકંઠની સાથે તે સ્વેચ્છાથી વિલાસ કરશે. પછી ઇંગિતવેદીપણાથી સુકંઠ જાણી લેશે કે—“અવશ્ય આ પાપિણીએજ સાર્થેશને સમુદ્રમાં નાખી દીધો જણાય છે. યુવાન, ધનિક, રૂપ, સૌભાગ્ય અને ઔદાર્ય ગુણથી શોભાયમાન અને અત્યંત અતુરકત મનવાળા એવા રાજા અને સાર્થનાયકે સારા અલંકારાદિ આપવાવડે બહુવાર સત્કાર કરતાં પણ દુર્જન સ્વભાવવાળી અને કૃતમ્ન એવી આ પાપિણીએ જ્યારે તેમને પણ તણ દીધાં; તેની થઇ નહીં, તો એક સામાન્ય, રૂપ અને લાવણ્ય રહિત તથા નિર્ધન એવા મારી તો એ કદી થવાનીજ નથી. કાનમાં નાખેલ સળીની માફક એનો સ્વોકાર કરતાં કે ત્યાગ કરતા બંને વખત એ પાપિની થોડા કાળમાંજ

મને મહા અનર્થકારી થશે.” આ પ્રમાણે દાષ સમજવાથી મુકંઠ પણ દુઃસ્થાથી વિરક્ત થઇ મીઠું બોલવામાં કુશળ વર્તતો સતો બાહ્યભાવથી તેની સાથે વિલાસ કરશે.

હવે સમુદ્રમાં પડેલો સાર્થવાહ પુણ્યયોગે ફલક (પાટીયું) પામીને તરતો તરતો કેટલેક દિવસે સિંહલદ્વીપે નીકળશે. ત્યાં મિષ્ટ જળથી અને અતિ પકવ ફળોથી સ્વસ્થ શરીરવાળો થઇને તે આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરશે કે:-“અહો! હું એકાંત અનુરક્ત, ત્યાગી (દાતા), ભોગી અને લક્ષ્મીનો ભંડાર છતાં એ દુષ્ટાએ મને કેવી દુરવસ્થાએ પહોંચાડ્યો? તે પ્રીતિ, તે મીઠાં વચનો, તે ઔચિત્યાદિ સંકારો, અહા! આ પાપિનીએ તે બધું એકી સાથે નષ્ટ કર્યું. જેનો સ્વીકાર કરતાં મેં પોતાના કુળ અને શીળની મલિનતાની અને લોકનિંદાની પણ દરકાર ન કરી તેનું આવું ચરિત્ર! જે પુરૂષ અમાચાસ્થાની રાત્રે બધા તારાઓની સંખ્યા કરી શકે તે પુરૂષ પણ સ્ત્રીઓના દોષોનું પ્રમાણ સ્પષ્ટ (સમ્યક્) રીતે કરી શકતો નથી. નાના પ્રકારના સ્થાનોમાં રહેલા દોષોને પરસ્પર ન જોઈ શકનારા માણસો પર દયા લાવીને વિદ્યાતાએ સ્ત્રીના મિષથી તેનેજ એક ગાષ્ટીસ્થાન (વાર્તાસ્થાન) બનાવ્યું લાગે છે. તો મુક્તિમાં પણ અતિ વડા એવો તે સ્ત્રીઓની હયાતી હોય તો ઠીક (મોક્ષમાં પણ સ્ત્રીઓની હયાતી હોય તો ઠીક) એમ જેઓ ચાલના કરે છે, તે પુરૂષો આખે જોતાં છતાં પણ જાત્યંધ છે, એમ માડું માનવું છે. અથવા તો હે આત્મા! બીજના દાષ જોવા કરતાં તું પોતેજ નિર્દોષ થઇ જા. કારણ કે ઉપાનહથી જેમના પગ સંયુક્ત છે, તેમને બધી પૃથ્વી ચામડાથી મઢેલીજ છે. મિત્રદ્રોહ, કૃતમ્રતા, ચોરી, વિદ્યામઘાત અને પરસ્ત્રીગમન-આ પાંચે મહાપાપ મેં કર્યાં છે, અને તેથીજ તેનું આવા પ્રકારનું દુઃખરૂપ ફળ મેં તરતમાંજ મેળવ્યું છે. કારણ કે અતિ ઉગ્ર પુણ્ય અને પાપનું ફળ અહીંજ પ્રાપ્ત થાય છે. અથવા રાજાનો દ્રોહ કરનાર જે હું તેનો એણે દ્રોહ કર્યો તે તો યોગ્યજ થયું છે. કારણ કે જે જેવું કર્મ કરે છે, તે તેવું ફળ પામે

છે. ” આ પ્રમાણે વિચાર કરતો અને શુદ્ધ ધર્મજીવિવાળો તે ભોગથી વિરક્ત થઇને ચારણમુનિની પાસે ત્યાંજ દીક્ષા અંગીકાર કરશે. પછી તીવ્ર તપ તપતાં નાસિકાના અગ્રભાગપર દૃષ્ટિ રાખીને શુભ આશયથી તે ત્યાંજ કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત થશે.

હવે કેટલેક દિવસે પાતાલસુંદરીના વહાણો દૈવયોગે તેજ કીનારાપર આવશે. ત્યાં વહાણમાં બેસનારા લોકો ઇંધન પાણી લેવાને માટે નીચે ઉતરશે, તે વખતે સ્વેચ્છાથી વિલાસસુખ મેળવવાને ઇચ્છતી પાતાલસુંદરી સુકંઠની સાથે સ્નેહપૂર્વક રમતી રમતી વિવિધ વૃક્ષોની શ્રેષ્ઠ છાયાવાળા કુસુમાકર નામના ઉદ્યાનમાં પ્રવેશ કરશે. કૌતુક સહિત તે બગીચાની શોભા જોતાં કાયોત્સર્ગમાં નિશ્ચળ રહેલા અનંગદેવર્ષિ સુકંઠના જોવામાં આવશે. તે વખતે પોતાના પૂર્વના સ્વામી અને મિત્રને જોવાથી સરસ આશયવાળો તે મનમાં પ્રભેદ પામી તેમના ચરણમાં મરતક રાખી તે મુનિને વંદન કરશે. મુનિ પણ પોતાના પૂર્વ મિત્રને જોઈ મનમાં હર્ષ પામી તરત કાયોત્સર્ગ પારીને તેને બોલાવશે. તે વખતે પાતાલસુંદરી વૃક્ષની આડે રહીને તેને જોઇને વિચાર કરશે કે—“ અહો ! એને સમુદ્રમાં નાખી દીધો હતો છતાં પણ તે તો હજી જીવે છે. તો હવે આ વૈરી? સુકંઠ અત્યારે એની પાસેથી મારું દુષ્કૃત જાણીને જેટલામાં નાવિક લોકોની અંદર મને ઉઘાડી ન પાડે, તેટલામાં એ દુષ્ટને અહીંજ મૂકીને ખરેખર હું મારો સ્વાર્થ સાધી લઉં ! કારણ કે પાણી આવ્યા પૂર્વે કરેલો સેતુબંધજ વખણાય છે.” પછી તે એકદમ દરીઆ કાંઠે જઇને “ અરે ! લોકો ! વહાણમાં બેસીને સત્વર ભાગો. કેમકે યમ જેવો ભયંકર રાક્ષસ મારી પુટ આપે છે, તે પાપી સુકંઠને તો એકકોળીયો કરીને ખાઇ ગયો, અને હું મહાકળે પુણ્યયોગે અહીં જીવતી આવી છું.” આ પ્રમાણે આકસ્મિક ભય ઉત્પન્ન કરીને અત્યંત ઉત્સુક

૧. જુઓ ! ઘડીમાં વહાલો હતો તે વૈરી થઇ ગયો.

એવી તે લોકોની સાથે તરત નાવમાં બેસીને વહાણને હંકરાવશે. પછી બીજા દ્વીપમાં જઈને કોઈ મોટા નગરમાં વહાણ વિગેરે બધી બાંધ વસ્તુઓને સંવરી લેશે (વેચી નાખશે). અને ત્યાં નટ વિટ લોકોની સાથે સ્વચ્છાથી નાના પ્રકારના ભોગ ભોગવતી પાતાળસુંદરી વેશ્યાપણાને પામશે. પછી અભક્ષ્યના ભક્ષણથી અને અપેયના પાનથી પુષ્કળ પાપ ઉપાજીન કરી મરણ પામીને તે નારકી થશે અને ત્યાં મહા દુઃખો ભોગવશે.

હવે અહીં અનંગદેવમુનિના મુખથી પાતાળસુંદરીના તથા પ્રકારના દોષો જાણીને સુકંઠ ભોગોથી નિવૃત્ત થઈ ત્યાંજ ચારિત્ર લેશે. પછી તે બંને મુનિ નિરતિચાર ચારિત્ર પાળીને સ્વર્ગે જશે અને ત્યાંથી એક અવતાર (ભવ) કરી મોક્ષે જશે.

હે રાજન્ ! દ્રોહ કરવાવાળી અને સ્વચ્છંદચારિણી એવી તે પોતાની મેળે ચાલી ગઈ છતાં હજી પણ તું તેને પ્રાપ્ત કરવાને ઇચ્છે છે, તો તેવા પ્રકારની તારી મૂઢતાને ધિક્કાર છે ! તે આનું ચરિત્ર સાંભળ્યું, તો તે પ્રમાણે બધી સ્ત્રીઓનું ચરિત્ર એવુંજ જાણી લે. કારણ કે એક દાણા જેતાં આખી હાંડલીની પરીક્ષા થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે સર્વ લલનાઓ દોષના પ્રદોષરૂપ (ઉદ્દોષણરૂપ) છે, માટે હે રાજન્ ! સ્ત્રીયાદિક ઉપરના વ્યામોહને સર્વથા તજ દઈને શીઘ્ર આત્મહિત સાધવા તત્પર થા. ” આ પ્રમાણેના સર્વજ્ઞના વાક્યરૂપ મુધારસના સ્વાદથી રાજાનો સ્ત્રીવ્યામોહરૂપ વિષનો આવેગ તરતજ શાંત થઈ ગયો. તેથી એવા પ્રકારનું સ્ત્રીચરિત્ર જાણીને વિષયોથી વિરક્ત થઈ રાજાએ તે કેવલી ભગવંતની પાસે તરતજ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. પછી વધતા વૈરાગ્યના રંગવાળા અને નિઃસંગ હૃદયવાળા તે મુનિ શુભધ્યાનથી સાતમે દિવસે કેવલજ્ઞાન પામ્યા. સર્વજ્ઞ થયેલા તે રાજર્ષિ ઘણા વર્ષોસુધી ભગ્નજીવોને પ્રતિબોધીને સર્વ કર્મનો ક્ષય થતાં અનુક્રમે પરમ પદને પામ્યા.

“ હે વત્સો ! આ પ્રમાણેનું સ્ત્રીઓનું આપદ્ય સમજીને તેને આધીન એવા કામભોગોથી હવે વિરામ પામો. દેવ અને મનુષ્યના મનોવાંછિત સુખો અનેકવાર ભોગવ્યા છતાં આ જીવ જરા પણ સંતુષ્ટ થતો નથી. સ્વપ્નમાં અનુભવેલા વિષયો જેમ અત્યારે સ્મૃતિ-માત્ર છે, તેવીજ રીતે પૂર્વે ભોગવેલા વિષયો પણ આગળ ઉપર સ્મૃતિશીષજ રહે છે. નર અને અમરપણામાં ઘણીવાર વિષયો ભોગવ્યા છતાં પણ બહુ ખેડની વાત છે કે પ્રાણીઓ મોહના વશથી તે વિષયોને જ્યારે મળે છે ત્યારે અપૂર્વ (પૂર્વે નહિ પ્રાપ્ત થયેલા) જ માને છે. કહ્યું છે કે:—

“ પત્તા ય કામભોગા, કાલમર્ણતં ઇહ સત્ત્વભોગા;
અપુર્વંપિવ મન્નઈ, તદ્વત્તિ અ જોવો મળે સુક્તં. ”

“ ઉપભોગ સહિત અનંતકાળ સુધી કામભોગો પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ આ જીવ મનમાં તે સુખને અપૂર્વજ માને છે. ” હે વત્સો ! પૂર્વે અંગારદાહક જેમ પાણીથી સંતુષ્ટ (તૃપ્ત) ન થયો, તેમ જીવને અનંતકાળથી કામભોગો મળ્યા છતાં તે તેનાથી તૃપ્ત થતો નથી. તે અંગારદાહકનું^૧ દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે:—

“ કોઈક અંગારદાહક ઉનાળામાં પાણીનો ઘડો સાથે લઈને અંગારા બનાવવાને માટે નિર્જળ અરણ્યમાં ગયો. ત્યાં તે આમ તેમ ફરી ઘણાં લાકડાં છેદી બપોરે જુદા જુદા ઢગલા કરીને બાળવા લાગ્યો. તે વખતે ભમવાથી, મહેનતથી, લૂ (ગરમ પવન) થી અગ્નિની પાસે રહેવાથી, ભયંકર ગ્રોભઝડતુના અનુભાવથી અને દુઃસહ આતપ (તડકા) થી અત્યંત તૃષ્ણાકાંત થયેલો અને શરીરમાં વ્યાકુળ થયેલો તે કુલમાં લાવેલું પાણી બધું પી ગયો, છતાં લેશ પણ તે સ્વસ્થતા (શાંતિ) ન પામ્યો. તેની તૃષ્ણા જરા પણ શાંત ન થઈ. પછી ભ્રમિત દૃષ્ટિથી તે ચારે બાજુએ પાણી ખતો સુધં ગયો અને

આર્તધ્યાનના વશથી સ્વપ્નમાં પોતાને નગરે ગયો. ત્યાં તૃષાર્ત એવો તે પોતાના નગરના તમામ ઘરોમાંનું બધું પાણી પી ગયો, છતાં તે-
વોને તેવોજ તૃષિત રહેવાથી બધી વાવ, કૂવા અને સરોવરોનું જળ
પણ પી ગયો, છતાં તેલથી જેમ અગ્નિ અતૃપ્ત રહે, તેમ તે જળથી
પણ જ્યારે તેની પિપાસા શાંત ન થઈ, ત્યારે તે બધી સરિતાઓ
અને સમુદ્રો પણ પી ગયો, તથાપિ તૃષિત રહી પાણીની શોધમાં
ભ્રમતાં ભ્રમતાં તેણે મરુસ્થલ (મારવાડ) માં અતિ ઉંડા જળવાળો
એક કુવો જોયો. ત્યાં લાંબી લતાઓ વડે કુવામાંથી ખેંચી કહાડેલા
દર્ભના પૂગામાંથી ઝરતા જળના બિંદુઓને તે તૃષાર્ત શાંતિને માટે
જીલથી ચાટવા લાગ્યો. ” હે વત્સો ! હવે આ દૃષ્ટાંતનો તત્ત્વાર્થ સાં-
ભળો:—“ વાવ, કૂવા, સરોવર, નદી અને સમુદ્રોનું તમામ પાણી
પીતાં પણ શાંત ન થયેલી તેની તૃષાર્ત દર્ભના અગ્રભાગથી ટપકતા
પાણીનાં ટીપાં ચાટવાથી જેમ શાંતિ ન પામે, તેમ સમુદ્ર સદૃશ સ્વ-
ર્ગના ભોગોથી જો અતૃપ્ત રહ્યા તો પછી કુશાગ્રના જળ સમાન મનુ-
ષ્યના ભોગોથી તમે કેમ તૃપ્તિ પામી શકશો ? ” પુનઃ પ્રભુએ કુમારોને
સંસારની અસારતાગભિત સિદ્ધાંતના સારરૂપ ઉપદેશ આપ્યો. તે
આ પ્રમાણે:—“ હે ભવ્યો ! પ્રતિબોધ પામો ! શા માટે પ્રતિબોધ પા-
મતા નથી ? કારણ કે વ્યતિક્રાંત થયેલી રાત્રિઓની જેમ પુનઃ મનુ-
ષ્યભવ પામવો સુલભ નથી. જીવો—કેટલાક પ્રાણીઓ બાહ્યાવસ્થા-
માંજ મરી જાય છે, કેટલાક વૃદ્ધ થઈને મરે છે અને કેટલાક ગર્ભમાં
રહ્યા રહ્યાજ ચવી જાય છે. જેમ સીંચાણ તીતરપક્ષીને છળીને
તેના પ્રાણનું હરણ કરે છે, તેમ કાળ મનુષ્યનું જીવિત હરી લે છે. જે
મનુષ્ય માતૃપિતાદિકના મોહમાં મુગ્ધ થાય છે, તેને પરભવમાં સુ-
ગતિ સુલભ નથી. તેથી દુર્ગતિગમનાદિકના ભયને જોઈને સદાચ-
રણી એવા ભવ્યજીવોએ સર્વ આરંભથી વિરમણું જોઈએ. જે પ્રા-

હીઓ આરંભથી ગિરમતા નથી, તેઓ સ્વકૃત કર્મોના ઉદયથી નર-
કાદિક દુર્ગતિમાં પરિભ્રમણ કરે છે. કેમકે કરેલાં કર્મો ભોગવ્યા વિના
જીવ મુક્ત થઇ શકતો નથી. દેવતાઓ, ગંધર્વો, રાક્ષસો, અસુરો, સ્થ-
લચરો અને સર્પાદિક, તેમજ રાજાઓ, સામાન્ય માણસો, શ્રેષ્ઠીઓ
અને બ્રાહ્મણોએ બધાને દુઃખિત થઇને પોતપોતાના સ્થાનનો ત્યાગ
કરવો પડે છે. આયુષ્યનો ક્ષય થયે સતે પોતપોતાના કર્મસહિત
પ્રાણી અકાળે તાડ વૃક્ષપરથી ચુટેલા ફળની જેમ મરણ પા-
મીને કામભોગથી અને સ્વજન પરિવારથી વિખુટો પડે છે.
દેવગતિમાં અનુત્તરવિમાન સુધીનાં મુખ્ય ભોગવતાં પણ જ્યારે ત-
મને તૃપ્તિ ન થઈ, તો આ મનુષ્યના તુચ્છ સુખથી તમે શું તૃપ્ત થવા-
ના હતા ? સર્પની જેમ સદા ભયંકર, સમુદ્રના ચંચલ તરંગની
માફક ક્ષણભંગુર અને પરિણામે દારૂણ એવા વિષયોને જાણીને તેમાં
આસક્ત ન થાઓ. વિષયરૂપ માંસમાં લુબ્ધ મનવાળા પ્રાણીઓ રા-
ગાંધ, પરવશ, સ્થિતિ વિનાના, પોતાના હિતથી પરિચ્યુત (ભ્રષ્ટ)
અને હતાશ થઈ બહુધા નાશ પામે છે. શ્રેષ્ઠ વીણા અને વાંસળી
વિગેરે વાજના શ્રુતિ મુખદાયક શબ્દોમાં (સ્વરમાં) આસક્ત થઈ
મૂઠ મનવાળા અનેક પ્રાણીઓ મૃગલાની જેમ નાશ (મરણ) પામે
છે. શૃંગારના વિચારથી મનોહર અને સુલલિત હાવભાવ તથા વિ-
લાસથી પરિપૂર્ણ (પુષ્ટ) એવા રૂપમાં દૃષ્ટિ સ્થાપીને પ્રાણીઓ પતંગ-
ગની માફક વિનિપાત (મરણ) પામે છે. સરસ આહારના અભિ-
લાષી અને માખણ, મદિરા, મધ અને માંસનું ભક્ષણ કરનારા પ્રા-
ણીઓ બિહિશના માંસમાં લુબ્ધ બુદ્ધિવાળા મીન (માછલી) ની
માફક મૃત્યુ પામે છે. શ્રેષ્ઠ કુસુમના આમોદ (સુગંધ) માં મોહિત
થયેલા અને ગંધમાં અતિ લુબ્ધ થયેલા પ્રાણીઓ ભમરાઓની મા-
ફક વિનાશ પામે છે; છતાં મૂઠ મનવાળા જીવો સમજતા નથી. મૃદુ
અને મનહર સ્પર્શમાં આસક્ત, દોષ તથા ગુણને નહીં જાણનારા,
સદા આલસ્યવાળા તથા રમણી (સ્ત્રી)ના રાગથી વ્યામોહિત મન-

વાળા—એવા અજ્ઞ પ્રાણીઓ ગજની જેમ (સંસારના) બંધનમાં બંધાઈ જાય છે. ઇત્યાદિ અઠાણ કાવ્યોવડે અઠાણ પુત્રોને પ્રતિષ્ઠા આપીને પ્રભુએ તેમને વૈરાગ્યવાસિત કર્યા. પછી ભગવંતની વાણીનો વિચાર કરતાં તે બધા જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પામ્યા. તેથી જાણે ગર્હ કાલેજ ભોગવેલ હોય, તેમ પૂર્વે ભોગવેલા દેવતાઓના સુખનું તેમને સ્મરણ થયું. એટલે તેઓ ચિંતવવા લાગ્યા કે:—“સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં જે અતુલ સુખસંપત્તિ છે, તે એકાંત અને અત્યંત એવા મોક્ષસુખની વાનકી જેવી છે તે ક્યાં, અને નવ પ્રવાહ (દ્વાર)થી વહેતી દુર્ગધથી બિભત્સ શરીરવાળા એવા મનુષ્યોનો આ તુચ્છતર (અત્યંત તુચ્છ) એવો સુખાભાસ ક્યાં!” આ પ્રમાણે જ્ઞાન થવાથી પૂર્વે ધણા કાળસુધી અનુત્તર વિમાનનું સુખ ભોગવેલું હોવાથી આ ભવના તુચ્છ વિષયોમાં તેમનું મન લેશ પણ રક્ત ન રહ્યું. કહ્યું છે કે:—

“અવિદિતપરમાનન્દો, વિષયસુખં મન્યતે હિ રમણીયમ્;
તસ્યૈવ તૈલમિષ્ટં, યેન ન દૃષ્ટં ઘૃતં ક્વાપિ.”

“પરમાનંદની જેમને ખબર નથી, તેજ પ્રાણી વિષયસુખને સ્મરણીય માને છે. જેણે ધી (ઘૃત) ક્યાંક પણ જોયું કે અનુભવ્યું નથી, તેનેજ તેલ પ્રિય લાગે છે.” તેઓ સ્વર્ગમાં અહિમંદ્રપણે નિત્ય સુખ ભોગવતા લાંબો વખત રહેલા હતા તેથી તેમના હૃદયમાં ભરતની આજ્ઞાને આધીન એવું રાગ્યસુખ કિંચિત્ પણ રૂચ્યું નહિ. કહ્યું છે કે:—

“ક્રીડિતા યે ચિરં હંસા, નિર્મલામ્મસિ માનસે;
તેષાં રુચિર્ન સેવાલ—જટિલે સ્વાતિકામ્મસિ.”

“જે હંસોએ નિર્મળ જળવાળા માનસરોવરમાં લાંબો વખત ક્રીડા કરી છે, તેમને સેવાલથી વ્યાપ્ત એવા ખાઈના પાણીમાં કદી

પણુ રૂચિ નજ થાય.” પછી પ્રવર્ધમાન છે શુદ્ધ ભાવ જેમનો એવા તે સ્વામિપુત્રો હાથ જોડી ભગવંતને નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે વિ-
જ્ઞાપિ કરવા લાગ્યા કે:-“હે નાથ! આ સંસારમાં જન્મ, જરા, મરણ અને રોગથી પ્રાણી ત્યાંસુધીજ પીડાય છે, કે જ્યાંસુધી તમારી વા-
ણીરૂપ શુદ્ધ રસાયનનું તે સેવન કરતો નથી. હે તાત! ચાર ગતિના દુઃખરૂપ આતપ આત્માને ત્યાંસુધીજ તપાવી શકે છે કે, જ્યાંસુધી તમારા ચરણરૂપ વૃક્ષની શીતલ છાયાને તે મેળવતો નથી. હે ભગ-
વન્! જ્યાંસુધી ભવ્ય જીવો જંગમ કંડપવૃક્ષ એવા તમને પામતા નથી, ત્યાંસુધીજ તેઓ દુઃસ્થિત થઈને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. હે સ્વામિન્! તમે તારવાવાળા છતાં જે ભવ્ય જીવો સંસારસમુદ્ર તરી શકતા નથી, તેમાં મહામોહનું પ્રમળ માહુત્મ્યજ કારણભૂત છે. ભરતક્ષેત્રનું અખિલ ઐશ્વર્ય ભલે ભરતેંધર ભોગવે, અમે તો હવે આત્મહિત કરનારો એવી દીક્ષાનેજ અંગીકાર કરશું.” આ પ્રમાણે વિષયોથી ઉદ્વેગ પામી અત્યંત વૈરાગ્યયુક્ત થઈ, તૃણની માફક રાજ્યનો ત્યાગ કરીને તરતજ તેમણે પ્રભુ પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી અને વ્રત લીધા પછી થોડા વખતમાંજ ક્ષપક્રમેણિપર આરૂઢ થઈને ઘાતિકર્મના ક્ષયથી તે સર્વે સર્વજ્ઞ થયા (કેવલજ્ઞાન પામ્યા).

॥ ઇતિ શ્રી તપાગચ્છાધિરાજશ્રીસોમસુન્દરસૂરિપટ્ટપ્રભાકર-

ગચ્છનાયકશ્રીમુનિસુન્દરસૂરિવિનેયવાચનાચાર્ય-

સોમમળ્હનગણિકૃતાયાં શ્રીયુગાદિજિન

દેશનાયાં ચતુર્થ ઉલ્લાસઃ ॥

પન્નમ ઉલ્લાસ.

અનંત સિદ્ધિવાળા, સમાન દૃષ્ટિવાળા, સુવર્ણ સમાન વર્ણવાળા જેમનો સર્વ દુસ્તમ? અસ્ત થયેલ છે અને જે સર્વ પ્રકારના વિષાદથી રહિત છે એવા નવીન આદીશ (ઋષભદેવપ્રભુ) તમને સંપત્તિની પ્રાપ્તિ નિમિત્તે થાઓ.

હવે પોતાના ૯૮ બંધુઓ ભગવંત પાસે ગયા. એમ ચરપુરવાના મુખથી જાણીને ખેડ પામી ભરતેશ્વર આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા:—“ઐશ્વર્યથી ઉન્નત થયેલા ચિત્તવાળા એવા મેં સેવાને ઉદ્દેશીને સામાન્ય માણસોની જેમ આ ભાધ્યોને પણ બોલાવ્યા, તેથી ખરેખર! દુભાઈને તેજસ્વિપણાથી તે બધા માફ અનૌચિત્ય કહેવાને પિતાની પાસે ગયા. અહો! દેવ અને અમુરોની સભામાં બેઠેલા તાત પણ તેમના મુખથી આ માફ અનૌચિત્ય સાંભળીને મનમાં જરા ખેડ પામશે અને ‘મોટા ભાધ્યે રાજ્યના લોભથી કનિષ્ઠ બંધુઓને તેમના રાજ્યની બહાર કહાડી મૂક્યા.’ એ રીતે પિતાજી અને દેવતાઓ પણ મનમાં સમજી લેશે. આયુધશાળામાં ચક્રના અપ્રવેશરૂપ હેતુથી મંત્રી-સામંતોએ પ્રેરણા કરાયેલા મેં ખરેખર! તે બોટું કચું. નીતિશાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:—

“બાલભાવાલ્લધિષ્ઠાશ્ચેન્ન ચલન્ત્યગ્રજાગ્નયા;
તથાપિ સ શુભાન્વેષી, પરૂપં તર્જયેન્ન તાન.”

“નાના ભાધ્યો બાલભાવથી કદાચ મોટાભાઈની આજ્ઞા પ્રમાણે ન ચાલે, તથાપિ શુભાન્વેષી એવા તેણે કઠોર રીતે તેમની તજની ન કરવી.”

“ અતિતર્જના ન કાર્યા, શિષ્યસુહૃદ્ભૃત્યસુતકલત્રેષુ;
દધ્યપિ સુમધ્યમાનં, ત્યજતિ સ્નેહં ન સન્દેહઃ. ”

“ શિષ્ય, મિત્ર, આકર, પુત્ર અને સ્ત્રી-એમની અતિ તર્જના ન કરવી. કારણ કે બહુ વસોવતાં દહીં પણ સ્નેહ (સિન્ધુતા) અથવા માખણને તણ દે છે. અર્થાત્ અતિ તર્જના કરવાથી નિ.સંદેહ સ્નેહનો લોપ થાય છે. ” માટે હવે તાતની પાસે જઈ તેમને સમજાવીને અહીં લઈ આવું અને પોતપોતાના રાજ્યપર તેમને પાછા સ્થાપું. ”

આ પ્રમાણે વિચારીને ભરતે અષ્ટાપદપર જઈ ઋષભદેવ સ્વામી (તાત) ને નમસ્કાર કર્યો અને ભાઈઓની પાસે પોતાનો અપરાધ ખમાવ્યો. પછી કહ્યું કે:—“ હે બંધુઓ ! રાજ્યમાં પાછા આવીને વિવિધ પ્રકારના સુખ ભોગવતા સતા તમારા ભાટા ભાઈની લક્ષ્મીને તમે કૃતાર્થ કરો. ” આ પ્રમાણે વડિલ બંધુ ભરતે ઘોડાવ્યા છતાં રાગદ્વેષરહિત અને નિઃસંગ એવા તેઓ ઘોડ્યા પણ નહિ. એટલે ‘ ખરેખર ! એઓ મારાથી દુભાયા છે, તેથી મારી સાથે ઘોડતા નથી. ’ એમ માનીને દુઃખાગ્નિથી બળતા ભરતને સ્વામીએ આ પ્રમાણે વચનામૃતતું સિંચન કર્યું:—“ હે રાજા ! એઓ તારાથી દુભાયા છે, એવી શંકા લાવી તું ખેદ ન પામ. કારણ કે આ મહર્ષિ મહાત્માઓ રોષ અને તોષને વશ નથી. કહ્યું છે કે:—

“ શત્રૌ મિત્રે તૃણે ક્ષેણે, સ્વર્ણેઽશ્મનિ મળૌ મૃદિ;
મોક્ષે ભવે ચ સર્વત્ર, સમચિત્તા મહર્ષયઃ. ”

“ શત્રુને મિત્ર, તૃણને સ્ત્રી, સુવર્ણને પથ્થર, મણિને માટી, મોક્ષ અને સંસાર-આ બધી વસ્તુઓમાં મહાત્માઓ સમાન ચિત્તવાળા હોય છે, અર્થાત્ સમભાવી હોય છે. ” માટે પાપ રહિત અને સમતારૂપ સુધારસમાં જેમનું મન મગ્ન થયેલું છે એવા એમને રાજ્યસંપત્તિની કે મનોહર વિષયોની કિંચિત્ પણ તૃષ્ણા નથી. એટલુંજ

નહિ પણ જેઓ આહાર પણ માત્ર સંયમના નિર્વાહ માટેજ ગ્રહણ કરે છે, તેા એઓ સંસારના અંકુરરૂપ એવા વિષયોથી શી રીતે મોહિત થાય ? ” પ્રભુના આ પ્રમાણેના વચનામૃતથી રાગદ્વેષથી રહિત, સંસાર સુખમાં નિરપેહ અને તાતના ઉપદેશથી સંયમી થયેલા સર્વ અધુરોને જાણીને ભરતભૂપતિએ તે સર્વને નમસ્કારપૂર્વક વંદના કરી.

પછી ધૃતના પકવાન અને ચોખા, દાળ પ્રમુખ ભોજન નાના ભાઈઓને આપવાને માટે ભરતે રસોયાઓ પાસે મગાવ્યું. તે ભરત રાજાએ પોતાને હાથે આપતાં છતાં ‘ આ અનેપણીય (અકલ્પનીય) છે ’ એમ કહી તેઓએ તેની તરફ દૃષ્ટિ પણ ન કરી. એટલે “ આ મહાત્માઓ માફ આપેલું ભોજન પણ શા માટે નહિ લેતા હોય ? ” આ પ્રમાણે ચિંતામગ્ન ભૂપને પુનઃ જગદ્ગુરૂ કહેવા લાગ્યા:—“ હે રાજન્ ! આ તો રાજપિંડ છે; તેથી તે તો કલ્પેજ નહીં, પણ અન્ય પિંડ હોય છતાં તે અધ્યાત્મ (સામે લાવેલો) પિંડ હોય તો તે પણ સાધુઓને કલ્પે નહિ.” આ પ્રમાણે ભગવંતના વચન સાંભળીને ભરત ખેદ સહિત વિચાર કરવા લાગ્યા કે—“ અહો અત્યારે પિતા અને ભાઈઓએ, હું અયોગ્ય હોવાથી ખરેખર સર્વથા મારો ત્યાગ કર્યો જણાય છે, તેથી આ માફ અદ્ભુત રાજ્ય પણ વંધ્ય વૃક્ષની જેમ નિષ્ફળ છે. કારણ કે જે રાજ્ય આહારના દાનથી પણ ભાઈઓને ઉપયોગી નથી. ખરેખર ! સાધુરૂપ સત્પાત્રના દાનરૂપ આલંબન વિના આટલા બંધા પરિગ્રહ અને આરંભના ભારથી હું પતિત થઈ ગયો છું ! કહું છું કે:—

“ નરકં येन भोक्तव्यं, चिरं तत्पापपूर्त्तये;

नियुङ्क्ते तं विधी राज्ये, बह्वारम्भपरिग्रहे. ”

“ જેને ચિરકાળ નરક ભોગવવું છે, તેને તેટલા પાપની પૂર્તિને માટે બહુ આરંભ અને પરિગ્રહવાળા રાજ્યમાં વિધાતા જોડી દે છે. ”

મારા કરતાં તો જેમનું આપેલું ભોજ્ય વસ્ત્રાદિ શ્રમણો (સાધુઓ)ના ઉપયોગમાં આવે છે, તેવા સામાન્ય પુરૂષોને પણ ધન્ય છે.”

આવી રીતે અત્યંત ખેદ થવાથી જેનું મુખ નિસ્તેજ થયેલું છે એવા ભરત ભૂપતિને જોઈને તેનો ખેદ દૂર કરવા માટે સુરેંદ્રે પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું કે:—“હે સ્વામિન! અવગ્રહ કેટલા છે? અને તેના દાનથી કૃણ શું?” આવો પ્રશ્ન સાંભળી પ્રભુ બોલ્યા કે:—“હે સૌમ્ય! અવગ્રહ પાંચ કહેલા છે. તે આ પ્રમાણે:—મેરૂ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં સૌધર્મેન્દ્રનો અવગ્રહ અને ઉત્તર દિશામાં ઇશાનેન્દ્રનો અવગ્રહ—એ પ્રથમ દેવેન્દ્રાવગ્રહ કહેવાય છે. ચક્રવર્તીનું છ ખંડ પૃથ્વીનું સ્વામીપણ છે તેનો બીજો અવગ્રહ, સ્વદેશના રાજાનો ત્રીજો અવગ્રહ, શર્યાતર (મકાનના સ્વામી) નો ચોથો અવગ્રહ અને સાધર્મિક સાધુ કે જે પહેલાં આવીને રહેલા હોય તેમનો પાંચમો અવગ્રહ સમજવો. તે પાંચે પોતપોતાના અવગ્રહનું દાન આપતાં ઇષ્ટાર્થસિદ્ધિને પામે છે.” તે વખતે સૌધર્માધિપતિએ પ્રમુદિત થઈને ભગવંતને આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—“હે નાથ! સર્વ શ્રમણ મહાત્માઓને મારા સર્વ અવગ્રહની હું અનુજ્ઞા આપું છું.” આ પ્રમાણે સાંભળતાં ભરતેશ્વરને વિચાર થયો કે:—“હું પણ સાધુઓને મારા અવગ્રહની અનુજ્ઞા આપું; કારણકે એટલું કરતાં પણ હું ધન્ય તો થાઉં!” પછી પોતાના અવગ્રહની અનુજ્ઞાથી થનાર પુન્યના કૃણની આશાથી ભરતે કાંઈક અંતઃકરણમાં પ્રમુદિત થઈ ભગવંતને કહ્યું કે:—“હે તાત! છ ખંડ ભરતભૂમિમાં સર્વત્ર નિઃશંક થઈને સાધુ મહાત્માઓ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વિચરે. એવી રીતે હું મારા અવગ્રહની તેમને અનુજ્ઞા આપું છું. પરંતુ હે તાત! આ ભોજનનું હવે મારે શું કરવું?” ભગવંત બોલ્યા:—“હે રાજા! શુદ્ધ ધર્મ અને ક્રિયામાં ઉદ્યુક્ત હોય, સ્વદેશ આરંભ અને પરિગ્રહવાળા હોય, પાંચ અણુમતને ધારણ કરનારા હોય અને જેઓ સર્વચારિત્રને ઇચ્છતા હોય એવા

શ્રમણોપસકો (શ્રાવકો) પણ સત્પાત્ર કહેવાય છે. ” (અહીં ભગ-
વંતે તે અન્ન શ્રાવકોને આપવાનું સૂચવ્યું છે.)

પછી પ્રભુની વાણીથી શ્રદ્ધાચુક્ત થઇને નરાધિપ ભરત કોઈનું
પણ નિવારણ કર્યા શિવાય સર્વ શ્રાવકોને દરરોજ ઉત્તમ ઉત્તમ ભો-
જન જમાડવા લાગ્યા. પછી રસસહિત આહારની લાલચ (આસક્તિ)
થી આસ્તે આસ્તે ઘણા લોકો દંભ (કપટ) થી શ્રાવક બનીને પૂર્વ-
ના શ્રાવકોમાં ભળતા ગયા એટલે તેની સંખ્યા વધી પડી. એક
વખતે મનમાં કંટાળો લાવીને રસોઝ્યાઓએ ભરત મહારાજને વિ-
નંતિ કરી કે:—“ હે દેવ ! સંખ્યામાં ઘણા વધી જવાથી આ શ્રાવકો
હવે જમાડી શકાતા નથી. ” તે સાંભળી તાત્કાલિક બુદ્ધિશાળી એવા
રાજાએ દાનશાળાના રસ્તા ઉપર સૂક્ષ્મ બીજ વિખેરીને શ્રાવકોની
પરીક્ષા કરી.^૧ પછી જેઓ પરીક્ષામાં પાસ ન થયા, તેમને રાજાએ
શ્રાવકોથી પૃથક્ (અસંગ) કર્યા અને જેઓ પાસ થયા તેમના દ્વંદ્વ
ઉપર કાંકિણી રત્નથી ત્રણ ત્રણ રેખાનું ચિન્હ કર્યું. પછી દર છ છ
મહિને રાજા નવા શ્રાવકોની પરીક્ષા કરતા અને તેમાં જે પાસ થતા
તેમને પુનઃ નિશાની કરતા હતા. આ પ્રમાણે ખરા શ્રાવકો દરરોજ
ભરતચક્રીને ત્યાં ભોજન કરતા હતા.

ચક્રીની પ્રેરણાથી જિતો મવાન્ વર્ત્તે મીસ્તસ્માન્માહનમાહન-
“ તમે છતાયા છો, ભય વધ્યા કરે છે, માટે આત્મગુણને તમે મા-
હણો મા હણો ” આ પ્રમાણે રાજાને સાવધાન કરવા માટે તેઓ પ્રતિ-
દિન યોગતા હતા. સર્વદા એ પ્રમાણે યોગવાથી શુદ્ધ શ્રાવકધર્મમાં
સ્થિત એવા તેઓનું અનુક્રમે માહુના^૨ એવું નામ પ્રસિદ્ધ થયું.
શ્રાવકના અનુષ્ઠાનગર્ભિત ભરતેશના બનાવેલા વેદોને ભણતાં અને
ભણાવતાં તેઓ શ્રાવકધર્મનો વિસ્તાર કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે
તેમના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા (બ્રાહ્મણ) અનુક્રમે સૂત્ર (સૂતર) ની

૧ જે ખરા શ્રાવકો હતા તે તેના પર ન ચાલ્યા. બીજા ચાલ્યા. ૨ બ્રાહ્મણ

જનોઈને^૧ ધારણ કરનારા થયા. સુવિધિનાથ ભગવંતના તીર્થ સુધી તો તેઓ મહા આસ્તિક હતા, પરંતુ સુવિધિનાથ અને શીત-લનાથ ભગવંતના આંતરામાં કાળના પ્રભાવથી પડ્યોપમના ચોથા ભાગ જેટલો કાળ સાધુવર્મનો વિચ્છેદ થયો. તે વખતે સાધુઓના ભાવથી લોકો આ માહુનોને ધર્મમાર્ગ પૂછવા લાગ્યા. કેટલાક વખત સુધી તો તેઓએ યથાર્થ માર્ગ કહ્યો, પણ પછીથી આસ્તે આસ્તે સાધુઓના અભાવથી નિરંકુશ બની ગયેલા તેઓ, સર્વદા પોતાના સંતાનના સુખનિર્વાહની કામનાથી ‘ સુવર્ણ, ગાય, ભૂમિ અને ખીજી પણ પ્રિય વસ્તુ માહુનોને દાનમાં આપવાથી મહાધર્મ થાય છે. ’ એ રીતે ભદ્રક લોકોને સ્વેચ્છાથી કહેવા લાગ્યા, અને પોતે પરિચ્છ અને આરંભમાં મગ્ન તથા અબ્રહ્મ (મૈથુન) માં આસક્ત હોવા છતાં પોતામાં બ્રહ્મખીજપણું હોવાથી તેઓ પોતામાં પાત્રપણું સ્થાપન કરવા લાગ્યા. મુગ્ધ લોકોને ડગવાને માટે પોતાને ઇષ્ટ એવાં દાન, ક્રિયા અને આચાર ગર્ભિત નવા શાસ્ત્રો તેઓ પોતાની ઇચ્છા મુજબ રચવા લાગ્યા. સાધુઓનો અભાવ હોવાથી અણ લોકો તેમને સદ્ગુરૂ તરીકે માનવા લાગ્યા. કારણ કે વૃક્ષ વિનાના દેશમાં એરડા પણ મોટા વૃક્ષ સમાન માન પામે છે (મનાય છે). મુગ્ધ લોકો તેમના વચનને વેડપદની માફક સત્ય માનવા લાગ્યા. ‘ જન્માંધ માણસને ખેડુતે બતાવેલા માર્ગમાં પણ શું સંદેહ હોય અર્થાત્ નજ હોય. ’ આ પ્રમાણે રફતે રફતે તે માહુણો જિનમતનો દ્રોહ કરનારા થઈ પડ્યા. ‘ સ્વામી વિનાના રાજ્યમાં શું કોટવાળ ચોર નથી થતા (ચોરી નથી કરતા) ? ’

આ રીતે પ્રથમ પ્રભુના અઠાણ પુત્રોનો ભરતે પ્રતિષેધ કર્યો તેણે વર્ણન કર્યું, હવે બાહુબલિનો પણ તેણે કેવી રીતે પ્રતિષેધ કર્યો તે સંબંધી વૃત્તાંત કહેવામાં આવે છે.

એક દિવસે રાજાઓ, અમાત્યો, સાર્થેશો, શ્રેષ્ઠીઓ, નટલોકો અને ભાટલોકોથી સેવાતા અને રાજસભામાં બેઠેલા શ્રી ભરતેશ્વરને નમસ્કાર કરીને સેનાપતિએ આ પ્રમાણે વિજ્ઞાપિત કરી કે—“ હે સ્વામિન્ ! ચક્ર હજી પણ આયુધશાળામાં પ્રવેશ કરતું નથી. ” તે વખતે ભરત આ પ્રમાણે બોલ્યો:—“ ભરતક્ષેત્રમાં મારી આજ્ઞા ન માનતો હોય એવો હજી પણ કયો વિરોધી વીર (મોટો શત્રુ) જીતવો બાકી રહી ગયો છે ? ” તે સાંભળી વૃદ્ધ અમાત્ય બોલ્યો.—“ હે દેવ ! પ્રતાપમાં સૂર્ય સમાન એવા તમારે ભરતક્ષેત્રમાં મનુષ્ય કે દેવ કોઈ પણ જીતવા લાયક જોવામાં આવતો નથી. જતાં દેવતાઓથી અધિષ્ઠિત એવું ચક્ર આયુધશાળામાં પ્રવેશ કરતું નથી તો કંઈક વિચારવા જેવી બાબત છે. અથવા તો ઠીક અત્યારે સાંભર્યું. બલિષ્ઠતા બળને દબાવનાર અને બહુલીદેશના સ્વામી એવા તમારા નાના-ભાઈ બળવાન બાહુબળિ હજી પણ તમારી આજ્ઞા માનતા નથી. એક બાજુ આપની સર્વ સેના હોય અને એક બાજુ એક બાહુબળિ હોય; તો પણ આ બા જ્યોતિશ્ચક્ર સાથે સૂર્યની સમાનતા ન થાય, તેમ સમાનતા થઈ શકે એવું નથી.

પૃથ્વીપર આપ મહાબલવાન સ્વામી છો, અને સ્વર્ગમાં ઇંદ્ર સ્વામી છે; પરંતુ હે દેવ ! અત્યારે તો તે તમે બંને કરતાં મહાબાહુ (જબરજસ્ત) છે, ‘ ખરેખર આ એક ન જીતાં ભરતભૂમિમાં મેં શું જીત્યું ? ’ એમ માનીને આ ચક્ર લલિજત થઈ આયુધશાળામાં પેસતું નથી, એમ હું ધારૂં છું. સાઠ હજાર વર્ષ સુધી સંગ્રામ કરી સમગ્ર રાજાઓને સાધનારા (વશ કરનારા) એવા તમારી જે નાનો ભાઈ આવી રીતે અચ્છીલના કરે તો લોકોમાં તમારી હાંસી થાય એ ઉઘાડી વાત છે. ” કહ્યું છે કે:—

“ સ્વેષ્વજ્ઞાસ્પદં તન્વ—ત્રાજૈશ્વર્યં પરેષુ યત્;
 નરોઽનાસ્તૃતસ્તદ્વોધ્વો—લોચત્રદ્વસ્યતે જનૈઃ, ”

“પલંગ ઉપર કંઈ પણ પાથર્યા વિના તેના માથા ઉપર ચંદ્રવો બાંધનાર માણસની જેમ, પોતાના સંબંધીઓમાં અવજ્ઞા (અપમાન) પામતા છતાં પર (શત્રુ) ઉપર આજ્ઞાનું ઐશ્વર્ય ચલાવનાર માણસ લોકોમાં હાસ્યાસ્પદ થાય છે.”

આ પ્રમાણેની અમાત્યની ગિરા (વાણી) થી ત્રેરાયેલા અને નાના ભાઇના દુર્વિનયથી દુભાયેલા તથા વૈરભીરુ હોવાથી સામભેદથીજ નાના ભાઇને વશ કરવાને ઇચ્છનારા ભરતે દૂતકળાને સારી રીતે જાણનાર એવા સુવેગ નામના દૂતને શિખામણ આપી સારા પારવાર સહિત બાહુબળિ પાસે મોકલ્યો. તે વખતે ઉઠતાં પહેલાંજ એને જમણી છીંક થઇ, રથપર ચઢતાં વસ્ત્રોને છેડા ખીલામાં ભરાયો, ‘આ કાર્ય કરવામાં દૈવ અવળું છે’ એમ જાણે કહેતું હોય તેમ રસ્તે જતાં તેનું વામ (ડાબું) નેત્ર વારંવાર ફરકવા લાગ્યું, અશુભસૂચક હરિણે જમણી બાજુએથી ડાબી બાજુએ ઉતાવળથી ઉતર્યા, કષ્ટને સૂચવનારી દુર્ગા તેની ડાબી બાજુએ ઉતરી, તેના ગમનને રોકવા માટે જાણે દૈવે આજ્ઞાજ આપી દીધી હોય, તેમ લાંબો કાળો સર્પ તેની આગળ થઇને આડો ઉતર્યો. આવા પ્રકારના વિધોને સૂચવનારા અપશુકનોથી સ્ખલના પામ્યા છતાં સ્વામીના આદેશમાં અત્યંત કાલજી રાખનાર સુવેગ જરાપણ અટક્યા વિના ચાલતો થયો.

રસ્તામાં યમરાજની રાજધાની સમાન ભયંકર અને વાઘ તથા સિંહાદિકથી વ્યાપ્ત એવી વિશાલ અટવીઓનું ઉદ્ધવન કરીને પછી સર્વત્ર અતિશય બળવાન એવા બાહુબલિ રાજાની અન્યાયની અર્જલા તુલ્ય આજ્ઞાથી મૃગલાઓ પણ જ્યાં એક પગે ઉભા થઇ રહ્યા છે, સર્વ ગામ, પુર, પત્તન અને કુખંટ જ્યાં સમૃદ્ધ (સમૃદ્ધિમાન) છે અને સુખ (શાંતિ) તથા સૌ (સ્વસ્થ) રાજ્યથી જે વિકસિત (હર્ષિત) છે એવા બહુલી દેશમાં તે આવ્યો. ત્યાં દરેક ઠેકાણે તે આદિનાથ

ભગવંતની તથા બાહુબળિ રાજની, હૃષ્ણપૂર્વક ગાવાળીયાઓથી ગવાતી ગુણાવળીને સાંભળતો, ભરતરાજના ભયને લીધે અનાથ દેશામાંથી નાશીને જાણે તે દેશનો આશ્રય કર્યો હોય એવા કંગોડા ચ્લેચ્છાને જોતો, જેમનું દાનજ એક પ્રત છે એવા શ્રેષ્ઠી લોકોથી મીઠાં વચનોપૂર્વક દાન લેવા માટે વીનવાતા એવા યાચકોને દરેક ગામ અને શહેરમાં અવલોકતો, ભરતક્ષેત્રના સ્વામી એવા ભરતને પણ ન જાણતા એવા, સુનંદાસુત (બાહુબલિ) નેજ સર્વ જગતના સ્વામી તરીકે માનતા અને પોતાના પ્રાણ આપીને પણ સ્વસ્વામીનું પ્રિય (હિત) કરવાને ઇચ્છતા તથા સદા પ્રસન્ન રહેતા એવા બહુલીદેશના લોકોને રસ્તામાં વારંવાર ઘોડાવતો એવો તે સમૃદ્ધિથી સ્વર્ગપુરી સમાન તથા આઘ અને સુવર્ણના ઉંચા કિલ્લાથી પરિવેષિત (ઘેરાયેલી) એવી તક્ષશિલા નગરીએ પહોંચ્યો.

ત્યાં વિસ્તીર્ણ છતાં આવતા જતા માણસોથી સાંકડા લાગતા રાજ-માર્ગનું અવલોકન કરતો, પરદેશી લોકોએ નાના પ્રકારની વસ્તુઓથી મ-રેણા અને તે તે વસ્તુઓની રાશિઓ રાજના ભાગ્યોદયથીજ જાણે અહીં આવી હોય એમ દુકાનોને જોઈને કંદપના કરતો, સારા અલંકારવાળા, રૂપ અને સૌભાગ્યથી શોભાયમાન અને હાટ પર આવીને બેઠેલા જાણે દેવતાઓ હોય એવા મહેલો (મોટા શ્રેષ્ઠીઓ) ને વિસ્મયસહિત જોતો, રસ્તામાં વ્યાઘ્રેપ થવાથી ભૂંટી ગયેલ પોતાના સ્વામીની શિખામણને સંભારતો એવો સુવેગ દૂત આસ્તે આસ્તે રાજના સિંહદ્વાર (મુખ્યદ્વાર) આગળ આવ્યો. પછી જગતમાં અદ્વિતીય બાહુબળવાળા, વિશાલ ઐશ્વર્ય અને સંપદાવાળા, અકૃત્રિમ (સ્વા-ભાવિક) તેજની શોભાથી સૂર્યની જેવા દુષ્પ્રેક્ષ્ય (દુઃખે જોઈ શકાય એવા), કુમાર, અમાત્ય, સામંત અને સાર્થેશો જેના ચરણ સેવી રહ્યા છે એવા, રારે બાળુ પોતાના સેવકોને માયાળુ નજરથી જોતા એવા તથા શત્રુરૂપ કંદનું નિકંદન કરનારા એવા સુનંદાના નંદન-

ની આજ્ઞાથી સલામાં દાખલ થયેલા સુવેગે પૂર્વે વર્ણવેલા એવા બાહુબલિ રાજાને પ્રણામ કર્યા.

‘ આ મારા ભાઈનો માણસ છે. ’ એમ જાણી સ્નેહાદ્રં દૃષ્ટિથી જોતા બાહુબલિએ ઉતાવળથી તેને આ પ્રમાણે પૂછ્યું:—“ હે ભદ્ર ! ચતુર્ગણી સેના અને ચક્રથી જેણે સર્વ રાજાઓને તાબે કર્યા છે અને લાંબો વખત દિગ્વિજય કરીને અયોધ્યામાં આવેલા છે તથા સ્ત્રી પુત્ર અને પૌત્રાદીથી જે પરવરેલા છે એવા વિજયવંત મારા મોટા ભાઈ ભરતેશને કુશળ છે ? ” આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન સાંભળી પોતાના સ્વામીનો ઉત્કર્ષ અને શત્રુઓનો અપકર્ષ કરવાની ઇચ્છાવાળો, જેનો ક્ષોભ માત્ર ગળી ગયો છે એવો અને બોલવામાં ચાલાક એવો સુવેગ કહેવા લાગ્યો કે:—“ હે રાજન્ ! જેની આજ્ઞાએ વજ્રપંજરનો આશ્રય લેનારા એવા માણસોનું યમરાજ પણ કોઈ વખતે અનિષ્ટ કરવાને સમર્થ નથી, તો સમુદ્રાંત વસુધાના સ્વામી એવા તમારા મોટા ભાઈના અભદ્ર (અયુષ) ની તો શંકા પણ કયાથી સંભવે ? દિગ્વિજય કરીને લાંબે વખતે ઘેર આવેલા તેમણે મળવાની ઉત્કંઠાથી નાના ભાઈઓને સ્નેહપૂર્વક બોલાવ્યા હતા પણ તેઓ મોટા ભાઈનું કંઈક અનુચિતપણું મનમાં કંઈપણે રાજ્યને ત્યાગ કરી પિતાશ્રી પાસે ગયા અને તેમણે તરતજ દિક્ષા અંગીકાર કરી લીધી. તેમના વિયોગાગ્નિથી તે અત્યારે મનમાં બહુજ સંતાપ પામે છે, તો તમે ત્યાં આવીને સ્વસમાગમરૂપ જળથી તેને શીતલ (શાંત) કરો. તમે તેના સગા ભાઈ છો અને અત્યારે તેના સાપન્ન (શત્રુ) પણ છો. હે રાજન્ ! ચક્રીના આખા રાજ્યની અંદર ભાઈ તરીકે આંધળાની લાકડી સમાન તમે એકજ છો. બંધુઓના વિયોગથી વ્યથિત થતા મોટા ભાઈને મળવાને માટે તમારી ત્યાં આવવાની અત્યંત રાહ જોવાય છે. કહ્યું છે કે:—

“ સ નિઃસ્વોઽપિ પ્રતિષ્ઠાવાન્, સેવ્યતે યઃ સ્વબન્ધુભિઃ,

તૈઃ સમૃદ્ધોઽપ્યવજ્ઞાતઃ, પ્રતિષ્ઠાં તુ ન વિન્દતિ. ”

“ જે પોતાના બંધુઓથી સેવાય છે, તે નિર્ધન છતાં પ્રતિષ્ઠા-
વાળો છે, અને જે સમૃદ્ધ (શ્રીમાન) છતાં બંધુઓથી અવજ્ઞા પામે
છે તે પ્રતિષ્ઠાને પામી શકતો નથી. ” વળી ઇંદ્રની જેવા તેજસ્વી
અને અખંડ શાસન (હુકમ) વાળા એવા ભરતેશનો તેની સેવા ક-
રનારા સર્વ રાજાઓએ ખાર વરસ સુધી નિરંતર અસાધારણ ઉત્સવ-
પૂર્વક છ ખંડ ભરતના ઐશ્વર્યનો અભિષેક કર્યો, તેવે શુભ પ્રસંગે
પણ સર્વ ઔચિત્યમાં કુશળ છતાં તમે લઘુ બંધુ ત્યાં ન આવ્યા
તથી કેટલાક લોકો ‘ તમારા બંને વચ્ચે પરસ્પર કલહ છે. ’
એવી શંકા કરે છે. અને તે હુકીકત હેરાજન ! મિત્રોના હૃદયમાં અત્યંત
દાહતુલ્ય છે અને પરને વિદ્વ જોધને સંતુષ્ટ થનારા શત્રુઓના મનને
સંતોષકારક થયેલ છે. માટે હે ભૂપતે ! સાર્વભૌમ એવા તે વડિલ
બંધુની પાસે તરત આવીને તેની સેવા કરો, કે જેથી શત્રુઓના મનો-
રથો મનમાંજ વિલય પામે. વિજ્ઞ, દાતા, તેજસ્વી, ન્યાયનિષ્ઠ,
લક્ષ્મીનો ભંડાર એવા મોટા ભાઈને જે તમે સ્વામી તરીકે સ્થાપો,
તો તે ખરેખર ! સુવર્ણ અને સુગંધ જેવું થાય. વળી સાર્વભૌમ-
પણાથી પણ જે એની સેવા કરશો તો તે સેવા મોટાભાઈ ઉપરના
વિનય અને સ્નેહને લોકોમાં પ્રકાશિત કરશે. વળી એનું અપમાન
કરતાં તેમની સાથે બ્રાત્રીભાવ હોવાથી એ માફ અપ્રિય નહિ કરે;
એમ પણ મનમાં સમજશો નહિ. કારણ કે સંગ્રામના પ્રસંગમાં
સ્વજનસંબંધ ગણાતો નથી. જે સ્વામીના રોષ અને તોષનું
ફળ સાક્ષાત્ જોવામાં આવે, તેવા સ્વામીની આત્મહિતૈષીએ
(પોતાનું લઘુ ચાહનારાએ) તો સદા આરાધના (સેવા) જ
કરવી, વિરાધના કદી પણ ન કરવી. સંગ્રામમાં સમગ્ર રાજાઓને
લીલામાત્રથી છતીને ક્ષુદ્ર હિમવતપર્વતસુધી એણે ભારતભૂમિ
સાધી લીધી છે, અને અયસ્કાંત મણિ જેમ લોખંડને ખેંચે તેમ
પ્રકૃષ્ટ પુણ્યથી ખેંચાયેલા મનુષ્યો, મુરો અને અમુરો સેવા કરવાને

ભરતેશ્વરની પાસે આવે છે. મનુષ્યો અને દેવો તો દૂર રહો પણ પોતાનું અર્ધ આસન આપવાથી સૌધર્મેન્દ્ર પણ પ્રમોદથી તેનું બહુમાન કરે છે. ગર્વથી તેની અવજ્ઞા કરનાર સૈન્યસહિત રણસંગ્રામમાં તેના સૈન્યરૂપ સમુદ્રની ભરતી આવતાં સાથવાના ચૂર્ણની મુઠીની જેમ ઉડી જાય છે. આખી પૃથ્વીને પ્લાવયમાન કરતા એવા જેના હાથોઆ, અશ્વો, રથો અને સુહૃદો સમુદ્રના કદલોલની માફક કોનાથી અટકાવી શકાય તેમ છે ? એકદમ આવતી સંજ્યા બંધ શત્રુસેનાને અટકાવવાને તેનો એક સુષેણ સેનાપતિ પણ સમર્થ છે. જેણે લીલામાત્રમાં સર્વ શત્રુઓને પરાજિત કર્યા છે એવું જેણે મૂકેલું ચક્રાયુધ કાળચક્રની માફક આવતું કોનાથી રોકી શકાય તેમ છે ? વાંછિત સર્વ વસ્તુઓના ઢગલારૂપ અને ભાગ્યથી આકર્ષાઈને એવા નવે નિધાન સદાકાળ તેમના પગની નીચે સંચરે છે. તેથી હે રાજન્ ! કણ કટુક છતાં પણ પરિણામે હિતકારી એવું માફ કર્યું જો તમે માનતા હો, તો એકાગ્રભાવથી ત્યાં આવીને તે સામ્રાટની સેવા કરો. તમે મારા સ્વામીના લઘુ બંધુ છો માટે રનેહથી આ પ્રમાણે કહેવું પડે છે. હવે તમને ભાસે (ઉચિત લાગે) તેમ કરો. કારણ કે બુદ્ધિ કર્માનુસારિણી છે. ”

આ પ્રમાણેનાં સુવેગહૃતનાં કોમળ અને કર્કશ વચનો સાંભળીને ઋષભસ્વામીના પુત્ર બાહુબલિ રાજા આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે—

“ હે સુવેગ ! સર્વાંગે સંપૂર્ણ છતાં બહુ દૂર રહેનારા પોતાના સંબંધીના કુશળ સમાચાર તેમની પાસેથી આવેલ માણસને પૂછવા એ દૂષણરૂપ નથી. બીજું લોભાર્ત ચિત્તવાળા એ ભરતનો નાના ભાઈઓ પ્રતિનો રનેહ તો તેમના રાજ્ય ગ્રહણ કરવાવડેજ જણાઇ આવ્યો છે, તો આ તારાં મૃષાવચનોથી શું વિશેષ છે ? અન્ય અન્ય રાજ્ય ગ્રહણ કરવામાં વ્યગ્ર હોવાથીજ તે મોટાભાઈએ આલો

વખત સુધી નાના બંધુઓનાં રાજ્યો ન લીધાં, એમ માડું માનવું છે. કારણ કે અન્ય રાજ્ય ગ્રહણ કરવારૂપ વ્યાપારનો અભાવ થતાં બીજા આહારના અભાવમાં જડરાશિ જેમ આંતર ધાતુઓને પણ ગ્રહણ કરે છે, તેમ તેણે અત્યારે તે ભાઇઓના રાજ્યો લઇ લીધાં છે. 'મોટાભાઇએ તુચ્છતા કર્યા છતાં મોટાભાઇની સાથે યુદ્ધ કેમ થાય?' આ પ્રકારના દક્ષિણથીજ નિર્લોભી થઈને તે નાનાભાઇઓએ દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી છે. હું તેવો લોભરહિત કૃતિવાળો અને દાક્ષિણવાળો નથી. અજ્ઞ એવો તારો સ્વામી અત્યંત લોભાભિભૂત થયેલ જણાય છે; કે જેથી પિતાએ આપેલ આ મારા રાજ્યને પણ તે છીનવી લેવાને તૈયાર થયો છે. પણ હે ભદ્ર ! તેમ કરવાથી તે પોતાના ઘરના ધીથી પણ અવશ્ય ભ્રષ્ટ થશે. નાનાભાઇઓના રાજ્યોને લઇ લેવાથીજ એણે કુટુંબમાં કલહ રોપ્યો છે, તો હવે હું તેની સાથે કલહ કરું તો તેમાં મારો શો દાષ છે ? તે તું જ કહે. નાનાઓ જે પોતાના પર મોટાનો અકૃત્રિમ સ્નેહ જુએ, તો ગાયોની પછવાડે વાછડાની જેમ તેઓ તેમની પાછળ પાછળ ફર્યા કરે, પણ ભરતનો તેવો સ્નેહ નથી. વળી પ્રથમ તીર્થેશ, પરમ બ્રહ્મસ્વરૂપ અને સ્વર્ગ પ્રાક્ષના સાક્ષીરૂપ એવા એક પિતાજીજ અમારા સ્વામી છે. 'હું' 'મિથ્યાભિમાની અને ધાન્યના કીટ સમાન ભરત અમારો સ્વામી' એવી કિંવદંતી પણ અમારા હૃદયમાં પ્રીડા (લજ્જા) નો આમોહ ઉત્પન્ન કરે છે. હવે તો કદિ બ્રાતૃસ્નેહથી પણ હું એની સેવા કરું તો પણ ખરેખર લોકના મુખે ઢાંકણું ન હોવાથી 'આ ચક્રીપણાથી એને સેવે છે' એમ બોલતા તેઓ શી રીતે અટકી શકે ? સંઘામના પ્રસંગમાં સ્વજનસંબંધના અભાવથી તે કદાચ મારા રાજ્યને સહન નહિ કરશે, તો તેનું આત્મ હ બંડનું રાજ્ય હું પણ સહન કરીશ નહિ. હું માતું છું કે-સેનાપતિ જેમ સર્વ રાજ્યોને લાંબે વખતે જીતીને તે ઐશ્વર્ય પોતાના સ્વામીને આપે, તેમ મારા મારેજ એણે આટલું ઐશ્વર્ય ઉપાર્જન કર્યું છે. કહ્યું છે કે:--

“ કષ્ટાર્જિતાયા નિર્ભાગ્યૈઃ, શ્રિયો મોક્તા મવેત્પરઃ;
દલિતેક્ષો રદૈર્દુઃસ્વા-જ્ઞિહૈવાપ્નોતિ તદ્રસમ્. ”

“ ભાગ્યરહિત પુરૂષોએ કષ્ટથી ઉપાર્જન કરેલ લક્ષ્મીના ભોગવનાર બીજોજ થાય છે. દાંત કષ્ટથી શેલડીને ચાવે છે, પણ તેનો રસ (સ્વાદ) તો જીભનેજ મળે છે. ” તારા રાજાની જેમ જો હું તૃણાર્ત્ત થઈને ભ્રમણ કરું, તો મહાહિમવંત પર્વત સુધી ભૂમિને સાધી શકું^૧, પરંતુ નિર્ભાગ પુરૂષોપર દિલમાં દયા હોવાથી તથા સ્વરાજ્યના સુખમાં સંતુષ્ટ હોવાથી બીજા રાજ્યોને ગ્રહણ કરવામાં હું ઉઠાસીનતાજ ધારી બેઠો છું. લોભથી પરાભવ પામેલા એવા હજારો રાજાઓ ભલે તેની સેવા કરે; પરંતુ સંતુષ્ટ મનવાળા એવા અમે તેની શા માટે સેવા કરીએ ? જો કે દીન વચન બોલીને, નમીને અથવા વારંવાર બીજાની ખુશામત કરીને મોટું રાજ્ય પણ મેળવી શકાય, પરંતુ તેવા રાજ્યનું અમારે કશું પ્રયોજન નથી. તાતના ચરણમાં ભક્તિમાન હોવાથી સૌધર્મે^૨દ્ર, તેમનો આઘ (પ્રથમ) પુત્ર હોવાને લીધે ભરતનું બહુમાન કરે છે, પણ તેના વીર્ય કે ઐશ્વર્યના ગુણોથી તે તેનું બહુમાન કરતો નથી. તેના બલ (સૈન્ય) ૩૫ સમુદ્રમાં બીજા રાજાઓ સૈન્યસહિત ભલે સાથવાની મુડી જેવા થાય; પણ હું તો ત્યાં તેજથી દુઃસહ એવો વડવાનસ થઈશ. સેવકો રાજાને વખાણે, માતા પુત્રને વખાણે અને યાચકો દાતાને વખાણે, છતાં તેથી તે પ્રતિષ્ઠાપાત્ર થતા નથી. જે પોતે નપુંસક જેવો છે, તેના સેનાપતિ, આયુધ અને ગજાદિ બળનું વર્ણન કરવું, તે અધની પાસે દીવાનો ઉઘોત કરવા જેવું નિષ્ફળ છે. શૂરપુરૂષોને સેનાદિ આડંબર તે શોભામાત્ર છે. રણસંગ્રામમાં ચડતાં તેઓ પોતાના પ્રચંડ બાહુદંડનેજ હૃદયમાં સહાયકારક માને છે. મારા ભાઈના બાહુબળને તો હું

પહેલેથીજ જાણું છું. કારણ કે બાલ્યાવસ્થામાં ક્રીડા કરતાં હું તેને સેંકડોવાર આકાશમાં ઉડાડતો હતો, અને પછી ‘અરે આ બિચારો મુવો’ આ પ્રમાણે દેવતાઓના કહેવાથી નીચે પડતાં હું દયા લાવી તેને બે હાથથી અધર ઝીંટી લેતો હતો. અત્યારે તે ઐશ્વર્યથી આચ્છાદિત થઈ ગયેલ છે, તેથી તે બધું ભૂલી ગયો હોય એમ મને લાગે છે; કે જેથી તે આ પ્રમાણે મને આજ્ઞા કરે છે. આટલા તેના ઐશ્વર્યને જે હું સહન કરું છું, એજ મારી સેવા છે. કારણ કે વાઘની પાસે તો એવુંજ મોકલવું, કે જેનું તે ભક્ષણ ન કરે. હવે છેવટે કહું છું કે, વીરાલિમાની ભરત જો મારી સેવાને ઇચ્છતો હોય, તો એકવાર પોતાની વીરવૃત્તિ સંગ્રામમાં મને બતાવે. માટે હે સુવેગ ! તું વેગથી જઈને તારા સ્વામીને કહે કે, કેસરીસિંહ જેમ પલાણુ ન સહે, તેમ બાહુબળિ તમારું શાસન (આજ્ઞા) સહન કરતો નથી. ”

કુમારો, અમારો અને સામંતોએ શૌર્યથી સંગ્રામને સૂચવનારી એવી પોતાના સ્વામીની વાણી હર્ષોદ્વિગ્ધાસપૂર્વકજ કબુલ કરી લીધી.

હવે પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાથી ક્રોધાયમાન થયેલા છતાં અંગરક્ષકોએ તેને જીવતો જવા દીધો. એટલે સુવેગ કંઈક ધૈર્ય પકડીને તરતજ સભામાંથી ઉઠી ચાલતો થયો. રસ્તે ચાલતાં તેણે આ પ્રમાણે નાગરિકોનું પરસ્પર બોલવું સાંભળ્યું:—“ આ નવો પુરૂષ કોણ છે ? એ ભરતનો દૂત છે. તે ભરત કોણ ? બાહુબલિનો મોટોભાઈ. ત્યારે તે અત્યારે ક્યાં છે ? અયોધ્યામાં રાજ્ય ભોગવે છે. તેણે અહીં આને શા માટે મોકલ્યો ? પોતાની સેવા કરવા બાહુબલિને બોલાવવા માટે. ત્યારે તે દુર્દૈવથી હણાયેલો લાગે છે. કેમકે ત્રણ જગતને છતનાર પોતાના નાનાભાઈના બાહુબળને શું તે મૂખે જાણતો નથી ? તે અનુભવજ્ઞાન તેને બાલ્યાવસ્થામાં હતું; પણ અત્યારે મીઠું બોલનારા પોતાના માણસોનાં વાક્યોથી ઉત્તેજિત થયેલો તે બધું ભૂલી

ગયો લાગે છે. પરંતુ મીઠું મીઠું બોલનારા બધા યુદ્ધમાં ખરેખર ભાગી જશે અને તે એકલો બાહુબલિના બાહુબળની વ્યથા સહન કરશે. અરે વિચારપૂર્વક સુબુદ્ધિ (સલાહ) આપનાર એની પાસે કોઈ મૂષક પણ મંત્રી નથી ? તેનો પાસે તો ઘણા બુદ્ધિશાળી પ્રધાનો છે. ત્યારે આયુ પોતાનેજ અહિતકારી કામ કરતાં તેમણે એને વાર્યો કેમ નહિ ? અરે ! તેમણેજ આ કામમાં એને પ્રવર્ત્યા છે. કારણ કે જે થવાનું હોય છે તે અન્યથા થતું નથી. ત્યારે તો આ મૂઠે ખરેખર આજે સૂતો સિંહ જગાડ્યો છે અને પવનની સામે અગ્નિ સળગાવ્યો છે. બલિષ્ઠ બાહુબલિ સમગ્ર પૃથ્વી છતવાને સમર્થ છતાં પોતાને ઠેકાણે તે સુખે બેસી રહ્યો હતો, છતાં તેને આવી રીતે તેણે પોતાનો શત્રુ બનાવ્યો તે ઠીક કયું નથી. ” આવા પ્રકારની નગરવાસીઓની ઉક્તિ પ્રત્યુક્તિ સાંભળતો સાંભળતો તે દૂત તક્ષશિલામાંથી સત્વર બહાર નીકળી ગયો.

હવે માર્ગે ચાલતાં તે દૂત આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યો કે-
 “ અહો ! આપણા રાજાએ આ વિચાર વિનાનું કામ આરંભ્યું છે !
 છ ખંડના રાજાઓથી સેવાતાં તેને શું ઓછું હતું કે, વાહનને માટે કેસરીસિંહની જેમ પોતાની સેવાને માટે આને બોલાવ્યો ! અરે !
 પોતાને કુશળ માનનારા અને કુલક્રમાગત એવા તે મંત્રીઓને પણ ધિક્કાર થાઓ; કે જેમણે પોતાના સ્વામીને અત્યારે આવા અત્યંત દુઃસાધ્ય કામમાં પ્રેર્યો. હવે આ કામ કરતાં અથવા મૂકતાં બંને રીતે એને શુભકારી થવાનું નથી. કહેવત છે કે-‘સર્પે છછુંદરી પકડી’ એટલે પછી તેને મૂકે તો આંધળો થાય અને ગળે તો મરી જાય. કહું છું કે-

“ જઈ ગલઈ ગલઈ ડયરં, પચ્ચુગાલિં ગલંતિ નયગાઈ,

હા વિસમા કજ્જગઈ, અહિના છછુંદરી ગહિયા. ”

“ જો ગળી જાય તો ઉદર ગળે અને બહાર કહાડે તો નેત્રો ગળી જાય (નષ્ટ થાય). અહો ! સર્પે છછુંદરી પકડ્યાની જેમ કાર્ય-

ની ગતિ વિષમ (વિકટ) થઇ છે. ” વળી ‘ એણે જઇને ખંતે લાઇ-
ઓમાં પરસ્પર વિરોધ કરાવ્યો ’ આવા પ્રકારનો મારો પણ અવર્ણ-
વાદ બોલાશે. માટે ગુણને દૂષણ લગાડનાર એવા આ દૂતપણાને ધિક્કાર
થાયો. ” આવા અનેક સંકટપ વિકટપોથી વ્યાકુળ મનવાળો તે
અનુક્રમે અયોધ્યામાં આવીને શ્યામ મુખવડે તે પોતાના સ્વામીને
નમ્યો. ‘ બાહુબલિ પાસેથી આ અપમાન પામીને આવ્યો લાગે છે’
એમ તેનું મુખ જોવાથી સમજી ગયા છતાં મનમાં ક્ષોભ પામ્યા વિના
ભરતેશે તેને પૂછ્યું કે—“ હે ભદ્ર ! શાખા અને પ્રશાખાથી વરવૃક્ષની
માફક વિસ્તાર પામેલો બલિષ્ઠ બાહુબલિ કુશળ છે ? તે તું કહે, કે
જેથી મને હર્ષ થાય. ”

આ પ્રમાણે આદરસહિત પોતાના સ્વામીથી પૂછાયેલો તે સુ-
વેગ મનમાં જરા સંતોષ પામીને વિનયથી મસ્તક નમાવી કહેવા
લાગ્યો કે—“ ખરેખર ચક્રવર્તીના ચક્રને અને ઈંદ્રના વજ્રને પણ સે-
કેલા પાપડની જેમ એક મુઠીમાત્રથી ચૂર્ણ કરી નાખે એવા એ બા-
હુબલિ છે. પ્રસંગોપાત્ત તમારા સેનાપતિ અને સૈન્યાદિકનું મેં વર્ણન
કર્યું, એટલે ‘ એ શું માત્ર ! ’ એમ કહીને દુર્ગધથી જેમ નાક મરડે
તેમ તે પોતાની ગ્રીવા મરડવા લાગ્યા. પુત્ર, પૌત્ર અને પ્રપૌત્ર વિગેરે
કરોડો જ્યાં અત્યંત બાહુબળવાળા છે, વળી ખરેખર ! પડતા (તૂટી
પડતા) આકાશને પણ અટકાવવાને (થોલી રાખવાને) સમર્થ એવા
તેના કુમારો છે. તે વીરાધિવીર તમારા નાના ભાઇનું અમંગલ (ખ-
રાબ) કરવામાં દેવનો દેવ (ઈંદ્ર) પણ અસમર્થ છે, એમ હું માનું છું. ”
આ પ્રમાણે તેની કુશળતાને અંગે ચક્રીએ કરેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આ-
પીને પછી બાહુબલિના તે તે પ્રકારના ઉંચા નીચા વચનનો વિસ્તાર
સ્વામીની પાસે સમ્યગ્ રીતે તેણે નિવેદન કર્યો. પ્રાંતે આ પ્રમાણે તેનું
તત્ત્વ તે કહેવા લાગ્યો કે—“ આપની સેવાને માટે કોમળ અને કર્કશ
વાક્યોથી તેને મેં બહુ કહ્યું; છતાં ગંભીરવેદી હાથી જેમ અંકુશને

ન ગણકારે, તેમ તેણે તે માન્યું નહિ. ગર્વથી જેના હાથને નિરંતર ખરજ આવે છે એવા પ્રખળ બાહુદંડવાળો તે પ્રતાપી તમારો નાનો ભાઈ અહીં યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી આવે તેમ છે, બાકી તમારી સેવા કરવાની ઇચ્છાથી તે આવે તેમ નથી. વળી હે પ્રભો ! અતિ ભક્તિવાળા, તેજસ્વી અને મહા ઉત્સાહી એવા સામંત, રાજાઓ અને સુભટો તેના વિચારથી લેશ પણ ભિન્ન નથી. યુદ્ધમાં શ્રદ્ધાવાળા અને તેજથી જાલંત થતા હોય એવા તેના કુમારો શત્રુઓની સાથે વૈર ઉભું કરીને પણ વિગ્રહ કરે તેવા છે. આશુવિકાના કારણથી આધીન વર્તતા એવા સામંત રાજાઓ અને સુભટો તો દૂર રહો, પરંતુ ખરે-ખર ! તેની સઘળી પ્રજા પણ પોતાના પ્રાણ આપીને તેનું ઇષ્ટ કરવાને ચાહે છે. જેઓએ કદી દૃષ્ટિથી પણ તેને જોયેલ નથી એવા છતાં ગુણથી તેને વશ વર્તતા એવા પર્વતવાસી ભિલ્લ લોકો પણ તમારી સેવાને હણવાને ઇચ્છે છે. આ તમને ઇષ્ટ હોય કે કદી અનિષ્ટ હોય પણ હું તો સત્ય કહું છું. કારણ કે સેવકોએ સ્વામીને મિથ્યા વાક્યો થી ઠગવો (છેતરવો) ન જોઈએ. અતુળબંધુનું આવા પ્રકારનું વૃત્તાંત જાણીને હવે તમને રૂચે તેમ (યથોચિત) કરો. કારણ કે સત્ય વાચના બોલનારા દૂતો હોય છે, પણ મંત્રીઓ હોતા નથી.”

દૂતના મુખથી પોતાના લઘુબંધુના આવાં અવજ્ઞાકારક વચ્ચનો સાંભળીને પણ ખેદરહિત એવો નરાધીશ તેને કહેવા લાગ્યો કે—
“ જગતને જીતી શકે એવા અતુલ ક્ષાત્ર (ક્ષત્રિય સંબંધી) તેજવાળા એ નાના બંધુએ બીજા રાજાના શાસનને સહન ન કરવું, એ ખરેખર ચુકતજ છે. કહું છું કે:—

“ આલાનં શરમઃ શ્રેષ્ઠઃ, સિંહોઽન્યશ્વાપદસ્વનમ્ ;

જાત્યશ્વશ્ચ કશાઘાતં, સહતે યન્ન કર્હિંચિત્. ”

“ શ્રેષ્ઠ એવો અષ્ટાપદ^૧ આલાનસ્થાનને, સિંહ અન્ય શ્વાપદો-

૧ આઠ પગવાળું શ્વાપદ વિશેષ. હાથી કરતાં અત્યંત બળવાન.

ના અવાજ (ગર્જના) ને અને જાત્યન્ધ ચામુકના પ્રહારને કદાપિ સહન કરી શકતા નથી. ” બલિષ્ઠ એવા એ લઘુઅધુથી હું સર્વ-થા શ્લાઘ્ય (પ્રશંસનીય) છું. કારણ કે એક બાહુ હલકી (ઓછા બળવાળી) હોય તો તેના પ્રમાણમાં બીજી બલિષ્ઠ લાગે (હોય) છે. સ્ત્રીઓ, સંપત્તિ, પુત્રો અને સુભટો વિગેરે જગતમાં મળવા સુલભ છે, પણ વિશેષ રીતે આવા બળવાળો અધુ કયાંય પણ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. વળી સેવાને માટે મેં પહેલાં નાના ભાઈઓને જે બોલાવ્યા અને તેઓએ તરત પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી લીધી, એ શરમ અઘાપિ મારા હૃદયમાં ખાતી નથી. બળવાન એવા એણે ‘મારી આજ્ઞા આ વસુધાપર વિસ્તૃત [પ્રખ્યાત] છે ’ એમ જો માન્યું, તો પછી આવા ઉંચા નીચા વચનોથી ભલે તે મારી અવજ્ઞા કરે. અથવા તો અપરાધ સહન કરતાં લોકો ભલે મને અશક્ત કહે, પણ આ અધુની સાથે હું વિરોધ કરવાને ઇચ્છતો નથી. ” આ પ્રમાણે કહ્યા પછી પોતાના કથનની યોગ્યોચોગ્યપણાની સ્ફુટતાને માટે ભરતે સ્નેહદષ્ટિથી સભાસદોના મુખ સામે જોયું. એટલે બાહુબલિની કરેલી અવજ્ઞાથી અને સ્વામીએ ખતાવેલી ક્ષમાથી મનમાં દુભાયેલો મુષેણ સેનાપતિ ઉભો થઈને ચક્રીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો:—

“ હું દેવ ! દીન, દુઃસ્થ [દરિદ્ર] પીડિત, ભયભીત, અંધ, કુણ્ઠી (ટુંઠા) અને પંગુ-દયાને લાયક એવા એ સર્વની ઉપર રાજાઓએ ક્ષમા કરવી યુક્ત છે, પણ પોતાના બાહુવીર્યથી ઉચ્છ્રંબલ અને આજ્ઞાનું અપમાન કરનારા એવા દુષ્ટ બુદ્ધિવાળાઓને તો પ્રજાના હિતમાં તત્પર એવા રાજાઓએ સખત શિક્ષા કરવી જોઈએ. દુષ્ટ બુદ્ધિવાળાઓનું દલન કરવું, સદ્બુદ્ધિવાળાઓનું પાલન (રક્ષણ) કરવું અને આશ્રિતોનું ભરણ-પોષણ કરવું, એ રાજાઓનું લક્ષણ (તેમનો ધર્મ) છે. કહ્યું છે કે:—

“શઠદમનમશઠપાલન—માશ્રિતભરણાનિ રાજચિહ્નાનિ;

અભિષેકપટ્ટવન્ધો, વાલવ્યજનં વ્રણસ્યાપિ.”

“શઠનું દમન કરવું, અશઠ (સરલ) માણસનું રક્ષણ કરવું અને આશ્રિતનું ભરણપોષણ કરવું, એ રાજાના મુખ્ય લક્ષણો છે. બાકી માત્ર અભિષેક, પટ્ટબંધ અને વાલવ્યજન (ચામર વિંજવા) એ રાજચિહ્ન હોય, તો તે તો વ્રણ (ગુમડા) ને પણ હોય છે. અર્થાત્ જળવડે પ્રક્ષાલન, પાટાનું બંધન અને પંખાથી નખાતો પવન, એ-ટલું તો વ્રણને પણ કરવું પડે છે.” વળી મોટા પુરૂષો ધન, સેવક, પુત્ર, મિત્ર, કસત્ર અને છેવટે પોતાના પ્રાણનો પણ ભોગ આપીને પોતાનું તેજ વધારવા ઇચ્છે છે. હે દેવ! જો એમ ન હોય તો પોતાના રાજ્યમાં તમને શી ન્યૂનતા હતી, કે જેથી આટલો મોટો દિગ્વિજય તમે કર્યો? પણ તે સર્વ વૃદ્ધિને મારેજ કરેલું છે. માની પુરૂષો શત્રુ તરફના પરાભવના ભયથી કોઈ રીતે પણ પોતાનું તેજ કાયમ રાખી જીવિતને મુખે તજ દે છે. કારણકે માનનું મૂળ તે સ્વતેજ જ છે. વ-શ્ચિજનો જેમ ધનના યોગ (નવું મેળવવું) અને ક્ષેમ (મળેલાનું ર-ક્ષણ કરવું) નો વિચાર કર્યા કરે છે, તેમ મોટા પુરૂષોએ પણ હુમેશાં સર્વ ઉપાયથી પોતાના તેજના યોગ ક્ષેમનું વિધાન વિચારવું જોઈ-એ. હે સ્વામિન! શીતલ પ્રકૃતિવાળા એવા વાણીયાઓની નરમાશ જ વખણાય છે, પણ તેજઃપ્રધાન એવા ક્ષત્રિયો જો નરમાશ રાખે, તો તેઓ તો હાસ્યાસ્પદ થાય છે. તેજસ્વી પ્રકૃતિવાળા પુરૂષથી શત્રુ-ઓ પ્રાયઃ હુમેશાં ડરતા રહે છે અને મૃદુસ્વભાવી હોય, તે શ-ત્રુઓથી સર્વદા પરાભવ પામે છે. કહ્યું છે કે:—

“તુલ્યેઽપરાધેસ્વર્માનુ—ર્માનુમન્તં ચિરેણ યત્;

હિમાંશુમાશુ ગ્રસતે, તન્મ્રદિન્નઃ સ્ફુટં ફલમ્.”

“બંનેનો તુલ્ય અપરાધ છતાં^૧ રાહુ ચંદ્રમાને વારંવાર ગ્રહે છે અને સૂર્યને લાંબે વખતે ગ્રહે છે. એજ નરમાશનું સ્ફુટ (સાક્ષાત) કૃણ છે.” હે પ્રભો! રાજાઓના મુગટનો સ્પર્શ કરતા ચરણવાળા અને તીવ્ર તેજવાળા એવા તમારા એ બાહુબલિ બંધુ, રાહુ જેમ સૂર્યના તેજનો વિધાતક થાય છે તેમ તમારા તેજનો નિશ્ચય વિધાત કરનાર છે. સર્વ રાજાઓ પુષ્પમાળાની માફક તમારી આજ્ઞા પોતાના મસ્તકે ધારણ કરે અને તે આજ્ઞાને માન્ય ન રાખે, તેથી એ તમારો અનુજ બંધુ પણ ખરેખર શત્રુરૂપજ છે. પોતાની ભુજના બળના દર્પ (ગર્વ)થી એ તમને તુલ્યબલ જેવા ગણે છે. માટે હે વિભો! જે ભારતવર્ષના સમ્રાટ (ચક્રવર્તી) હો, તો આ દુરાત્મા (દુષ્ટ) ને ઠેકાણે લાવો (તાબે કરો). હે સ્વામિન! સર્વ શત્રુઓને નિષૂદન (નાશ) કરનાર એવું આ ચક્ર પણ આયુધશાળામાં પ્રવેશ ન કરવાવડે મારા કહેલા ભાવનેજ દૃઢ કરે છે. હે ભરતેશ! હું જે કાંઈ અચુક્ત બોલતો હોઉં, તો બુદ્ધિના નિધાન એવા આ અમાત્યો મને ખુશીથી ચુક્તિ પૂર્વક વારે (અટકાવે).”

સેનાનીનું આ પ્રભાણેનું કથન સાંભળીને નીતિજ્ઞ એવો મુખ્ય પ્રધાન ઉઠીને સ્વામીને કહેવા લાગ્યો કે—“હે દેવ! પરાક્રમી, અને સ્વામીભક્ત એવો આ સેનાપતિ ચુક્તજ કહે છે. હે સ્વામિન! સ્નેહ વિનાના આ લઘુબંધુ ઉપર જે તમારો સ્નેહ છે, તે વેશ્યાજન ઉપરના સ્નેહ જેવો છે. તેથી હે વિભો! ખરેખર તમે એક હાથથી તાડી પાડવા જેવું કરો છો. મુખે મિષ્ટ અને મનમાં દુષ્ટ એવી વેશ્યાઓ કરતાં પણ મુખમાં અને મનમાં બંનેમાં દુષ્ટ એવો આ તમારો કનિષ્ઠ ભાઈ તો તેનાથી પણ વધી જાય તેમ છે. વળી સર્વ રાજાઓને છતનાર

૧ રાહુ સાથે ચંદ્ર ને સૂર્ય બંનેને સમાન વૈર છે એમ અન્ય શાસ્ત્રોમાં કથન છે. તેમાં સૂર્ય પ્રતાપી હોવાથી તેનું ગ્રહણ ક્વચિત્ થાય છે અને ચંદ્ર નરમ હોવાથી તેનું ગ્રહણ વારંવાર થાય છે, એ સાર છે.

અને તેમના નેતા એવા તમારો આ લઘુખંધુથી જે પરાજય થાય, તે સમુદ્રથી પાર ઉતરેલાને ગોષ્પદમાં કુખવા જેવું છે. ભાઇની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે સૈન્યયુક્ત જતાં મારો ખરેખર લોકમાં અવર્ણવાદ બોલાશે, એવી ખોટી શંકા પણ તમે મનમાં લાવશો નહિ. કારણકે, બે શાક્યોનું જે ભગિનીપણું અને તેમના પુત્રોનું જે બ્રાત્રુપણું તેમાં સાક્ષાત્ વૈરજ દેખાય છે. તેથી માત્ર તે સંબંધ નામનોજ હોય છે, વસ્તુતઃ ત્યાં સ્નેહ હોતો નથી. પરસ્પરના તેજને સહન ન કરનારા માણસોમાં આરમાન ભાઇઓ પ્રાયઃ સ્વભાવથીજ શત્રુ હોય છે. તેમાં પણ રાજાઓમાં તો તેવો શત્રુભાવ વિશેષ હોય છે. આજ્ઞાનું અપમાન કરનાર ભાઇને વસ્તુતઃ શત્રુ ગણીને તેની ઉપર રાજાઓએ ચડાઈ કરવી, તેને માટે લોકો અને શાસ્ત્રો પણ સંમત છે. માટે તેજના ભંડારરૂપ તે. અનુજખંધુ તમારે તરત ઉચ્છેદવા લાયકજ છે. કારણકે શત્રુ અને વ્યાધિની ઉપેક્ષા કરતાં તે મહા અનર્થકારી થાય છે.” આ પ્રમાણેનું મુખ્ય સચિવનું બોલવું સાંભળી સર્વ સભાસદો, સ્વામીભક્ત સામંતો અને મહાઉત્સાહવાળા બીજા રાજાઓ વિગેરેએ પણ (એજ વાતને) ટેકો આપ્યો. પોતાનો ભાઈ હોવાથી તેની ઉપર ચક્રીનું મન બે કે સિનગ્ર (સ્નેહાળ) હતું; પણ સેનાપતિ વિગેરેએ આવા વિચારો બતાવીને તરતજ તેમનું મન વિરોધવડે વિરસ (નિઃસ્નેહી) કરી નાખ્યું. કહ્યું છે કે:—

“વહ્ની નરિંદચિત્તં, વરક્ષાણં પાણિઅં ચ મહિલાઓ;

તત્થય વચ્ચંતિ સયા, જત્થય ધુત્તેહિં નિજ્જંતિ.”

“વેલડી, રાજાઓનું મન, વૃક્ષો, પાણી અને સ્ત્રીઓ, એ બધાં જ્યાં ધૂતો (નેતાઓ) લઇ જાય છે, ત્યાંજ જાય છે.”

ત્યારબાદ લઘુખંધુને છતવા જવાની ઇચ્છાવાળા અને અમર્ષ (ઘર્ષા) સહિત એવા ચક્રીએ તરતજ પ્રયાણને સૂચવનારી એવી

ઢક્કા (ભંભા) વગડાવી. એટલે ભંભાનિર્દોષના સકેતથી સમગ્ર લ-
શ્કર ચારે બાજુથી એકદમ એકઠું થઈ ગયું. શૌર્યાદિક ગુણોથી રા-
જના જાણે પ્રતિરૂપ (ખીજા રૂપ) હોય એવા આદિત્યચંદ્ર પ્રમુખ ક-
રોડો કુમારો પણ ત્યાં ભેગા થયા. સ્વામીના કામમાં ઉત્સાહવાળા,
શત્રુઓના હૃદયમાં દાહ દેવાવાળા અને રતનના મુગટને ધારણ કરવા-
વાળા એવા હજારો રાજાઓ, સર્વ સામગ્રીથી સંયુક્ત અને શત્રુઓ-
થી સહન ન કરી શકાય એવા પરાક્રમવાળા ચોરાશીલાખ રથવાળા,
ચોરાશીલાખ ઘોડેચારો અને ચોરાશીલાખ હાથીની સ્વારી કર-
નારાઓ ત્યાં એકઠા થયા. આકાશમાં લીલાપૂર્વક ઉછાળી ઉછાળીને
શસ્ત્રોને ગ્રહણ કરતા એવા, ભક્ત અને શ્રમને જીતનારા એવા કરોડો
(૮૬ કોડ) શૂરા મુભટો (પાળાઓ) ત્યાં આવીને મળ્યા.

આ પ્રમાણે સર્વ સૈન્યથી પરવરેલા અને ચારે દિશાઓમાં શ-
ત્રુઓને કંપાવતા એવા ચક્રવર્તીએ બહુલી દેશ તરફ પ્રયાણ કર્યું. તે
વખતે સર્વ શત્રુઓના વિધ્વંસની ઉત્કંઠાથી જાણે ત્વરા ઉત્પન્ન થઈ
હોય, તેમ ચક્રરત્ન ચક્રીની આગળ આકાશમાર્ગે ચાલવા લાગ્યું.

“આટલા કટકના સંરંભવાળો આ રાજા ક્યાં ચાલ્યો?” “આ
તો સ્વેચ્છાથી વસુધાનું અવલોકન કરવા નીકળ્યો હશે.” “તો સર્વ
શત્રુઓના પગ જેણે સીધા કરી દીધા છે અર્થાત્ જેણે સર્વ શત્રુઓ-
ને વશચર્તી બનાવ્યા છે એવું આ ચક્ર શા માટે આગળ ચાલે છે?”
“ત્યારે તો ભરતક્ષેત્રમાં પણ એને કોઈ શત્રુ જીતવો બાકી હશે.” “પણ
આનો શત્રુ તો કોઈ દેખાતો નથી.” “અરે! આ સમ્રાટને કોઈ બીજો
જેતવ્ય (જીતવા લાયક) હોય, કે ન હોય પણ એનોજ નાનોભાઈ ઇંદ્ર
જેવો બળવાન બાહુબલિ તો તેને જેતવ્ય છે.” “ત્યારે તો તેને જીત-
વાને માટેજ અરેઅર આ રાજાની તૈયારી લાગે છે.” “અહો! ત્યારે
તો એ અરેઅર વિચાર્યા વિનાનું કામ કરે છે. કારણ કે અહીં એનો
વિજય થશે, તો પણ તેની અદ્યજ પ્રતિષ્ઠા થશે; પરંતુ જો પરાજય
થશે, તો એને મોટાઈમાં ઘણી મોટી હાની થશે. કહ્યું છે કે:—

“અન્યચ્ચ ભ્રાતૃપુત્રાઘ્ના, દક્ષૈઃ કચન દુર્નયે;
શિક્ષણીયા રહસ્યેવ, દ્વયાનાં લઘુતાઽન્યથા.”

“કદાચ ભાઈ કે પુત્રાદિકની કોઈ ઠેકાણે ભૂલ થતી હોય, તો ડાહ્યા માણસોએ તેમને એકાંતમાંજ શિખામણ (શિક્ષા) આપવી; નહિ તો બંનેની લઘુતા થાય છે.” “છબ’ડનું રાજ્ય જેણે પોતાને સ્વાધીન કર્યું છે એવા આ રાજાને પોતાના અતુળ બંધુના રાજ્ય વિના શી ન્યૂનતા આવી ગઈ હતી?” “અહો! આટલા બધા ઐધ્યવાળો છતાં હજી પણ એને કેટલો બધો લોભ છે? અથવા તો ખરેખર! મોટા પુરુષોને પણ કષાયોને મારવા તે બહુ કઠણ છે.” રાજાના પ્રયાણ વખતે ગામે ગામે અને શહેરે શહેરે માર્ગમાં સર્વત્ર માણસો પરસ્પર આ પ્રમાણે વાતો કરતા હતા.

સૈન્યના ઘણા ભારથી શેષનાગની ગ્રીવાને નમાવતા, અવિચ્છિન્ન વાઘના નિર્દોષથી વસુધરાપર ઘોષાદ્વૈત (ઘોષમયતા) કરતા, સૈન્યની બહુલતાથી સર્વ સીમાડામાં ઘાસ અને જળને દુર્લભ કરતા, પરંતુ શત્રુઓના મુખમાં અને તેમની સ્ત્રીઓની આંખમાં તે ઘાસ પાણીને સુલભ કરતા (અર્થાત્ શત્રુઓ મુખમાં તૃણ લઈને બેસતા અને તેમની સ્ત્રીઓ આંખમાં આંસુ લાવતી હતી), કંદપાંતકાળના શુભિત સમુદ્રની વેલની માફક પોતાની સેનાથી ‘તે રાજા તો તરત પરાજિત થયો’ એમ માનતા, કનિષ્ઠ બંધુને મળવાને માટેજ જાણે ઉત્કંઠિત થયા હોય અને અત્યંત હઠમાં આવ્યા હોય તેમ રસ્તે અનવચ્છિન્ન પ્રયાણ કરી વેગથી ચાલતા અને સર્વત્ર પોતાનો જય થવાથી અહીં પણ પોતાને જયશીલ માનતા એવા તે નરેન્દ્ર બહલીદેશની સીમા પાસે આવી પહોંચ્યા.

બલિષ્ઠ એવા બાહુબલિ રાજાએ પણ વિજય પામવાની ઇચ્છાવાળો એવો વડિલ બંધુ પોતાના સીમાડા નજીક આવી પહોંચેલ

છે એમ પોતાના ચરલોકો પાસેથી જાણીને તેજ વખતે રણભૂમિ વગડાવી અને નગરમાંથી બહાર નીકળી તે પણ તેની સન્મુખ આવ્યા. કારણ કે બલિષ્ઠ મનુષ્યો શત્રુઓએ કરેલ સ્વસીમાતું અતિક્રમણ સહન કરતા નથી.

તે વખતે કોઇક સ્ત્રીએ, સંગ્રામમાં ઉત્કંઠિત એવા પોતાના પુત્રને પતિની સમક્ષમાં આ પ્રમાણે કહ્યું:—‘હે વતસ ! યુદ્ધમાં તેવા પ્રકારનું શૌર્ય ધારણ કરજે, કે જેથી કોઈ પ્રકારનો વિકલ્પ ઉત્પન્ન ન થાય.’ કોઇક કાંતાએ પુત્રને કહ્યું:—‘હે પુત્ર ! પહેલાં હું વીર પુરુષની સુતા અને પછી વીર પુરુષની પત્ની છું, માટે સંગ્રામમાં તું તેવી રીતે લડજે, કે જેથી હું વીરપ્રસૂતા થાઉં.’ કોઈ સ્ત્રી પોતાના પતિને આ પ્રમાણે કહેવા લાગી:—‘હે કાંત ! રણંગણમાં મને દ્વંદ્વયમાં ધારણ કરીને પાછું પગલું કરશો નહિ. કારણ કે આ લોક અને પરલોકમાં તમેજ મારી ગતિ (શરણ) છે. (અર્થાત્ અહીં તમારી પાછળ સતી થઈશ અને પરભવમાં તમારી દેવી થઈશ.)’ સૈન્યમાં આલવાને ઈચ્છતા એવા કોઇ પુરુષે પોતાની પ્રિયાના મુખ ઉપર સ્નેહપૂર્વક પત્રવદ્ધી રચી, અટલે તેના કોઈ મિત્રે હાસ્યપૂર્વક તેને આ પ્રમાણે કહ્યું:—‘હે મિત્ર ! આજે તો અશ્વોજ શણગારાય, પણ સ્ત્રીઓ શણગારાય નહિ. કારણ કે લડાઈમાં તો અશ્વોની સાથેજ શત્રુઓના પ્રહારો આપણે સહન કરવાના છે.’ તે સાંભળીને પેટ્ટી સ્ત્રી કહેવા લાગી:—‘ચોકડાથી બંધાયેલા અશ્વો તો સંગ્રામમાં બળાત્કારથી મરાય છે, પણ સ્ત્રીઓ તો પોતાની મેળે પતિની પછવાડે મરે છે. તેથી તેમની આ બલિક્રિયા ચોગ્ય છે.’ કોઇક બાલક શૌર્યથી પોતાના હાથમાં કાષ્ઠના કૃપાણ (ખડગ) ને કંપાવતો (ચલાવતો) લડવાને જતા પોતાના પિતાને ‘હું પણ તમારી સાથે આવીશ’ એ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે માતા, પત્ની વિગેરેથી રણકર્મમાં ઉત્તેજિત કરાયેલા અને સ્વસ્વામીલકત એવા કરોડો સુભટો

બાહુબળિની પછવાડે ચાલ્યા. સત્ત્વ, શૌર્યાદિ ગુણોથી સંયુક્ત અને ચતુરંગિણી સેનાયુક્ત એવો સુનંદાસુત (બાહુબલિ) પણ તરત પોતાના દેશને સીમાડે આવી પહોંચ્યો.

પોતપોતાની રક્તધાવાર (છાવણી) માં સામસામે ઉતરેલા તે બંને ઋષભપુત્રો, પ્રલયકાળમાં ઉદ્યત થયેલા પૂર્વ પશ્ચિમ બે અંભોધિ (પુર્વસમુદ્ર ને પશ્ચિમ સમુદ્ર) જેવા દ્વીસવા લાગ્યા. હવે બાહુબલિએ રાત્રે સર્વ રાજાઓની સંમતિથી શરવીર એવા પોતાના સિંહરથ નામના પુત્રને સેનાપતિની જગ્યાએ સ્થાપ્યો અને પોતે સર્વ રાજાઓની સમક્ષ એના મરતકપર જાણે સાક્ષાત્ પોતાનો પ્રતાપ હોય એવો સુવર્ણપટ્ટ બાંધ્યો. તે વખતે સ્વામીના સત્કારથી તે કુમાર, અમાત્ય અને રાજાઓમાં તારાઓમાં જેમ ચંદ્ર શાસે તેમ પોતાના તેજથી અધિક શોભવા લાગ્યો. તે વખતે ભરતેશ પણ પોતાના કુમાર, અમાત્ય અને સાંમતોને આ પ્રમાણે શિખામણ આપવા લાગ્યા:—“હે સ્વામીલકતો ! તમોએ આ સમગ્ર ભારતભૂમિ સાધી છે પણ તેમાં પૃથ્વી, પાણી કે પર્વતોમાં, તેમજ વિદ્યાધર કે દેવતાઓમાં બળવંત એવા તમારો કોઇ પણ પ્રતિમદ્વિ (સામે થાય તેવો) નીકળ્યો નથી, પરંતુ અહીં તો જે એક એક પણ સંગ્રામમાં શત્રુઓની અક્ષૌહિણી સેનાને હઠાવવાને સમર્થ છે એવા બાહુબલિના પુત્રપૌત્રાદિક તો દૂર રહો, પણ તેઓના મહાબલિષ્ઠ અને મહાઉત્સાહી એવા એક પદ્ધતિમાત્રના પણ વીર્ય ધૈર્યાદિ ગુણોની તુલ્ય થઇ શકે એવો પણ કોઇ જણાતો નથી. માટે અત્યારે જે આના સૈન્ય સાથે લડશે, તેજ વસુંધરાપર ખરો વીર ગણાશે. કારણ કે “જે મહા લક્ષ્મીની દૃષ્ટિમાં સંચર્યું તેજ સાચું સમજવું.” આના સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરનારાઓની સ્વામીલક્ષ્મિ, સંગ્રામ ઉત્કંઠા અને બાહુશક્તિ હવે યથાર્થ જણાશે. માટે એ બળવાન બાહુબલિના આ યુદ્ધમાં ક્ષત્રિય તેજના ભંડાર એવા આ સુવેણ સેનાની (સેના-

પતિ] રૂપ રતનને લક્ત, કૃતજ્ઞ, પરાક્રમી અને પોતાના સ્વામીના જય ઇચ્છવાવાળા એવા તમારે હવે સર્વ કૃત્યોમાં મારીમાફકજ જોવો. [સમજવો]. ” એ રીતે કુમાર, અમાત્ય અને સામંતોને શિખામણ આપીને તેજ વખતે ભરતમહારાજએ તે સુપેણના મસ્તક ઉપર સૈન્ય ભારની માફક મુગટ સ્થાપન કર્યો. આ પ્રમાણે પોતાના સ્વામીના સત્કાર પામીને તે મહાબળવાન સેનાપતિ શત્રુઓનો ઉચ્છેદ કરવામાં દ્વિગુણ ઉત્સાહવાળો થઇ ગયો.

હવે યુદ્ધના શ્રદ્ધાળુ એવા તે બંને સૈન્યના મુલદો પ્રાતઃકાળે સેનાપતિના આદેશની પહેલાંજ પરસ્પર યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થઇ ગયા. તે વખતે સંગ્રામનો ભંભાનાદ સાંભળવાથી શૂરવીર મુલદોના કુલાઇ ગયેલા શરીરપર સંનાહ [ખખતર] પણ સમાયા નહિ. પછી હાથી-ઓવાળા હાથીવાળાઓની સાથે, અશ્વોવાળા અશ્વોવાળાની સાથે, પદ્ધતિઓ પદ્ધતિઓની સાથે અને સ્થારૂઠ સ્થારૂઠની સાથે આ પ્રમાણે મુલદો ન્યાયયુદ્ધથી લડવા લાગ્યા. દીન વચન બોલનારા, અન્યત્ર-મનવાળા [લડવા ન ઇચ્છતા], મુખમાં આંગળી કે તણખલું નાખનારા, નાસીપાસ થયેલા [નાસતા], પતિત થયેલા [પડેલા], એવા યોદ્ધાઓને એક બીજના મુલદો મારતા ન હતા. કેટલાક તો ત્યાં શત્રુથી ભયભીત થઇ કાયર બની ભાગવાને ઇચ્છતા એવા યોદ્ધાઓને સામેના મુલદો પિતાના વંશાદિ કીર્ત્તનથી ઉત્તેજિત કરીને પછી મારતા હતા. આવી રીતે દરરોજ પોતપોતાના સ્વામીના જય ઇચ્છવાવાળા એવા અને પરસ્પર યુદ્ધ કરતા એવા બંને પક્ષના યોદ્ધાઓમાંથી સંખ્યાબંધ મુલદો નાશ પામ્યા. પરંતુ પોતપોતાના સેનાપતિપર સર્વ કામનો બોજ સ્થાપવાથી ધીર લલિત (ધીરમાં શોભાયમાન) એવા તે બંને રાજાઓને ખરેખર તેની કંઈ ખબર પણ ન પડી.

આ પ્રમાણે કેટલોક કાળ વ્યતીત થયા પછી આટલા બધા પ્રાણીઓનો ક્ષય થતો જાણીને તેનું નિવારણ કરવાને માટે દયાળુ એવા કેટલાએક દેવતાઓ ત્યાં આગ્યા અને જયના અર્થી તેમજ ક્રોધ લા-

વીને પરસ્પર લડતા એવા મુભટાને તેમણે શ્રીકૃષ્ણલદેવની આજ્ઞા દર્શિયુદ્ધ કરતા નિવાર્યા. જિનાજ્ઞાથી નિવૃત્ત થયેલા યોદ્ધાઓ તે વખતે આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા કે—“ આ દેવતાઓ આપણા પક્ષના છે કે શત્રુપક્ષના છે ? કારણ કે યુદ્ધમાં ઉત્કંઠિત મનવાળા એવા આપણને યુદ્ધમાં અંતરાય કરનારા આ પાપીઓએ અથવા તો તેના પ્રેરકે ઉલટું વૈરનું પોષણ કર્યું છે. ” હવે તે દેવતાઓ પ્રથમ ભરતેશ પાસે આવીને ‘ ચિરંજય ’ આવા આશીર્વાદપૂર્વક વિનયથી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા:—“ હે રાજન્ ! છ ખંડ ભરતના રાજ્યોને લીલામાત્રથીજ છૂટી લેતાં સિંહની દઝા શૃગાલોથી પૂરાય નહીં તેમ એમનાથી તમારી યુદ્ધશ્રદ્ધા પૂરાઈ નહિ કે જેથી તેને પૂરવા માટે આ બલિષ્ઠ એવા કનિષ્ઠ બંધુસાથે આ ભયંકર મહાયુદ્ધ તમે આરંભ્યું છે. પણ હે વિચારણ ! આ ખરેખર તમને યુક્ત નથી. આ તો જમણી ભુજાથી ડાબી ભુજાને કાપવા જેવું કાર્ય તમે કરો છો. સર્વજનોનું હિત કરવાવાળા એવા સર્વજ્ઞ પ્રભુના પુત્ર હોવાથી તમને તો સંખ્યાબંધ માણસોના ક્ષયનો આ ઉદ્ધમ વિશેષ કરીને યુક્ત નથી. વળી નિર્ભય અને નિરીહ (ઈચ્છા રહિત) એવા તે અરિહંતના પુત્ર થઈને હે રાજન્ ! રાજ્યના લોભથી પરસ્પર યુદ્ધ કરતાં તમે શરમાતા પણ નથી ? ચાહુ વચન બોલનારા એવા લાખો રાજ્યોથી સેવાતા છતાં આ અનુજ બંધુની સેવા વિના શું તમારે ન્યૂન હતું ? માટે હે નરાધીશ ! અકાળે પ્રલયકાળ જેવા આ યુદ્ધથી નિવૃત્ત થાઓ અને પોતાની રાજધાનીમાં પાછા ચાલ્યા જાઓ. તમે અહીં આવ્યા એટલે સમયજ્ઞ એવા બાહુબલિ પણ સામે આવ્યા છે; પણ જો તમે ચાલ્યા જશો તો એ અનુજ પણ પાછો ચાલ્યો જશે, અને સંગ્રામના આરંભનો કંમ નિવૃત્ત થતાં તમારા બંને સૈન્યનો પરસ્પર થતો સંહાર પણ તરતજ અટકી જશે. હે રાજન્ ! વધુધરા પર અકાળે ઉપસ્થિત થયેલું આ યુદ્ધ એ રીતે શાંત થાઓ, સર્વ રાજ્યો સ્વસ્થ થઈને રહો અને પ્રજા સુખી થાઓ.”

આ પ્રમાણે દેવતાઓનું કથન સાંભળીને ભરતેશ્વર બોલ્યા:-
“હું દેવો! હિતેન્દ્ર એવા તમારા વિના બીજા કોણ આ પ્રમાણે કહે!
કહું છું કે:-

“પરેષાં કલહે પ્રાયઃ, સર્વઃ કૌતુકમિસિતુમ્;

યજ્ઞનો મિલતિ સિમ્, કોઽપિ મહ્નુઃ ન તં પુનઃ”

“સર્વ લોકો પ્રાયઃ બીજાઓના કલહમાં કૌતુક જોવાને માટે તરતજ એકઠા થાય છે; પણ તે કલહને તોડવાને માટે કોઈ પણ આવ-
તું નથી.” હું દેવો! ‘હું બળવાન છું’ એવા ગર્વથી અનુજ બંધુ સાથે યુદ્ધ કરવાની મારી ઇચ્છાજ નથી. કારણકે સુવર્ણની કટારી પણ પોતાના કલેજમાં ભોંકાતી નથી. ‘આતું’ રાજ્ય હું ગ્રહણ કરી લઉં’ એવો લુબ્ધ પણ હું થયો નથી. હું તો જે એને નથી તેવું બીજું રાજ્ય પણ ઉલટું એને આપવાને ઇચ્છું છું. પરંતુ લાંબા વ-
ખત દિવિજય કરીને ઘેર આવેલ એવા મોટાભાઈને એ મદાન્મત્ત મળવા પણ ન આવ્યો. અવર્ણવાદની ભીડતાથી એનો એ અપરાધ પણ મેં તો સહન કરી લીધો; પરંતુ સ્વામીભક્ત એવા શૂરા સેવકો તે સહન કરી શકતા નથી. કદાચ તે પણ સહન કરી લે, પરંતુ આયુ-
ધશાળામાં પ્રવેશ ન કરતું ચક્રરત્ન શત્રુનો સંપૂર્ણ ઉચ્છેદ કર્યા વિના સંતુષ્ટ થતું નથી. પોતાની ભુજના બળના ગર્વથી મને એ નમતો નથી; પરંતુ એક પણ નમ્યા વિનાનો રહે, ત્યાંસુધી ચક્ર આયુધ-
શાળામાં આવતું નથી, અને ચક્ર આયુધશાળામાં પ્રવેશ ન કરે તો ચક્રવર્તીને બહુજ શરમાવા જેવું છે. માટે વિરૂદ્ધ (નિષિદ્ધ) છતાં પણ બંધુની સાથે મેં યુદ્ધ આરંભ્યું છે.” આ પ્રકારનું ભરતેશનું વચન યુક્તિયુક્ત (વ્યાજબી) સમજીને દેવતાઓ ત્યાંથી રજા લઈ યુક્તિપૂર્વક બાહુબલિને સમજાવવા માટે તેની પાસે ગયા.

પોતાની પાસે આવતાંજ બાહુબલિએ પણ તેમનું સ્વાગત કર્યું. કારણ કે સજ્જનો કોઈ પોતાને ઘેર આવે ત્યારે તેનું વિનયૌચિત્ય ક-

રવામાં કદિ પણ ચૂકતા નથી. હવે તેઓ બલવાન બાહુબલિને વિનયથી કહેવા લાગ્યા:—“ હે બાહુબલિ ! મોટા ભાઈની સાથે તમારે આ અનુચિત કલહ કેવો ? કારણ કે કુશલ, કુલીન અને અતિ બલિષ્ઠ એવા તમારૂં પણ આ પૂજ્યના સંબંધમાં વિનયોચિત્યવાળું વર્તન દેખાવું જોઈએ. કહ્યું છે કે:—

“નમન્તિ ફલિતા વૃક્ષા, નમન્તિ કુશલા નરા;,

શુષ્કં કાષ્ઠં ચ મૂર્ત્વાશ્ચ, મજ્યન્તે ન નમન્તિ ચ. ”

“ફલિત વૃક્ષો અને કુશલ માણસો નમે છે, બાકી શુષ્ક કાષ્ઠ અને મૂર્ત્ત માણસો ભાંગી જાય (પાયમાલ થાય) છતાં પણ નમતા નથી. ” માટે તમે તરત આવીને નમવા યોગ્ય એવા એ ભરતને નમો. કારણ કે પૂજ્યના સત્કારની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું એ કદાપિ આગામી લાભદાયક થતું નથી. અદ્ભુત ઐશ્વર્ય પામ્યા છતાં કુલીન માણસો નમ્રજ રહે છે અને તેવા પ્રકારના વૈભવનો અભાવ છતાં હલકા માણસો કદાપિ નમ્ર રહેતા નથી. કહ્યું છે કે:—

“કોટિદ્વિતયલાભેડપિ, નતં સદ્વંશજં ધનુ;,

અવંશજઃ શરઃ સ્તબ્ધો, લક્ષસ્યાપિ હિ લિપ્સયા. ”

“બંને કોટિ (પક્ષ) નો લાભ છતાં સારા વંશ (વાંસ) થી ઉત્પન્ન થયેલ ધનુષ્ય નત (નમ્ર) રહે છે અને અવંશજ (વાંસથી ન બનેલું) શર (બાણ) લક્ષ (નિશાન) મેળવવાની ઇચ્છાથી સ્તબ્ધ (અક્લડ) રહે છે. અર્થાત્ એ કોટીવાળું ધનુષ્ય-પક્ષે એ કોડ દ્રવ્યવાળો મનુષ્ય નમે છે. કારણ કે તે સુવંશથી-સારા વાંસથી (પક્ષે સારા કુળથી) ઉત્પન્ન થયેલ હોય છે અને લક્ષની ઇચ્છાવાળું બાણ-પક્ષે લાખની ઇચ્છાવાળો મનુષ્ય સદ્વંશી ન હોવાથી-વાંસથી ઉત્પન્ન થયેલ ન હોવાથી (પક્ષે સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ ન હોવાથી) નમતું નથી. ” હે રાજન્ ! જો એના અદ્ભુત ઐશ્વર્યની તમે ઇચ્છા

કરતા હો, તો લીલામાત્રથી જીતેલા અતુલ ઐશ્વર્યવાળો એવો ભરતેશ તે પણ તમને આપવા સમર્થ છે (તૈયાર છે). પોતાના ભુજ-બળથી ભેખવેલ આટલું ઐશ્વર્ય તે સ્વજનવત્સળ ભરત પોતાના ભાઇઓને તેનો સંવિભાગ આપીને (વેંચી દઇનેજ) ભોગવવા ઇચ્છે છે. માટે હે સૌમ્ય ! દ્રવ્ય અને ભાવથી સ્તબ્ધતા (ગર્વ) નો ત્યાગ કરી ઘરે આવેલા અને સેવકને સુરતરૂ સમાન એવા પોતાના મોટા બંધુની સેવા કરો (તેનો સત્કાર કરો.) કે જેથી તમારા સં-ગ્રામથી થતો આ લોક અને પરલોકમાં અહિતકારી કરોડો માણસો, હાથીઓ અને અશ્વોનો સંહાર અટકે. ”

આ પ્રમાણે દેવતાઓની હિતશિક્ષા સમ્યગ્ રીતે સાંભળીને વીરાધિવીર એવો બહુલીપતિ (બાહુબલિ) ગંભીરતા પૂર્વક આ પ્રમાણે બોલ્યા:—“ હે દેવો ! અધિક અધિક રાજ્યલક્ષ્મીમાં લુબ્ધ એવો તે અનેક રાજાઓથી પરવરીને સુખે બેઠેલા એવા મારી સામે જ્યારે યુદ્ધ કરવાને માટે અહીં આવ્યો, ત્યારે એવા મોટા ભાઇની સાથે પણ યુદ્ધ કરતાં મારો શો દોષ છે ? તેનો તમે પોતેજ વિચાર કરો. વળી એ વિજયશીલ હોવાથી સર્વત્ર પોતાને તેવો (વિજયી) માને છે. કારણ કે ભાદરવા મહિનામાં જેની આંખો ગમ્મ હોય તે સમગ્ર વસુધાને લીલી અને આદ્ર્જ માને છે. લીલામાત્રથી વૃક્ષોને ઉખેડી નાખનાર હાથી જેમ પર્વતને ભેદવા જાય, તેવાજ અભિમા-નથી એ મને પણ જીતવા માટે આવ્યો છે, પરંતુ સંગ્રામમાં લીલા-માત્રથી તેનો પરાજય કરીને સુવૈધની જેમ અહંકારથી એને થયેલ એ જવર અને અપસમારને હું ભાંગી નાખીશ (દૂર કરીશ). મનો-હર એવા ગુણોથીજ ગૌરવ (મોટાઈ) પ્રાપ્ત થાય છે, પણ અવસ્થાનો તેની સાથે સંબંધ નથી. કારણ કે સર્વથી પણ પર્વતો વયોવૃદ્ધ હોય છે, છતાં તે કાંઈ ગૌરવ્ય (બહુમાન કરવા લાયક) નથી. શરીર પર ઘણા વખતથી લાગેલ દુર્ગંધી મેલનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે અને

તરતના ખીલેલા કુસુમને માણસો મસ્તકપર ધારણ કરે છે. પિતાએ આપેલ નાના ભાઈઓનાં રાજ્યોને છીનવી લેતાં એણે પોતાના ગુણો તો પ્રથમથીજ પ્રગટ કરી દીધા છે ! અમર્યાદ (મર્યાદ રહિત), લુબ્ધ, દાક્ષિણ્યરહિત અને મહાન્મત એવા એને કયા ગુણને અનુસરીને હું નમું ? હે મધ્યસ્થ દેવો ! તે તમેજ કહો. ચતુર પુરૂષો માણસોની નમ્રતાને ગુણ તરીકે વખાણે છે, પણ ગુણના અભાવમાં તે પણ દોષસ્પર્શક થાય છે, કહ્યું છે કે:—

“ અર્જયત્યદ્ભૂતાં લક્ષ્મીં, ગુણં પ્રતિ નમદ્ભુ:;

વિના ગુણં નમત્કાષ્ટં, વક્રં ત્વપયશઃ પુનઃ ”

“ ગુણ પ્રતિ નમતું ધનુષ્ય અદ્ભુત લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરે છે, પણ ગુણ વિના નમતું કાષ્ટ વક્ર અને અનાદરણીય (અપ્રિય) થાય છે. ” અર્થાત્ પણ્છ સાથે નમતું ધનુષ્ય લક્ષ્ય વેધ કરે છે, પણ સામાન્ય કાષ્ટ વાંકું વળેલ હોય તો તે ઉલટું વક્ર કહેવાય છે. એણે ઉપાર્જન કરેલ ઐશ્વર્ય મારે ભોગવવું એ સિંહને બીજાએ મારીને આપેલ માંસની જેવું છે, તેથી તે મને લેશ પણ સંતોષને માટે નથી. કારણ કે ભારતવર્ષના છ ખંડનું સર્વ ઐશ્વર્ય સ્વાધીન કરતાં અને એનો સત્વર નિગ્રહ કરતાં મને એક ઘટિકા (ઘડી) માત્રજ લાગે તેમ છે, પરંતુ સ્વરાજ્ય અને સ્વદારાથી સંતુષ્ટ એવા માફક મન પરસ્ત્રી અને પરલક્ષ્મીને તૃણતુલ્ય માને છે. પાપનું આગામિ દુસ્સહ ક્ષણ હૃદયમાં જાણનાર એક રાજ્યમાત્રને માટે બીજાપર નિઃશંકપણે કોણ દ્રોહ કરે ? નાના ભાઈઓપરનો જેનો પ્રેમ જોવામાં આવ્યો છે એવો એ સંવિભાગ કરવાને (વહેંચી આપવાને) ઇચ્છતોજ નથી; પણ નિરતારવાનો ખોટો ડોળ બતાવનાર માફક રાજ્ય લેવાને માટેજ અહીં આવ્યો છે. અતિ ખેંચતાં તરત તૂટી જાય, અતિ ભરતાં તરત ફૂટી જાય અને અતિ વલોવતાં વિષતુલ્ય થાય—આટલું પણ શું એ જાણતો નથી ?

બીજા સમગ્ર રાજાઓનાં રાજ્ય એણે લઈ લીધાં તેથી અતિલોભથી પરાભવ પામેલો એવો એ મને પણ રાજ્યને માટે (માફ રાજ્ય લેવા-ને માટે) જ બોલાવે છે, પરંતુ ઘેર બેઠેલા એવા મને એનું રાજ્ય અપાવવા માટેજ તેના મંત્રીઓ જામીનની જેમ એને અહીં બેસી લાવ્યા છે એમ હું માનું છું. હજી પણ અન્યના કહેવાથી પ્રેરાયેલો એવો એ જો પોતે પાછો ચાલ્યો જાય, તો ખુશીથી એ જાઓ; મારા દૃઢ્યમાં લેશ પણ લોભ નથી. મેં એની રાજ્યલક્ષ્મીની ખરેખર ઉપેક્ષાજ કરી છે. માટે હજી પણ એ અનાત્મજ્ઞ (વધારે અજ્ઞ) ને યુદ્ધથી અટકાવો. ઉદ્દીરણા કરીને કોઈની સાથે પણ હું કદી યુદ્ધ કર-તોજ નથી; પણ મુખમાં પ્રાપ્ત થયેલ ગ્રાસ (કોળીયા) ની જેમ અનાયાસે પ્રાપ્ત થયેલ યુદ્ધની હું ઉપેક્ષા કરતો નથી. ”

આ પ્રમાણે શૌર્યથી ઉત્તેજિત અને યુક્તિ ગર્ભિત તેના વચ-નોથી દેવતાઓ નિરૂત્તર થઈ પુનઃ આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા:—“અ-કરત્ન આયુધાગારમાં પ્રવેશ કરે, એટલા માટેજ અત્યારે તમારી સાથે યુદ્ધ કરતા ચક્રીને કોણ નિષેધી (નિવારી) શકે ? અને અના-યાસે પ્રાપ્ત થયેલા યુદ્ધને ન મૂકતા એવા તમને પણ કેમ અટકાવી શકીએ? કારણકે તેજના ભંડારરૂપ ક્ષત્રિયોનું એ કુળવ્રતજ છે (કુળ ક્રમાગત આચાર છે.) પરંતુ સૌજન્યથી સુશોભિત એવા તમે બંને ભાઈઓનું પરસ્પર યુદ્ધ ખરેખર જગતના દુર્ભાગ્યથીજ ઉપસ્થિત થયું છે. તો પણ હું યાચિતાર્થ કલ્પવૃક્ષ! (માગેલું આપવામાં કલ્પ-વૃક્ષ સમાન) અમે તમને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે, તમે બંને જાતે પરસ્પર ઉત્તમ યુદ્ધથી લડો. બંને લોકનું વિરોધી અને સંખ્યા-બંધ પ્રાણીઓનું વિઘાતક (નાશ કરનાર) એવું આ મધ્યમ યુદ્ધ તમને યુક્ત નથી. સ્વદંપ આરંભપણાથી દૃષ્ટિ વિગેરેનું યુદ્ધ અહીં ઉત્તમ ગણાશે, અને એ યુદ્ધથી પણ તમારો જય પરાજય સ્પષ્ટ સમજી શકાશે. ” આ પ્રમાણે દેવોનું વચન બાહુબલિએ કૃપાની રાહે સ્વી-

કાર્યું અને પછી ભરત ભૂપતિ પાસે જતાં તેણે પણ તે ગર્વ સહિત કબૂલ રાખ્યું.

પછી બાહુબલિના વેત્રીએ (છડીદારે) હાથીપર બેસીને ઉંચા બાહુ કરી સંગ્રામને માટે સજ્જ થયેલા પોતાના મુભટોને આ પ્રમાણે કહીને યુદ્ધથી અટકાવ્યા:—“ સંગ્રામનું કંડૂયન (ચળ) જેના બાહુદંડમાં આવેલ છે એવા આપણા સ્વામીને દેવતાઓએ પ્રાર્થના કરી, તેથી તે ભરતરાજની સાથે શરીર માત્રથી (શસ્ત્ર વિના) જ યુદ્ધ કરશે. તો હું મુભટો ! હવે યુદ્ધ સંબંધી શત્રુઓ ઉપરનો દ્વેષ છોડી દો અને કૂંર સંગ્રામકર્મથી નિવૃત્ત થાઓ. સ્વામીની રણકુશલતા પૂર્વે તમે ક્યારે પણ ભ્રેષ્ઠ નથી, માટે આજે વિસ્મયથી વિકસિત નયન (નેત્ર) રાખી તટસ્થ થઈને તે જુઓ. ” આ પ્રમાણે સ્વામીની આજ્ઞાએ છડીદારથી અટકાવ પામેલા છતાં યુદ્ધમાં ઉત્કંઠિત મનવાળા તેઓ ખેદસહિત દ્વેષમાં આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા:—“ ચિરકાળથી રાહ જોતાં આ યુદ્ધનો પર્વ દિવસ આજે આપણને પ્રાપ્ત થયો; પણ અહો ! મુખમાંથી ગ્રાસની જેમ દુર્દૈવે એ પ્રસંગ વિખેરી નાંખ્યો અથવા તો આખા ભરતવર્ષમાં ભરત શિવાય બીજે કોઈ એવો નથી કે જે પોતાના ભુજબળથી યુદ્ધ કરવા માટે આપણા સ્વામીને બોલાવે. માટે ખરેખર ! આપણે આટલો બધો શસ્ત્રપરિશ્રમ વૃથાજ કર્યો અને સ્વામીનો ગ્રાસ પણ ભાગીદારોની માફક શેગટ બાધો. કેમકે દૈવયોગે સ્વામીના બંધુની સાથે આ રણસંગ્રામ પ્રાપ્ત થતાં પણ આજે શત્રુવિશ્વસમાં આપણે તેમને ઉપયોગી થયા નહીં. ”

એજ પ્રમાણે તે વખતે ભરતના વેત્રીએ પણ શત્રુના પરાજય માટે તૈયાર થયેલા પોતાના મુભટોને તરતજ સંગ્રામમાંથી પાછા વાળ્યા. અક્રીની આજ્ઞાથી પાછા ફરતા એવા તેઓ પગલે પગલે ભેગા થઈને આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા:—“ અરે ! કયા વૈરીના

વિચારથી અત્યારે સ્વામીએ એ બાહુમાત્રથીજ યુદ્ધ કરવાનું આ માની લીધું? કારણકે પીરસતાં હાથ ન બળી જાય તેટલા માટે જેમ કહી રાખવામાં આવે છે, તેમ સંગ્રામમાં અંગરક્ષાને માટેજ રાજા સેવકોને સંગ્રહે છે. હવે જ્યારે સેવકો વિદ્યમાન છતાં પણ જો રાજા પોતે યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થાય, તો અજા (બકરી) ના ગળાના સ્તન સદૃશ નિરૂપયોગી એવા મુલટો શા કામના? કદાચ સેવકો ભાગી જાય, વિનાશ પામે અથવા જીતાઈ જાય, તો પછી સ્વામીએ જાતે યુદ્ધ કરવું યોગ્ય છે; પણ તેમ ન હોય ત્યારે તો પોતે લડવું યોગ્ય નથી. વળી મહા પરાક્રમી એવા આપણા સ્વામીનું યુદ્ધ એક બાહુ-બલિને મૂકીને જો બીજા સાથે હોય તો તેમના પરાજયની આશંકા જ ન રહે, કારણકે તે અદ્વિતીય વીરની આગળ ધાન્યના કીડા સદૃશ એવા બીજા તો દૂર રહો, પરંતુ ઇંદ્ર પણ યુદ્ધમાં ઉભો રહેવા સમર્થ નથી. પરંતુ બલિષ્ઠ બાહુબળીની સાથે સ્વામીનું દ્વંદ્વયુદ્ધ આપણને પરિણામે મુંઢર લાગતું નથી. ” આ પ્રમાણે પરાજયની શંકારૂપ શક્યથી વ્યાકુલ મનવાળા એવા પોતાના સૈનિકોને ઇંગિતચિન્હોથી જાણીને ભરતેશ કહેવા લાગ્યા:—“ અસાધારણ બળના સ્થાનરૂપ એવા તમારાથી હું પરવરેલો છું, જેથી કોઈ બલવાન રિપુ પણ સંગ્રામ કરવા મારી પાસે આવ્યો નથી, તેથી તમે ક્યારે પણ માફ બાહુબળ જોયું નથી, તેથી અહીં પરાજયની શંકા કરો છો. કારણકે પ્રીતિ અસ્થાને પણ ભયની શંકા કરે છે. માટે શત્રુઓથી સહન ન કરી શકાય એવું માફ બાહુબળ તમે એક વખત જુઓ, કે જેથી તમારા મનની એ શંકા તરતજ નષ્ટ (દૂર) થાય. ”

આ પ્રમાણે કરીને ચક્રીએ પોતાના માણસો પાસે એક મોટા ખોડા ખોદાવ્યો, અને તેના કાંઠે સિંહાસન મૂકાવીને તેની ઉપર પોતે બેઠા. પછી અતિ નિબિડ (સજ્જડ) અને લાંબી એવી હજારો લોહની શૃંખલા અને પ્રતિશૃંખલાઓ ભરત મહારાજે પોતાના

હાથે બંધાવી અને બત્રીશ હજાર રાજાઓને તેણે આ પ્રમાણે આ દેશ કર્યો કે—“ સર્વ સૈન્યયુક્ત સમગ્ર બળથી મહા બલિષ્ઠ એવા તમારે મારા ભુજબળની પરીક્ષાને માટે મને શીઘ્ર ખેંચીને આ ખાડામાં પાડી દેવો. આ કાર્યમાં તમારે મારી અવજ્ઞા થશે એવી શંકા ન કરવી. વળી આજરાત્રે આવા પ્રકારનું દુઃસ્વપ્ન મારા જોવામાં આવ્યું છે, તેથી પોતાથીજ ચરિતાર્થ કરાયેલ એવા તે દુઃસ્વપ્નનો પણ આ પ્રમાણે કરવાથી પ્રતિધાત થશે. ”

પોતાના સ્વામીના આવા પ્રકારના દૃઢાદેશથી તેઓ સર્વે તે સાંકળોને વળગીને એકી સાથે પૂર્ણ જોસથી ખેંચવા લાગ્યા. એવામાં ભરતેશે પોતે પાનની બીડી લેવા માટે હાથ પસાર્યો, એટલે ‘સ્વામી આટલા ખેંચાયા’ એમ જાણી તેઓ મનમાં સંતુષ્ટ થયા. પછી તે હાથ પાન બીડી મુખમાં મૂકવાને પાછો વાળ્યો. એટલે તે સર્વે એકદમ ખેંચાઇને તરતજ ખાડામાં પડ્યા. આવી રીતે સ્વામીનું અતુલ બાહુબળ જોઇને તેઓએ મનમાંથી આશંકા અને હાથમાંથી સાંકળો તણ દીધી.

હવે દ્વંદ્વયુદ્ધ કરવાને તૈયાર થયેલા અને નિખાલસ એવા તે બંને ઋષભકુમાર પ્રથમ જિનેન્દ્ર ભગવંતની અર્ચા કરવાને માટે પોતપોતાના દેવશૃહમાં ગયા. કારણ કે—

“ ધર્મ ન હિ મહાકાર્યા—પાતેઽપ્યુજ્જન્તિ પણ્ડિતાઃ;

સર્વત્ર શ્રયતે હ્યેવં, “ યતો ધર્મસ્તતો જયઃ ”

“કોઇનું મોટું કાર્ય આવી પડતાં પણ પડિત પુરૂષો ધર્મનો ત્યાગ કરતા નથી. કારણ કે એમ સર્વત્ર સંભળાય છે કે જ્યાં ધર્મ ત્યાં જય. ” પોતપોતાના દેવશૃહમાં પરમ શ્રાવક એવા તેમણે શ્રી ઋષભદેવસ્વામીની પ્રતિમાની દિવ્ય પુષ્પ અને અક્ષતાદિ વડે ભક્તિ-પૂર્વક પૂજા કરી. પછી વિધિપૂર્વક આરતિ અને મંગલદીપ (મંગલ-

દીવો) કરી શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વામીની આ પ્રમાણે યથાર્થ ગુણસ્તુતિ કરવા લાગ્યા:—“ ધર્મ કર્મ સંબંધી માર્ગના બતાવનારા, આઠ કર્મથી વિમુક્ત અને મુક્તિવધુના કાંત એવા હે પ્રથમ તીર્થેશ ! તમે જ્યવંતા વર્તો. કેવલજ્ઞાન વડે સૂર્ય સમાન અને સંસાર સાગરમાં કુબળા પ્રાણીઓને તારનાર એવા હે ત્રિભુવનાધીશ ! તમે જ્યવંતા વર્તો. તાપમાંથી નીકળેલા સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળા હે ત્રૈલોક્યલોચન ! તમે જ્ય પામો. રાજ્યો અને દેવેન્દ્રોથી સેવિત એવા હે વૃષભધ્વજ ! તમે વિજય પામો. ” આ પ્રમાણે સ્તવી નમસ્કાર કરી મહા ઉત્સાહી અને મહા બલિષ્ઠ એવા તે બંને સર્વાંગે સજ્જ થઇ રણભૂમિમાં આવ્યા.

પ્રથમ દૃષ્ટિયુદ્ધમાં નિર્નિમિષ અને અરૂણ (રક્ત) એવાં નેત્ર જેમણે એકબીજાની સામે સ્થાપન કરેલા છે એવા તે બંને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક દૃષ્ટિયુદ્ધ કરતા સતા ઘણા વખત સુધી સ્થિત રહ્યા. તે વખતે આકાશમાં રહેલા દેવતાઓએ, પછવાડે રહેલા દેવતાઓએ અને પછવાડે રહેલા સૈનિકોએ જેમણે અન્ય સર્વ આપારનો ત્યાગ કર્યો હોય એવા યોગીઓની જેવા તેમને આશ્ચર્ય સાથે જોયા. પછી પાણીને ઝરતા એવા ચક્રીનાં બંને નેત્રો જાણે બાહુબલિના નેત્રનું તીવ્ર તેજ સહન કરવાને અસમર્થ હોય તેમ મીંચાઈ ગયા. તે વખતે બાહુબલિ જીત્યા એ પ્રમાણે ચક્રવર્તીની કીર્તિના પ્રવાસના પટલ (પડલ) રૂપ દેવકૃત ધ્વની આકાશમાં થયો, બાહુબલિના લશ્કરમાં મોટો હર્ષ કોલાહલ થઇ પડ્યો અને ચક્રવર્તીનું મુખ તથા સૈન્ય વિપાદથી નિસ્તેજ થઇ ગયું. તે વખતે ભરતભૂપતિને લજ્જાથી વિલક્ષ મુખવાળા જોઇને મનમાં અભિમાન લાવી બાહુબલિએ આ પ્રમાણે કહ્યું:—“ આ ધૂણાક્ષર ન્યાયથી થયેલો જ્ય તે જ્ય ન કહેવાય, માટે હે મહાભુજ ! ઉઠો અને વાગ્યુદ્ધથી યુદ્ધ કરો. ” પછી ચક્રીએ મનમાં જરા સંતોષ પામીને કલ્પાંત કાળના મેઘની ગર્જનાના ધ્વનિ

સદૃશ સિંહનાદ કર્યો. તે વખતે તે સિંહનાદથી વ્યાકુલ થયેલા બળદો રાશાની દરકાર કર્યા વિના, મદમત હાથીઓ અંકુશને ગણકાર્યા સિવાય અને ઘોડાઓ ચાબુકના આઘાતનો અનાદર કરીને આમ તેમ નાસવા લાગ્યા. ત્યારપછી મહાબાહુ બાહુબલિએ પ્રતિધ્વનિથી આકાશ અને પૃથ્વીને ચોતરફ પૂરી દેતો એવો સિંહનાદ કર્યો. તે નાદના પ્રતિઘાતથી વસુધા ચારે બાજુ કંપાયમાન થઈ, સમુદ્ર ક્ષોભ પામ્યો, પર્વતો ચલાયમાન થયા, અને દિગ્ગળે ત્રાસ પામ્યા. તે વખતે અત્યંત દુઃશ્રવ નાદ સાંભળીને આકાશમાં રહેલા દેવતાઓ પણ કાણુવાર અકાંડે (અકાળે) બ્રહ્માંડ ડૂંટી જવાની શંકાથી વ્યાકુલ વ્યાકુલ થઈ ગયા. એ રીતે પુનઃ પુનઃ સિંહનાદ કરતાં તે બંને વીરમાંથી ચક્રીનો નાદ અધમ પુરૂષની મૈત્રીની જેમ આસ્તે આસ્તે ક્ષીણ થતો ગયો અને અતિ બલિષ્ઠ એવા બાહુબલિનો નાદ દિવસના પશ્ચાદ્ લાગની માફક અનુક્રમે અધિક અધિક વધવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે વાયુદ્રમાં ચક્રી છતાંયા પછી બાહુયુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળા એવા તેમણે ગોપુર (નગરના મુખ્યદ્વાર) ની અર્ગલાના જેવી પોતાની ભુજ પસારી. એટલે બાહુબલિએ ચક્રીની ભુજને કમળનાળની માફક તરત નમાવી દીધી અને વજ્ર જેવી પોતાની ભુજ પસારી. પોતાના તમામ બળથી તેને નમાવવાનો ચક્રીએ પ્રયત્ન કર્યો, છતાં લાંબે વખતે પણ તેને તે સ્થાનથી જરા પણ ચલાવી શક્યા નહિ. બાહુયુદ્ધમાં પણ આ પ્રમાણે પરાજય પામવાથી ભરતચક્રીનું મુખ શ્યામ થઈ ગયું. એટલે તેજના ભંડાર એવા બાહુબલિ પુનઃ તેને કહેવા લાગ્યા:—“હે ભરતેશ બંધુ! આ યુધ્ધમાં પણ પૂર્વવત્ કાકતાલીય ન્યાયથીજ મારો જય થયો છે, એમ તમારે ન કહેવું, હજી પણ તમારી ઇચ્છા હોય તો આપણે મુષ્ટિયુધ્ધથી લડીએ.” તે સાંભળીને સંતુષ્ટ થયેલા ચક્રી મુષ્ટિયુધ્ધથી યુધ્ધ કરવાને ઉઠ્યા. કારણકે જીગારની માફક યુધ્ધમાં પણ પરાજય (હાર) સ્વાદિષ્ટ હોય છે. અર્થાત્ હાર્યો જીગારી બમણું રમે છે. તે

વખતે રાજાના ઉચિતવાદી ભાટો (ચારણો) કૂર્મ, દિગ્ગજ, શેષનાગ અને વરાહાદિકને ઉંચે સ્વરે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા:—“ વજ્ર જેવા મજબૂત શરીરવાળા બાહુબલિની સાથે વજ્ર જેવા મજબૂત શરીરવાળા ચક્રવર્તી મદ્ધયુધ્ધથી લડવાના છે, તેમના પ્રહારથી વાર-વાર આઘાત પામતી આ વસુધરા સંધલંગ પામીને પાતાલમાં ઘેસી ન જાય, માટે તમે સર્વે એકઠા થઈને તમામ બળથી એ વિશાલ વસુધાને સાવધાનતાપૂર્વક ધરી રાખજો. ” પછી મહા બલિષ્ઠ એવા તે બંને મદ્ધયુધ્ધથી લડતાં કાંસાના તાલ (ઝાંઝ) ની માફક ક્ષણે ક્ષણે સંયુક્ત થઈને પાછા વિયુક્ત (છુટા) થવા લાગ્યા. પક્ષીની જેમ તેઓ ક્ષણવારમાં આકાશમાં ઉછળતા અને ક્ષણવારમાં પાછા નીચે પડતા. એવી રીતે પરસ્પરની મુષ્ટિ ચુકાવવા માટે તેઓએ ઘણા વખત મુઠ્ઠી ફીડા કરી. પછી બાહુબલિએ પોતાના બંને હાથવતી ભરતને ઉંચકીને યંત્રથી જેમ પત્થરનો ગોળો દૂર ઉછાળે તેમ આકાશમાં બહુ ઉંચે ઉછાળી દીધા. અનુજ બંધુથી આકાશમાં ઉછળેલા એવા તે જાણે સ્વર્ગને છૂતવાને જતા હોય તેમ ધનુષ્યથી છુટા પડેલા બાણની જેમ ક્ષણવારમાં અદ્દશ થઈ ગયા. તે વખતે ‘ અહા ! ખરે-ખર ! આજે આ નરરાત્ન ચક્રવર્તી મરણ પામ્યા. ’ એમ બંને સૈન્યમાં હાહાકાર થઈ રહ્યા. તે વખતે બાહુબલિ ખેદપૂર્વક આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા:—“ આ મારો અવિચારિત કાર્યને ધિક્કાર છે ! અને આ પૌરૂષ (બળ-પુરૂષાર્થ) ને પણ ધિક્કાર છે ! ક્ષત્રિયોથી વખાણવા લાયક એવી આ પરતેજની અસહિષ્ણુતાને પણ ધિક્કાર છે કે જેથી ભાઈના મૃત્યુ પર્યંતનો આ મારો વિગ્રહાંત થયો. અથવા તો હમણા એવો અનુતાપ કરવાથી શું ? હમણાં તો આકાશથી પડીને એ ખંડશ: (ભગ્ન) ન થાય તેટલામાં એને અધરજ ઝીલી લઉં. ” આ પ્રમાણે વિચારીને તેણે આકાશમાં સ્થિર દૃષ્ટિ રાખી, એટલે ઘણીવાર પછી પડતા એવા તેને જોઈને અધરથી ઝીલી લઈ આસ્તેથી નીચે મુક્યા. વૈર છતાં પણ ભાઈપરના આવા સ્નેહથી

અને બળથી વિસ્મય પામેલા દેવતાઓએ તે વખતે બાહુબલિના મસ્તક પર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. પછી તેવા પ્રકારના પરાભવથી લન્નિજત થયેલા ભરતરાજાએ ક્રોધથી બાહુબલિની છાતીપર તરતજ મુષ્ટિ-પ્રહાર કર્યો. તે પ્રહાર દૃઢ છતાં પણ વજ્રપર જેમ ઘણુનો પ્રહાર નિષ્ફળ જાય અને કૃતઘ્નપરનો ઉપકાર જેમ નિષ્ફળ જાય તેમ વજ્રતુલ્ય વક્ષઃ-સ્થલમાં તે વિક્સલ થયો. પછી પુનઃ જેને કોપાગ્નિ પ્રદીપ્ત થયો છે એવા બલિષ્ઠ બાહુબલિએ ચક્રીની છાતીમાં વજ્રતુલ્ય એવો મુષ્ટિ પ્રહાર કર્યો. તેના ઘાતથી ભરતને ચક્રી (ભમરી) આવી ગઈ અને અત્યંત વ્યથિત થતા એવા તે જાણે વિશ્વ બધું ચક્રપર પડ્યું હોય તેમ તેને ક્ષણવાર સર્વતઃ જોઈ રહ્યા. પછી તત્કાળ બેશુદ્ધ થયેલા અને મુર્છાથી જેની આંખો ઢંકાઈ ગઈ છે એવા તે પોતાના સેવકોના આંસુઓની સાથે પૃથ્વી પર ઢળી પડ્યા. મંત્રી અને સામંતોથી શીતલ ચંદનજળે સિંચન કરાતા અને ચળાયમાન વસ્ત્રના છેડાથી વારંવાર વીંજતા એવા પોતાના વહિલ બંધુને, બ્રાતૃહત્યાથવાના ભયથી જેને પશ્ચાત્તાપ ઉત્પન્ન થયો છે એવા અને સ્નિગ્ધ આશયવાળા બાહુબલિ પણ આંખમાં આંસુ લાવીને પવન નાખવા લાગ્યા. ક્ષણવાર પછી સાવધાન થઈને ચક્રીએ આંખ ઉઘાડી અને સૈન્યના હુષકોલાહલ વચ્ચે ઉભા થયા. તે વખતે વસ્ત્રથી સેવકની જેમ પોતાને પવન નાખતા બાહુબલિને આગળ ઉભેલા જોઈને ભરત લન્નિજત થઈ નીચે જોઈ રહ્યા. એટલે લન્નજથી જેતું મુખ વિલક્ષ થઈ ગયું છે એવા તેને બાહુબલિ આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યાઃ—“ હું ખરેખર પરાભવ પામ્યો ! ” એવી રીતે હે વીર ! તમે મનમાં ખેદ લાવશો નહિ. જેણે સમગ્ર પૃથ્વી લીલામાત્રથી જીતીને સ્વાધીન કરી છે એવા તમારી આગળ જગતમાં પણ કોઈ તુલ્યબળવાળો નથી. આ સ્થળે દૈવવશાત્ તમારો પરાજય થયો; તો પણ ખરેખર તમે તો વીરપુરુષજ છો. કારણ કે દેવ અને અસુરોએ વલોંચો છતાં સમુદ્ર તો સમુદ્રજ છે. ” આ પ્રમાણે તેની પ્રશંસા

કરી છતાં જાણે મર્મસ્થાનમાં વિધાયા હોય તેમ અધિક ક્રોધાયમાન થયેલા ભરતરાજાએ પુનઃ યુધ્ધ કરવાને માટે દંડરત્ન હાથમાં લીધું. તે જોઇને “અહો ! મનમાં અભિમાન લાવી આ ભરત હજી પણ યુધ્ધના વ્યવસાયને મૂકતા નથી, માટે ખરેખર ! મને એ બ્રાતૃહત્યા આપશે. ” આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરતા એવા બાહુબલિને, ભરતચક્રીએ ક્રોધાયમાન થઇ કંઇ પણ વિચાર કર્યા વિના માથામાં દંડનો પ્રહાર કર્યો. તે દંડના આઘાતથી વ્યથિત થતા અને ક્ષણવાર આંખમાં ઘેરાતા (અંધારી ખાતા) એવા બાહુબલિ આજન્તુ (હિંચણ સુધી) પૃથ્વીમાં પેસી ગયા. પાછા ક્ષણવારમાં સ્વસ્થ થઇને અને પૃથ્વીમાંથી બહાર નીકળીને ક્રોધાયમાન થતા એવા તેણે ભરતેશના માથામાં સપ્તરીતે દંડનો પ્રહાર કર્યો, એટલે વજ્રની માફક દુસ્સહ એવા તેના ઘાતથી અત્યંત પીડિત થતા ભરતભૂપતિ અચેત થઇને આકંઠ (કંઠ સુધી) પૃથ્વીમાં પેસી ગયા. તે વખતે ગાઢ પીડાના આવેશથી ઘૂણ્મિત (ઘેરાતા) અને માત્ર જેતું મસ્તક જ બહાર રહેલું છે એવા ભરત સૂર્યને ક્ષણભર ભયપૂર્વક રાહુની જેવા લાગ્યા. પછી શીતલ પવનથી સાવધાન થઇ ઘણીવારે પૃથ્વીમાંથી બહાર નીકળ્યા અને વિજયની આશા છોડી દઇ ખેદપૂર્વક વિચારવા લાગ્યા:—“ અહો ! સુર અસુર અને મનુષ્યો સમક્ષ એ મહા બલિષ્ઠે મને પાંચે યુધ્ધમાં જીતી લીધો અને જીવિતના સંશયને પણ પમાડ્યો માટે ખરેખર ! હવે જેમ ચમરેંદ્રથી વૈમાનિકનો ઇંદ્ર જીતી ન શકાય તેમ એ મહાબાહુ પણ મારાથી જીતાવો અશક્ય છે. આવું કંઇ પણ જોયું નથી અને લોકમાં કે શાસ્ત્રમાં સાંભળ્યું નથી કે બીજા રાજાઓથી રાજાધિરાજ ચક્રવર્તી જીતાય ! માટે આ મહાબાહુજ ખરેખર ! આ વસુધાપર ચક્રી છે અને હું એની આજ્ઞામાં રહેનારા સેનાપતિ તુલ્ય છું. ” આ પ્રમાણે ખેદસહિત વિચાર કરતા ચક્રીના હાથમાં તે વખતે ચક્રાધિષ્ઠિત દેવોએ ચક્ર મૂક્યું. પોતાના હાથમાં ચક્ર આવવાથી તેને પોતાના ચક્રીપણાનો નિશ્ચય

થયો. પછી પુનઃ જ્યની આશાધરાવતા ભરત મનમાં આનંદ પામ્યા. હવે ચક્ર જેણે હાથમાં લીધેલું છે એવા તેને જોઈને બાહુબલિ વિચાર કરવા લાગ્યા:—“ અહો ! ન્યાયયુધ્ધના માર્ગથી ભ્રષ્ટ થયેલા આ નૃપાધમને ધિક્કાર થાયો ! કારણ કે સમાન યાન (વાહન) અને આયુધથી લડવું એવો ક્ષત્રીનો ન્યાય છે, અને અહીં તો મારા હાથમાં હજી દંડ છે છતાં એણે લડવાને માટે ચક્ર લીધું છે. ” આ પ્રમાણે ચિંતમાં ચિંતવતા એવા તેને ભરતરાજાએ કહ્યું:—“ હે વત્સ ! હજી કાંઈ બગડયું નથી, માટે આવ, મારી સેવા સ્વીકાર. મને વૃથા બ્રાતૃહત્યા ન આપ. કારણ કે મહોન્મત્ત શત્રુઓનો ઉચ્છેદ કરવાને માટે અમોઘ એવા આ ચક્રરત્નને પાછું વાળવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી. ” આ પ્રમાણેના વચનો સાંભળીને કાંઈક અવજ્ઞાપૂર્વક બાહુબલિએ હસતાં હસતાં કહ્યું:—“ હે બ્રાત ! આ લોખંડના કટકનો મને શું ભય દેખાડે છે ? કારણ કે આવી બીકથી ડરે તે બીજા માણસો. આ કાંઈ કોડવું ધ્વજ નથી કે જે વાયુથી તરત પડી જાય. આટલો વખત તમે પોતાના બાહુનું વિચુલ બળ તો જોયું. હે વીર ! હવે એકવાર આ ચક્રનું બળ પણ જુઓ ! ” આ પ્રમાણે અનુજ બંધુએ કહ્યું એટલે ભરત અત્યંત કોપાયમાન થયા અને પૂરતા બળપૂર્વક પોતાના મસ્તક પર ચક્ર લમાવીને તરતજ બાહુબલિ ઉપર છોડ્યું. તે વખતે “પૂર્વના પરાજયની કલુષતા હવે ઘોઈ નાંખી. ” એ પ્રમાણે આનંદપૂર્વક ભરતનું સૈન્ય ઉંચે જોઈ રહ્યું અને “ શકત્યાદિક અસ્ત્રોથી દુર્નિવાર એવું આ ચક્ર શું સ્વામીના શરીરપર આવે છે ? ” આ પ્રમાણે બાહુબલિનું બળ (લશ્કર) વિષાદ પામતું જોઈ રહ્યું, તથા “ રાજ્યલુપ્ત એવા ચક્રીએ આ અયુક્ત આચર્યું. ” એ રીતે દેવતાઓ આકાશમાં હાહાકાર કરતા જોઈ રહ્યા. તે વખતે ચારે તરફ અગ્નિના તણખા ઉડાડતા અને પોતાની પાસે આવતા એવા ચક્રને જોઈને બાહુબલિ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે—“ શું

આને દૂરથીજ મુદ્દગરોના પ્રહાર વડે અટકાવું ! અથવા તો પાસે આવે ત્યારે મુષ્ટિના સપ્ત પ્રહારથી એને ચૂર્ણ કરી નાખું ! કે નજીક આવતાંજ કપોતના બચ્ચાની માફક હાથમાં પકડી લઉં ! અથવા એ અહીં આવીને શું કરે છે તે એકવાર જોઉં. ” આ પ્રમાણે નિર્ભય મનથી બાહુબલિ વિચાર કરતા હતા, એટલામાં તેને પ્રદક્ષિણા દઇને ચક્ર જેમ આવ્યું હતું તેમ પાછું ભરત પાસે ચાલ્યું ગયું. હવે કાર્ય સાધ્યા વિના નિષ્ક્રમ થઇને ચક્ર જ્યારે પાછું આવ્યું, ત્યારે ચક્રપર મનમાં ખેદ લાવીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે—“ અરે ! મેં નિર્દાક્ષિણ્ય અને જગત્ને નિંદા એવા પ્રકારનું કામ કર્યા છતાં પણ મારી ઇચ્છત કાર્યસિદ્ધિ કંઈપણ ન થઈ. તેથી ખરેખર ! ‘ ચંડાળના પાડામાં પેઠા છતાં પણ હાડકાની ભૂખ ન ભાંગી ’ એ કહેવત જેવું મારે થયું. એ લોકવાયકા સાચી કરી. ” આ પ્રમાણે પોતાના અનુજ બંધુપરના તમામ ઉપક્રમ (પ્રયત્ન) નિષ્ક્રમ થયા, એટલે લજ્જાથી વિલખું મુખ કરીને ભરત કિંકર્તવ્યમૂઠ થઈ ગયા. અર્થાત્ હવે શું કરવું તેની તેને કંઈ ગમ ન પડી.

હવે બાહુબળી વિચારે છે કે—

“ અત્યારસુધી ખરેખર ! બ્રાતૃભાવથીજ મેં ઉપેક્ષા કરી, છતાં હજી પણ એ પાપાત્મા પોતાના દુષ્ટ સ્વભાવનો ત્યાગ કરતો નથી. માટે હવે કંઈપણ દરકાર કર્યા વિના એક મુષ્ટિથીજ એને ચૂર્ણ કરી નાખું ! કારણકે એ મૂઠાત્માને શરીરપર અનુભવ થયા વિના વિશ્વાસ બેસવાનો નથો. ” આ પ્રમાણે વિચાર કરી ક્રોધથી ધ્રુમધ્રુમિત થઇને બાહુબલિ દૂરથી મુઠી ઉપાડીને ભરતને મારવા દાડ્યા. ભાઇને મારવા દાડતાં કોપથી જેનાં નેત્રો રાતાં થઇ ગયાં છે એવા અને સારાસારનો વિચાર કરવામાં બૃહસ્પતિ સમાન તે બાહુબલિ આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા કે—“ જગત્ને નિંદવાલાયક એવા આ અવિચારિત કાર્યના કરવાપણાને ધિક્કાર થાઓ. કે જેથી પિતા-

તુલ્ય મોટાભાઈને મારવાને માટે હું તૈયાર થયો છું. જ્યાં બંધુઓનો પણ લુપ્ત રાજ્યોથી આવી રીતે ઘાત થાય છે. તેવું મલિન રાજ્ય 'નરકાંત' (નરકે લઈ જાય એવું) હોય છે. એવું શાસ્ત્રકારે કહ્યું છે તે ઠીકજ કહ્યું છે. આ પ્રમાણે મોટાભાઈનો વિઘાત કરીને જે મોટું રાજ્ય પણ મળતું હોય તો દુષ્કર્મ મૂળ એવા તે રાજ્યથી મારે કશું પ્રયોજન નથી ! માટે લોભાભિભૂત અને મારાથી ઉપેક્ષા કરાયેલો આ બિચારો ચિરકળ જીવો અને નિઃસપત્ન (કંટક રહિત) રાજ્યને ભોગવો. હું તો હવે સર્વ સાવધ અને આરંભચક્ત યોગનો ત્યાગ કરી પરમાત્મા એવા તાતની પુણ્ય પદ્ધતિ (પવિત્ર માર્ગ) નો જ સ્વીકાર કરું. ”

આ પ્રમાણે અભંગુર વૈરાગ્યના રંગથી રંગિત થઈને આતરવૈરીઓને જીતવાની ઈચ્છાવાળા બાહુબળી દીક્ષા ગ્રહણ કરવાને તૈયાર થયા. અને ભરતેશ્વરને હાલુવાને માટે દૂરથી જે મુદ્રિ ઉપાડી હતી, તે મુદ્રિ કેશનો લોચ કરવાને માટે તેણે પોતાના મસ્તકપરજ ચડાવી. અને ચિરકળથી ઉત્પન્ન થયેલ જાણે સાંસારિક કલેશના કંદ હોય એવા પોતાના મસ્તક અને દાઢી મૂછના કેશનો પંચમુદ્રિથી લોચ કરીને જેને દેવતાઓએ સહાયતા કરેલી છે એવા બલિષ્ઠ સાર્વભૌમને (ચક્રીને) સર્વ યુદ્ધમાં જીત્યા છતાં પણ રાજ્યલક્ષ્મી અને રાજ્યસુખમાં નિઃસ્પૃહ એવા આવા પ્રકારના રણારંભની અંદર પણ સત્વર શાંત સ્વભાવવાળા થઈ ગયેલા અને ‘ અહો ! આ મોટું આશ્ચર્ય છે ’ એ પ્રમાણેના વિસ્મય વડે આકાશમાં રહેલા દેવતાઓથી જોવાતા, સત્વના ભંડારરૂપ બાહુબલિએ સર્વ સાવધ વિરતિ એટલે સર્વ આરિત્ર અંગીકાર કરી લીધું.

પછી “ જે અત્યારે પિતા પાસે જઈશ તો પૂર્વ દીક્ષિત અને કેવળજ્ઞાની એવા લઘુ બંધુઓને મારે વંદન કરવું પડશે, માટે જ્યાં-સુધી મને ઉજ્જલ એવું કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાંસુધી આર

પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરીને અહીંજ સ્થિત રહું.” આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને મનમાં જરા અભિમાન લાવી બાહુબલિમુનિ કાયોત્સર્ગ કરી ત્યાંજ પર્વતની જેમ નિશ્ચલ થઈને રહ્યા.

હવે દેવતાઓએ જેમને યતિવેશ આપેલો છે એવા માસર રહિત અને આત્માગમમાં રમણ કરનારા એવા તેમને જોઈને ભરતેશ લજ્જા પામી આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યા:—“અહો! સમગ્ર યુદ્ધમાં પોતાના ભુજબળથી મને પરાજિત કરીને પોતાને સ્વાધીન થઈ શકે એવા મહા રાજ્યનો આ પ્રમાણે લીલા માત્રથી એમણે ત્યાગ કરી દીધો. અને હું તો યુદ્ધમાં બહુવાર એમનાથી પરાભવ પામ્યા છતાં અખંડ પૃથ્વીના રાજ્યની કદાશા (ખરાબ આશા) ને હજી પણ તજતો નથી. તો એક જગદીશ્વરના પુત્રો છતાં કર્મ વૈચિત્ર્યથી અમો બંનેમાં કેટલું અંતર પડયું, તે તો જુઓ!” આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કર્યા પછી સર્વ સામંત અને સચિવોથી પરવેલો ભરતેશ્વર તે લઘુ બંધુના ચરણમાં પડીને આખમાં આંધુ લાવી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો:—“હે ક્ષમાધન! અતિ લોભથી પરાભવ પામેલ અને દુરાત્મા એવા મેં અત્યારે જે કાંઈ આપનો અપરાધ કર્યો છે તે ક્ષમા કરો. હે બંધુ! પૂર્વે સર્વે બંધુઓના વિયોગથી વ્યથિત થએલા એવા મને તમારો વિયોગ ક્ષતપર ક્ષારક્ષેપ જેવો દુઃસહ થઈ પડશે. માટે હે બંધુ! બાંધવોના વિયોગાગ્નિથી તમ થયેલા એવા મને સ્નેહ સહિત આલિંગન અને આલાપરૂપ જગથી સિંચીને શીઘ્ર શીતલ કરો. વળી હે મહાવીર! તમેજ એક જેમનું ભવિત છે એવા આ પત્ની, પુત્રો અને સેવકોને એકવાર સ્નેહભરી દૃષ્ટિથી જુઓ” ઈત્યાદિક નમ્રોક્તિથી ચક્રીએ બહુવાર કહ્યા છતાં પણ શત્રુ કે મિત્ર, સુવર્ણ કે લોહ અને સ્ત્રી કે તુલ્યમાં જેમની સમાન દૃષ્ટિ છે એવા અને વાંસને ચંદનમાં તુલ્ય દૃઢ્યવાળા, શુભ ધ્યાનમાં આરૂઢ (નિમગ્ન) અને નાસિકાના અગ્ર ભાગપર જેમણે પોતાની દૃષ્ટિ સ્થાપી છે એવા તે બાહુબલિ મુનિએ તેમની સન્મુખ પણ જોયું નહીં. પછી સમસ્ત

સંસારનો જેમણે સંસાર છોડી દીધો છે એવા તે મહા મુનિની વિનયથી મસ્તક નમાવીને ભરતેશ આદર સહિત આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા:—“ સર્વ શત્રુવર્ગને જીતનારા એવા હે જગદ્વીર બંધુ ! તમે જ્યવંતા વર્તો. પાપરજને દૂર કરવામાં પવન સમાન એવા હે તત્ત્વજ્ઞ કોટીર ! (તત્ત્વજ્ઞોમાં મુગટ સમાન) તમે જય પામો. હે પિતાને માર્ગે ચાલનારા બ્રાતા ! તમે વિજય પામો ! હે સંસારપારગ ! તમે જ્યવંત થાઓ ! અને રાગદ્વેષ રહિત હૃદયવાળા એવા હે શાંતરસના આધાર ! તમારો વિજય થાઓ ! ” આ રીતે સ્તવ્યા પછી બ્રાતૃપુત્ર સોમયજ્ઞાને સ્નેહથી બોલાવી ભરતેશ્વરે મોટા ઉત્સવ પૂર્વક તેને તક્ષશિલાના રાજ્યપર બેસાર્યો, અને પોતે તે અનુજ બંધુના લોકોત્તર ચરિત્રથી હૃદયમાં વિસ્મય પામતા પોતાની રાજધાનીમાં ગયા.

હવે પ્રભુના પુણ્યોપદેશથી પ્રતિબોધ પામી ભરતેશની ભગિની બ્રાહ્મીએ તો પ્રથમજ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી લીધી છે. તે વખતે સુભાશયવાળી એવી સુંદરી પણ ચારિત્ર લેવાને તૈયાર થઈ હતી, પણ ‘ આ મારું સ્ત્રીરત્ન થશે ’ એવા હેતુથી ભરતચક્રીએ તેને દીક્ષા લેતાં અટકાવી હતી. તેથી દીક્ષા લેવામાં અતિ ઉત્કંઠાવાળી સુંદરીએ સાઠ હજાર વર્ષ સુધી નિરંતર આંખિલતું તપ કર્યું. ભરતચક્રી સાઠ હજાર વર્ષે દિગ્વિજય કરીને ઘેર આવ્યા અને સર્વ રાજાઓએ મહા ઉત્સવ પૂર્વક બાર વરસ સુધી તેમનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. પછી નિશ્ચિંત થઈને પોતાના સમગ્ર કુટુંબની સંભાળ લેતાં હિમ (હાર) થી દંબ થયેલી કમલિનીની માફક સુંદરીને આત કૃશ બોધને તેમણે રસોચાઓને પૂછ્યું કે—“ આ સુંદરી આવી દુર્ખલ કેમ થઈ ગઈ છે ? શું અમારે ઘેર ભોજનની કાંઈ પણ ન્યૂનતા છે ? કે આના શરીરને કોઈ વિષમ વ્યાધિ અધિક પીડે છે ? અથવા તો ઘરમાં કોઈએ પણ આ માનનીય સુંદરીનું અપમાન કર્યું છે ? ” આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન

સાંભળીને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે:—“ હે દેવ ! આની દુર્બલતાનું કારણ એમાનું કશું પણ નથી, પરંતુ દીક્ષા લેતાં આપે એને અટકાવી ત્યારથી એ સંસાર વ્યવહારના આસંગથી રહિત થઈને દેહનો દરકાર કર્યા વિના નિરંતર આંખિલનું તપ કરે છે. ” આ પ્રમાણે તેની કૃપાતાનો હેતુ પોતાનેજ સમજીને ચિત્તમાં સંતાપ પામી ભરનેશ સભ્યતાપૂર્વક સુંદરી પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે—“ હે શુભાશયે ! તે વખતે પ્રમજ્જ્યાને અંગીકાર કરવાની ઇચ્છાવાળી એવી તને માહાંધ મનવાળા એવા મેં અંતરાય કયો છે, તે મારો અપરાધ ક્ષમા કર. વિષયોથી સંસાર સાગરમાં ડુબતા એવા મેં તને પણ આ પ્રમાણે ડુબાડ્યા પ્રયત્ન કર્યો માટે એ મારા અજ્ઞાનચેષ્ટિતને ધિક્કાર થાઓ ! પ્રમજ્જ્યાની પ્રાપ્તિને માટે અભિગ્રહવાળી એવી હે સુભુ ! તેં આવું દુઃસાધ્ય તપ આચર્યું ! અહો ! એ દેટલી તારી ભવભીરતા ? માટે હવે સત્વર પિતાની પાસે સંયમ લઈને સંસાર સાગરનો પાર પામી પરમ પદને પ્રાપ્ત કર. ” અભંગુર વૈરાગ્યવાળી સુંદરી ભરતેશની આ પ્રમાણે અનુમતિ પામીને જેમ નિર્ધન નિધાન પામી ખુશી થાય તેમ દૃઢ્યમાં અત્યંત હુષ્ પામી પાછી શુભ દિવસે વધત્રા જતા વૈરાગ્યથી શુભ આશયવાળી એવી તેણે તાતના ચરણ સમીપે ચઢીએ કરેલા મહા ઉત્સવપૂર્વક દીક્ષા અંગીકાર કરી.

હવે કિંચિત્ અહંકારસહિત કાથોત્સર્ગમાં નિશ્ચલ મન કરીને રણભૂમિમાંજ સહેલા બાહુબલિની પાસે વર્ષને અંતે તેને પ્રતિબેધ આપવા માટે યથાર્થજ્ઞ એવા પ્રભુએ તેનું વૃત્તાંત કહેવા પૂર્વક બ્રાહ્મી અને સુંદરીને મોકલી. ત્યાં જઈને સર્વત્ર તપાસ કરતાં પણ બાહુબલિ જોવામાં ન આવવાથી ત્યાં કોઈ જોવામાં આવતું નથી એ રીતે તેમણે આવીને ભગવંતને કહ્યું. “ હે વત્સે ત્યાંજ સાવધાન થઈને જુઓ. ” એ રીતે પુનઃ પ્રભુએ તેમને નિશાની બતાવવા પૂર્વક કહ્યું. પછી ત્યાં સાવધાનતાપૂર્વક જોતાં વનવૃક્ષની માફક વેલ-

હીઓની ઘટાથી ચારે બાજુ વીંટળાયેલા ઇચ્છાનુસાર ફરતા સર્પોથી જેનું શરીર વેષ્ટિત છે એવા, અત્યંત વિશ્વાસ પામેલા પક્ષીઓએ જેમના બંને કાનમાં માળા નાખેલા છે એવા, વર્ષા, શીત અને આ-તપના દુઃસહ કલેશોને સહન કરતા, ભૂમિને ભેદીને બહાર નીકળી આવેલા તીક્ષ્ણ દર્શોથી જેમનાં બંને ચરણ વીંધાઈ ગયા છે એવા, નાના પ્રકારના ઉપસર્ગના પ્રસંગમાં પણ પર્વતની જેમ જેમનું શરીર અચળ છે એવા અને નાસિકાના અગ્રભાગપર જેમણે પોતાના નેત્રચુગલ સ્થાપ્યાં છે એવા તે બાહુબલી મુનીશ તે બંને બહેનોના જોવામાં આવ્યા. પછી અહંકારસહિત હૃદયવાળા તે બાંધવ મુનિને દૂરથી નમસ્કાર કરી તે બંને બહેનો પરિણામે હિતકારી એવું આ પ્રમાણે વાક્ય બોલી:—“હે ભ્રાત ! હાથીના સ્કંધપર બેઠેલા માણસને ઉજવલ એવું કેવલજ્ઞાન કદી ઉત્પન્ન થતું નથી; મારે એ ગજપરથી શીઘ્ર નીચે ઉતરો.” આટલું સાંભળતાં પોતાની બહેનોનું તે વાક્ય ઓળખીને તે વિચાર કરવા લાગ્યા:—“આ મહારી બહેનો સાધ્વીઓએ અત્યારે અસંભાવ્ય જેવું આ શું કહ્યું ? કારણ કે, ઘણા વખતથી સમગ્ર સાવધ યોગનો ત્રિકરણ જેણે ત્યાગ કર્યો છે એવા અને વનમાં તપસ્યા કરતા એવા મને અહીં હાથીના સંભવ પણ નથી. પરંતુ વ્રતનિષ્ઠ એવી આ સાધ્વીઓની ઉક્તિ પણ મિથ્યા હોય એમ સંભવતું નથી. મારે અહીં તાત્પર્ય શું હશે ? અથવા તો ઠીક એ મારા જાણવામાં આવ્યું ! ‘વ્રતથી મોટા અને જ્ઞાનવંત એવા લઘુ બંધુઓને હું શી રીતે વંદન કરું ?’ એ પ્રકારના વિચારરૂપ ગર્વગજના સ્કંધપર હું બેસી રહ્યો છું. અહો ! મૂઠ એવા મેં અહંકારરૂપ કાંદવના સંસર્ગથી આવું પવિત્ર ચારિત્ર મલિન કર્યું ! મારે મને ધિક્કાર થાઓ ! જે શાંતરસથી પરિપૂર્ણ (પરિપુષ્ટ) છે અને અહંકારના રજઃપુંજથી મનને મલિન કરતું નથી, એજ સર્વોત્કૃષ્ટ પરિજ્ઞાન છે. વળી એક ક્ષણવાર પણ જો હૃદયમાં સમ્યગ્ગરીતે દીક્ષા પરિણમી હોય, તો માણસોના અનેક ભવમાં ઉપાજેલા પાપને

તે શીઘ્ર અપાવે છે. એટલા માટેજ ક્ષણવાર પહેલાં દીક્ષા લઇ યતિ થયેલ હોય, તે કદાચ સામાન્ય હોય છતાં પાછળથી દીક્ષા લેનાર સાર્વ-લૈ.મ તેને નમે છે. કહ્યું છે કે:—

“અભિગમણવંદનમંસણેણ પઢિપુચ્છણેણ સાહૂણં;
ચિરસંચિઅંપિ કમ્મં, સ્વણેણ વિરલત્તણમુવેદ.”

“સાધુની સામે જતાં, તેમને વંદન કરતાં, નમસ્કાર કરતાં અને સુખસાતા પૂછતાં ચિરસંચિત પાપ પણ ક્ષણવારમાં વિખરાઇ જાય છે.” આ પ્રમાણે અહંકારરહિત થઇ, પ્રભુ પાસે જવાને ચરણ ઉપાડતાં તેમને ધાર્તકર્મના ક્ષયથી તરતજ ઉજવલ એવું કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. પછી પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દાનને પોતાની પ્રતિજ્ઞા જેમણે નિર્વાહી છે એવા તે કેવલી કેવલજ્ઞાનીઓની પર્ષદમાં જઇને બેઠા.

હવે મોહનિદ્રામાં સૂતેલા એવા લગ્ય જનોને ચિરકાલ પ્રતિ-બોધ આપીને કેવલજ્ઞાનના પ્રકાશથી ભાસ્કર તુલ્ય એવા શ્રીયુગા-દિ જિનેશ, બાહુબલિ વિગેરે સર્વે (૯૯) કુમારો અને આઠ પૌત્રો-એવી રીતે એકસો આઠ સર્વે સાથેજ અષ્ટાપદ પર્વતપર સિદ્ધિપદને પામ્યા. બ્રાહ્મી અને સુંદરી પણ દુસ્તપ તપ તપતાં સમગ્ર કર્મ અપાવી અનુક્રમે મુક્તિ પામી.

હવે જે ભરતેશ્વરના બંને ચરણો નીચે નવે નિધિઓ સંચરે છે અને દેવતાઓને સેવ્ય એવા ચૌદ રત્નો જેમના સન્નમાં સંચરે છે, જેમને છન્નુ કરેડ ગામ તથા છન્નુ કરેડ પદ્ધતિઓ છે અને ચોરાશી લાખ રથો, ગજો અને અશ્વો છે, (૨૫૦૦૦) પચીસ હજાર યક્ષો જેની સેવામાં રહે છે અને બત્રીસ હજાર મુગટબંધ રાજાઓ જેની

૧ ચૌદ રત્નોના ૧૪ હજાર, નવનિધાનના ૯ હજાર અને ચક્રીના અંગર-ક્ષક બે હજાર કુલ ૨૫ હજાર.

સેવામાં સદા હાજર છે, ચોસઠ હજાર ભોગની ભૂમિરૂપ જેને રમણીય રમણીઓ છે અને સવાસાખ જેને વારાંગનાઓ છે, વીશ હજાર વજ અને રત્નાદિકની જેને ખાણ છે અને શ્રેષ્ઠ રાજ્યથા જેમાં સમગ્ર પ્રજા આનંદિત છે એવા બત્રીશ હજાર જેને મહાદેશ છે, દ્રવ્યના સ્થાનરૂપ એવા (૩૬૦૦૦) જેને વેળાકુળો છે અને (૭૨૦૦૦) મોટા શ્રેષ્ઠ શહેરો છે, વળી જેને (૪૮૦૦૦) પત્તન છે, (૧૬૦૦૦) ખેટ (ખેડા) છે, સમૃદ્ધિવાળા એવા (૨૪૦૦૦) જેને મટંબ છે, (૨૪૦૦૦) કર્ખટ છે, (૯૮૦૦૦) જેને દ્રોણમુખ છે અને (૧૪૦૦૦) સંબાધન છે. એ ગ્રામાદિકનાં લક્ષણો આપ્રમાણે છે:—વાડથી વીંટાયેલું હોય તે ગામ કહેવાય છે, કિલ્લો અને મોટા ચાર ગાપુર (દ્વાર) થી શોભીતું હોય તે નગર કહેવાય છે, સમુદ્રતે કીનારે હોય તે વેણાકુલ કહેવાય છે, નદી ને પર્વતના ઘેરાવાવાળું હોય તે ખેટ કહેવાય છે, ચારે બાજુ પર્વતથી પરિવૃત્ત હોય તે કર્ખટ કહેવાય છે, એક હજાર ગામોથી યુક્ત હોય તે મટંબ કહેવાય છે, જ્યાં રત્નની ખાણ હોય તે પત્તન કહેવાય છે, સમુદ્રની વેણાથી ઘેરાયેલું હોય તે દ્રોણ કહેવાય છે, અને પર્વતના શિખરપર વસેલું હોય તે સંબાધન કહેવાય છે. એ ઉપરાંત સોળ હજાર મ્લેચ્છ રાજ્યો જેના સેવકો છે, ઇત્યાદિક ઉત્કૃષ્ટ ઐશ્વર્ય પૃથ્વીપર તેનું એટલું છે, બાકી તેની સામાન્ય સમૃદ્ધિ (ઐશ્વર્ય) નું તો વર્ણનજ થઈ શકે તેમ નથી.

હવે તે ચક્રવર્તી સ્નાન વિલેપન કરી, સર્વાંગે વિભૂષિત થઈ, આરિસાલુવનમાં દરરોજ પોતાના શરીરની શોભા જોતા હતા. એક દિવસે મુદ્રિકારહિત અને શોભા વિનાની એવી પોતાની એક આંગળી જોઈને કૌતુકથી અતુકમે શરીરપરના સર્વ આભરણો તેણે ઉતારી નાખ્યા. તે વખતે પ્રાગણ માસમાં જેમ સમગ્ર પાંદડાં ખરી પડ્યાં હોય એવા વૃક્ષની જેવા પોતાના શરીરને અત્યંત શોભા રહિત જોઈને ભરતેશ દૃઢ્યમાં બહુ ખેદ પામ્યા. તેણે વિચાર્યું કે:—

અહો ! પુરતાદિ કર્મથી જેમ ભીંતની શોભા દેખાય છે, તેમ ભૂખણા-
દિકથીજ જે શરીરની અસાધારણ શોભા દેખાય છે. તેને ધિક્કાર
હો. અંદર વિષ્ટાદિક મળથી વ્યાપ્ત અને બહાર નવ દ્વારથી નીકળતા
મળથી મલિન એવા આ શરીરનો વિચાર કરતાં કંઈપણ તેમાં સારું
(શોભારૂપદ) નથી. જે કે બહારથી કદાચ કોઈ રીતે તે રમણીય લાગે,
તથાપિ અંદર તો તે કૃમિગણથી વ્યાપ્ત એવા વરુષ્કના ફળ (ટેટા)
ની માફક દુર્ગંધાકુળજ હોય છે. આ શરીર કપૂર, કરતૂરી વિગેરે ચીજોને
પણ ક્ષારભૂમિ જેમ વરસાદના જળને દૂષિત કરે, તેમ દૂષિતજ કરે
છે. માંસ, વિષ્ટા, મૂત્ર, મેલ, સ્વેદ અને રોગમય એવા આ શરીર-
નું સેવન, તે ગૃહની ખાળના સેવન જેવું છે. વિષયોથી વિરક્ત
થઈને જેઓએ મોક્ષના ફળરૂપ તપ તથા, તે તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોએજ આ
શરીરનું ફળ મેળવ્યું સમજવું. ક્ષણવારમાં દૃષ્ટનષ્ટ એવી વીજળીથી
માર્ગ જોઈ લેવાની જેમ વિનંદ્યર એવા આ શરીરથી મોક્ષ સધાય તો
તેજ ઉત્તમ છે. અહો ! અરઘટના ઘડાની જેમ સંસારમાં ગમનાગમન
કરતા જંતુઓ અઘાપિ નિર્વેદ પામતા નથી. ”

આ પ્રમાણે વૃદ્ધિ પામતા એવા શુભ ધ્યાનરૂપ નિર્મળ જળથી
અંતઃકરણનું સમગ્ર મળ જેણે ઘોઘ નાખ્યું છે એવા તે રાજહંસ
(ભરતેશ્વર) પવિત્ર થઈ ગયા. ઉંચા પ્રકારની લક્ષ્મી અને સંપત્તિના
સંયોગમાં પણ મહા મનવાળા અને પદ્મપત્રની માફક નિર્લેપ પ્રકૃ-
તિવાળા, જેમની ઉપર છત્ર ધારણ કરવામાં આવેલ છે એવા તથા
વારાંગનાઓ જેમને સુંદર ચામર વીંછ રહી છે એવા શ્રી ભરતેશ્વર
તરતજ ભાવયતિ થઈને કેવલજ્ઞાન પામ્યા. પછી દેવતાઓએ જેમને
સાધુવેશ આપીને જ્ઞાનનો મહોત્સવ કરેલો છે એવા ભરત મહારાજ
ઘણા કાળસુધી પૃથ્વીપર વિચરી અનેક ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધ
આપી પ્રાંતે પરમપદને પામ્યા. પછી પ્રધાનોએ પ્રભુના પૌત્ર અને
ભરતરાજના પુત્ર પરાક્રમી એવા આદિત્યચંદ્રા કુમારને ભરત મહા-
રાજાને પાટે અભિષિક્ત કર્યા (રાજપર બેસાડ્યા).

અહીં પ્રસંગોપાત્ત ભરતેશ્વરચક્રી બાહુબળિ રાજ અને બ્રાહ્મી તથા મુન્દરીના પ્રતિબોધવિગેરેની હકીકત કહેવામાં આવેલ છે. મુખ્ય-તાએ અકુણ્ણ પુત્રોને પ્રતિબોધ કરવાવાળો અને આ ભવ તથા પર-ભવમાં પ્રાપ્ત થતાં અનેક પ્રકારનાં દુઃકર્મના ફળને દર્શાવનારી તથા પાપનો નાશ કરનારી એવી શ્રીઆદિનાથ પરમાત્માની આ ધર્મદેશના સાંભળીને હે ભવ્ય જીવો ! શ્રી જિનપ્રજ્ઞીત ધર્મને માટે નિરં-તર (સતત) પ્રયત્ન કરો.

પટ્ટાવલી.

બૃહદ્ગચ્છમાં ગુણશ્રેષ્ઠ, તીવ્રપ્રતિષ્ઠ અને 'શ્રીતપ' એવા બિરુદથી પ્રખ્યાત શ્રીજગન્ન્યાસસૂરિ થયા. અનુક્રમે તેમની પછી ભાગ્ય અને સાંભાગ્યમાં અદ્વિતીય તથા તપાગચ્છના સ્વામી એવા શ્રી સોમસુન્દરસૂરિ થયા. તેમને પાટે સહસ્રાર્થાની અને વિસ્તૃત મહિમાવાળા યુગપ્રધાન શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિ થયા. તેમના ચરણક-મળમાં ભ્રમર સમાન શ્રી સોમમંડનગણિએ સ્વપરના ઉપકારને માટે આ શ્રી યુગાદિજિનદેશના રચી છે. તેમાં અજ્ઞાન કે અનાભો-ગથી જે કાંઈ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ કહેવાયું હોય તેનું અરિહંત અને સિદ્ધા-દિની સાક્ષી એ મિથ્યાદુષ્કૃત થાઓ. પરોપકારમાં દીન એવા બુદ્ધિ-મંતોને આ સાક્ષેપ (આક્ષેપપૂર્વક) સુધારવા લાયક છે અને જય તથા અભ્યુદયને આપવાવાળી એવી આ દેશના તેમને વાંચવા લાયક છે. શ્રી મુનિસુન્દરસૂરીશને પાટે અત્યારે વિજયવંત એવા શ્રીરત્નશે-ખરસૂરિ વર્તે છે તે તેમને મોક્ષલક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ નિમિત્તે થાઓ.

॥ इति श्रीतपागच्छाधिगजश्रीसोमसुन्दरसूरिपट्टालङ्कारतपा-
गच्छनायकपरमगुरुश्री मुनिसुन्दरसूरिविनेयवाचताचार्यसोममण्डन-
गणिकृतायां श्रीयुगादिजिनदेशनायां पञ्चम उल्लासः ॥